

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zehra EMİNOĞLU

İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN DİJİTAL MEDYADA KİŞİSEL HAKLARIN
KORUNMASI

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Zehra EMİNOĞLU

İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN DİJİTAL MEDYADA KİŞİSEL HAKLARIN
KORUNMASI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Zeki YAKA

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2025

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Zehra EMİNOĞLU'nun bu çalışması jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Ana
Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Adnan KOŞUM (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Zeki YAKA (İmza)

Üye : Prof. Dr. Ali Kürşat TURGUT (İmza)

Üye : Doç. Dr. Ahmet Muhammet PEŞE (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER (İmza)

Tez Başlığı: İslâm Hukuku Açısından Dijital Medyada Kişisel Hakların Korunması

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 10/01/2025

Mezuniyet Tarihi : 30/01/2025

(İmza)
Prof. Dr. Seda BAYRAKTAR
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “İslâm Hukuku Açısından Dijital Medyada Kişisel Hakların Korunması” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Zehra EMİNOĞLU

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Zehra EMİNOĞLU
Öğrenci Numarası	20175250005
Anabilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Ünvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Zeki YAKA
Doktora Tez Başlığı	İslâm Hukuku Açısından Dijital Medyada Kişisel Hakların Korunması
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2567498651
Rapor Tarihi	20.01.2025
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 5 Alıntılar dahil: % 7
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 234 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Danışman Öğretim Üyesi Ünvanı, Adı-Soyadı Dr. Öğr. Üyesi Zeki YAKA İmza	

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
RESİMLER LİSTESİ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
ÖN SÖZ	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İLETİŞİM ve DİJİTALLEŞME

1.1. İletişim Nedir?	15
1.1.1. Tanımı.....	15
1.1.2. Süreci	16
1.1.3. Önemi	16
1.2. İletişim Teknolojisinde Tarihsel Süreç ve Kitle İletişim Araçlarında Dönüşüm.....	18
1.3. Dijitalleşme ve Dijital Medya	21
1.3.1. Medya Türleri: Geleneksel Medya ve Yeni Medya	22
1.4. Dijital Medya Kullanımında Medya Okuryazarlığı İhtiyacı.....	25
1.4.1. Medya Ahlâkı	28
1.5. İslâm İletişim Ahlâkı.....	33
1.5.1. İslâm’da İletişimin Genel Esasları.....	34
1.5.1.1. Muhatabı Dikkatle Dinlemek (Etkin Dinleme)	35
1.5.1.2. Ses Tonuna ve Kelimelere Dikkat Etmek (Kavl-i Leyyin)	36
1.5.1.3. Muhataba Göre Konuşmak.....	37
1.5.1.4. Doğru Söz Söylemek, Yalan Sözden İmtina Etmek (Sıdk).....	38
1.5.1.5. Yerinde ve Zamanında İsabetli Konuşmak (Kavl-i Sedîd)	39
1.5.1.6. Güzel/Faydalı Söz Söylemek, Boş Sözden Sakınmak (Kavl-i Hasen).....	40
1.5.1.7. Kibir ve İstihza ile Konuşmamak	41
1.5.1.8. Belîğ Konuşmak	42
1.5.1.9. Az Söz ile Çok Mâna İfade Etmek (Cevâmiu’l-Kelim)	43

İKİNCİ BÖLÜM

MAKÂSİDÜ'Ş-ŞERİA BAĞLAMINDA DİJİTAL MEDYADA KİŞİSEL HAKLAR

2.1. Hak ve Hürriyet Kavramı.....	46
2.1.1. Makâsîdû'ş-şerîa.....	49
2.1.1.1. Dinin Korunması (Hıfzu'd-din).....	55
2.1.1.2. Nefsin/Canın Korunması (Hıfzu'n-nefs).....	58
2.1.1.3. Aklın Korunması (Hıfzu'l-akl).....	62
2.1.1.4. Neslin Korunması (Hıfzu'n-nesl).....	70
2.1.1.5. Malın Korunması (Hıfzu'l-mal).....	72
2.1.2. Hürriyetin Türleri	75
2.1.2.1. Şahsî Hürriyetler.....	75
2.1.2.1.1. Kişi Dokunulmazlığı Hürriyeti.....	76
2.1.2.1.2. Özel Hayatın Gizliliği Hürriyeti.....	78
2.1.2.1.2.1. Konut Dokunulmazlığı Hürriyeti.....	78
2.1.2.1.2.2. Haberleşme Özgürlüğü ve Haberin Gizliliği Hürriyeti.....	82
2.1.2.2. Fikrî Hürriyetler.....	84
2.1.2.2.1. İnanç (Din ve Vicdan) Hürriyeti	86
2.1.2.2.2. Düşünce ve İfade Hürriyeti	89
2.1.2.2.3. Düzeltme ve Cevap Hakkı Hürriyeti	91
2.1.2.3. Sosyal ve İktisâdî Hürriyetler	92
2.1.2.3.1. Ailenin Korunması Hürriyeti	92
2.1.2.3.2. Çalışma ve Kazanma Hakkı Hürriyeti	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN DİJİTAL MEDYADA SORUMLULUĞUN ve KİŞİSEL HAKLARIN İHLÂLİ SONUCU ORTAYA ÇIKAN SUÇLAR ve MÜEYYİDELERİ

3.1. Suçların Önlenmesinde Sorumluluk Bilinci ve İslâm'ın Yaklaşımı.....	100
3.1.1. Kişinin Kendisine Karşı Sorumluluğu.....	106
3.1.2. Kişinin Çevresine Karşı Sorumluluğu.....	108
3.1.3. Kişinin Allah'a Karşı Dinî Sorumluluğu.....	111
3.2. Sorumluluk İlkesinin İhmalinden Doğan Suçlar ve Müeyyideleri	113
3.2.1. Suçlar ve Müeyyideleri.....	114

3.2.1.1. İslâm Hukuku Açısından Siber Suçlar	117
3.2.1.2. Kişisel Suçlar/Kişilere Karşı İşlenen Suçlar.....	121
3.2.1.2.1. Sözel Suçlar: İftira, Hakaret, Dedikodu.....	122
3.2.1.2.2. Tecessüs/Stalking	129
3.2.1.2.3. Zorbalık/Siber Zorbalık.....	134
3.2.1.2.4. İhkâk-ı Hâk.....	136
3.2.1.3. Toplumsal Suçlar	139
3.2.1.3.1. Kamu Düzenini Bozan Suçlar	140
3.2.1.3.1.1. Hırsızlık/Siber Hırsızlık	140
3.2.1.3.1.2. Yalan Haber	146
3.2.1.3.1.3. Nefret Söylemi/Hedef Gösterme.....	153
3.2.1.3.2. Siyasal Suçlar	160
3.2.1.3.2.1. Terörizm/Siber Terörizm	161
3.2.1.3.2.2. Casusluk/Siber Casusluk.....	166
3.2.1.3.3. Ticarî Suçlar	169
3.2.1.3.3.1. Dolandırıcılık	171
3.2.1.3.3.2. Haksız Kazanç.....	176
3.2.1.3.4. Dine Yönelik Suçlar	179
SONUÇ	184
KAYNAKÇA.....	187
EK 1: Birleşmiş Milletler İnternet Yönetimi Forumu	215
EK 2: Basın Ahlâk Esasları	216
Ö Z G E Ç M İ Ş	218

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 İnternet Riskleri.....	26
Şekil 3.1 Nefret Söyleminin Hangi Suçlara Dönüşebileceğini Gösteren Şekil.....	155

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1 “We Are Social” Türkiye Dijital Veri Tablosu (2020-2024).....	22
---	----

RESİMLER LİSTESİ

Resim 3.1 Komikaze Dergisi, Mart, 2020.	182
Resim 3.2 Komikaze Dergisi.....	182

KISALTMALAR LİSTESİ

(a.s.)	: Aleyhi's-selâm
b.	: Bin/Oğlu
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
MAKÜ.	: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
md.	: Maddesi
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
nşr.	: Nâşir
r.a.	: Radıyallahü anh, Radıyallahü anhâ
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik yapan
ts.	: Tarih yok
v.	: Vefatı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: Yayınevi yok

ÖZET

Bilişim teknolojisi ve kitle iletişim araçlarındaki ilerlemeler, günlük yaşantımızı önemli ölçüde dönüştürmektedir. “Yeni medya” olarak adlandırılan bu araçlar, karşılıklı etkileşim imkânları sunarak dünyayı küresel bir köy haline getirmiştir. Ancak, bu teknolojik gelişmelerin, topluma sunduğu faydalar ve olanakların yanı sıra bazı olumsuz etkileri de bulunmaktadır.

Sanal dünya, kontrol edilemezlik ve sınırların belirsizliği ile karakterize edilen bir yaşam alanı olarak insanların daha özgürce faaliyet gösterebildiği bir platformdur. Ancak, ifade özgürlüğü gibi temel haklar yasal çerçevelerle sınırlıdır. Sosyal hayatta olduğu gibi, hukukî normlar insanları korumak üzere, dijital ortamda da uygulanmalıdır. Bu mecradaki eylemler “sanal” görünse bile doğurduğu sonuçlar gerçektir. Nitekim sanal medyadaki siber zorbalığın; “nefret söylemi”nin, “hedef gösterme”nin, “iftira”nın, “yalan haber”in neticeleri sosyal hayatta daha ağır sonuçlarla karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu da beraberinde, simülasyon olan bu ortamdaki insan ilişkilerini ve sonuçlarını hukukun konusu haline getirmektedir. Dijital platformlarda güncellenen yasal çerçeveler, siber suçlar ve dijital hukuk konularının giderek artan önemini yansıtmaktadır.

Bu çalışmada İslâm hukuku açısından dijital medyada kişisel hakların kullanımı ve korunması ele alınmaktadır. Birinci bölümde dijital medya ve İslâm hukuku açısından iletişim esasları; ikinci bölümde dijital medyada makâsıdü’ş-şerîa bağlamında hak ve hürriyetlerin tespiti; üçüncü bölümde ise, dijital ortamda kişisel hakların ihlâl edilmesi ile ortaya çıkan suçlar ve müeyyideleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Dijital Medya, Makâsıdü’ş-şerîa, Sosyal Medya, İslâm İletişim Hukuku, Siber Suçlar

SUMMARY

PROTECTION OF PERSONAL RIGHTS IN DIGITAL MEDIA IN TERMS OF ISLAMIC LAW

Advances in information technology and mass media have significantly transformed our daily lives. These tools, called “new media” have transformed the world into a global village by providing opportunities for interaction. However, these technological advancements, in addition to the benefits and opportunities they offer to society, also have certain negative impacts.

The virtual world, characterized by uncontrollability and the ambiguity of boundaries, is a platform where people can engage in activities more freely. However, fundamental rights such as freedom of expression are constrained by legal frameworks. Just as in social life, legal norms should be applied in digital environments to safeguard individuals. Although actions in this environment may seem “virtual”, their consequences are real. Indeed, the effects of cyberbullying, “hate speech”, “targeting”, “defamation” and “fake news” in virtual media have more severe consequences in real life. Therefore, this brings the human relationships and outcomes within this simulated environment under the jurisdiction of law. The increasingly important issues of cybercrime and digital law are reflected in the constantly updated legal frameworks in digital platforms.

This study examines the use and protection of personal rights in digital media within the framework of Islamic law. The first section addresses the principles of communication in digital media from an Islamic legal perspective. The second section focuses on the identification of rights and freedoms in the context of *Maqasid al-Shari'ah* (the objectives of Islamic law) in the digital sphere. The third section analyzes crimes arising from the violation of personal rights in digital environments and the corresponding sanctions.

Keywords: Islamic Law, Digital Media, Maqasidu's-shariah, Social Media, Islamic Communication Law, Cyber Crimes

ÖN SÖZ

Günümüzde artık hayatın, reelden ibaret olmadığını, sanal dünyaya doğru aktığını görmekteyiz. Bugün dijital dünya olarak tanımladığımız bu akışkan mecra, insanı ve toplumu doğrudan ilgilendirdiği için hukukun konusu olmaktadır. Sosyal yaşamda hukukun bireylere şahsî haklar çerçevesinde tanıdığı özgürlüklerin, sanal dünyada da kullanılması son derece olağandır. Ancak sanal âlem insanlar tarafından sınırsız bir hak kullanma alanı gibi algılanmaktadır. Kullanılan bu hakların sınırlarının belirlenmesi ve sorumlulukların tespit edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, İslâm hukuku açısından yeni medyada kişisel haklar ve bu hakların, makâsîdü's-şerîanın ilkeleri çerçevesinde korunması ele alınmaktadır. Bunun yanında, sanal mecrada şahsî haklara yönelik işlenen suçlar ve müeyyideleri de bu çalışmanın kapsamında sunulmaktadır.

Araştırma boyunca görüş ve önerilerinden istifade ettiğim, başta danışman hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Zeki YAKA'ya ve Prof. Dr. Ali BAKKAL'a, yapıcı eleştiri ve yönlendirmelerinden dolayı Tez İzleme Komitesi (TİK) üyeleri; Prof Dr. Adnan KOŞUM'a, Prof. Dr. Ali Kürşat TURGUT'a, Doç Dr. Ahmet Muhammet PEŞE'ye ve Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER'e, tashihleri ile çalışmaya katkıda bulunan arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Evren TORBALI'ya, Ammar DARWISH'e ve babam Enver EMİNOĞLU'na teşekkür ederim.

GİRİŞ

Antik dünyada tiyatrocular, tragedya oyunlarında mask (maske) takar ve bu maskların sağladığı anonimlik sayesinde hem bireylere hem de yöneticilere yönelik hakaretlerde bulunurlardı. Genellikle mizah adı altında ve maskelere güvenerek bunu yaparlardı. Antik çağdaki bu maskelerin bugünün dünyasında ‘sosyal medya platformları’ olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Sosyal medya, bireylerin ifade özgürlüğünü kullanabilecekleri bir mecra olmanın yanı sıra, anonimlik veya takma isim kullanımı aracılığıyla kimliklerini gizleyerek toplumsal alanda varlık göstermelerine olanak tanıyan platformlar olarak işlev görmektedir. Ancak bu durum, kişisel sorumlulukların ve toplumsal normların göz ardı edilmesine yol açmaktadır; dijital kullanıcılar, bu sanal maskeyi takarak istedikleri kişilere hakaret edebilmekte ve iftira atabilmektedirler. Böylece dijital mecralar, insan onurunun kolayca zedelendiği ve bireylerin inancını, canını, aklını, neslini, malını tehdit eden platformlar haline dönüşebilmektedir. İnsanlar, gerçek hayatta muhataplarının yüzüne söyleyemeyecekleri kötü sözleri, sosyal platformlarda kolaylıkla söyleyebilmektedirler. Bugün bilişim suçları kapsamında değerlendirilen hakaret, küfür, nefret söylemi vb. durumların önüne geçilememektedir. Bu durum, hukukî olarak yapılan düzenlemelerin yanında etik ve ahlâkın da kapsamına girmektedir. Bu yönüyle düşünüldüğünde dijital medya, İslâm hukuku açısından da ele alınması gereken bir konudur.

İnternetin hayatımıza girmesiyle yaşamın tüm alanlarına dair konuların, sanal ortama taşındığı gerçektir. Eğitim, sağlık, ticaret vb. alanlarda dijitalleşmenin sunduğu imkânlar gözle görülmektedir. Özellikle pandemi döneminde sanal tabanlı eğitim modeline geçilmesi, eğitimin aksamadan devam etmesine katkıda bulunmuş ve iletişim teknolojilerinin hayatı ne denli kolaylaştırdığı daha net görülmüştür. Teknolojik ilerlemeler ile insan yaşamı oldukça müreffeh bir seviyeye ulaşmıştır ancak her şeyin bu denli kolaylaşmasının, insan doğasıyla bir uyumsuzluğa sebep olduğu ve bazı zorlukları beraberinde getirdiği de gerçektir. Gittikçe artan teknolojik “kolaylıklar”ın, insanın doğasına uygun olup olmadığı tartışma konusudur. Bir yönüyle, bu kadar kolaylığın, insanı, bedensel ve zihinsel olarak âtil hale getirebileceği; fiziksel ve psikolojik birçok rahatsızlığa sebep olabileceğine dair akademik camiada birçok çalışma yapılmaktadır. Kanaatimize göre, teknoloji kötü bir olgu değildir ve insan yaşamına birçok katkı sağlamaktadır, ancak insan olarak teknolojiyle kurduğumuz ilişki sorunludur. Bu da birçok olumsuz durumu beraberinde getirmektedir.

Dijitalleşme olgusunu İslâm hukuku açısından ele alacak olursak; öncelikle bu kavram “yeni” olduğu için doğrudan naslardan hüküm çıkarmak mümkün değildir. Ancak naslardan

yola çıkarak birtakım ilkeler tespit etmek ve bu doğrultuda dijital mecralardaki tasarruflarımızı düzenlemek mümkündür. İslâm hukuku, insanın onurunu korumaya yönelik tedbirleri, genel kâidelerin içerisinde barındırmaktadır. İslâm bireylerin yaşam hakkını, mahremiyetini ve onurunu korumayı en temel şahsî haklardan sayar.¹ Sosyal medyada bu kişilik haklarına yönelik ihlâller oldukça fazladır.²

Dijital medyanın gelişimi; insanın en temel hakları, kişisel özgürlükler vb. alanların yanında insanlar arasındaki iletişimin de yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Bu noktada, yeni medya teknolojilerinin gelişim ve dönüşümü, hatîp, hitap ve muhatap ilişkisi ile de ilgilidir. İslâm iletişim hukuku açısından ele alındığında, İslâm medeniyetinin inşa edilme sürecinde sözü edilenler arasındaki ilişki son derece önemlidir. Bu kapsamda naslar doğru iletişim ve tebliğ metodu üzerinde fazlaca durmaktadır. Dolayısıyla Kur’ân sadece dünya ve âhiret düzeni için gönderilen bir kitap değil, aynı zamanda bir “hitap”tır. Zira fıkıhta, bir hükmü istinbat etmek için kaynaktan (hatîpten) alıcıya (muhataba) iletilen mesajın doğru anlaşılması oldukça önemlidir, bu yüzden fıkıh usulünde ‘lafızların delaleti’ konusu ile mesaj ve hitap fıkıh usûlü kitaplarında her yönden ele alınır. Bu yolla dijital medya ve problemleri de İslâm iletişim hukuku kapsamında incelenebilir.

Bir diğer yönüyle sosyal medya, insanların farkına varmaksızın ekran karşısında çok uzun saatler harcamalarına neden olmaktadır. İnsanlar ortalama 3 saat sosyal medyaya vakit harcarken bunun büyük bir kısmını stalking³ (tecassüs) oluşturmaktadır.⁴ Stalk yapmak bir süre sonra takıntı haline gelmekte ve ciddi bir dikkat eksikliği problemi oluşturmaktadır. Bunun yanında, Oxford Sözlüğü’nün 2024 yılının kelimesi olarak seçtiği beyin çürümesi olarak ifade edilen “brain rot”, bireyin zihinsel veya entelektüel durumunun bozulması, özellikle çevrim içi içeriklerin aşırı tüketimi sonucu oluşan durum” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵ Dijital sektör, sosyal medya kullanıcılarının ekrana bakma süresini uzatmak için dijital kimlikleri üzerinden ilgi alanlarına göre algoritmalar oluşturarak sınıflandırmalar yapmakta, kullanıcıların sanal dünyada attıkları adımlara göre kişisel veri havuzu oluşturmaktadır. İnsanların dijital tercihleri algoritmaları etkilerken algoritmalar da insanları yönlendirerek belli kalıplarda insan profilleri oluşturmaktadır. Algoritmaların temel

¹ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. İdris b. Abdîrahmân el-Mısri el-Karâfi, *Şerhu tenkihi’l-fusûl*, thk. Tâhâ Abdürraûf Sa’d (b.y: Şeriketü’t-Tıbbâ’ati’l-Fenniyyeti’l-Müttehideti, 1393/1973), 391.

² Turan Atli, “Kişi Haklarının İhlali Durumunda İnternet Erişiminin Engellenmesi”, *Hukuk Fakültesi Dergisi* 3/1 (Haziran 2020), 13.

³ Cambridge Dictionary’de; “Gizli gizli izlemek, peşine düşmek, avına sinsice yaklaşmak” anlamına gelir. Stalker terimi ise Oxford Dictionary’de; “Obsesif bir dikkatle birini rahatsız etmek, gizlice izlemek, tacizde bulunmak ve sıkıntı vermek” anlamlarına gelmektedir. Bk. Cambridge Dictionary (Erişim 28 Kasım 2022).

⁴ Dijital istatistiksel veriler için bk. “We Are Social” Digital 2022: Another Year of Bumper Growth - We are Social UK (Erişim 21 Kasım 2022).

⁵ Oxford Dictionary (Erişim 1 Aralık 2024).

gücü ve önemi, içeriği filtreleme ve sıralama yeteneğine atıfta bulunarak “samanlıklarda iğne bulma yeteneği”ne sahip olmasıdır.⁶ Bu da şu anlama gelmektedir; dijital medya bizi, bizden daha iyi tanımaktadır. Yani kullanıcıların akıllı ekranlarda gerçekleştirdikleri etkinlikler, çevrim içi aktiviteler, kullanıcıların geçmiş etkileşimleri vb. yoluyla kişilere özel ekran içerikleri sunulmaktadır. Sosyal medya etkileşimleri, bireylerin takip ettikleri, beğendikleri içerikler ve görsellere ayırdıkları süre gibi veriler analiz edilerek kişiselleştirilmiş öneriler sağlamak için kullanılmaktadır. Kullanıcıların kademeli olarak ekrana baktıkları süreleri arttırmak için sürekli olarak yapılan dijital güncellemeler büyük bir zaman israfıyla birlikte zihni tembelliğe iterek insanların düşünme yetilerine de ket vurmaktadır. Böylece geniş bir pazarın müşterisi olan kullanıcılar, maddî ve aklî olarak zarar görebilmektedirler.

Sosyal medya platformlarının gündeme getirdiği bir konu da mahremiyettir. Kişiselleştirilmiş öneriler ile kullanıcının bulunduğu konum itibarı ile -ki akıllı ekranlarda konumun açık olmasına bağlı olarak- içerik ve uygulamalar önerilmektedir. Dolayısıyla veri izleme analizleri ile kişilerin attıkları tüm adımlar bilinmekle beraber “Nesnelerin İnterneti (IoT)”⁷ diye isimlendirilen tüm cihazlarla ses ve görüntü kaydedilebilmekte, sinyal alıp sinyal gönderilebilmektedir. Bu da insanların hem mahremiyetini hem de fiziki varlığını tehdit eden bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Dijitalde mahremiyet sadece fiziksel alanda değil, zihinsel alanda da oldukça daralmıştır. Beyne takılan çiplerin⁸ düşünce gücüyle eylem gerçekleştirme ve hastalıkların önceden teşhisi gibi potansiyel faydaları, sağlık ve teknoloji alanında önemli gelişmelere işaret etmektedir. Ancak bu teknolojilerin mahremiyet üzerindeki etkileri, bireylerin düşünce süreçlerinin izlenmesi noktasında taşıdığı riskler açısından ciddi ahlâkî kaygıları beraberinde getirmektedir. Bu durum, bireysel özgürlükler ve mahremiyetin korunması açısından önemli bir tartışma alanı oluşturmaktadır.

Yeni dünya düzeninin kurulmasında en güçlü etmenlerden biri olan dijital medya, sunduğu bazı içeriklerle bireyde algı bozukluğuna sebep olarak bireyi kendi kültüründen ve değerlerinden uzaklaştırmakta ve bunu özgürlük, zenginlik gibi kavramları kullanarak yapmaktadır. Böylece bireyden topluma uzanan bir afazi⁹ salgını gerçekleşmektedir. Bu afazi

⁶ Şuay Nilhan Açıkalın, Mustafa Canbey, “Post-Truth Bağlamında Sosyal Medya”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 57 (Bahar 2022), 5.

⁷ “Nesnelerin interneti, akla gelebilen her türlü nesnenin internete erişiminin ve diğer aygıtlarla iletişim halinde olmasıdır. Yani her nesnenin başına ‘akıllı’ kelimesinin getirilmesidir.” (Akıllı bileklikler, akıllı saatler, akıllı gözlükler, akıllı kıyafetler, akıllı spor aletleri, ev otomasyon sistemleri akıllı arabalar gibi...) bk. Saliha Nur Bıçakçı, “Nesnelerin İnterneti”, *Takvim-i Vekayi Dergisi* 7/1 (Haziran 2019), 26-27.

⁸ TRT Haber, “Elon Musk, Neuralink’in Beyin Çipinin İlk Kez Bir İnsana Yerleştirildiğini Duyurdu” (30.01.2024), 1.

⁹ Bireyin toplumdan tamamen ayrışıp kendine ve kendi kültürüne yabancılaşması ve her şeye duyarsızlaşması olarak kullanılır. Vedat Kurukafa, Kubilay Ünsal, “Alev Alatlının Romanlarında Gelecek Kaygısı-Bugünden Yarına Türkiye”, *Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik*, ed. Zeki Dilek vd. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2011), 2/474.

durumu ile birey tamamen duyarsızlaşarak toplumdan soyutlanmakta ve böyle bireylerin oluşturduğu toplum, birbirinden bağımsız hiçbir ortak değerleri olmayan kişiler topluluğundan ibaret kalmaktadır.¹⁰ Sosyal medyada afaziye şöyle örnek verilebilir; gerçek hayatta bir kişinin ölümü bile bizi çok etkilerken dijital medya aracılığıyla paylaşılan haberlerde yer alan çoklu ölümler (savaşlar, soykırımlar, salgınlar vb.) karşısında tepkisizlik durumu söz konusu olmaktadır. Gerçek hayatta tepki verilen şeyler, sanal medyada olağan şeylermiş gibi algılanmaktadır. Dolayısıyla hayatı ekranlarda yaşamak, bir süre sonra insan zihnini donuk bir hale getirmektedir. Bu noktada insanın “insan olma özellikleri”ni, yani fıtratını hem gerçek dünyada hem de sanal ortamda koruması büyük bir öneme sahiptir. İnsanlar, mekanik özelliklere sahip olmanın ötesinde hem akıl hem de sezgiye sahip dinamik varlıklardır. Bu özelliklerin farkında olarak, diğer canlılarla uyumlu bir şekilde yaşamak, bireylerin varlıklarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri için gereklidir. Bu bağlamda hukuk, bireylerin toplumsal ilişkilerini düzenleyerek yaşamlarını kolaylaştırma işlevi görür; bireylerin hak ve sorumluluklarını belirleyerek sosyal düzeni ve güvenliği sağlamada kritik bir rol oynar.¹¹ Özellikle sanal dünyada da geçerli olan hukukî ve ahlâkî kurallar, kişisel sınırları ve gizliliği koruyarak, insan olmanın getirdiği değerlerin sürdürülmesine katkıda bulunur. Bu çerçevede hem sanal hem de fiziksel ortamda sağlıklı ve dengeli bir yaşamın teminatı, hukukun ve etik ilkelerin etkili bir şekilde uygulanmasına bağlıdır.

Dijital medyayı hukukun yanı sıra fikhî bir perspektiften ele almak da önemlidir. Bu, çeşitli açılardan değerlendirilebilir. Hukuk, esas olarak bireylerin diğer bireylerle ve devletle olan ilişkilerini düzenleyerek toplumsal düzenin sağlanmasına katkıda bulunur. Bununla birlikte, fıkıh daha geniş bir çerçeve sunar; yalnızca insanlar arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda bireyin kendisiyle, diğer varlıklarla ve Yaratıcı ile ilişkisini de kapsar.¹² Bu bağlamda, bir insanın eylemlerinin sadece hukukî açıdan değerlendirilmesi, düzenin sağlanmasında yeterli olmayabilir. Fikhî yaklaşım, Müslümanlar açısından, eylemleri manevî ve ahlâkî boyutlarıyla da değerlendirerek, daha kapsamlı bir düzen ve sorumluluk anlayışının geliştirilmesine katkıda bulunur. Bu nedenle, dijital medyanın etkilerinin ve düzenlemelerinin yalnızca hukukî değil, aynı zamanda fikhî açılardan da ele alınması, daha bütüncül ve etkili bir yöntem anlayışının oluşturulmasını sağlayabilir. Ayrıca hukuk, tüm farklılıkları standart

¹⁰ Kurukafa - Ünsal, “Bugünden Yarına Türkiye”, 2/475.

¹¹ İbrahim b. Musa eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât fî usûli's-şerîa*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Selman (Kâhire: Dârü İbn Affân, 1418/1997), 2/17; Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdurrezzak Afifi (Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1402/1982) 3/274; Adnan Koşum, “Hukukun İşlevleri Arasındaki Zıtlık ve Adaletin Üstünlüğü Bakımından İslâm Hukuku”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/1 (Nisan 2006), 55-57.

¹² Talip Türcan, “Fıkıh ve Hukuk- İslâm Hukuku Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme-”, *Eskiye Dergisi* 24 (Mart 2012), 20-22.

hale getirip “eşitlik” üzerinden bir düzen kurmaktadır ancak bu düzen “adalet”e zarar vermektedir, çünkü farklılıklar, eşitliğin sağlanması adına yok edilebilmektedir. Fıkıh bu noktada, adaleti sağlamak adına birçok duruma ayrıntılı ve meseleci yaklaşır. Fıkıh aynı zamanda insanın -kendisi dâhil- tüm ilişkilerini ve tasarruflarını ahlâkî ilkeler ile temellendirmeye çalışır.

Dijital medyayı suçlar bağlamında ele aldığımızda, bugün bilişim alanında işlenen suçların sadece hukukî düzenlemeler ile önlenmesinin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin, sosyal medyada hakaret suçunun bedeli, eylemin önlenmesinde çok etkili olmamaktadır. Elbette suçlara karşılık, muâdil cezalar ortaya konulmalı ancak hakarete uğrayan taraf için bu eylemin gerçekleşmemesi ve suçu önleyici düzenlemelerin olması daha önemlidir. Zira bu kadar hızlı ve akışkan olan bir mecrada insan onurunun zedelenmesi vb. çok daha ciddi zararlar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu tür suçları önlemede, cezâî müeyyidelerin yanında, dinî, ahlâkî ve etik ilkeler yoluyla insanlarda bilinç ve bu alanda formasyonlar oluşturmak gerekmektedir.

İslâm ceza hukukuna göre, işlenen suçlara karşı uygulanan cezaların temel amaçları, verilen cezanın suçla orantılı olmasını sağlamak, suçluları rehabilite ederek topluma kazandırmak ve cezaların, mağdurların ve toplumun vicdanıyla uyumlu olmasını temin etmektir. Verilen cezaların bireyselliğinin yanında, toplumda korkuya ve güven duygusunun sarsılmasına sebep olması yönüyle de cezaların caydırıcılık özelliği düşünülmelidir. Bu noktada İslâm, insanların işledikleri suçlara cezâî sorumluluk yüklerken birçok prensibi göz önünde bulundurmaktadır. İslâm, işlenen suçların cezasından önce o suça sâik sebepleri ortadan kaldıracak bir yol izler; toplumu fesada itecek durumları sedd-i zerai’ ilkesine göre engeller. Toplum, maslahatı önceleyip mefasidi ortadan kaldırmayı hedefleyen bu ilkeler ile inşa edilir. Tüm bunlara rağmen ortaya çıkan suçlarda, o suçun bir daha işlenmemesi için önleyici cezalar düzenlenir. Bugün, İslam hukukundaki bazı cezaların tartışma konusu olması, cezaların uygulanmasından önce suçlara yol açan sebeplerin ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesinin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, bir hırsızlık suçu işlendiğinde hırsıza ceza verilmeden önce hırsızlığa iten sebepler ele alınır. Sosyal bir devlette vatandaşların gelir düzeyi arasında dengenin ve adaletin sağlanması temel ilkedir. Adaletin sağlanması, işlenen suçları azaltır. Buna rağmen o suçlar gerçekleşiyorsa, belli kâideler ile suçun sabit kılınması ve en son cezâî müeyyidenin uygulanması söz konusu olur.

Araştırmanın Konusu ve Problemleri

Dijitalleşme olgusu, bir yandan çeşitli kolaylıklar sağlarken diğer yandan sosyo-kültürel, psikolojik, ekonomik, etik ve hukukî sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu

çerçevede “İslâm Hukuku Açısından Dijital Medyada Kişisel Hakların Korunması” adlı araştırmanın ana konusu, reel hayatta kişilik haklarının ve sanal âlemde bunların yansımalarının tespiti, bu hakların korunması ve makâsîdû’ş-şerîa ilkeleri bağlamında ele alınması, bunun yanında şahsî hakların ihlâlî sonucu ortaya çıkan suçlar ve müeyyidelerinin İslâm hukuku açısından değerlendirilmesidir.

Hayatın ‘gerçek’ten ‘sanal’a evrildiği bu akışkan mecrada bireyler arası iletişim ve etkileşim sonucunda ortaya çıkan hukukî ve ahlâkî problemler, İslâm hukukunun konusuna girmektedir. Nitekim İslâm hukuku, toplum düzenini inşa etmeyi, adaleti sağlamayı ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamayı gâye edinir. Dolayısıyla toplumun maslahatlarını göz önünde bulundurarak mefsedeti gidermek için temel ilkeler ortaya koyar.

İslâm hukukunun zaruriyattan saydığı inancın (din), canın, aklın, neslin ve malın korunması gerçek hayatta olduğu gibi dijital hayatta da önemlidir. Nitekim dijital dünya çevrim içi olanakların yanında, inancı ve onuru zedelemeye yönelik içerikler, canı tehdit eden teknolojik unsurlar, akli ciddi anlamda tehdit eden, bağımlılık yapan dijital oyunlar, insan emeğini ve mülkiyetini değersizleştiren unsurlar barındırmaktadır. Bunların yanında, sanal medyanın gelişimden sonra artış gösteren nefret söylemi ve buna bağlı olarak oluşan linç kültürü de bireyler ve toplum açısından tehdit içeren durumlardır. Sanal mecrada hâkim olan dil, örtük anlamlar içeren kelimeler, nefret söylemi içermekte ve insanları, toplumda infiale yol açacak eylemlere itmektedir. Örneğin; İslamofobi’nin yaygınlaşmasında başat rol oynayan sosyal medyada bir şahsın, Yeni Zelanda’da camide yaptığı katliamı takipçileriyle canlı olarak paylaşması en çarpıcı örneklerdendir.¹³ Diğer yandan sosyal platformlarda, görünür olma (fenomen) amacı ile hayvanların canına kasteden ve bunları paylaşan kullanıcılar bulunmaktadır. Bu noktada sosyal medyanın makâsîdû’ş-şerîa çerçevesinde kullanılması önemi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla yaşanan bu olay ve benzeri olaylar ‘inancın korunması’ ve ‘canın korunması’ bağlamında değerlendirilebilir. İslâm hukukunun diğer bir gâyesi olan ‘aklın korunması’ da dijital medya kullanımında dikkate alınması gereken ilkelerden biridir. Bu ilke gerçek hayatta, içkinin akla verdiği zararlar sebebi ile içki ve benzer maddelerden insanı korurken, sanal hayattaki çevrim içi oyunlar, bağımlılık içeren uygulamaların akla verdiği zararlar sebebi ile oluşan hastalıklardan da korumayı gerekli kılar. Nitekim bu çevrim içi oyunların sebep olduğu hastalıklar Dünya Sağlık Örgütü (WHO) literatürüne girmiş, zihinsel gelişime ve akla ciddi zararlar verdiği ortaya konmuştur. Bunun yanında aklın muhafazası çerçevesinde ele alınabilecek olan, yaratılışa ve insan bedenine

¹³ Mehmet Emin Satır, “Yeni Zelanda’da Meydana Gelen Terör Eyleminin Uluslararası Medyada Sunuluş Biçimleri Üzerine Eleştirel Söylem Analizi”, *Atatürk İletişim Dergisi* 19 (Nisan 2020), 12.

müdahale olarak nitelendirilen “transhümanizm”¹⁴ bu noktada dikkate değer bir konudur. Bu teknolojik çalışmalar, genetik koda müdahale sentetik uzuvlar üretme gibi insan bedenine müdahaleler içermektedir.¹⁵ Bu bağlamda “sibernetik protezler, hafıza kuvvetlendirici bellekler veya çiplerin kullanımıyla insan-makine birlikteliği gerçekleşecek ve insan yarı robotik bir yapıya dönüşecektir.”¹⁶ Cyberg denilen yarı makine yarı insan modeli ile insanın eksik ve kusurlu organlarının yerini, sentetik uzuvlar almakta ve böylece kusursuz bir insan modeli ve kusursuz bir zihin oluşturulmak istenmektedir. Ancak bu insan fitratının değişimine sebebiyet verecek ve yeni hukukî tartışmaları da beraberinde getirecektir.

Bu tezde, iletişim teknolojilerinin sunduğu katkılardan ziyâde, insan yaşamına yönelik zararlarının ele alınmasının gerekçesi şudur: Bu çalışma, kişisel hakların “korunması”nın imkânını incelemektedir ve koruma ihtiyacının ortaya çıkması bir tehdidin varlığına işaret edilmektedir. Dolayısıyla, dijital medyada insan hayatına ve fitratına maddî ve manevî zararlar veren unsurların tespit edilmesi gerekir. Bu bağlamda, dijital medya ile ilintili tehditlerin detaylı bir şekilde analiz edilmesi, kişisel hakların korunmasına yönelik daha etkili ve kapsamlı yöntemlerin geliştirilmesi için bir temel oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dijital medyada hukukî ve ahlâkî bakımdan ortaya çıkan sorunları, günümüz fıkıh problemleri (nevâzil fıkı) bağlamında ele almak mümkündür. Mevcut literatürde bu alanda bazı çalışmalar bulunsa da konunun sınırları henüz tam olarak belirlenmemiş ve sanal mecradaki sorunlar ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Dijital ortamda fikhî meselelerin yeterince ele alınmamış olması nedeniyle bu çalışmanın amacı, dijital medyada karşılaşılan hukukî ve ahlâkî problemleri İslâm hukuku perspektifinden incelemek ve bu sorunlara çözüm önerileri sunmaktır. Dolayısıyla bu çalışmada -Müslümanlar için- İslâm iletişim hukuku çerçevesinde, makasidü’ş-şerâ ve fikhî müeyyideler ile dijital medya kullanımını düzenlemek ve dijitalde kişisel hakların korunmasının imkânını ortaya koymak amacı bulunmaktadır.

Bugün gerçek ve sanal olmak üzere her iki mecrada da yaşanan etkileşimler, hukukî neticeler doğurmaktadır. Bu bağlamda hukukun beş zarûrî gâyesi ve kişisel hakların korunması alanlarına ait olguların dijital dünyada hangi güncel kavramlara mukabil gelebileceğini tespit etmek önemlidir. İslâm hukukunun, insanın fitratına uygun yaşam şeklini ve insan davranışlarını düzenleyen temel ilkelerinin, zamanın ve mekânın her dilimi için

¹⁴ Transhümanizm fikrinin ilk kez filizlendiği 1920’ler ve kavramsallaştığı 1950’li yıllar olsa da pratik anlamda dijital çağla birlikte çalışmalara başlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Mahir Fatih Ünal, “Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi” *Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi* 2/2 (Haziran 2019), 34.

¹⁵ Ünal, “Transhümanizm”, 30.

¹⁶ Ünal, “Transhümanizm”, 34.

geçerli olduğunu ortaya koymak suretiyle bir değerlendirme yapmak da çalışmanın amaçları arasındadır.

Hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen internetin sunduğu fırsatları ve içerdiği riskleri maslahat ve sedd-i-zerâi' kapsamında ele almak suretiyle ilerleyen zamanlarda makâsîdü's-şerîa bağlamında sosyal medya kullanımı ile ilgili hükümlerin önemine dikkat çekmek de çalışmanın bir diğer amacıdır.

Dinamik bir alanda ortaya çıkan sorunları tespit etmek ve güncel çözümler önermek, bu çalışmanın akademik olarak önemini yansıtmaktadır. Dijital çağ, toplumların yaşam pratiklerini büyük ölçüde dönüştürmektedir. Bu durum, her alanda toplumsal düzenin güncellenmesi ihtiyacını doğururken birtakım hukukî düzenlemeleri de gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla dijital teknolojilerin hukukî ve etik boyutlarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, disiplinler arası bir yaklaşım benimseyerek güncel sorunlara yönelik etkili ve uygulanabilir çözümler geliştirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu yüzden internetin hayatımıza girmesi ile sanallaşan yaşam alanında da davranışlarımızın sınırlarını belirleyen hukukî düzenlemelerin yanında, fikhî ilkelerin önemi de ortaya çıkmaktadır. Zira fıkıh diğer beşerî hukuk¹⁷ sistemlerinden farklı olarak sadece kişinin kişiyle değil, Yaratıcıyla ve diğer varlıklarla olan ilişkisini düzenleyen kâideler de ortaya koyar. Bu özelliği ile fikhin daha kuşatıcı olduğu düşünülebilir. Bu noktada, İslâm hukuku gâyelerinin, zaman ve mekân bağlamında 'genellik' özelliğini göz önünde bulundurursak, bu gâyelerin sadece çevrim dışı hayatta değil, çevrim içi hayatta da geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Fıkıh, her şartta insanı koruduğu gibi onun inancını, canını, onurunu, aklını, neslini ve malını da korur. Dolayısıyla dönüşen dünyayı fikhî çerçeveden de ele almak, dijitalleşme ile ortaya çıkan problemlere çözüm sunmak açısından önemlidir.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Çalışmamızın başlığı, "İslâm Hukuku Açısından Dijital Medyada Kişisel Hakların Korunması" dır. Bu çalışma, giriş hariç üç ana bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır.

Araştırmanın kapsamına gelince, disiplinler arası bir çalışmayı gerekli kılan tez konusu ile iletişim ve İslâm hukuku disiplinleri arasındaki bağlantı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, iletişim kapsamında ele alınan 'dijital medya' olgusunun yanında, konumuzla olan bağlantısı nedeniyle "dijitalleşme" kavramına da değinilmiştir. İslâm hukuku perspektifinden, dijitalliğin şahısların hak ve özgürlükleri üzerindeki etkileri, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik açılardan kısmen incelenmiş olmakla birlikte, esas olarak hukukî ve fikhî boyutlarıyla detaylandırılmış ve kapsamlı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır.

¹⁷ Beşerî hukuk, dinî hukuk kurallarından ziyâde insanın ortaya koyduğu kuralları kapsayan hukuk sistemidir.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde, dijital medya, (geleneksel medya-yeni medya), iletişim esasları ve medya okuryazarlığı ele alınmış, İslâm iletişim ahlâkının genel kâideleri tespit edilmeye çalışılmıştır. İnsanların birbirleriyle iletişimleri noktasında birtakım ahlâkî sorunların olması ve bu noktada ortaya çıkan problemler bazen hukukî bir sonuç doğurmaktadır. Bu sebeple iletişimin ahlâkî esasları da İslâm iletişim hukuku alanında değerlendirilebilir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, sosyal mecrada makâsıdü's-şerîa bağlamında kişisel haklar konusu ele alınmıştır. Bu bölümde, makâsıdü's-şerîa ilkelerinin yanında, şahsî hürriyetlere dâhil olan özel hayatın gizliliği, haberleşme özgürlüğü, konut dokunulmazlığı; fikrî hürriyetlere dâhil olan, inanç hürriyeti, düşünceyi ifade hürriyeti, cevap hakkı hürriyeti; iktisadî hürriyete dâhil olan ailenin korunması ve mülkiyet hakkı hürriyeti ele alınmıştır. Bu hak ve hürriyetlerin dijital dünyada neye mukabil geldiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Burada ele alınan haklar, dijitalde de geçerli olabilecek haklar ile sınırlandırılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde ise öncelikle insanların sosyal hayatta iletişim bağlamında sorumlu oldukları konularla ilgili âyet ve hadislerle yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde şahsın sahip olması gereken sorumlulukların ihmalinden doğan suçlar tespit edilip bilişim hukukundaki yeri ele alınmıştır. Konumuzu ilgilendiren sanal suçlar (siber zorbalık, nefret söylemi, yalan haber, iftira, intihal, hakaret, manipülasyon, dedikodu, tecessüs vb.) tespit edilerek bunların reel hayattaki suçlarla karşılaştırması yapılmıştır. Sonuç olarak, bu suçların hem pozitif hukuk¹⁸ hem de İslâm hukuku açısından reel hayattaki müeyyideleri ele alınmış ve dijital ortamda işlenen suçlara uygulanabilecek müeyyideler üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca ele alınan suçlar, dijitalde de suç sayılacak olan kişisel ve toplumsal suçlarla sınırlandırılmıştır.

Literatür Taraması/Araştırmayla İlgili Yapılan Çalışmalar

Diğer alanlarda olduğu gibi İslâm hukuku alanında da dijitalleşme olgusu ve dijital medya ile ilgili çalışmalara artmaya başlamıştır. Çünkü dijital medya, doğrudan klasik fıkıh eserlerinde olmasa da fikhî konular içerisinde değerlendirilebilecek bir dinamizme sahiptir. Çünkü gerçek yaşamda fıkha konu olan şeyler sanal medyada da geçerlidir.

Yapmış olduğumuz literatür taramasına göre, İslâm hukuku alanında dijital medyayı birçok yönüyle kapsamlı şekilde ele alan doktora tezi bulunmamaktadır. Bu yönüyle özgün bir çalışmadır. Ancak tez konumuzun içerdiği başlıkları daha sınırlı olmak üzere müstakil başlıklar halinde ele alan yüksek lisans ve makale düzeyinde araştırmalar mevcuttur.

¹⁸ Belirli bir toplumda (devlette) ve belirli bir zaman içinde yürürlüğe giren ve yürürlükte bulunan hukuk kurallarının bütünüdür ifade eder.

Çalışmanın ilk bölümünde, iletişim tarihine dair kitaplardan istifade edilmiş, İslâm iletişim esaslarını ortaya koymak için âyet ve hadislerle başvurulmuştur. İslâm iletişim hukukuna dair Ali Türkmen'in kapsamlı bir çalışması olan *İslâm İletişim Hukuku* adlı eseri iletişim alanına dair birçok hususu kronolojik olarak vermektedir. İletişim alanına dair kavramları İslâm hukuku açısından değerlendirmektedir. Bu noktada başucu kitabı olma özelliği taşıyan eser yazıldığı tarih sebebiyle son dönemlerde dijitalleşme ile ortaya çıkan suçları içermemektedir

İkinci bölümde TDV'nin makâsıdü's-şerîa maddesinin yönlendirdiği klasik eserlere başvurulmuştur. Âmirî, Gazzâlî, Şâtıbî, ve İbn Âşûr'un maslahat ve makâsıt ile ilgili eserlerine müracaat edilmiştir. Bu konuda yazılan temel eserlerin dışında bu konu hakkında yapılan akademik araştırmalardan yararlanılmıştır. Sosyal medya fikhına dair Din ve Hayat Dergisi'nde yazılan makaleler taranmıştır. Bunun yanında M. Raşit Akpınar'ın yazdığı, *İslâm Hukuku Açısından Sosyal Medya* adlı makalesinde makâsıdü's-şerîa ilkelerine kısaca değinilmiştir. Sosyal medya fikhına dikkat çekmesi yönüyle önemli bir çalışmadır. Süheyla Zorlu'nun *İnternet Yoluyla Kişilik Hakkının İhlâli ve Korunması* adlı Yüksek Lisans tezi de modern hukuk¹⁹ açısından internette kişilik haklarının korunmasına yönelik yapılan ilk çalışmalardan olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir.

Üçüncü bölümde konularla bağlantılı olarak başvurulmuş klasik eserler dışında, güncel olarak siber hırsızlık konusunda Ömer Menekşe'nin, *Siber Hırsızlık Örneğinde İslâm Hukukunda Siber Suçlar ve Cezası* adlı makalesinden istifade edilmiş, makalede geçen kaynaklara başvurulmuştur.

Tez konumuzla ilgili olarak yurt dışında da Arapça ve İngilizce araştırmalar mevcuttur. Her ne kadar dijital gelişme ve değişimlere paralel çalışmalar yapılsa da günceli yakalamak noktasında zorluklar bulunmaktadır. Bu çalışmada, literatürde bahsi geçmeyen veya kapsamlı şekilde ele alınmayan konuları, ülkemizdeki güncel şartlara ve durumlara göre almaya çalıştık.

Yurt dışında tez konumuzun kapsadığı konularla ilgili çağdaş makalelerden bazıları şunlardır:

Hâni Kemal Muhammed Cafer'in, *Fıkhu't-teamuli me'a mevâkı'et-tevâsuli el-ictimaî ve asârihi fi hıfzi mekâsıdi eş-şerîati'l-İslâmiyye dirâse fikhiyye makâsıdiyye* adlı eserinde sosyal medya makâsıd teorisi bağlamında ele alınmış önemli bir çalışmadır. Bu çalışmada haberleşme hukukundan başlayıp dinin maksatları konusunda sosyal medyada ortaya çıkan problemler ile ilgili hangi fikhî değerlendirmelerin yapılabileceği ortaya konulmuştur.

¹⁹ Modern hukuk, mevcut hukuk sistemi manasında kullanılmıştır. Modern hukuk kavramı yerine zaman zaman beşerî hukuk kavramı da kullanılmıştır.

Örneğin, bir haber alırken ihtiyatlı davranmanın, bir gönderiyi değerlendirirken teyit ettirmenin gerekliliği ve güncel haberleri veya faydalı içeriklerken gereksiz paylaşımlardan uzak durulması vb. konularda içtihat yapıldığı ifade edilmiş ve bunlara yer verilmiştir. Ancak tezimizde bulunan birçok konu sınırlı şekilde ele alınmış, siber suçlar ve müeyyideleri bakımından değerlendirmeler eksik bırakılmıştır.

Muhammed Ahmed el-Ma'dâvî'nin *Himâyetü'l-husûsiyyeti'l-ma'lûmâtiyyeti li'l-müstahdimi 'abra şebekâti mevâkı'i't-tevâsuli'l-ictimâ'i* adlı eseri kişisel verilerin gizliliği ve korunması üzerine yazılmış bir makale olup mahremiyet bağlamında değerlendirilmiştir. Sanal ortamda kişilerin özel alanına yapılan saldırılara karşı Avrupa'da alınan önlemler, özellikle Fransız yasası ve Mısır yasalarında koruma hükümleri kapsamında incelenmiştir. Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde kişisel verilerin mahiyeti, ikinci kısımda kişisel verileri yöneten sosyal paylaşım site yöneticilerinin sorumlulukları, üçüncü bölümde ise mahremiyeti ihlâl eden sorumlular karşısında mağdurların korunması ele alınmıştır. Bu çalışma tezimizin mahremiyet ile ilgili kısımları ile ilişkili olup ancak geri kalan konular bakımından eksiktir. Ayrıca bu araştırmada mahremiyet tüm boyutlarıyla değil, kişisel veriler kavramı üzerinden ele alınmıştır.

Taha ez-Zeydî'nin *ez-Zavâbitü's-şer'iyyati li't-teâmuli mea' vesaili't-tevasuli'l-ictimâ'i* adlı eserinde sosyal medya platformlarda kadın-erkek mahremiyeti ve iletişimlerinin sınırları ele alınmış, sanal mecralarda harcanan zamanın dine göre ölçüsü ve dijital haberlerin araştırılması ile ilgili başlıklara yer verilmiştir. Bu yönüyle tezimizin kapsamına giren mahremiyet, sosyal medyanın kullanımı vb. konular sınırlı olarak ele alınmıştır.

İhlas Abdurrahman ez-Zübeyre'nin *Mehatiru mevaku't-tevasili'l-ictimâ'i ala'l-makâsıdı li's-şer'iati'l-İslâmiyye* adlı eserinde İslâm'ın genel maksatları doğrultusunda, sosyal medya platformlarının tehlikeleri konusu incelenmiştir bu tehlikelerin makâsıdü's-şer'îa açısından korunmasına değinilmiştir. Ancak dijital medya alanı zayıf kalmıştır.

Musfir Ahmet b. Musfir Ali Atıf el-Vadi'nin *Vesailu't-tevasuli'l-ictimâ'i ve eseruha ala'l-emini'l-fikrî min vecheti nazari talebeti'l-merhaleti's-seneviyye ve muallimi el-ulumi's-şer'iyyeti bî muntikati asîr* adlı eserinde belli bir bölgede öğrenci ve öğretmenlerin sosyal medya ile ilişkileri ve sosyal medyanın öğrenim üzerine etkileri konu alınmış, bizim çalışma konumuzun çok az bir kısmına değinilmiştir.

Muhammed Ali Yahya Haddadi'nin, *Eseru vesaili't-tevasili'l-ictimâ'i ala akîdeti'l-Müslim* adlı eserinde sosyal medyanın Müslümanların inancı üzerindeki etkisini anlatmakta, medyanın doğru kullanımına vurgu yapmakta ve İslâmî ölçülere göre Medya okuryazarlığının

önemine dikkat çekmektedir. Bu konular tezimizin bazı başlıklarında etraflıca incelenmektedir.

Muhammed Fuâd Muhammed Eddevravi'nin *et-Temasi's-şebâbi'l-arabî lî'l-ma'lumâtî'd-dînîyyeti min mevâkı' et-tevasuli'l-içtimâî ve alâkatihî bi'va'î ed-dînî ve tebnî sekâfati't-tesamihi: dırasetu meydaniye* ve Leyla Süleyman Eddav'ın *Mevakıu't-tevasuli'l-içtimâî ve devruha fi't-tehavvulati'l-hadariyye li's-şebâbi'l-Müslim* adlı eserleri de tezimizin sosyal medyayla ilgili başlıklarında yer alan bazı konulara benzer noktaları İslâm fıkıhı açısından konu alan çağdaş Arapça makalelerdendir.

Çalışma alanımıza giren “medya”, internetin kullanımı ile multimedya olgusuna dönüşmüştür. Bugünkü medya, “Yeni Medya” veya “Dijital Medya” kavramları ile ifade edilmektedir. Biz bu çalışmanın başlığında kavram olarak “yeni medya” yerine “dijital medya”yı kullanmayı tercih ettik. Metin içerisinde ‘dijital medya’ ve ‘yeni medya’ kavramlarını birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak başlık için ‘dijital’ kavramı, bu araştırmaya taalluk eden unsurları kapsamı yönüyle daha uygun düşmektedir. Literatür taramalarında her iki kavramın da kullanıldığı görülmektedir.

“Yeni medya” kullanımı ile ilgili olarak; ‘yeni’ diye adlandırılan iletişim teknolojisindeki her yeni ürün aslında kendi zamanının ‘yenisi’, bir sonraki teknolojik gelişmenin ‘eskisi’dir, demek mümkündür. Yeni medya daha çok iletişim ve etkileşim ortamı sunan platformlardır. “Dijital” ise, “Var olan medya düzenini etkileşimli kılan, sayısal veriye dönüştüren ve tüm bunları bilgisayar aracılığıyla üreten ve paylaşan ortamlardır.”²⁰ şeklinde ifade edilirken dijitalleşme, dijital olan ancak iletişim özelliği olmayan teknolojik birçok ürünü kapsamaktadır. Örneğin; yapay zekâ, dijital robotlar veya sayısal veri temelli teknolojik unsurlar için ‘dijitalleşme’ kullanılmaktadır. O sebeple çalışma konumuza sadece dijital medya değil, dijitalleşme olgusu da girmektedir.

Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Bugün dijital olarak adlandırdığımız dünyanın ‘yeni’ olması sebebiyle ele alacağımız konuyu fikhî kitaplarda bulamayacağımızın farkında olup, ancak gerçek hayatta geçerli olan ilkelerin sanal hayatta da geçerli olacağı düşüncesiyle araştırmayı genel kâideler, makâsıd, maslahat, sedd-i zerâî çerçevesinde ele aldık.

Çalışmada, *nitel araştırma yöntemi* benimsenmiştir. İlk aşamada, konuya ilişkin içerikler, *doküman analizi* yöntemi kullanılarak sistematik bir şekilde toplanmış ve tahlil edilmiştir. Bu analizler, meselelerin hem modern hukuk hem de İslâm hukuku perspektifinden

²⁰ Lev Manovich, *The Language of New Media* (Denmark: The Centre for Internet Research, 2007), 19-22.

ele alınmasını sağlamıştır. Nihâî olarak, dijital medya bağlamında yapılan değerlendirmeler tümevarımsal yaklaşıma dayanarak bir sonuca varılmıştır.

Birinci bölümde, çalışmanın temelini oluşturan iletişim, dijitalleşme, yeni medya İslâm iletişim hukuku vb. olgular incelenmiştir. Bu bölümde, *tanımlayıcı* (deskriptif) yöntem kullanılmıştır. Dijital medyanın ne olduğuna, hangi yönüyle fıkha konu olduğuna ve bu alana dair tanımlayıcı bilgilere yer verilmiştir. İletişim teknolojilerinin dönüşümünden de bahsettiğimiz bu bölümde, geleneksel medya ve yeni medya ayrımına vurgu yapılmıştır. Bu bölüm, araştırmamıza taalluk eden konular ile sınırlandırılmış, ayrıntılara çok fazla yer verilmemiştir. Bunlarla birlikte farklı disiplinlere ait kavramlar tanımlandıktan sonra aralarında nasıl bir bağlantı olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak İslâm iletişim hukukuna dair temel iletişim esasları tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; nitel araştırma yöntemlerinden *doküman analizi* metodu kullanılarak dijital medyada kişisel haklar makâsıdü’ş-şerîa bağlamında ele alınmıştır. Tanımlayıcı araştırmadan elde edilen bilgiler, bu bölümde geniş bir şekilde ele alınarak analitik yöntem kullanılarak makâsıdü’ş-şerîa ayrıntılı olarak işlenmiş, yeni medyada; inancın, nefsin, aklın, neslin ve malın muhafazasına yönelik tehdit içeren unsurlar tespit edilmiştir. Bu doğrultuda yeni medyanın makâsıdü’ş-şerîa bağlamında kullanımı ile ilgili analizler yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde sorumluluk bilincinin hem bir erdem olarak hem de tazmin anlamında suçların öncesi ve sonrasında dikkat edilmesi gereken önemli bir olgu olduğu ele alınmış, insanın dijital medyadaki davranışları için de bağlayıcı olduğu vurgulanmıştır. Bilişim suçları kapsamında kişisel suçlar ve toplumsal suçlar taksimi yapılmış, bu taksimlerde yer alan iftira, dedikodu, tecessüs, nefret söylemi, hakaret, yalan haber, terörizm vb. eylemlerin gerçek hayattaki müeyyideleri fikhî olarak incelenmiş; bilişim hukukunda yer alan siber suçlara yönelik müeyyidelere yer verilmiştir. Yeni bir alan olan sanal suçlar, fikhın insanın ehliyetinde olan tasarruflardan sorumlu olduğunu gösteren temel ilkeleri ışığında incelenmiştir. Bu konular modern hukuk ve İslâm hukuku bağlamında ele alınıp sonra da dijital medyadaki karşılıkları ile değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın yazım dilinde Türk Dil Kurumu Sözlüğü esas alınmış ancak Arapça kökenli kelimelerin yazımında TDV Ansiklopedisi’ne başvurulmuştur. Çalışmada geçen âyetler için Diyanet İşleri Başkanlığının web tabanlı Kur’ân-ı Kerim tercümesi²¹ esas alınmıştır. Bu tez, Sosyal Bilimler Enstitüsünün yazım yönergesine uygun hazırlanmıştır.

²¹ *Kur’ân Yolu* (Erişim 25 Nisan 2022).

Araştırmanın Alana Katkıları

Dijitalleşme olgusuna dair akademik literatürde birçok çalışma gerçekleştirilmekte ve dijital alan çeşitli yönleriyle ele alınmaktadır. İslâm hukuku açısından bu konuya dair araştırmalar da giderek artış göstermektedir. Bu bağlamda, sosyal medya fikhının yanı sıra, reel hayatta İslâm hukukunun kapsamına giren tüm meselelerin dijital medya ortamında da geçerliliği söz konusudur.

İletişim ve İlahiyat alanında sahip olduğumuz formasyon, bize bu iki alanı birleştiren konularda multidisipliner bir çalışma yapma gerekliliği hissettirdi. Bu sebeple, yaptığımız çalışma, özgün ve güncel olması yönüyle İslâm iletişim hukuku alanındaki ihtiyacın giderilmesine katkı sunma motivasyonu taşımaktadır. Bu çalışma hem İslâm iletişim hukuku açısından hem de makâsıdü’ş-şerîa ilkelerinin, kişisel hakların korunması bağlamında işletilmesi bakımından yeni bir pencere açmaktadır. Dolayısıyla, dinamik bir özelliğe sahip olan fıkıh, sosyal medyaya yönelik çalışmalar yapılmasını da gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, söz konusu çalışma, dijital çağın hukukî ve etik gerekliliklerini ele alarak alana önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLETİŞİM ve DİJİTALLEŞME

Bu bölümde, iletişim disiplinine ait kavramlar, dijitalleşmenin kitle iletişim araçlarındaki dönüşüme ve toplumsal hayata etkisi ele alınacak, sosyal medya kullanımında medya okuryazarlığının ve ahlâkının önemine temas edilecektir. Bunun yanında, âyet ve hadislerden yola çıkarak İslâm iletişim hukuku bağlamında ahlâkî esaslar ortaya konulacaktır.

1.1. İletişim Nedir?

Bu başlık altında iletişim kavramının kökeni ve tanımı, iletişimi oluşturan sürecin unsurları ve bu olgunun önemini ele alınacaktır.

1.1.1. Tanımı

İletişim, Latince'deki “communis” kelimesinden türetilmiş “communication” kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır.²² 14. yy'da Fransızca'da, 15. yy'da İngilizcede ortaya çıkmıştır.²³ İletişim kavramının Latince'deki anlamı, bir ortaklığı, birlikteliği, toplumsallaşmayı kapsamakla birlikte bireyler arası ve toplumsal düzeyde bir süreci ifade etmektedir.²⁴ İnsanlar arasındaki her türlü duygunun, bilgi ve düşüncenin alışverişi, en genel anlamıyla iletişim kavramıyla açıklanmaktadır.²⁵ Bu kavram aynı zamanda “yayımlama” eylemini de ifade etmektedir. Yabancı dilde “trans” ve “mission” eklerinin bir araya gelmesiyle oluşan “transmisyon” kavramına karşılık gelmektedir. Trans, bir şeyi bir yere aktarmak anlamına gelen bir sözcüktür. Misyon ise, “özel görev” anlamına gelmekte ve daha çok dinî bir kavram olarak kullanılmaktadır.²⁶

İletişim, “Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması”dır. Terim olarak ise, “Telefon, telgraf, televizyon, radyo vb. araçlardan yararlanarak yürütülen bilgi alışverişi, bildirişim, haberleşme, muhabere, komünikasyon.”

²² Ünsal Oskay, *Toplumsal Gelişimde Radyo ve Televizyon, Geri Kalmışlık Açısından Olanaklar ve Sınırlar* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1971), 309-310.

²³ Oğuz Turan Yayla, *Analogtan Dijitale İletişim Teknolojilerinin Gelişimi: Sosyal Medya ve Sosyal Değişim* (İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 6.

²⁴ Oskay, *Radyo ve Televizyon*, 309-310.

²⁵ Can Azer, “Görsel-İşitsel İletişim Özgürlüğünde Tekel ve Oligopol Sorununa Genel Bir Bakış” *Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi* 60/2 (Haziran 2011), 203.

²⁶ Ali Türkmen, *İslâm İletişim Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 28.

anlamlarına gelmektedir.²⁷ Arapçada, “iletişim, bilgi, bildirim” kavramları ile eş anlamda kullanılan kavramlar; i’lâm, muhâbere, irtibat, münâkele ve mükâleme kavramlarıdır.²⁸

1.1.2. Süreci

İletişim bir süreci kapsar. Bu noktada, iletişimin gerçekleşmesini sağlayan en temel unsurlar, kaynak (verici, gönderici, al-mürsil), ileti (mesaj, risâle), kanal (araç, al-vesîle), hedef (alıcı, al-mustakbil), kod açma (geri bildirim, raddu’l-fiil) ve gürültü olarak sıralanabilir²⁹. İletişim sürecinde kaynaktan alıcıya iletilen mesaj, kanalda gürültüye³⁰ mâruz kalırsa yanlış algılanıp yorumlanır ve ona göre geri bildirim sunar. İletişimi oluşturan unsurlardan kaynak, bir kişi ya da bir topluluk olabilir.

Arapçada ve dinî literatürde “i’lâm” sözcüğü ile karşılanan “iletişim” Yaratıcı ile başlar ve Kurân’da tebliğ ile iletişime vurgu yapan çokça âyet bulunur.³¹ Dini tebliğde kaynak, Yaratıcıdır. Kaynaktan çıkan mesaj, mesajı gönderenin amacını ve muradını taşır. Kanal (araç), kaynağın amacını hedefe ulaştıran vasıtaadır. Kaynak bazen aracı ile bu bağlantıyı sağlar, bazen de muhataba amacını doğrudan iletir. Dinî tebliğ sürecinde kanal, öncelikle vahiy meleği, ikinci olarak peygamberlerdir. Kaynağın mesajdaki amacını ilettiği muhatap (hedef), bazen bir kişi bazen de bir zümredir. İletişim sürecindeki en önemli aşamalardan biri olan geri bildirim/anlamlandırma (kod açma) mesajın sahibinin, taşıdığı amacı gerçekleştirmesinde önemli bir aşamadır. Kod açma, karşılaşılan simgelerin, mesajların, anlamını ve amacını çıkarma becerisidir. Hedef (muhatap), kendisine gelen mesajı doğru okuyup, mesajın kimden geldiğini, hangi amaçlar taşıdığını, hangi kanallarla ulaştığını vb. analiz ettiğinde anlamlandırma/kod açma işlemi gerçekleşmiş olur. Kişi veya toplum, kendisine gelen mesajı herhangi bir gürültüye mâruz kalmaksızın aldığında sağlıklı bir kod açma ile dönütte bulunabilir. Böylelikle kaynak tarafından gerçekleştirilen kodlama, alıcı tarafından kod-açma ile tamamlandığında iletişim süreci gerçekleşmiş olur.

1.1.3. Önemi

İnsanın en temel özelliklerinden biri, diğer insanlarla ünsiyet kurmasıdır. Dolayısıyla insanın iletişim kurma gâyesi, sosyal bir varlık haline gelmek istemesiyle ilintilidir. İnsanın

²⁷ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2019), “İletişim”, 1173.

²⁸ Muhammed Fuâd b. Abdilbâki b. Sâlih, el-Mısri, *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfazi’l-Kur’ani’l-Kerim*, (Kâhire: Dârü’l-Hadis, 1408/1988), 597-598; Abdullatif Hamza, *el-İ’lâm fî sadr el-İslâm* (Kâhire: Dârü’l-fikri’l-Arabî, ts.), 104-105; Türkmen, *İletişim Hukuku*, 29-30.

²⁹ Türkmen, *İletişim Hukuku*, 31-33.

³⁰ Gürültü: İletişim kurulurken mâruz kalınan çevresel, mekanik ve psikolojik etkilerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Nûkhet Güz, “İletişim Süreci ve Temel Öğeler”, *İletişim Fakültesi Dergisi* 1/7 (Mart 2012), 135.

³¹ Âli İmran 3/144; el-Mâide 5/67; el-Ahzâb 33/40.

sosyal varlık olması, toplum içinde yer edinme ve diğer bireylerle etkileşimde bulunma arzusunu beraberinde getirir. İletişim ayrıca, toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir ortak payda oluşturur. Toplumdaki çeşitli zanaatların varlığı da bu ihtiyaçların sonucudur ve insanların birbirleriyle etkileşimde bulunmalarına katkı sunar. Tüm bunlar, bireyin, toplumun ayrılmaz bir parçası haline gelmesini sağlar. Dolayısıyla iletişim, insanların bir araya gelerek belirli amaçlara ulaşmasında ve toplum içinde uyumlu bir şekilde hareket etmesinde temel bir unsurdur. İnsanın toplu yaşam koşulları ile uyumlu bir şekilde hareket etmesi ve ortak belleği oluşturması da iletişimin amaçlarından. Nitekim devlet denen mekanizmanın oluşmasıyla ilgili olarak teorisyenlerin ortaya koyduğu sebepler içerisinde insanların bir arada yaşama ihtiyacı ve doğal sözleşme yapmaları da bulunmaktadır. Diğer canlılar doğa ile uyumlu olarak tek başına yaşayabilir, ancak insan kendi ihtiyaçlarını karşılamak için diğer insanlarla bir arada yaşama gereksinimi duymaktadır.

İnsanın iletişim kurmasını sağlayan araç dildir. Dil, bireyden topluma geçişte en etkin araç ve düzenleyicidir.³² Dil, göstergebilim açısından incelendiğinde, sadece kaynaktan alıcıya mesaj ileten bir nesne olmanın ötesinde, insanların düşünce, inanç ve ihtiyaçlarını ifade etmelerini ve amaçlarını gerçekleştirmelerini sağlayan bir araç olarak görülür. Seslerin ve ses sembollerinin aracılığıyla iletilen mesajların doğru şekilde aktarılmasıyla iletişim gerçekleşir.

İletişim, bireyler arası etkileşimin ötesinde, uluslararası ilişkilerde de önemli bir rol oynamaktadır. Radyo, televizyon, internet gibi iletişim araçları, tarih boyunca kamuoyu oluşturma ve bireylerin düşüncelerini duyurma konularında kilit roller üstlenmiştir. Dolayısıyla medya, toplumlar üzerinde oldukça güçlü etkilere sahiptir.³³ Bu araçlar aynı zamanda, bilgilendirme ve haberleşme görevlerinin yanı sıra insanların boş zamanlarını değerlendirme, eğlenme ve farklı kültürlerle erişme imkânı sağlama gibi önemli işlevler de üstlenmektedir.

İslâm dini açısından iletişim Yaratıcı ile başlar ve Yaratıcı'nın dinini insanlara ulaştırmasında en önemli unsurdur. Burada kaynak Yaratıcıdır ve ilk muhatap Cebrail (as)'dir. İleti de vahydir. İkinci olarak ise muhatap Hz. Peygamber'dir. Dolayısıyla dünya ve âhiret hayatının mutluluğunu sağlayacak kuralların, Yaratıcı'dan insanlara ulaşmasını sağlayan, iletişimdir. Hz. Peygamber'in görevlerinden olan tebliğ, tebyin direkt olarak iletişim ile ilgilidir. Hz. Peygamber, Yaratıcı'dan (kaynaktan) aldığı mesajı en doğru şekilde insanlara ulaştıracak tüm iletişimsel becerileri haizdir. Bu sebeple İslâm iletişim hukukunun ilkelerini

³² Ünsal Oskay, *Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri* (İstanbul: Der Yayınları, 1993), 313.

³³ Dan Laughey, *Medya Çalışmaları -Teoriler ve Yaklaşımlar*, çev. Ali Toprak (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2010), 25.

ortaya koymada, Hz. Peygamber'in iletişim ve tebliğ metodunun büyük bir rolü vardır. Dolayısıyla İslâm iletişim hukuku ve ahlâkının, vahy merkezli; Kur'ân ve Sünnet kaynaklı oluşturulması önemlidir. İlerleyen sayfalarda bu hususlara ayrıntılı olarak girilecektir.

1.2. İletişim Teknolojisinde Tarihsel Süreç ve Kitle İletişim Araçlarında Dönüşüm

Teknolojik gelişmeler, toplumların yapısal dönüşümünde belirleyici bir role sahiptir. Coğrafi koşullar, nüfus artışı ve sosyo-politik dinamikler gibi etkenlerle birlikte, iletişim alanındaki yenilikler de kapsamlı değişimlere neden olmaktadır. Günümüz teknolojileri, bilginin küresel ölçekte hızla yayılmasını sağlayarak dünyayı “küresel bir köy” haline getirmiş, bu süreçte iletişim, küreselleşmenin temel unsurlarından biri olmuştur.

Dumanla haberleşme ve güvercin kullanımı gibi ilkel yöntemlerden başlayarak, kâğıdın bulunmasıyla matbaanın icadı, telgraf ve telefon ile hız kazanan iletişim tarihi, daha sonra geleneksel medya diye adlandırdığımız; radyo, televizyon ve gazete ile devam etmiştir. Son yüzyılda internetin kullanılmasıyla da multimedya olarak dijital bir forma dönüşmüştür. Böylece iletişim araçları sözlü, yazılı ve dijital aktarımı sağlayan unsurlar olarak günümüze kadar gelişerek devam etmiştir.

Bir toplum içinde kaynak tarafından iletilmek istenen mesajın, teknolojik iletişim araçları vasıtasıyla geniş bir kitleye ulaşması, toplum içinde ciddi dönüşümlere yol açmaktadır. Dolayısıyla iletişim araçlarının gelişimi, bu hedefin gerçekleşmesinde kritik bir öneme sahiptir. İletişim araçlarını çağlar içerisinde, kabile çağı, matbaa çağı ve elektronik çağ olarak üç sınıfta incelemek mümkündür.³⁴ Tarihi süreçte ilk kitle iletişim aracı, yazılı basındır.³⁵ Teknoloji geliştikçe yazılı basına ek olarak görsel ve işitsel iletişim araçları da eklenmiştir. Özellikle 20.yy'ın son çeyreğinde geliştirilen internet, kitle iletişim araçlarına yeni bir boyut kazandırmıştır. İnternet tabanlı iletişim evreleri, 1990'larda web 1.0, bilginin sadece birkaç sunucudan elde edildiği dönemi ifade etmektedir. 2000'lerde web 2.0 teknolojisi ile kullanıcılar, pasif konumdan aktif kullanıcı konumuna geçmişlerdir. Bu evre, etkileşimin yoğun olduğu ve kullanıcıların aktif katılım gösterdiği bir zaman dilimini ifade eder. Başlangıçta tek yönlü mesaj aktarımının yerini, düşüncelerin karşılıklı olarak aktarıldığı bir uygulama almıştır. Ayrıca web 2.0 sosyal mecralara zemin hazırlamış; Facebook, Instagram, Twitter (X) gibi platformlarda fikirler, fotoğraflar, videolar paylaşılmaya başlanmıştır.³⁶ Web 3.0 birçok bilginin paylaşılmasına izin verirken, bilgi kirliliğinin

³⁴ Yayla, *İletişim Teknolojileri*, 7.

³⁵ Ahmet Öztürk, “Basın Özgürlüğü Kuramları”, *İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi* 5/2 (Nisan 2012), 73.

³⁶ Kaan Kapan, Rümeyza Üncel, “Gelişen Web Teknolojilerinin (Web 1.0- Web 2.0- Web 3.0) Türkiye Turizm Etkisi”, *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi* 3/3 (Aralık 2020), 278.

oluşmasına da sebep olmaktadır. Akıllı uygulamaların ve yapay zekânın kullanımı, özellikle bu dönemde daha yaygın hale gelmiştir. Bu noktada yapay zekâ birçok alanda kolaylık sağlamaktadır. Örneğin, ticarî alanda denetim süreçlerinin daha kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi amacıyla yapay zekâ ve algoritmalar kullanılmaktadır. Dolayısıyla kitle iletişim araçları, ihtiyaca göre de değişim ve dönüşüm göstermektedir.

Kitle iletişim, “Dağınık insan topluluklarının örgütlenmiş bir kaynaktan iletilen haberlere veya uyarılara aynı anda mâruz kalması, birtakım kaynaklardan elde edilen bilgi ve haberlerin değişik araçlarla geniş halk topluluklarına yaygın olarak duyurulması”dır.³⁷ Kitle iletişim araçları, iletilerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan medya kanallarıdır. Bu kanallar arasında televizyon, sinema, dergi, gazete, internet yayınları ve platformları gibi çeşitli iletişim araçları bulunmaktadır.³⁸ Dolayısıyla, yazılı, sesli veya görsel unsurların dağıtılıp, yayımlanmasına ve yayınlanmasına yardımcı olan her türlü teknik iletişim aracına kitle iletişim aracı denilmektedir.³⁹ İletişim araçları, teknolojideki büyük gelişmelere paralel olarak değişmektedir. Yeni çıkan her kitle iletişim aracı, bir önceki iletişim aracından daha fazla etkileme gücüne sahiptir.

İletişim çağı olarak adlandırdığımız 21. yüzyılın en gelişmiş iletişim aracı olan internet, insan yaşamının vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir. İnternet ile kitle iletişim araçlarında yaşanan dönüşüm toplumsal hareketlerde ve isyanlarda büyük etkiye sahiptir. Dolayısıyla internet, dijital çağda, bireyler ve toplumlar arası etkileşimde başat rol oynamaktadır. Bu araçların ortaya çıkmasında en temel hedef, bilgi ve haber ekseninde topluma hizmet vermek, haberleri, düşünceleri, gelişmeleri en doğru şekilde, kısa bir süre içerisinde geniş kitlelere ulaştırmaktır. Bu sebeple kitle iletişim araçları, sosyo-kültürel, “ekonomik ve siyasal bağlamda da önemli bir role sahiptir. Tarih boyunca bu araçlar, siyasal aktörlerin propaganda amacıyla etkili bir şekilde kullanıldığı örnekler sunmuştur. Örneğin, Nazi Almanyası’nda radyo, Hitler’in propagandasını yaymak için kritik bir araç olarak işlev görmüştür. Dönemin Halkı Aydınlatma ve Propaganda Bakanlığı, radyo kanalıyla tüm halkı etkilemeyi hedeflemiş ve radyo yaygınlaştırılarak geliri düşük aileler için bile erişilebilir hale getirilmiştir.⁴⁰ Özellikle sanayi devriminden sonra medya sektörü endüstriyel hale gelmiş ve güçlü olan kesimlerin tahakkümü altına girerek, onların ideolojilerini topluma empoze edebilecekleri bir araca dönüşmüştür. Ayrıca endüstriyel bir kurum haline gelen iletişim

³⁷ Akalın, “Kitle İletişim”, 1451.

³⁸ Erkan Yüksel, “Medyanın Gücü ve Gündem Belirleme Araştırmaları”, *Medya Kültür, 1. Ulusal İletişim Sempozyumu Bildirileri* (Konya: İletişim Dergisi Yayınları, 2000), 112-115.

³⁹ Seçil Banar, “Türkiye’de Haber Verme İşlevinin Kişilik Hakları ve Etik Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (Haziran 2015), 126.

⁴⁰ Metin Kasım, “Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo”, *Selçuk İletişim* 6/4 (Kasım 2013), 66.

sektörleri arasında yaşanan rekabet sebebiyle bu kitlesel araçlar, insanları etkilemek, yönetmek ve yönlendirmek için birtakım uygulamaları kullanmaktadır.⁴¹

İnternetin yaygınlaşması, ekonomik ve kültürel gelişmelerin yanı sıra siyasal ve sosyal değişimleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle sosyal ağlardaki kolay erişim imkânı, bireylerin birbirleriyle hızlı bir şekilde iletişim kurarak toplumsal eylemlerde bulunmalarına olanak tanımaktadır. Nitekim ‘Arap Baharı’nın⁴² başlaması ve hızlı bir şekilde Arap dünyasında yayılmasında en büyük etkenin sosyal medya olduğu bilinmektedir.⁴³ Sosyal medya kullanıcıları, internet ile popüler hale gelen platformlar üzerinden diğer Arap ülkelerindeki aktivistlerle iletişime geçerek bu toplumsal olayın yayılmasında etkin rol oynamışlardır.

Dijitalleşme ile küçük bir mahalle haline gelen dünyada zaman ve mekân üstü bir iletişim formuna geçildiğini söylemek mümkündür. Teknolojinin bu denli ilerlemesinin, kitle iletişim araçlarının gelişmesine katkı sağlaması, çoklu iletişim alanında elde edilen kolaylık ve erişilebilirlik, bireysel ve toplumsal düzlemde ‘iletişim’in güçlendiği anlamına gelmemelidir. Bunun aksine akıllı telefonlar ve türlü iletişim platformlarıyla insanlar, sosyalleşme illüzyonu yaşamakta, ancak dijital yalnızlıktan ibaret olan bir durumun içerisine girmektedirler. İnsanlar arasında kurulan iletişimde en önemli unsur olan beden dilinin yerini akıllı telefonlardaki simgeler ve emojiler almaktadır. Böylece teknolojik ilerlemenin ürünü olan, iletişim ve etkileşim kolaylığı sağlayan sosyal mecralarda, kaynaktan aktarılan mesaj, birçok gürültüye ve enformatik içeriğe mâruz kalarak, doğru iletişim kurulmasını, mesajın doğru anlaşılmasını engellemektedir. Bunların yanında, iletişim teknolojisinde kaydedilen ilerlemenin dilsel gelişimi sağladığı ve dolayısıyla insanlar arası iletişimi güçlendirdiği yanılsamasına düşülmemelidir. Nitekim sosyal medyada kelimelerin kısaltılarak yazılması, emojilerin kullanılması ve yaygınlaşması, şekilsel unsurların kullanıldığı bir iletişime doğru gidildiğini göstermektedir. Bu ise dijital kuşakta az kelimeli, çok simgeli bir iletişim kültürü ortaya çıkarmaktadır.

⁴¹ Nurettin Güz, “Siyasal Tercihleri Belirlemede Kitle İletişim Araçlarının Rolü: Mart 1994 Yerel Seçimleri Ankara Örneği”, *Amme İdaresi Dergisi* 28/1 (1995), 114.

⁴² Arap Baharı: Tunus, Mısır, Libya, Suriye, Bahreyn, Cezayir, Ürdün ve Yemen’de büyük çapta; Moritanya, Suudi Arabistan, Umman, Irak, Lübnan ve Fas’ta küçük çapta olmak üzere tüm Arap dünyasında baş gösteren mitingler, protestolar, halk ayaklanmaları ve silahlı çatışmalardır. Arap Baharı, 2010 sonlarında Tunus’ta başladı, daha sonra Mısır’da ve diğer Arap ülkelerinde devam etti.

⁴³ Ali Korkmaz, “Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü”, *International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges* 12 (2012), 2150.

1.3. Dijitalleşme ve Dijital Medya

21. yüzyılda, en yaygın kullanılan kitle iletişim aracı olan sayı tabanlı internetin kullanımıyla geleneksel medya da dijitalleşmiştir. “Veri, ses, müzik, metin, fotoğraf ve görüntü biçiminde her türlü enformasyonun ‘bit’lere ya da bilgisayar diline, mikroişlemciler yardımıyla dönüştürülmesi”⁴⁴ olarak tanımlanan dijitalleşme, geleneksel haberleşme modellerindeki dönüşümü hızlandırmıştır. İnternet merkezli gelişen dijital iletişim teknolojileri, analog iletişimden farklı bir boyuta evrilerek her seviyede ses, imaj, grafik, video gibi birçok biçimi kullanarak zaman ve mekân sınırlarını aşan bir iletişim süreci ortaya koymaktadır.⁴⁵ Bugün birçok sektörün dijitalleştiğini görmekteyiz. Kullanılan akıllı telefonlar, akıllı evler, hatta akıllı kıyafetler dijital teknolojinin bir sonucudur. Dijitalleşmenin en büyük etkisini medyada görmekteyiz.

İletişim çağının getirdiği dijitalleşmeye paralel olarak küreselleşme olgusunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Dijitalleşme ve küreselleşme hem birbirlerinin sebebi hem de birbirlerinin sonucu sayılabilecek iki olgudur. Bu iki olgu, bilgiyi, daha hızlı ve kolay ulaşılabilir bir unsur haline getirmiştir. Dijitalleşme ile kültürel bir dönüşüm yaşandığı yadsınamaz bir gerçektir. Bugünkü iletişim teknolojisi insanlara, yüz yüze olmaksızın bir görüşme imkânı sunmakta, en uzak mesafelerdeki insanlarla mekânsız iletişim kurma olanağı vermektedir. Bu da kültürel çeşitliliği azaltarak yeni bir ortak kültür ortaya çıkarmaktadır. Dijitalleşmenin günlük hayat pratiklerine sunduğu katkı elbette inkâr edilemez. Bugün eğitim ve bilimsel çalışmalar dâhil olmak üzere birçok faaliyet, sosyal medya aracılığıyla yapılabilmektedir.⁴⁶ Örneğin, pandemi döneminde iletişim teknolojisindeki gelişmeler ve dijitalleşme sayesinde eğitim ve öğretim aksamadan devam etmiştir.

Aşağıda Türkiye’nin son beş yıl içerisindeki dijital medya kullanım verileri bulunmaktadır.⁴⁷ Bu veriler, toplumun rakamsal olarak ne kadar dijitalleştiğini göstermektedir. Bu oranların sosyolojik ve psikolojik iz düşümleri başka bir bölümde ele alınacaktır.

⁴⁴ Nurcan Törenli, *Yeni Medya, Yeni İletişim Ortamı* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 98.

⁴⁵ Fevzi Demir vd., “Çalışma Hayatında Esneklik ve Türk Hukukunda Esnek Çalışma”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/2 (Aralık 2008), 39.

⁴⁶ Desi Erawati vd., “Social Media and Communication Ethic in Islamic Perspective”, *Episteme* 14/1 (Haziran 2019), 31.

⁴⁷ Ayrıntılı dijital istatistiksel veriler için bk. DataReportal – Global Digital Insights (Erişim 1 Aralık 2021-2024).

Tablo 1.1 “We Are Social” Türkiye Dijital Veri Tablosu (2020-2024)⁴⁸

TÜRKİYE	2020	2021	2022	2023	2024
Toplam Nüfus	83.88 milyon	84.69 milyon	84.98 milyon	85.59 milyon	86.00 milyon
Aktif İnternet Kullanıcısı	62.07 milyon (%74)	65.80 milyon (%77)	69.95 milyon (% 82)	71.83 milyon (%83,4)	74.41 milyon (%86,52)
İnternette Harcanan Günlük Zaman	7 saat 29 dakika	7 saat 57 dakika	8 saat	7 saat 24 dakika	6 saat 40 dakika
Aktif Sosyal Medya Kullanıcısı	54.00 milyon (% 64)	60.00 milyon (% 70,8)	68.9 milyon (%80,8)	62.55 milyon (%73,1)	57.50 milyon
Sosyal Medyada Harcanan Günlük Zaman	2 saat 51 dakika	2 saat 57 dakika	2 saat 27 dakika	2 saat 54 dakika	2 saat 44 dakika

We Are Social tarafından hazırlanan “Digital Global Overview” raporunun “Digital in Turkey” adlı verileri ile Türkiye’nin nüfusu ve nüfusa oranla aktif internet kullanıcısı, kullanıcıların internette harcadıkları zaman, sosyal medya kullanıcı sayısı ve sosyal medyada geçirilen zaman tespit edilmiştir. Buna göre, Türkiye’nin 2020’de 83.88 milyon olan toplam nüfusu, 2024 yılına gelindiğinde 86 milyon olmuştur. 2020 nüfus oranına göre, aktif internet kullanıcısı %74 iken (62.07 milyon), bu oran 2024’te %86.52 (74.41 milyon) oranına yükselmiştir. İnternette harcanan günlük zaman 2020 yılında 7 saat 29 dakika iken 2024’te düşüş yaşanmış ve 6 saat 40 dakikaya inmiştir. Aktif sosyal medya kullanıcısı 2020’de 54 milyon iken 2024’te 3 buçuk milyon artarak 57.50 milyon olmuştur. Sosyal medyada harcanan zaman ise tüm yıllarda yaklaşık olarak günlük 3 saat şeklinde ölçülmüştür.

1.3.1. Medya Türleri: Geleneksel Medya ve Yeni Medya

Latin kökenli “medium, mediae” kelimelerinden dilimize geçen medya sözcüğü, “ortada bulunan” diye tercüme edilmektedir. Medya, *her türlü bilginin bireylere veya topluluklara aktarılması yoluyla gerçekleşen bilgilendirme, eğitme vb. temel sorumluluklara sahip olan görsel ve işitsel araçlar bütünü* olarak tanımlanmaktadır.⁴⁹ Medya, bilgiyi insanlara ulaştıran, toplumu eğiten, eğlendiren, bilgilendiren, bunu yaparken görsel, işitsel araçları kullanan bir unsurdur. Medya üç ana sınıfta; basılı medya (dergi ve gazeteler), görsel-işitsel medya (televizyon ve radyo), multi-medya (çoklu görme, hiper ortam, internet, sinema, video, bilgisayar, kitaplar) gibi kitle iletişim araçlarından oluşur.⁵⁰

Medya, liberal haber kuramcıları tarafından dördüncü kuvvet olarak görülmektedir. Bunun sebebi, demokrasinin ve sosyal sistemin işleminde üstlendiği rolün vurgulanmasıyla

⁴⁸ Digital Global Overview (Erişim 1 Aralık 2021-2024).

⁴⁹ Nuray Alpaslan vd., “Medyanın Doğal Afetlerdeki İşlevi”, *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (Mayıs 2016), 57.

⁵⁰ Meriç Burçin Nuran, *Geleneksel Medya ve Yeni Medya Etkileşiminin Gezi Parkı Gösterileri Bağlamında İncelenmesi* (İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2015), 21.

ilgilidir. Bu anlamda medyanın toplum üzerindeki nüfuzu bakımından önemli bir görevi vardır.⁵¹ Medya, bireylerin ve toplumların yönlendirilmesinde en yaygın ve etkili araçtır. Dolayısıyla medya gücüne sahip olanlar ve çağın son teknolojilerinden faydalananlar, kitleleri yönlendirme gücünü ellerinde bulundurmaktadırlar.

Medya araçları sözlü, yazılı ve görsel unsurları içerisinde barındırdığı dönemler olarak farklılık göstermektedir. Bu bakımdan medyayı, geleneksel ve yeni medya olarak iki türde ele almaktayız. Kavramsal olarak “geleneksel medya” kullanımına karşılık, bugünkü medyanın “yeni” kavramı ile ifade edilmesinin doğru olmadığını savunanlar bulunmaktadır. Atabek, günümüz teknolojik gelişmelerin hızla yaşanması sebebiyle iletişim teknolojilerinin kronolojik sıralamasını yaparken bile eskide kalacağını savunmaktadır.⁵² Bununla birlikte, tüketim çağında “yeni” olanın sadece içerisinde bulunduğu zamanı yansıtacağından, bugün “yeni” olarak sunulan şeylerin hızlı bir şekilde eskiyeceği ifade edilmektedir.⁵³ Ancak şu an geleneksel medyanın özelliklerini de içine alarak internetle birlikte multimedyaı ifade eden en yaygın kullanım “yeni medya”dır.

“*Geleneksel medya*”, tek yönlü bir aktarıma sahip olup, insanlara, yazılı, görsel, işitsel olmak üzere; radyo, televizyon ve gazete aracılığıyla bilgi ve haber ulaştıran medya türüdür. Bunun yanında, radyo, televizyon ve gazete gibi teknolojinin sağladığı araçlarla uzak mesafedeki insanlar ile iletişim kurma, onlara eğlence sunma ve enformasyon gönderimi⁵⁴ de sağlanmaktadır. 2000’li yıllara kadar bilgi, kaynaktan alıcıya, geleneksel medya araçlarıyla dönüt olmaksızın doğrudan ulaşıyordu. Günümüzde yeni medya, ‘çoklu ortam’ özelliği ile karşılıklı iletişim sağlamak ve bu yönüyle geleneksel medyadan ayrılmaktadır.

“*Yeni medya*”, geleneksel medya unsurlarının görsel, işitsel, metinsel özelliklerini çoklu medya formuna dönüştüren, hipermetinsel bir özellik taşıyan, içerisinde interneti, bilgisayar, sayısal veri tabanlı teknolojileri barındıran ve kullanıcılara karşılıklı iletişim olanağı sunan bir medya türüdür. 2000’li yıllardan sonra kitlesel iletişimde geleneksel medya araçlarından ziyade yeni medya araçları ön plana çıkmaya başlamıştır. Bugün yeni medya adını verdiğimiz iletişim mecrası, internet üzerine kuruludur. Geleneksel medyanın iletişim araçları olan televizyonun görüntü, radyonun ses ve gazetenin metin özelliklerinin bir araya gelmesiyle oluşan internet, multimedya özelliği taşımaktadır.

Yeni medya, kültür endüstrisinin yayılmasında çok etkili bir rol oynamaktadır. Gerçek dünyadaki kültürel emperyalizmden daha hızlı ve etkili olan siber kültür,⁵⁵ yeni yaşam tarzları

⁵¹ Azer, “Görsel-İşitsel İletişim”, 210.

⁵² Ümit Atabek, *İletişim ve Teknoloji* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2001), 14.

⁵³ Nazan Alioğlu, *Yeni Medya ve Sanat Estetiği* (İstanbul: Papatya Yayınları, 2011), 15.

⁵⁴ Merih Yüksel Zillioğlu vd., *İletişim Bilgisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007), 201.

⁵⁵ “Siber kültür kelimesi, internet teknolojileri üzerinden kültürün üretilmesine ve uygulanmasına işaret

ortaya koymaktadır. Bu bağlamda siber kültür, teknolojinin, insan yaşamının anlamını nasıl değiştirdiğini gösterir.⁵⁶

Özellikle yeni medya ile insanların erişim olanakları en üst düzeye çıkmıştır. Geleneksel medyada tek yönlü olarak aktarılan bilginin ve haberin çoklu medya ortamına geçmesiyle, kullanıcıların geri bildirim sunabildiği, müzakere edebildiği ve fikirlerini karşılıklı ifade edebildiği bir ortama geçiş sağlanmıştır. Toplumda hemen herkesin dilediği yerde ve zamanda sanal mecra ile bağlantılar kurabildiği bu çağda, “ağ toplumu”na dinamik yapı kazandıran özellik, “çift yönlü iletişim”, yani etkileşimdir.⁵⁷

20. yüzyılın son çeyreğinden başlayıp 21. yüzyılda oldukça gelişen internet tabanlı iletişim ağıyla sosyal medya platformları da çeşitlenmiştir. Tek yönlü iletişim yerini çoklu medya alanına bırakmıştır. Yeni medyada, Whatsapp, Myspace, Linkedin, Facebook, Youtube, Instagram, Twitter (X), Twitch, Tiktok vb. sosyal medya ağları insanlar için geniş bir etkileşim, eğlenme ve haberleşme ağı oluşturmuştur. Bunun yanında kamusal bir alan olan sosyal medya, sosyal gerçekliği yeniden inşa etmek için bir araç olarak kullanılmaktadır.⁵⁸

Geleneksel medya ve yeni medya arasındaki farklar şöyle sıralanabilir:

- Yeni medyayı geleneksel medyadan ayıran en temel özellik, dijitallik, etkileşimsellik, multimedya biçimselliği, hipermetinsellik, kullanıcı türevli içerik üretimi, ara yüzde mevcudiyet hissi, yayılım ve sanallıktır.⁵⁹
- Geleneksel medyada üretilen bilginin ve haberin denetimi daha kolay gerçekleşmektedir. Yeni medyanın hızlı erişim sağlama ve açık uçlu veri tabanına sahip olma özelliği, iletişim tarihine katkı sağlasa da enformasyon çokluğu, denetim zorluğunu ve yanlış haber yayılımını da beraberinde getirmektedir.
- Geleneksel medyada haber kaynağı, sunacağı haberi kendi iletmek istediği mesaja göre şekillendirip aktarabilir, taraflı bir bakış açısıyla yaptığı haberin istediği yönlerini ön plana çıkarıp istediği yönlerini gizleyebilir. Bu noktada yeni medya, geleneksel medyadaki haberlerin gizlenen yanlarını ortaya çıkarabilir. Özellikle, yeni medyadan

etmektedir. Dijital medyayla birlikte yeni kültürel biçimlerin ve ürünlerin ortaya çıkması, kültürün dönüşüme uğraması siber kültür alanının doğmasına sebep olmuştur. Giderek genişleyen bir kavram olarak siber kültür, birey ve dijital teknolojilerin nasıl etkileşime girdiğini, birlikte nasıl var olduğunu göstermektedir. Siber kültür, siber alandaki yaşam tarzları ya da siber alanın şekillendirdiği yaşam tarzları olarak görülebilmektedir.” Bk. Ayşe Demir, “Siber Kültür ve Hiper Gerçeklikte Değişen Yaşam”, *Academic Journal of Information Technology* 8/29 (Eylül 2017), 91.

⁵⁶ David Bell, *Cyberculture Theorists: Manuel Castells and Donna Haraway* (Routledge: Oxon, 2007), 52.

⁵⁷ Sevgi Kesim Güven, “Yeni Dünya Düzeni İçinde Enformasyon Teknolojilerinin Vaatleri ve Tehditleri”, *İletişim Fakültesi Dergisi* 34 (Ekim 2011), 6.

⁵⁸ Lisnawati, “Social Media And Communication Ethic In Islamic Perspective”, 28.

⁵⁹ Gurur Öyküm Güven, “Ayın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik” *Dijital Hayat ve Etik* 6/12 (Mayıs 2021) 645-646.

sonra ortaya çıkan yurttaş gazeteciliği⁶⁰ ile geleneksel medyada göremediğimiz haberler veya bir haberde görünmesi istenmeyen kısımlar sosyal platformlarda paylaşılabilmektedir. Yurttaş gazeteciliği bu yönüyle geleneksel medyanın denetlenmesine önemli katkıda bulunurken, başka bir açıdan haberciliğin güvenilirlik esasına gölge düşürmektedir. Gazetecilik eğitimi almayan, basın etik ilkelerini bilmeyen kişilerin, gelişigüzel haber yaparak insanları yanıltma, toplumda infiale sebep olacak içerikler üretme ihtimalleri de vardır. Bu sebeple yurttaş gazeteciliği, denetlenmesi zor bir alandır.

- Geleneksel iletişim araçları olarak değerlendirilen fotoğraf, film, gramofon kaydı ve ses kayıt cihazlarında analog, yani enformasyonun içinde bulunduğu doğal hâliyle taşındığı bellekler bulunurken; yeni medya çağında “sayısal” yapay bellek ise sayısal aktarım, işlem ve çoğaltmayı mümkün hâle getirmiştir.⁶¹ Bu da yeni medyanın sınırsız bir veri deposuna sahip olduğunu göstermektedir.
- Geleneksel medyada temel bilgi kaynaklarından biri olarak kabul edilen haberin doğruluğu ve güvenilirliği medya profesyonelleri ve medya kuruluşunun kontrolü altındayken yeni medya ortamlarının içerik üretiminde kullanıcılara sunduğu imkânlar doğrultusunda bu sorumluluk kullanıcıya yüklenmiştir.⁶²

1.4. Dijital Medya Kullanımında Medya Okuryazarlığı İhtiyacı

“Medya okuryazarlığı, görsel, işitsel, basılı, vb. medya mesajlarına erişebilme, erişilen medyaları eleştirel bakış açısıyla çözümleyip değerlendirebilme ve kendi medya iletilerini üretebilme becerisidir.”⁶³ Bunun yanında medya okuryazarlığı, 1992’de Aspen Medya Okuryazarlığı Enstitüsü tarafından, “...çeşitli yapılarda bulunan medyaya erişme, analiz etme, değerlendirme ve yaratma yeteneği” olarak tanımlanmıştır.⁶⁴ Tanımlar bağlamında medya okuryazarlığı kapsamı erişim, analiz, değerlendirme ve üretme unsurlarından oluşmaktadır.

İnternetin gerek bireysel gerekse toplumsal olarak hayatın her alanına büyük bir etkisi vardır. Dijital çağ diye adlandırılan bu çağda, internetin web 3.0 evresinde insanlar artık gerçek hayattan çok sanal dünyada vakit geçirmektedirler. Bu evre günlük yaşam pratiklerinin

⁶⁰ Yurttaş gazeteciliği: Mesleki anlamda gazetecilikle uğraşmayan insanların haber yapmasıdır. Bk. ed. Hayri Çetinkuş, vd. *Muhabir* (Ankara: Anadolu Ajansı, 2018), 200; Yeni medya ile ortaya çıkan bu gazetecilik türü, gazeteci olmayan vatandaşların kendilerinin şahit olarak kayda aldığı olayları, haberleri sosyal hesaplarında paylaşmalarıdır.

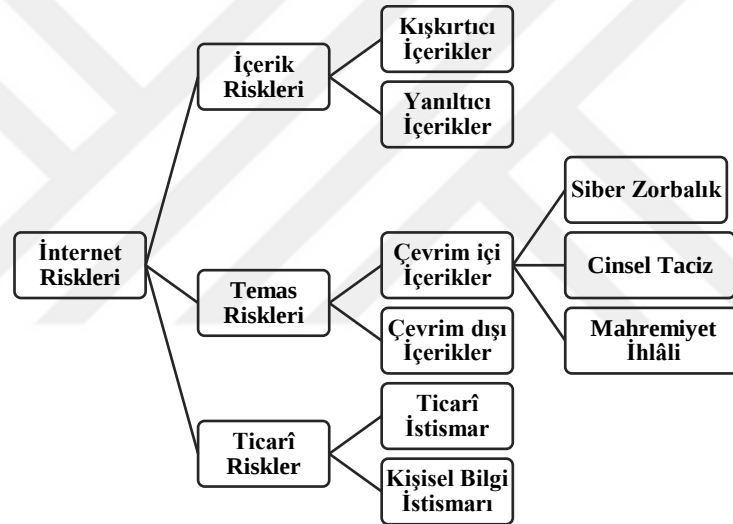
⁶¹ Nurcan Törenli, *Yeni Medya, Yeni İletişim Ortamı* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 157-158.

⁶² Erdem Taşdemir, Betül Karadeniz “Covid-19 Pandemisi Hakkında Sosyal Medyada Üretilen Yalan Haberleri Doğrulama Platformları Üzerinden Okumak: Teyit.Org Örneği” *Karadeniz İletişim Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Aralık 2021), 65.

⁶³ Özgür Kıran, “Temel Yaklaşımlar Açısından Medya Okuryazarlığı Eğitimi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 39/3 (Ekim 2020), 234.

⁶⁴ Tessa Jolls vd., *21. Yüzyıl Okuryazarlığı*, çev. Cevat Elma vd. (Ankara: Ekinoks Yayınları, 2008), 33.

bir tuşla halledilebildiği dijital evredir; evden çıkmadan -bilhassa 2020 Covid19 salgınında- türlü ihtiyaçların e-pazar aracılığıyla giderilmesi, çevrim içi eğitim olanakları, ulaşılacak istenen bilgilere sanal kütüphaneler yoluyla ulaşılması vb. imkânlar bu evrenin sunduğu imkânlardır. 21. yy. aynı zamanda bilgi çağını ifade etmektedir. İnsanlar geleneksel medya araçları ile edindikleri haberlere artık sosyal medya araçları ile ulaşmakta, içeriklere katkı sunmakta ve kaynak ile etkileşime geçebilmektedirler. İnternetin bu noktada sağladığı fırsatlar arasında; görüş, bilgi ve güncel haber paylaşımı, zaman ve mekândan bağımsız, eş zamanlı ve eş zamansız iletişim sağlama, ekonomik ve hızlı haberleşmeye olanak sağlama, görsel ve işitsel öğelerle iletişim kalitesini artırma sayılabilir.⁶⁵ Her yaştan kullanıcının erişim ve yüksek potansiyelli kullanım olanaklarına sahip olması -özellikle çocukların- internetin riskli içeriklerine mâruz kalmasına sebebiyet vermektedir.

Şekil 1.1 İnternet Riskleri⁶⁶

İnternetin riskleri üzerine yapılan bu çalışmada internet riskleri; içerik, temas ve ticarî olmak üzere ele alınmıştır. İçerik riskleri: sanal ortamda mâruz kalınan şiddet içerikleri, ırkçı söylemler, nefret söylemleri, müstehcen içerikler ile yanlış ve zararlı enformasyon paylaşımların tümüdür. Temas riskleri: Çevrim içi ve çevrim dışı olmak üzere kullanıcıların karşı karşıya kaldıkları risklerdir. Ticarî riskler: Sanal ortamında yapılan maddî veya manevî alışveriş sonucunda dijital vatandaşların mâruz kaldığı risk türüdür.⁶⁷ Çevrim içi riskler: Siber

⁶⁵ Niyazi Güler vd., “İnternette Çocuklara Yönelik Riskler ve Ailelerin Bilinçlendirme Faaliyetlerindeki Rolü”, *0. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu* (Mayıs 2016), 2; Başak Solmaz, vd., “İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama” *Selçuk İletişim* 7/4 (Ocak 2013), 25.

⁶⁶ Ellen Vanderhoven vd., “Educational Packages about the Risks on Social Network Sites: State of the Art”, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 112 (Şubat 2014) 603-605.

⁶⁷ “Ticarî risk türünün içerisinde yer alan; ‘Teklifi gizlenen veya rızasız satışlar ve yanıltıcı ürün reklamı pazarlamaları’ ticarî, sosyal odaklı internetin riskleri teknoloji odaklı internetin riskleri, çevrim içi hırsızlık, spam, çevrim içi dolandırıcılık (malware) fiziksel şiddet, hacking, siber zorbalık, DOS atakları, gizlilik ihlalleri, oltalama (phishing) suça yardım ve yataklık tuş dolandırıcılığı (click fraud) yasa dışı kumar, telif hakları ihlali

zorbalık, çocukların cinsel istismarı ve mahremiyet ihlalleridir.⁶⁸ Bunun yanında çevrim içi ortamda dijital kullanıcıların, tanımadıkları kişiler ile çevrim dışı ortamda temasa geçmeleri sonucu oluşacak riskler çevrim dışı risklerdir.

Sanal dünya, insanların özgürce kullandığı bir alan gibi görünse de kontrollü kullanılmadığında insanların özgürlüğünü ellerinden alıp onları dijital köleler haline getiren bir mecra haline dönüşmektedir. Sosyal platformlar, insanlara eğlenme, vakit geçirme, sevdikleriyle kolay iletişim kurma, yalnızlığını giderme, kısa yoldan para kazanma gibi seçenekler sunma karşılığında onların zihnini, aklını, zamanını, sağlığını esir almaktadır. Sosyal platformların kullanımı karşılığında kişisel verilerin şirketler tarafından toplanması, insanları özgürleştirmek yerine aksine köleleştirmektedir. Sosyal uygulamalara getirilen her yeni güncellemeyle insanların ekrana bakma süresi uzatılmaktadır. Böylelikle kullanıcılar, bu dijital pazarın bizzat ürünü haline getirilerek kolayca dijital mecralara bağımlı hale gelmektedirler. Ebeveynlerin, çocuklarına hatta bebeklerine susmaları amacıyla telefon ve tablet vermeleri, bu çocukların ilerleyen yaşlarda dijital bağımlı bireyler haline gelmelerine zemin hazırlamaktadır. Tüm bunlar dijital çağda, dijital araç-gereçlerin kullanımında medya pedagojisini gerekli kılmaktadır.

Bu noktada medya okuryazarlığı, sosyal medya kullanıcısının, çevrim içi olanakların ve risklerin farkında olarak, dijital medyayı daha sağlıklı ve kontrollü bir şekilde kullanmasını sağlayan son derece önemli bir eğitim alanıdır. Medya okuryazarlığı, medyada yer alan haberlerin doğal olup olmadığını, duyulan, görülen her şeyin kurgusal olduğunu fark ettirir.⁶⁹

Medya okuryazarlığı, yeni medya kullanıcılarının, izledikleri veya okudukları bir haberin, hangi kaynaktan, hangi amaçla iletildiğini, ne gibi kodlar içerdiğini, mesajda nasıl bir dil kullanıldığını ve bu mesajı doğru yöntemler ile analiz edip değerlendirebilmesini amaçlamaktadır. Bu noktada Stuart Hall'ın "medya okuma" tasnifi önem kazanmaktadır. Hall'a göre kodlama-kodaçımı çerçevesinde mesaj ve mesajın deşifre süreci, baskın, muhalif ve müzakereci okuma olmak üzere üç okuma şekliyle sınıflandırılır.⁷⁰ Baskın okuma, bir metindeki mesajı ön kabul ile okuyup eleştirmeden olduğu gibi kabul etmeyi ifade ederken, muhalif okuma, metni tamamen ön yargı ile okuyup doğru içeriklere sahip olsa bile onu kabul

diğer riskler 4 istismar olarak adlandırılmaktadır. 'Kimlik avı/oltalama, spam e-postalar, zararlı yazılımlar, güven kazanarak bilgi edinme, bir hediye karşılığı önemli bir bilgiye ulaşma, gerçek olmayan bedava teklifler ve sosyal ağlar ile sosyal mühendislik' ise kişisel bilgi istismarı olarak tanımlanmıştır." Ayrıntılı bilgi için bk. Güler, "İnternette Çocuklara Yönelik Riskler", 3.

⁶⁸ Halil İbrahim Özbay, "İnternet Ortamında Çocukların Korunması", *Türk Dünyası Araştırmaları* 128/253 (Ağustos 2021), 449.

⁶⁹ Nurçay Türkoğlu, "Okuryazarlıktan Medya Okuryazarlığına: Şifrelerin Ortaklığını Aramak", *Medya Okuryazarlığı*, ed. Nurçay Türkoğlu (İstanbul: Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2006), 167.

⁷⁰ Stuart Hall, "Encoding/Decoding.", ed. Douglas M. Kellner vd., *Media and Cultural Studies: Keywords* (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), 172.

etmememe gibi bir hatalı okumadır. Eleştirel/müzakereci okuma ise, her muhatabın iletişim boyunca mâruz kaldığı bilgileri analitik bir süreçten geçirerek, zihinsel müzakere ile ele alıp denetimden geçirdiği bir okuma türüdür.

Bugün ortaokullarda medya okuryazarlığı dersi yer almaktadır. Ancak medya okuryazarlığı sadece iletişim tarihi ve iletişim araç gereçlerinin tarihi serüveninden ibaret olmamalı, konunun önemine binaen üzerinde ciddi müfredat çalışmaları yapılmalıdır. Nitekim medya okuryazarlığı dijital yerlilerin⁷¹ en büyük kısmını oluşturan Z kuşağının, içerisinde doğup büyüdüğü dijital çağ için bir gereklilik arz etmektedir. Kanaatimize göre, medya pedagojisi programının iletişim disiplininin yanında, psikoloji, etik ve hukuk gibi alanlarla ortak bir çalışma zemininde hazırlanması daha isabetli olacaktır. Nitekim sanal dünyada insanı ve toplumu tehdit eden; nörolojik, psikolojik, fiziksel, hukuksal ve ahlâkî birçok menfî unsur bulunmaktadır. Bilinçli bir kullanım ile azami fayda sağlanması, asgari zarar için de sosyal medyanın disiplinler arası bir çalışmayla içerisinde ele alınması gerekmektedir.

Medya okuryazarlığının yanında, dijital kullanıcıların birer dijital vatandaş⁷² olduklarını bilerek bu mecrada bulunmaları da önemlidir. Dijital araçların kullanım yaşının giderek düşmesi ve yeni neslin ‘dijital yerli’⁷³ olarak tanımlanması, dijital vatandaşlık bilincinin küçük yaşlarda kazandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, çocuklara erken yaşlardan itibaren dijital araçların bilinçli ve doğru kullanımının öğretilmesi gereklidir.⁷⁴

1.4.1. Medya Ahlâkı

Medya ahlâkı, medyanın toplumsal sorumluluklarını tanımlayan; yerel kodlardan hareketle ortaya çıkarak evrenselleşen doğruluk, tarafsızlık, kamu yararı vb. unsurları içeren etik ilkelerin bütünüdür.

⁷¹ İlk olarak Marc Prensky tarafından 2001 yılında ortaya atılan dijital yerliler kavramı teknolojik cihazlarla ve dijital medyayla iç içe büyüyen nesilleri, geleneksel öğrenme biçimlerinden farklı olarak, bilgiyi hızlıca işleyebilen, çoklu görev yapabilen, teknolojiye doğrudan mâruz kaldıkları için beyin yapıları ve bilgi işleme süreçlerinin önceki nesillerden farklı olan bireyler için kullanılır. Bk. Ellen Hersper – Rebecca Enyon, “Digital Natives: Where is The Evidence?”, *The London School of Economics and Political Science* (January 2011), 1-2; Abdurrahman Özkan vd., “Dijital Medya ve Sosyalleşme: 6-12 Yaş Çocukların Sosyalleşmesine Dair Ebeveyn Görüşleri İstanbul Örneği” *Kesit Akademi Dergisi* 3/9 (Haziran 2017), 254.

⁷² Dijital vatandaşlık, teknoloji kullanımı ile ilgili dijital vatandaşların sorumluluk sahibi davranış normları olarak tanımlanmaktadır. Şahin Bayzan vd., “Türkiye’de Dijital Vatandaşlık Algısı ve Bu Algıyı İnternetin Bilinçli, Güvenli ve Etkin Kullanımı ile Artırma Yöntemleri” *Middle Eastern & African Journal of Educational Research* 5 (Ocak 2013), 150.

⁷³ Dijital yerli; bilgiyi çok hızlı alan, paralel öğrenmeler ve çoklu görevlerden hoşlanan, metin yerine grafik kullanmayı tercih eden ve aynı zamanda bilgiye erişimde esnekliği -rastgele erişimi- tercih eden bireyleri temsil eden terimdir. Bk. Marc Prensky, “Digital Natives, Digital Immigrants”, *NCB University Press* 9/5 (October 2001), 2; Ebru Ardic vd., “Dijital Çağın Öğreneni”, *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi* 1 (Aralık 2017), 19.

⁷⁴ Karen Mossberger vd., “Digital Citizenship, The Internet, Society, and Participation”, *Information, Communication & Society* (October 2008), 3.

Ahlâk ve etik sıklıkla eş anlamlı görünse de genel yaklaşım, etiğin, felsefenin temel alanlarından biri olduğu, teorik ve sosyolojik olarak koyduğu normlar bakımından daha kuşatıcı ilkelere sahip olduğudur. Etik, ‘ethos’tan türemiş; karakter, alışıldık hayat tarzı, ahlâkî olan, ahlâkî karakter ifadesi gibi anlamlara gelen bir kelimedir.⁷⁵ Ahlâk ise, Arapça olan *hulk* köküne dayandırılan; “yaratılış, doğa, insanın ruhsal ve zihinsel durumunun yanında, iyilik etmek ve kötülüklerden kaçınmak için uyulması gereken yol ve yöntemleri öğretti alan” anlamlarına gelmektedir.⁷⁶ Ahlâk kelimesini etikten farklı olarak ele alanlar, etiğin evrenselliğine karşılık ahlâkî kodların, bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye hatta yöreden yöreye değiştiğini ifade ederler. Bunun yanında ahlâk, etik gibi teorik normlardan değil bizzat insan yaşamının her alanında fiilî bir durum olarak ortaya çıkan gelenek ve görenekleri de barındıran toplumsal kurallardan oluşmaktadır.⁷⁷ Yani ahlâk etikten farklı olarak daha çok pratik yaşam ile ilgilidir. Ahlâk, toplumdan topluma değişen parametrelere sahiptir. Bu sebeple her toplumun evrensel etik ilkeler dışında sahip olduğu kültüre bağlı olarak oluşan ahlâkî ilkeleri mevcuttur.

Medya ahlâkına göre, medyanın haberleri en doğru ve hızlı şekilde topluma iletmesi gelir. Zira toplumsal varlık olması yönüyle insan, etrafında olup bitenleri kendi güvenliği açısından, haber kaynağından en doğru şekilde öğrenme hakkını hâizdir. Medya etiği, bu hakları koruyan ilkeleri ihtiva etmektedir. Medyanın kullanımı, basın özgürlüğü; bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser üretme haklarını içermekle beraber⁷⁸ medya, basın kanunun üçüncü maddesi ile kamuyu korumakla yükümlüdür. Toplum sağlığının ve ahlâkının korunması, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, milli güvenlik, kamu düzeni ve toprak bütünlüğünün korunması, devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması,⁷⁹ maddeleri medyaya, sınırlarını ve yükümlülüklerini hatırlatmaktadır.

İslâm hukukuna göre medya ahlâkını, insanın sorumlulukları ile başlatmamız mümkündür. Bu noktada ahlâk, insanın sadece toplumsal konumu içerisinde uyması gereken ilkelerden ibaret değildir. Ahlâkî sorumluluk, kişinin kendisiyle, doğayla ve Yaratıcı ile olan ilişkisi için de geçerlidir. Yani insanı konu alan tüm ilişkiler, ahlâkî ilkelerin varlığını zorunlu kılmaktadır. İnsan, medyanın süjesi ve objesi olması sebebiyle de medya sektörüne birtakım

⁷⁵ Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004), “Etik”, 120.

⁷⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, haz. Aydın Sami Güneyçal (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2013), “Ahlâk”, 17.

⁷⁷ Annemarie Pieper, *Etiğe Giriş*, çev. Gönül Sezer - Veysel Atayman (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 36.

⁷⁸ Çetinkuş, *Muhabir*, 20.

⁷⁹ Resmî Gazete 27327, Kamu İhale Genel Tebliği (KİGT), Kanun No. 4734, md. 8835, (22 Ağustos 2009), Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 01 Aralık 2023).

ahlâkî ve vicdânî sorumluluklar yüklemektedir. Nitekim basın-yayın kuruluşları yaptıkları haberlerle, bu haberlere getirdikleri yorumlarla toplum üzerinde büyük bir etkiye sahiptirler. Bu noktada medya ahlâkî, sadece medya mensuplarının değil, medyanın muhatabı olan kamuoyunun da dikkat etmesi gereken ahlâkî ilkeleri ihtiva etmektedir. İslâm iletişim hukuku bağlamında medya ahlâkına dair genel kâideler ortaya koymak mümkündür:

1. Haberin doğruluğunun araştırılması ve kaynağın güvenilir olması gerekmektedir:

Özellikle yeni medya araçlarıyla artan enformasyon, yanıltıcı ve yalan haberleri de yaygınlaştırmıştır. En çok yapılan hatalardan biri duyulan ya da paylaşılan haberleri bir denetim mekanizmasından geçirmeden direkt paylaşmaktır.

Kur'ân'da geçen, “Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”⁸⁰ âyeti elde edilen herhangi bir bilginin araştırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bugün bu ilkenin yeni medyada daha önemli bir hale geldiği görülmektedir. ‘Yurttaş gazeteciliği’ olarak adlandırılan, özellikle Twitter (X) platformunda oldukça yaygın olan bu gazetecilik türü ile insanlar dijital kimliklerini kullanarak kendi haberlerini ve doğrularını yayma çabasıdadır. Ancak bu bilgiler herhangi bir kontrolden geçmemektedir. Bir kişiyi veya bir zümreyi hedef alan, içerisinde nefret söylemi barındıran haberlerle çokça karşılaşmaktayız. Bu noktada haberin içeriğinin yanında, haberi yapan veya yayan kişinin, habere konu olan kişiler ve durumlar ile ilişkisini göz önünde bulundurmak haberin güvenilirliği açısından son derece önemlidir.

2. Medya erkini elinde bulunduranların, meslekî gücünü politik, ticarî ve kişisel çıkarlar için kullanmamaları gerekmektedir:

Kamunun, bir haberin doğru olduğuna inanma kriterinin sadece haberin yayınlandığı medya kuruluşuyla sınırlı olmaması gerekir. Nitekim medya, tamamıyla ticarî bir kuruluş olmasa da ticarî kaygı taşıyan bir sektördür. Kurumlar arası reklam ilişkileri, yaşanan suflî olayların örtbas edilmesine sebebiyet verebilmektedir.⁸¹

3. Fitneye meydan verecek haberlerden, yorumlardan kaçınmak gerekmektedir:

İslâm huzurlu bir toplum inşâsı için de bazı esaslar ortaya koyar. Âyetlerde toplum huzurunu bozan, fitne çıkaran kimselere yönelik ağır cezalar öngörülür.

⁸⁰ el-Hucurât 49/6, *Kur'ân Yolu* (Erişim 01 Nisan 2023).

⁸¹ Hakan Poyraz, “Medyada ‘Ahlâk’ı Aramak”, *İş Ahlâk Dergisi* 4/8 (Kasım 2011), 118-119; Oğuzhan Taş, “Ahlâk Düşüncesi Perspektifinden Medya Pratiği Nasıl Görünür?”, *Kültür ve İletişim Dergisi* 20/40 (Aralık 2017), 20-21.

“Fitne, öldürmekten daha kötüdür.”⁸², “İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın.”⁸³

Kitle iletişim araçları bireyleri ve toplumu yönlendirmede çok etkilidir. İnsanlar genellikle kendi görüş, inanç ve ideolojilerine yakın medya kuruluşlarının haberlerini takip etme temâyülü göstermektedir. Bu da takipçilerin, bir haberi okurken taraflı bir tutuma sahip olmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla insanlar zaten başından taraflı bir medya kaynağının haberini okuduğu için ayrışma daha da belirgin hale gelmektedir. Bu bağlamda, toplumsal çeşitliliğe hitap eden basın kuruluşlarının temel sorumluluğu, haber içeriklerinde öç alma veya misilleme duygusu taşımaksızın, tarafsızlık ve etik ilkeler doğrultusunda kamuoyuna nesnel ve dengeli bilgi sunmaktır. Örneğin, bazı kurum ve kuruluşlarda yer alan şahısların işledikleri suçun sabit kılınmasını beklemeden, haberi, zanlı hüküm giymiş gibi vermek ve suçu kuruma mal etmek gazetecilik açısından ahlâkî bir tutum değildir. Bunun aksine bir şahsın işlediği suçun kendi kurumu tarafından kapatılmaya çalışılması ve kendilerine yakın olan medya kuruluşları tarafından görmezden gelinmesi de doğru bir yaklaşım değildir. Medyanın ahlâkî sorumluluklarının yanında, okuyuculara düşen görev ise yapılan haberlere sağlıklı bir yorum getirebilmek için çoklu okuma yapmaları ve doğruluğu teyit edilmeyen haberleri paylaşmaktan kaçınmalarıdır. Örneğin, patlama veya otobüs kazası gibi olaylar sırasında, bireylerin telefonlarıyla çekim yaparak yetkili merciler tarafından açıklanan resmî bilgilere itibar etmeden farklı ölü ve yaralı sayıları paylaşmaları, toplumu yanıltarak infiale yol açabilmektedir. Bu eylem, ahlâkî ve vicdânî açıdan sorunlu bir davranıştır. Yeni medya ile insanların haber paylaşma olanağına sahip olması aslında olumlu bir gelişme iken diğer yandan yurttaş gazetecilerinin yeni medyada ‘görünür olma’ arzusu sağduyudan uzak davranışların sergilenmesine sebebiyet vermektedir.

Özellikle toplumsal olayların haberlerini yaparken medyaya çok büyük sorumluluk düşmektedir. Medya, toplumun birliğini ve güvenliğini tehlikeye sokacak, isyana sebep olacak haberlere ve yayınlara karşı hassasiyet göstermelidir. Yaşanan olayların haberlerini dikkatle vermek ve toplumda sağduyuyu inşa etmek, olayların büyümemesi ve toplumun zarar görmemesi açısından önemlidir.

4. Nefret söylemi içeren haber dilinden ve ırkçı söylemlerden uzak durmak gerekmektedir:

Basın-yayın kuruluşlarının ve yurttaş gazetecilerinin kullandıkları haber diline dikkat etmeleri, yaptıkları haberlerin doğuracağı sonuç bakımından önem arz etmektedir. ırkçı ve ötekileştirici her haber başlığı, haberi yapan basın kuruluşu kadar takipçilerinin de nefret suçu

⁸² el-Bakara 2/191.

⁸³ el-A‘raf 7/56.

işlemesine sebep olmaktadır. İslâm dini, ırkçılığı kat'i bir dille yasaklamıştır. Bu konuda oldukça fazla âyet ve hadis bulunmaktadır.

*“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız, O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.”*⁸⁴ Hz. Peygamber ırkçılığın cahiliye adeti olduğunu vurgulanmış, Veda hutbesinde, *“Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Arap’ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap’a; beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur.”* diye buyurmuştur.⁸⁵ Bunun yanında Hz. Peygamber *“İrkçilik davasına kalkışan bizden değildir, ırkçılık üzerine savaşa girişen de bizden değildir.”*⁸⁶ hadisleriyle ırkçılığı net bir dille reddetmiştir.

Nefret söylemi, haber başlıklarında veya haber içeriklerinde bazen net bir şekilde okunan bazen de kullanılan haber dilinin alt çözümlemesi ile ortaya çıkarılan bir söylemdir. Geleneksel medyada da bulunan ancak dijital medya ile daha çok ön plana çıkan nefret söylemi, ayrımcılığın en şiddetli hali olarak karşımıza çıkmakta; bir inanca, ideolojiye, gruba, cinsiyete karşı kullanılmaktadır. Medyada kullanılan haber dili, inancı, ırkı, cinsiyeti vs. sebebiyle nefret söylemine mâruz kalan ve “öteki” olarak ilan edilen insanların veya grupların can güvenliğini ciddi anlamda tehlikeye atmaktadır. TCK 122. maddesinde ırk, devlet, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyâsî düşünce, felsefî inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefrete dayalı ayrımcılığı suç saymıştır.⁸⁷ Ancak sadece yasa çıkarmak yeterli değil, bu konuda farkındalık oluşturmak, nefret söylemi karşıtı kampanyalar yapmak, nefret söylemine mâruz kalan kişilerin yaşadıklarını raporlaştırmak, en nihayetinde ülkenin nefret söylemi haritasını çıkarmak gerekir. Yargı mensuplarının, medya çalışanlarının temel insan hakları ve özgürlükleri çerçevesinde eğitim ve bilinç düzeyinin yükseltilmesi zorunludur.⁸⁸ Bunun yanında toplum üzerinde nüfuz sahibi olanların, siyâsîlerin, kamuya mal olan kişilerin ve basın kuruluşlarının bazen bilinçli bazen bilinçsiz olarak kullandıkları ‘dil’in sebep olduğu sonuçlar bakımından kendilerine yüklenen ahlâkî ve vicdânî sorumluluğun farkında olmaları gerekmektedir. Nitekim suç unsurunun ortadan kalkması veya azaltılması sadece mahkemelerce verilen cezalar ile mümkün değildir. Cezadan önce toplumun bütün

⁸⁴ el-Hucurât 49/13.

⁸⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaut - Adil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 38/474, Hadis no: 23489.

⁸⁶ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kâhire: y.y., 1375/1956), “İmare”, 13.

⁸⁷ Ulaş Karan, “Türk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı ve Türk Ceza Kanunu’nun 122. Maddesinin Uygulanabilirliği”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 20/73 (Kasım 2007), 160.

⁸⁸ Mahmut Çınar (ed.), *Medya ve Nefret Söylemi* (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013), 90-91.

unsurlarının bilinç düzeyinin yükseltilmesi ve ahlâkî sorumluluklar konusunda farkındalık oluşturan eğitimler verilmesi gerekmektedir.

5. Yargı tarafından henüz suçu kanıtlanmamış kişilere “*Beraet-i zimmet asıldır*”⁸⁹ külli kâidesi gereği suç isnat edilemez:

Medya çalışanları haber yaparken ‘zanlı’, ‘sanık’, ‘tutuklu’, ‘hükümlü’ gibi kavramların ayırımına ve kullanımına son derece dikkat etmelidir. Suçsuz olduğu kanıtlanan kişilerin, işlemediği suçlar yüzünden sehven de olsa yanlış kavramla ifade edilmesi kişi onurunu zedeleyecek bir eylemdir. Bu yüzden suistimale müsait kelimeleri kullanmamak gerekmektedir. Bu ve benzeri durumlar, insanları ve kurumları töhmet altında bırakabilir.

6. Özellikle kamuya mal olan kişiler -toplumu ilgilendiren ve gerekli olan durumlar dışında- hakkında haber yaparken mahremiyet sınırlarını ihlâl etmemek, kişiyi hedef gösterecek yorumlardan kaçınmak, insan haysiyetini zedeleyecek ‘dedikodu’ mahiyetindeki magazinsel söylemlerden kaçınmak da ahlâkî bir sorumluluktur.⁹⁰

1.5. İslâm İletişim Ahlâkı

İletişim kelimesi Arapça i’lâm kelimesi ile ifade edilmektedir. Bunun yanında, haberleşme manasına gelen “muhâbere”, karşılıklı ulaşım anlamında “münâkele”, karşılıklı konuşma anlamında “mükâleme”, bağlantı anlamında “irtibat” kelimeleri kullanılmaktadır.⁹¹

Kur’ân’da, “*Birbirinizle tanışasınız diye sizi kabileler halinde yarattık.*”⁹² âyetiyle Yaratıcı, insanları farklı kültürlerde, dillerde, özelliklerde yaratmasının gâyesini, insanların birbirleriyle tanışması olarak ifade eder.

İslâm’a göre iletişim oldukça önemli bir unsurdur. Yaratıcı’nın, peygamberlerle iletişimi ve peygamberlerin insanlarla iletişimi farklı şekillerde tezahür etmektedir. Dünyevî düzlemde ele aldığımızda, insanlar arasındaki etkileşimi sağlayan dildir ve dilin doğru kullanımı bu noktada önemlidir. Bir “dil”in doğru ya da yanlış kullanımı bireysel ve toplumsal düzeyde sonuç doğurabilir. Bu sebeple sosyal, kültürel, dinî ve siyâsî etkileşimlerde söz sanatı oldukça önemlidir.⁹³ Örneğin, “*Söz ağızdan çıkana kadar senin esirin, çıktuktan sonra sen onun esirisin.*” atasözü, konuşmadan evvel düşünmenin önemine ve ağızdan çıkan sözlerin insan için bağlayıcı bir unsur olduğuna dikkat çekmektedir. Bundan dolayı iletişimi sağlayan sözün; adaleti, samimiyeti, ölçüyü, sıdkı ve nezaketi içinde barındırması gerekir.

⁸⁹ *Mecelletü’l-ahkâmü’l-adliyye*, thk. Necip Havâvinî (Pakistan: Ticaretü’l-Kütüb, 1431/2010), md. 8, 17.

⁹⁰ el-Hucurât 49/12.

⁹¹ Hamza, el-İ’lâm, 104.

⁹² el-Hucurât 49/13.

⁹³ Necmeddin Şeker, “Sözlü İletişimde Nebvî Metot Hz. Muhammed’in (as) Konuşma Üslubu ve Adabı”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/10 (Şubat 2011), 121.

Böylelikle iletişim kaynaklı sorunlar aza indirilebilir. Zira insanlar arasında çıkan çatışmaların birçoğu muhatabı dinlememe ve bunun sonucu olarak da yanlış anlama-yorumlama (kodaçımı) gibi iletişim kusurlarından kaynaklanmaktadır.

İnsanların birbirleriyle veya diğer canlılarla iletişimleri sözlü-sözsüz şekilde sağlanmaktadır. İslâm'a göre, insanın Yaratıcı ile irtibatı vahiy yoluyla; bazen rüya bazen de insan sûretinde gönderilen melek ile gerçekleşmiştir.⁹⁴ Allah, Hz. Peygamber'e iletişim ilkelerini, gönderdiği âyetlerin yanı sıra Cebrail (as) aracılığıyla doğrudan öğretmiştir. Hz. Peygamber öğrendiği ilkeler doğrultusunda din, dil, ırk, statü, cinsiyet ayrımı yapmaksızın yanına gelen insanları muhatap almış, onları dinlemiştir.

Kur'ân âyetleri bütün insanları kuşatan dil ve üslûba sahiptir. İslâm'da, Yaratıcı'nın mesajını insanlara en doğru şekilde ulaştırmak için bazı temel tebliğ metotları vardır. Bu metotlar insanlar arasında iletişimi sağlamak için de uygulanmaktadır. Dolayısıyla İslâm'a göre iletişim; konuşma-dinleme usûl ve âdâbına göre gerçekleşir diyebiliriz. Bu konuşma ve dinleme âdâbı, İslâm iletişim hukuku kapsamına giren iletişimin ahlâkî yönüyle dayandığı sıdk, adalet, sabır, nezaket, ihlâs, hak ve sorumluluk gibi bazı ilkelere şâmilidir. Kur'ân'da iletişimin başlıca gâyeleri; insanları bilgilendirme, insanlar arası dayanışmayı sağlama, insanlara iyiliği emredip, onları kötülükten sakındırma olarak ele alınabilir. Gerçek hayatta iletişim kurarken edinilen bu gâyeler, dijital dünyada da dikkate alınmalıdır.

1.5.1. İslâm'da İletişimin Genel Esasları

İslâm'da iletişim esaslarını, teorik olarak naslardan, pratik olarak Hz. Peygamber'in sosyal yaşamda kullandığı iletişim metotlarından yola çıkarak ortaya koymak mümkündür. Bu açıdan iletişim ele alındığında hem içerik hem de şekilsel bakımdan önem arz etmektedir. Yani iletişimi oluşturan unsurlardan mesajın hem ne söylediği hem de nasıl söylendiği iletişim esasları bakımından dikkate alınır. Hz. Peygamber'in yaşantısına bakıldığında güçlü bir iletişim yeteneğinin olduğunu gösteren olaylar ve diyaloglar mevcuttur. Hz. Peygamber'in devlet başkanı, baba, eş ve arkadaş olarak çevresiyle kurduğu iletişim, bu alana ilişkin birçok ilkenin tespitine olanak tanımaktadır. Onun pratik yaşamında benimsediği üslup, iletişim etiği ve ilkelerine dair evrensel kâidelerin ortaya konulmasında rehberlik edici bir niteliğe sahiptir.

Hz. Peygamber günlük yaşamında ve dinî tebliğ metodunda açık ve yalın bir dil kullanmıştır. Konuşmada esas olan konuşmanın sade ve anlaşılır olmasıdır. "Ockhamın Usturası"⁹⁵ diye de geçen, Ockhamlı William, İbni Heysem, Maimonides ve Duns Scotus gibi

⁹⁴ Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-akâvil fî vucûhi't-te'vil*, thk. Mustafa Hüseyin Ahmet (Beyrût: Darü'r-Reyyan li't-Turâsî, 1407/1987), 3/475-477.

⁹⁵ Ockhamın Usturası; bir durumu açıklarken en basit ve en az karmaşık açıklamanın tercih edilmesi gerektiğini,

düşünürler tarafından savunulan “basitlik ilkesi” ile en basit açıklamanın yapılması, insan için daha akılcı ve anlaşılırdır.⁹⁶ Yani açık seçik, basit ve kısa ifadeler insanların mesajlarının muhatap tarafından kolaylıkla anlaşılmasını sağlarken karmaşık ve kapalı ifadeler mesajın muhataba doğru şekilde ulaşmasının önünde engeldir. Bu da verilen mesajın aslında ne olduğundan ziyâde insanların yorumladıkları şekliyle anlaşılmasına sebep olur ve iletişim kanallarında aksaklıklar yaşatır.

Hiz. Peygamber’in kullandığı iletişim metodundan yola çıkarak ortaya konulacak ilkelerden bazıları şu şekilde ele alınabilir.

1.5.1.1. Muhatabı Dikkatle Dinlemek (Etkin Dinleme)

İyi bir iletişimin başat kâidesi, muhatapı can kulağıyla dinlemektir. Kaynaktan gelen mesajın en doğru şekilde anlaşılabilmesi için bu son derece önemlidir. Bugün insanlar arasında yaşanan iletişim çatışmalarının birçoğu, dinleme kültürünün zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. Kur’ân’da ve hadislerde dinlemenin önemine dair ifadeler çoktur. Bunlardan birkaçı şöyledir:

“Ancak (samimiyetle) dinleyenler daveti kabul eder.”⁹⁷

“Duymadıkları halde “duyduk” diyenler gibi de olmayın!”⁹⁸

“(…) Söylenenleri dinleyip de en güzeline uyan kullarımı müjdele! İşte Allah’ın doğru yolu buldurduğu kimseler onlardır, asıl akıl iz’an sahipleri de onlardır.”⁹⁹

Bunların yanında atalarımız: “Söz gümüş ise sükût altındır.” diyerek dinlemenin, konuşmaktan daha öncelikli olduğuna dikkat çekmişlerdir.

İnsanların davranışları, alışkanlıkları tüketim çağı şartlarıyla birlikte değişiklik göstermiştir, dijitalleşmeyle pratik yaşama yansıyan ‘hız’ olgusu, insanların iletişim becerilerine de olumsuz yansımıştır. Dijital çağda her şey daha hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Böylece insanlar eskiden uzun saatler harcayarak yaptıkları işlerini, bugün internet vasıtasıyla kısa bir sürede halledebilmektedirler. Ancak internetin insanlara zaman açısından sağladığı bu fayda, gerçek yaşamda farklı toplumsal dönüşümlere sebep olmaktadır. Dijital oyun kullanıcıları, günlük hayatı simultane olarak parmak ucunda hızlıca yaşamaktadırlar. Bu hızlı yaşamın sonucu olarak toplumun, sabırsız ve tahammülsüz bireylerden oluşan bir ağ toplumuna dönüştüğünü gözlemlemek zor değildir. Bu da insanların

net ve sade iletişimin önemini anlatmak için kullanılan bir metafordur.

⁹⁶ Onur Kenan Aydoğdu, “Ockham’ın Usturası: Bir Basitlik İlkesi”, *Hacettepe Üniversitesi Felsefe Topluluğu* (Eylül 2022), 3-4.

⁹⁷ el-En‘âm 6/36.

⁹⁸ el-Enfal 8/21.

⁹⁹ ez-Zümer 39/17-18.

iletişim kurarken birbirlerine karşı tahammül gücünü zayıflatmakta ve aralarındaki iletişimi sağlıklı hale getirmektedir. Dolayısıyla insanlar birbirlerini dinlerken sabırsız davranarak, sadece sözün kendilerine geçmesi için beklemektedirler. Ancak dinlemek, kaynaktan gelen mesajı en doğru biçimde anlamlandırmanın ilk adımıdır. Dinlemeyen insan, kaynaktan gelen bilgiyi anlamlandıramaz, ‘ileti’ ‘gürültü’ye mâruz kalır ve mesajın doğru anlaşılması engellenmiş olur. Bunun neticesinde birbirini anlamayan, iletişim çağında olup iletişim kuramayan bireylerden oluşan bir toplum yapısı ortaya çıkar.

1.5.1.2. Ses Tonuna ve Kelimelere Dikkat Etmek (Kavl-i Leyyin)

Konuşurken en önemli hususlardan biri de ses tonuna dikkat etmek, seçilen kelimelere ve cümlelere özen göstermektir. Kavl-i leyyin tabiri, yumuşak ses tonunun yanında nezâketi, kaba ve sert olmayan sözü ve konuşmayı ifade eder. Bir sözü ‘leyyin’ kılmak için, tüm olumsuzluklara rağmen kişinin sükûnetini muhafaza ederek bunu beden diline ve konuşmasına yansıtması gerekmektedir.¹⁰⁰

Günlük hayatta birçok insanla karşılaşır ve zorunlu olarak konuşuruz. İnsanlardan bir şey isterken veya onlara yapmaları gereken şeylerin izahatında bulunurken dildeki nahifliğe ve nezakete dikkat etmek de iletişim esaslarındandır. Güzel, doğru veya haklı bir söz, sert bir ses tonuyla söylendiğinde içerik önemini kaybedebilir, biçim içerikten önce algılandığı için muhatap biçime odaklanır. Dolayısıyla ‘ne’ söylendiğinden ziyâde, ‘nasıl’ söylendiği ‘alıcı’ların daha çok dikkatini çeker. Bu noktada biçim ve üslûp, sözdeki özün anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

İslâm iletişim ahlâkının kavl-i leyyin ilkesine dayanak olan bazı âyet ve hadisleri şöyle zikredebiliriz:

*“Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer.”*¹⁰¹

*“Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır!”*¹⁰²

*“Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan, o zaman onlara yumuşak bir söz söyle.”*¹⁰³

¹⁰⁰ Esra Hacımüftüoğlu, “Kur’ân-ı Kerim’de Mü’minlerin Ağız ve Söz Disiplini”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2014), 7.

¹⁰¹ et-Tâhâ 20/41-44.

¹⁰² Lokmân 31/19.

¹⁰³ el-İsrâ 17/28.

“Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden daha fazla yükseltmeyin, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider.”¹⁰⁴

Dijital medyanın multimedya özelliği içinde yazılı ifadelerde “sesin tonu” ifadesini nezaket kuralları karşılayabilir. Hatta gerçek hayata nazaran burada çok daha dikkat edilmesi gerekir. Çünkü insan, kendisine söylenen bir sözü anlamlandırıp değerlendirirken, söyleyenin ses tonu, mimikleri de bu sürece dâhil olur. Yazılı iletişimde bu unsurlar olmadığı için “sesin tonu”nu, cümlelerde nezaket ve saygı içeren sözcükler ile ifade etmek gerekir.

1.5.1.3. Muhataba Göre Konuşmak

İslâm iletişim esaslarından biri olarak ele aldığımız ‘muhatabına göre konuşma’ ilkesi; ‘muhatabın benlik durumuna, seviyesine, mizacına ve düşünce yapısına göre konuşma’ yı ihtiva etmektedir. Nitekim her insanın yetiştiği aile, çevre koşulları, aldığı eğitim farklı kişilik yapılarına, benlik ve algı düzeylerine sebep olur. Bireylerin fizyolojik farklılıkları ve rolleri olduğu gibi birtakım psikolojik rolleri de vardır. Bunlar insanlar arası iletişimde ortaya çıkan, kişisel roller diye adlandırılan benlik durumlarıdır. İnsanlar kişiliklerinde üç benlik taşımaktadırlar. Bunlar: Yetişkin benlik, ana-baba benlik, çocuk benlik diye sıralanabilir. Bu üç benlik¹⁰⁵ kişiler arası etkileşimde oldukça önemlidir. İnsanlar gün içerisinde muhatap oldukları kişilerle bazen yetişkin benliği, bazen ana-baba benliği, bazen de çocuk benliği ile konuşurlar. Kişi (muhatap), konuşanın (kaynağın) kurduğu cümleyi, hangi benlik ile kurduğunu bildiği zaman iletişim çatışmaları önlenmiş olur. Nitekim insanların sahip olduğu yetişkin benliği, çocuk benliği ve ebeveyn benliği insanın kullandığı cümlelere yansımaktadır. Halk arasında kullanılan, “Çocukla çocuk, büyükle büyük olmak” sözü de muhatabın seviyesine göre konuşmayı ifade eden bir deyimdir. Bunun farkında olanlar, insanlarla iletişim kurarken muhatabı, içerisinde bulunduğu koşullarla birlikte ele alır ve muhatabın kurduğu cümleleri hangi benliği ile söylediğini bilir, böylece en doğru mukabelede bulunur.

Hz. Peygamber’in çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve arkadaşlarıyla iletişiminde, muhataplarının anlama, kavrama düzeyine ve benlik durumuna uygun bir üslup benimsemeye özen gösterdiği bilinmektedir. “Ben insanların anlayış ve kavrayış seviyelerine göre hitap etmekle emrolundum”¹⁰⁶ Çevresine, “İnsanların durumlarına göre hitap edin.”¹⁰⁷ diyen Hz.

¹⁰⁴ el-Hucurât 49/2.

¹⁰⁵ Ezgi Zengin, “Transaksiyonel Analiz Ego Durumlarının İletişime Etkisi Bağlamında “Ters Yüz” Filminin Analizi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (Ağustos 2019), 33.

¹⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-sahih* (Kâhire: Dârü’t-Tasil, 2012), “İlim”, 49.

¹⁰⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 22-23.

Peygamber aktarılan rivâyete göre,¹⁰⁸ Enes b. Mâlik'in küçük kardeşi Ebû Umeyr'in kuşu öldüğünde onun yanına gider ve çocuğun üzgün olduğunu görür. Ona neden üzgün olduğunu sorar. Orada bulunanlar, çocuğun kuşunun öldüğünü söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber kuşu için taziyyede bulunur. Hz. Peygamber'in buradaki davranışı, iletişim becerisine sahip bir kimsenin aynı zamanda empati kurma özelliğinin de gelişmiş olduğunu göstermektedir. Burada hitabet yeteneği ile iletişim becerisini ayırmanın doğru olduğu kanaatindeyiz. Hitabet, bireyin, bir kişiye veya bir topluluğa karşı konuşma becerisini gösterirken iletişim, etkileşimi ihtiva etmektedir. Yani bir insan, başarılı bir hatîp olabilir, fakat bir insanın hitabet yeteneğinin iyi olması, iletişim becerilerinin iyi olduğu anlamına gelmez. Ancak iletişim becerilerini hâiz bir kişi, aynı zamanda hitabetin önemini de kavrayan kişidir.

Sosyal medyada içerik üreten kullanıcıların paylaşımlarının altına yapılan yorumlarda bu oldukça göz ardı edilmektedir. Örneğin; kanser hastası bir kişinin Youtube'ta hazırladığı bir Vlogun altına yazılan "Çok zayıfsın, biraz kilo al." vb yorumlar o kişinin yaşadığı süreci daha da zorlaştırabilmektedir. Başka bir örnekte, genç bir bireyin yeteneklerini sergilediği bir videoda onun yaşını dikkate almaksızın büyük bir bireyi eleştirir gibi eleştirmek olumsuz etki bırakabilmektedir. Bu sebeple ister gerçek hayatta olsun ister sanal dünyada olsun, insanların bulundukları koşullar ve benlikleri göz önünde tutularak iletişim kurulmalıdır.

1.5.1.4. Doğru Söz Söylemek, Yalan Sözden İmtina Etmek (Sıdk)

İletişim ahlâkının dayandığı esaslardan biri de sıdktır. Doğruluk Kur'ân'da, hem Hz. Peygamber'e hem de tüm insanlara çokça öğütlenmiştir.

*"Ey inananlar, Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin!"*¹⁰⁹

*"Özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlara Allah büyük bir ödül hazırlamıştır."*¹¹⁰

*"(...) Öyleyse pislikten yani putlardan uzak durun ve asılsız sözden de kaçın!"*¹¹¹

*"Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır."*¹¹²

*"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun."*¹¹³

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/21, Hadis no: 12957.

¹⁰⁹ el-Ahzâb 33/70.

¹¹⁰ el-Ahzâb 33/35.

¹¹¹ el-Hac 22/30.

¹¹² es-Saff 61/2-3.

¹¹³ et-Tevbe 9/119.

“İyilik de cennete iletir. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında sıddık (doğrucu) diye kaydedilir. Yalancılık, yoldan çıkmaya (fücûr) sürükler. Fücûr da cehenneme götürür. Kişi yalancılığı meslek edinince Allah katında çok yalancı (kezzâb) diye yazılır.”¹¹⁴

Çocukluktan öğrenilen ‘yalan söyleme davranışı’nın altında birçok psikolojik sebep bulunmaktadır. Genellikle aile içinde çocuklar ebeveynlerinin tepkisinden korktukları zaman yalan söyleme eğilimi göstermektedirler. Bu durum büyüyünce farklı sâiklerle devam eder. İnsanlar bazen kendilerini baskı altında hissettikleri, bazen başkalarının yanında suçlandıkları, bazen muhatabını kandırmak istedikleri, bazen de karşısındakini incitmemek için doğruyu söylemekten kaçınıp, yalan söylemektedirler. Ancak İslâm iletişim ahlâkına en uygun davranış türü ve erdemli bir insanın yapması gereken şey, her şart ve durumda doğru sözü, muhatabı kırmayacak bir üslûp tercih ederek söylemektir. Yumuşak bir ses tonu ile muhatabı rencide etmeden doğruyu söyleyebilmek de bir iletişim becerisidir. Bu noktada İslâm’ın iletişim usulüne dair koyduğu ilkeler, bütüncül olarak içselleştirildiği zaman iletişim sorunlarını en aza indirmek mümkündür.

Dijital platformlar, bireylerin gerçek kimliklerini gizleyerek anonim bir şekilde iletişim kurabildiği ortamlardır; bu durum, doğruluğu sorgulanabilir bilgilerin ve “yalan sözün yayılmasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle haber portallarında paylaşılan bir yalan haber, habere konu olan kişiler için üzücü sonuçlar doğurabilmektedir. Doğruluk payı olmayan bir yazının yayımlanması, sadece yanlış bilgilendirme açısından zararlı olmakla kalmaz; aynı zamanda bu tür haberleri sorgulamadan kabul eden ve başkalarına ileten kişiler de bu hataya ortak olmuş olurlar. Bunun yanında sosyal medya üzerinden tanışan insanların birbirlerine kolayca yalan söylediği de bir gerçektir. Bu noktada sanal dünyanın da en az reel hayattaki kadar ağır sonuçlar doğurduğu gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır.

1.5.1.5. Yerinde ve Zamanında İsabetli Konuşmak (Kavl-i Sedîd)

Bir sözün doğru olmasının yanında isabetli; sağlam, yerinde ve zamanında söylenmesi de önemlidir. Kavl-i sedid ilkesi gereği, söylenecek sözler şüpheden uzak, mesnedi sağlam olmalı, zayıf olmamalıdır. Bir sözün doğru olması, her zaman ve her mekânda dile getirilmesini gerekli kılmaz. Bu sebeple atalarımızın; “Her doğru, her yerde söylenmez.” uyarısı bu noktada önemlidir. Çünkü bu yaklaşım toplum için birtakım olumsuz sonuçlara sebep olmaktadır. Bu tavır, konuşma adabında isabetsiz bir yaklaşım olur; çünkü uygunsuz bir zaman ve mekânda söylenen en doğru sözün bile yanlış algılanma ihtimali yüksektir. Söz çarpıtılabilir, söylenmek istenenin aksine bir manaya hamledilebilir. Bu durumun aksi de söz

¹¹⁴ Buhârî, “Edeb”, 69.

konusudur; bir sözü, bir doğruyu, yeri ve zamanı geldiğinde söylemekten de içtinâb etmemek gerekir ki yanlış anlaşılmalara ve iletişim hatalarının önüne geçilsin.

Bunların yanında Elmalılı, “*Ey inananlar, Allah’tan korkun ve doğru söz söyleyin.*”¹¹⁵ âyetinde geçen ‘kavl-i sedid’i şerh ederek âyeti şöyle tefsir eder:

“Ey iman edenler, Allah’tan korkun, takvalı olun. İmana yaraşmaz şeylerden korunun, sağlam ve doğru söz söyleyin. Hangi hususta olursa olsun bir sözü söylediğiniz zaman, hak ve doğru, hedefine yönelmiş sağlam söz söyleyin. Sonunda yalan çıkacak, söyleyenlerini küçük düşürecek sözler söylemeyin. O düzme sözlerle meşgul olanlara benzemeyin, çünkü bir toplumun sözü ne kadar sağlam olursa, işleri de o oranda düzgün olur. Sözü sağlam olanın özü de sağlam olur. Özü sağlam olanın işi de sağlam olur.”¹¹⁶

Yeni medyada yayılan önemli bir habere veya bir içeriğe yorum yaparken toplumda infiale sebep olacak veyahut habere konu olan kişilere ve ailelere zarar verecek yorumlardan kaçmak gerekir. Yapılan yorumlar gerçeğe uygun olsa da yeni yaşanan üzücü bir olayda kullanılan sözcükler son derece dikkatlice seçilmelidir. Örneğin, suçu sabit olmayan biri hakkında söylenen sözler, yapılan yorumlar, kişinin masumiyeti kanıtlanırsa da hayatı boyunca o şekilde etiketlenmesine sebep olabilir. Ayrıca, internet ortamında suçu sabit olmayan kimseler hakkında olumsuz ve hakaret içeren yorumlar yaparak insanları yönlendirmek hatta yapılan bu yorumları “beğen”mek hakaret suçu sayılmaktadır ve bunların, bilişim suçları kapsamında üç aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası vardır.¹¹⁷

1.5.1.6. Güzel/Faydalı Söz Söylemek, Boş Sözden Sakınmak (Kavl-i Hasen)

İslâm’a göre konuşma ve dinleme âdâbına ilişkin ilkeler inşa edilirken etkili, faydalı, güzel konuşmaya teşvik eden Kur’ân âyetlerinden ve hadislerden istifade edilir. Hz. Peygamber konuşmalarında boş ve faydasız sözlerden kaçınmıştır.

“*Güzel ve hoş söz sadakadır.*”¹¹⁸

“*İnsanlara güzel söz söyleyin.*”¹¹⁹

“*Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti.*”¹²⁰

“*Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler; yoksa şeytan aralarına girer.*”¹²¹

Kur’ân boş söz ile meşguliyeti hoş karşılamaz. “*Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimse, ya hayırlı ve faydalı konuşsun veyahut sussun*”¹²²

¹¹⁵ el-Ahzâb 33/70.

¹¹⁶ Muhammed Hamdi Yazır, *Kurân Dili Hak Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2007), 6/3933.

¹¹⁷ TCK. md. 125, Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 09 Aralık 2022).

¹¹⁸ Buhârî, “Edeb”, 34.

¹¹⁹ el-Bakara 2/83.

¹²⁰ İbrâhim 14/24.

¹²¹ el-İsrâ 17/53.

¹²² Buhârî, “Edeb” 31, 85.

*“İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak ve o âyetleri alay konusu etmek için eğlendirici sözler kullanırlar; işte bunları alçaltıcı bir azap bekliyor.”*¹²³

*“Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânâsız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler. Ve kendilerine Rabb’lerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman onlara karşı sağır ve kör davranmazlar.”*¹²⁴

Âyetlerden anlaşıldığı üzere ağızdan çıkan cümlelerin bir konusu ve gâyesi olmalı; boş ve faydasız cümleler sarf edilmemeli ve daima güzel sözler ile iletişim kurulmalıdır.

İletişim çağının dijital kanallarını kullanırken de bu ilke göz önünde bulundurulmalıdır. Kullanılan iletişim araçları insanlara yüz yüze olmayan bir iletişim rahatlığı sağladığı için insanlar kolayca kötü sözler sarf edebilmektedirler. Herhangi bir sanal paylaşımın altına, muhataplarına gerçek hayatta söyleyemeyecekleri kötü sözleri yazan, beddua eden, nefret içeriğine sahip, hoş olmayan faydasız ve düşmanca söylemlere sahip insanlar için ‘hater’ (nefret edici) kavramı türetilmiştir. Bunun yanında dijital platformlar, faydalı içeriklerin dışında doğruluğu denetlenmeyen, kimseye bir faydası olmayan boş sözlerin çokça yer bulabildiği mecralardır.

1.5.1.7. Kibir ve İstihza ile Konuşmamak

İslâm iletişim esaslarından bir diğeri konuşma sırasında istihzadan ve kibirden uzak durmaktır. Burada istihza içeren bir konuşma üslûbundan kaçınırken, beden diliyle herhangi bir îmada bulunmaktan da kaçınmak gerekir. Âyetler ve hadisler bu konuda açıkça insanları uyarmaktadır.

*“Arkadan çekiştiren, ayıp, kusur arayan, servet toplayan ve onu sayıp duran herkesin vay haline!”*¹²⁵

Hz. Peygamber insanlara karşı küstahça konuşan ve bilgiçlik taslayanları, kendisine kıyamet günü en uzak olan kimseler sınıfında saymaktadır. *“Bana en sevgili olanlarınız ve kıyamet gününde meclisime en yakın bulunanlarınız, ahlâkı güzel olanlarınızdır. En sevmediğim ve kıyamet gününde benden en uzak kalacak olanlarınız da gevezeler, avurtlarını şişirip (küstahça) konuşanlar ve bilgiçlik taslamak için kibirlenerek laf kalabalığı eden kimselerdir.”*¹²⁶

¹²³ Lokmân 31/6.

¹²⁴ el-Furkân 25/73.

¹²⁵ el-Hümeze 104/1.

¹²⁶ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Camiu's-sahih*, “Birr”, thk. Beşar Avvâd Ma'ruf (Beyrût: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 1417/1996), 71.

Bir başka rivâyette Hz. Peygamber insanlara kibirle yaklaşanların tavırları için şöyle buyurur: *“Büyüklenerik boğazdan konuşan, sözde ve işte aşırı olanlar helak oldular.”*¹²⁷ *“Allah Teâlâ bana: ‘Birbirinize karşı öylesine alçakgönüllü olun ki, hiç kimse diğerine karşı haddi aşır zulmetmesin. Yine hiç kimse, bir başkasına karşı böbürlenip üstünlük taslamasın!’ diye vahyetti.”*¹²⁸

İnsanlarla istihza etmek gerçek dünyada olduğu kadar sanal ortamda da yaygın bir davranış türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişileri hedef gösterip onları dijital iletişim platformlarında alaya almak insan onurunu zedeleyen bir davranıştır. İslâm dini bu noktada insanları açık bir şekilde uyarmaktadır. *“Yeryüzünde haksız yere böbürleneni âyetlerimden mahrum edeceğim. Onlar, bütün mucizeleri görseler de iman etmezler; doğruluk yolunu görseler onu izlemezler. Fakat eğrilik yolunu görürlerse hemen ona saparlar.”*¹²⁹

Sosyal medyada sahte kimlik oluşturarak insanlarla alay etme durumu da çok yaygındır. Kimliklerini gizleyen insanlar, diğer insanlar hakkında rahatça konuşma hakkına sahipmiş yanılgısına düşmektedirler. Bazen istihza içeren yorumlar, o kadar sınırı aşmaktadır ki özellikle gelişme çağında olan çocukların ciddi problemler yaşamalarına sebep olmaktadır. Görüntüleri üzerinden siber zorbalığa uğrayan birçok insan, kendilerini görsel olarak değiştirmek zorunda hissedip estetik yöntemlere başvurmaktadır. Ancak bu tür olayların bir sonu olmadığı için beraberinde birçok psikolojik sorun ortaya çıkmaktadır. Bu noktada narsizmi arttıran sosyal medya, insanların görünür olma, onaylanma ihtiyaçlarını tetiklemektedir. Birey, imaj/görüntü üzerinden oluşturulan dijital toplumun bir üyesi olarak kabul görmek için kendi fiziksel görünümünü bu ağ toplumunun beğenisine sunarak var olmaya çalışmaktadır.

1.5.1.8. Belîğ Konuşmak

İslâm iletişim esaslarından biri olan belîğ konuşmak da oldukça önemli bir unsurdur. Çünkü insanlar üzerinde ilk olarak etki yaratan şey, söylenilen içerikten çok, nasıl söylediğinizdir. Yani diksiyon kurallarına dikkat edilmeden yapılan bir konuşmada konu çok önemli olsa dahî şekilsel bozukluklar bunu gölgeleyecektir. Dolayısıyla dilin özelliklerini dikkate alarak artikülasyona; harflerin çıkış noktalarına dikkat ederek konuşmak, bir meselenin anlaşılması için en önemli iletişim unsurlarından biridir. Bu şekilde muhatap, kaynağın ne söylediğini daha net anlayacak ve kaynağı dinlerken sıkılmayacaktır. Ancak harfleri yutarak ve fonetiğe dikkat etmeden konuşmak, kaynağın söylediklerini karmaşık hale

¹²⁷ Müslim, “İlim”, 4.

¹²⁸ Müslim, “Cennet”, 16.

¹²⁹ el-A‘râf 9/146.

getirecek ve mesajın net bir şekilde anlaşılmasını zorlaştıracaktır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in iletişim kurma özelliklerinden çıkarılabilecek bir ilke de belîğ konuşmaktır. Hz. Peygamber'in konuşurken tane tane konuştuğu, fonetik/belagat, vurgu ve tonlamaya dikkat ettiği, rivâyetler ile bilinmektedir.

Cabir b. Abdillâh'tan rivâyetle “...Peygamber tane tane konuşur, bir tertil ve tertip üzerine konuşur; acele etmeden, harfleri açık ve seçik bir şekilde kullanır.”¹³⁰

Hız. Aîşe'den rivâyetle: “Peygamberin sözleri fasıldı, bütün işitenler onu açık bir şekilde anlıyordu.”¹³¹

Bir dili korumak o dilin kurallarına uygun şekilde kullanılması ile mümkündür. Harflerin bozulması kelimeleri, kelimelerin bozulması cümleleri ve nihayetinde cümlelerin bozulması, toplumun zihin dünyasının bozulması sonucunu doğurur. Bugün geleneksel medya yoluyla biraz daha korunarak günümüze kadar gelen dil, yeni medya araçları ile birçok âdi kullanımlara mâruz kalmaktadır. Sosyal medya platformlarında ünlü harfleri düşürerek gelişen yazım dili zamanla konuşma diline de sirayet etmektedir. Bunun yanında, bazı sosyal medya kullanıcılarının, benzer şekilde fonetiğe dikkat etmeden yaptıkları konuşmalar aynı şekilde yayılmakta ve dilin yanlış kullanılmasına sebebiyet vermektedir. Özellikle bazı Youtube ve Instagram içeriği hazırlayanların belli bir kalıpta konuştuğunu ve yeni bir sosyal medya dili ürettiklerini söylemek mümkündür. Bu fenomenlerin takipçileri de âdi konuşma denilen konuşma tarzına mâruz kaldıkları için onların dili de bozulmaktadır. Bu da aslında kaynak ve alıcı arasındaki mesajın doğru iletilmesinin önüne geçen sorunlardan biridir.

1.5.1.9. Az Söz ile Çok Mâna İfade Etmek (Cevâmiu'l-Kelim)

İletişimi gölgeleyen şeylerden biri de uzun uzun açıklamalar yapmak, sözü gereksiz yere uzatmaktır. Hz. Peygamber'in iletişim becerilerinden biri, cevâmiu'l-kelim olmasıdır.¹³² İslâm iletişim esasları bağlamında ele alabileceğimiz cevâmiu'l-kelim, sözü, zâid sayılabilecek tüm kelimelerden arındırarak, az kelime ile amaçlanan manayı aktarabilmektir. Bu ilke, Hz. Peygamber'in az sözle çok mâna ifade etme özelliğini belirtmektedir. “Ben, az-öz söz söyleme kabiliyeti ile donatılmış olarak gönderildim.”¹³³ Cevâmiu'l-kelim, Hz. Peygamber'in açık ve net bir şekilde söz ve ibareleri ifade edeceği nitelikte belagat ve fesahate sahip olmasıdır. Yani Hz. Peygamber sözü gereksiz yere uzatmaz; özlü konuşması ile

¹³⁰ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaut (Beyrût: Dâru'r-Risâlet'il-Âlemiyye, 1430/2009), “Edeb”, 21.

¹³¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 21.

¹³² M. Yaşar Kandemir, “Cevâmiü'l-Kurân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/440.

¹³³ Buhârî, “İ'tisam”, 1; Buhârî, “Cevâmiu'l-kelim”, 122.

kapalı konuları netleştirirdi.¹³⁴ Hz. Ömer'in, "*Cevâmiu'l-kelim'i bilmeden insanlarla (ilmî) tartışmaya giren kişiye şaşarım.*"¹³⁵ sözü de özlü söz söylemenin, cümleyi gereksiz kelimelerden arındırmanın iletişim için önemini vurgulamaktadır.

Verilmek istenen mesajları, en doğru kelimelerle öz bir şekilde ifade edebilmek iyi bir iletişim becerisidir. Sosyal medya iletişimi açısından bakınca, paylaşılan mesajlar hipermetinsel özellik taşıdığı için daha çok görsellik ağır basmakta, dil derin manalar içeren ibarelerden soyutlanarak yavan bir hal almaktadır. Cevâmiu'l-kelim özelliğinde az sözün makbul sayılması, verilmek istenen mânânın derin olarak o sözde yer almasına bağlıdır. Dolayısıyla gerçek hayatta da sosyal medyada da verilmek istenen mesajlar, hazırlanan içerikler veya sunumlar anlam karmaşasına sebep olacak fazlalıklardan arındırılarak verilmelidir.

İslâm iletişim esasları bağlamında Hz. Peygamber'den örneklerle maddelediğimiz iletişim ilkeleri genel olarak Müslüman bir kimsenin üslubunun nasıl olması gerektiği yönünde genel çerçeve çizmektedir. İslâm iletişim hukuku kapsamında ele aldığımız iletişimin ahlâkî esasları sanal ortamdaki iletişim platformlarında da geçerlidir. Dijital alanda kurulan iletişim her ne kadar maskelerin arkasından kurulan bir iletişim gibi görünse de gerçek yaşamda somut yansımaları ile karşımıza çıkmaktadır.

Değerlendirme:

Görüldüğü üzere tek yönlü iletişim modeli olan geleneksel medyanın çok yönlü iletişim olan yeni medyaya evrilmesi bazı konuları gündeme getirmiştir. Dijitalleşmenin iletişim üzerine etkilerinin oldukça fazla olduğu görülmüştür. Bu noktada geleneksel medyadan yeni medyaya geçişin ortaya çıkardığı avantaj ve dezavantajlar bulunmaktadır. Geleneksel medyanın tek taraflı bir aktarıma sahip olması, medya alanının eksik yönünü yansıtırken yeni medyanın multimedia özellik göstermesi ile bu eksiklik tamamlanmış görünmektedir. Ancak medya içeriklerinin denetimi noktasında yeni medyada çıkan problemlerin geleneksel medyadan daha fazla olduğu söylenebilir. Gerçek hayattaki iletişim ve etikleşimin sosyal medyaya aktarılması, yeni bir disiplin olarak medya okuryazarlığının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada sosyal medya içerikleri ve bu platformlarda yaşanan bazı iletişim sorunları ciddi sonuçlar doğurmuştur. Bu konuları İslâm hukuku çerçevesinde incelediğimizde, özellikle iletişimin ahlâkî yönündeki eksiklikler dikkatimizi

¹³⁴ Abdulfettah Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu*, çev. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Yasin Yayınevi, 1422/2001), 45.

¹³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkillî el-Mâzerî, *el-Mu'lim bifevâidi Müslim* (Tûnus: Dârü't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1412/1991), 2/403.

çekmektedir. Bu sebeple İslâm iletişim hukukuna dair bazı ahlâkî esaslar tespit edilerek genel hatlarıyla ele alınmıştır. Dolayısıyla bu bölümde medya okuryazarlığının yanında, İslâm hukuku açısından ortaya konulan iletişim esaslarının dijital medyada da geçerliliği vurgulanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde makâsıdü’ş-şerîa bağlamında kişisel haklar ve bunların muhafazasının dijital ortamda imkânı ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKÂSİDÜ'Ş-ŞERÎA BAĞLAMINDA DİJİTAL MEDYADA KİŞİSEL HAKLAR

Bu bölümde, dijital medyada temel hak ve hürriyetler bağlamında zarûrîyattan sayılan ilkeler ve kişisel haklar ele alınacaktır. Söz konusu hakların modern hukuktaki karşılığına kısaca temas edilecek, bu kavramlar İslâm hukuku açısından klasik kaynaklarda ve modern çalışmalarda sınıflandırıldığı şekliyle isimlendirilecektir. Söz konusu hak ve hürriyetler bu tezin ana eksenine uygun olacak şekilde tasnife tâbi tutularak, konuya taalluk eden başlıklar altında incelenecektir. Bunun yanında reel hayatta hukukî geçerliliği olan şahsî hak ve hürriyetlerin dijital hayatta neye karşılık geldiği tespit edilerek makâsıdü'ş-şerîa ilkeleri bağlamında nasıl korunabileceği ortaya konulacaktır. Bu noktada söz konusu ilkeler çerçevesinde temel hakların korunması, konumuzla doğrudan alakalıdır. Nitekim dini, nefsi, akli, nesli ve malı muhafaza etmek gerçek hayatta olduğu gibi dijital hayatta da gereklidir. Bu ilkeler aynı zamanda en temel haklar olan yaşam hakkı, özgürce düşünme hakkı, dinini yaşama hakkı, mülkiyet edinme hakkı ve neslini meşrû yollarla devam ettirme haklarını ifade etmektedir.

2.1. Hak ve Hürriyet Kavramı

Sözlükte “gerçek, doğru, sabit ve varlığı kesin olan şey, bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeye yakînen muttali olmak” anlamlarında kullanılan hak kavramı, Arapça kökenli bir kelime olup çoğulu ‘hukuk’ olarak kullanılmaktadır.¹³⁶ Kur’ân’da, hadislerde ve diğer İslâmî kaynaklarda hak kelimesi, “korunması, gözetilmesi ya da sahibine ödenmesi gerekli olan maddî veya mânevî imkân, pay, eşya ve menfaatler; görev, sorumluluk, borç” anlamında kullanılmaktadır.¹³⁷ Hak kelimesi Kur’ân’da “el-hakk” şeklinde 194, “hakkan” olarak 11 ve başka şekillerde toplam 227 yerde geçmektedir.¹³⁸ Son dönem İslâm hukukçularından Mustafa Zerka’ya (v. 1420/1999) göre, “*Hak, hukukun bir yetki veya sorumluluk olmak üzere benimsediği aidiyettir.*”¹³⁹ Karâfî’ye (v. 684/1285) göre, “*Kul hakkı, kula ait maslahatlardır.*”¹⁴⁰ Hafîfî’ye göre hak, “*Şer’an (hukukî yolla elde edilmiş) kazanılmış*

¹³⁶ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (Kâhire: Dârü'l-Hidâye, 1385/1965-1422/2001), 25/26.

¹³⁷ Mustafa Çağrı, “Hürriyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 18/502-503.

¹³⁸ Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, 208-212.

¹³⁹ Mustafa Ahmet ez-Zerka, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî sevbihî'l-cedîd* (Şam: Dârü'l-Kalem, 1415/1999), 19.

¹⁴⁰ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/140.

haklardır."¹⁴¹ Fıkhî ıstılahta, sözlükteki sübût ve vücûb anlamlarına paralel olarak dinin ve hukuk düzeninin tanımış olduğu "yetki ve ayrıcalık" anlamını ihtiva eden bir terim olduğu ifade edilmekte¹⁴² ve şöyle tanımlanmaktadır, "*Objektif hak(hukuk), içtimâî hayat nizamının korunması ve sürdürülmesi için toplum üyeleri sıfatıyla fertlerle fertler veya devletle fertler yahut muhtelif devletler arasındaki münasebetleri tanzim eden usûl ve kâideler; subjektif hak, objektif hakkın usûl ve kâidelerine dayanarak hak sahibi sıfatıyla fertlere veya devletlere tanınmış salâhiyetler*"dir.¹⁴³

Hürriyet kavramı ise sözlükte, "soylu olmak, azat edilmek, bağımsızlığına kavuşmak, köle olmayan, şerefli, soylu, her şeyin en iyisi" anlamlarına işaret etmektedir.¹⁴⁴ Bunun yanında hürriyet, muktedir olma, uygulayabilme, saf, yüce ruhlu, engelsiz olarak harekette bulunma gibi anlamlara da gelmektedir.¹⁴⁵

Hürriyet, "*Bir şeyi yapma veya yapmama, belli bir şekilde davranıp davranmama erki olarak*" tanımlanabilir.¹⁴⁶ Hürriyetin kullanımındaki temel ilke başkasına zarar vermemektir. Bu da hukukun izin verdiği ölçüde hürriyetin kullanılmasıdır. Pozitif hukukta¹⁴⁷ hürriyet kavramı, "*Bireyin başkasına zarar vermeden istediği gibi davranması*"¹⁴⁸ şeklinde tarif edilmektedir. Fıkıhta ise; "*Özgürlük, esaretten uzak, insânî haklara tamamen sahip olma halidir. Böyle bir kimseye 'hür' denir; hukuka ve ahlâk kurallarına uygun olarak dilediği gibi hareket etme hak ve salâhiyetine sahip kimse*" demektir.¹⁴⁹ Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi 4. maddesine göre, "*Hürriyet başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmekten ibarettir.*"¹⁵⁰

İnsan hak ve hürriyetleri tarihte farklı inkılap ve sözleşmeler ile gündeme gelmiştir. Hz. Peygamber'in Medine Vesikası ve Veda Hutbesi'nde geçen birçok hak ve hürriyet, batı dünyasında İngilizlerin Magna Carta Bildirgesi (13. yy), Fransızların 1789 tarihli inkılapları sonrasında insanlara tanınmıştır.¹⁵¹

¹⁴¹ Ali el-Hafîfî, *el-Hak ve 'z-zümme ve te'siru'l-mevti fihimâ ve buhusun uhrâ* (Beyrût: y.y., 1397/1977), 57.

¹⁴² Ali Bardakoğlu, "Hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/139.

¹⁴³ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 461.

¹⁴⁴ Mustafa Çağrı, "Hürriyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/502.

¹⁴⁵ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî (Şam: Dârü'l-Kalem, 1412/1991), 109; Ebü'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Darü Sadr, 1410/1990), "Hürriyet", 11/253.

¹⁴⁶ Oktay Uygun, *1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Temel Rejimi* (İstanbul: Kazancı Yayınları, 1992), 6.

¹⁴⁷ Pozitif hukuk, belli bir memlekette belirli bir dönemde yürürlükte bulunan hukuk kurallarının bütünüdür.

¹⁴⁸ Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü* (Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2021), "Hürriyet", 382.

¹⁴⁹ Erdoğan, *Fıkıh Sözlüğü*, 209.

¹⁵⁰ Hüseyin Nâil Kubalı, *Anayasa Hukuk Dersleri-Genel Esaslar ve Siyâsî Rejimler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınevi, 1971), 217.

¹⁵¹ Bayram Doğan – Mehmet Turan, "Anayasa Hukuku Bağlamında Medine Vesikası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11/1 (Mayıs 2021), 92.

İslâm dinine göre özgürlük, sorumluluk ilkesini de zorunlu olarak doğurur. Bu sebeple sorumluluğun olmadığı sınırsız bir hürriyet söz konusu değildir. İnsanın tasarrufunda hürriyetin sınırları, başkalarına zarar vermeyecek şekilde çizilmiştir. İslâm hukukundaki hürriyet ile beşerî hukuktaki hürriyet anlayışı birbirinden farklıdır. İslâm’da hürriyet hakkı, kişinin sadece başkalarına zarar vermeden istediğini yapma hakkı değil, bunun yanında kişinin hem kendisine hem diğer canlılara zarar vermeden istediğini yapma hakkıdır.

İslâm hukuku doktrininde İslâmî sınırlar içinde kalan hürriyete “şer’i hürriyet” diyebiliriz. Şer’i hürriyetin bazı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:¹⁵²

1. Şahsa bağlıdır.
2. Başkalarına devredilemez.
3. Vazgeçilemez.
4. Mutlak değildir.
5. Sınırsız değildir.¹⁵³
6. Allah’ın bahsettiği bir nimettir.¹⁵⁴

Hürriyet yaygın olarak iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi; köleliğin zıddıdır. Bu anlamda “*Hürriyet, akıllı bir şahsın kendi işleri hakkındaki asaleten yaptığı tasarruflarının, kendinden başka birinin rızasına bağlı olmaması.*” demektir.¹⁵⁵ İkinci anlamı da birinci anlamından dolaylı olarak ortaya çıkan, “*kişinin kendi nefsi ve işleri hakkında herhangi bir karşı çıkan olmaksızın istediği gibi tasarrufta bulunabilmesi*”dir. Bu anlamda hürriyetin karıştı, “tasarruftan alıkoyma ve kısıtlılık”tır.¹⁵⁶

İslâm hukukunda serbestlik ve hürriyet asıl olandır, sınırlama istisnâîdir. Bu temel kâide Mecelle’de “*Eşyada asıl olan ibâhedir.*” şeklinde geçer.¹⁵⁷ Eylemlerdeki serbestlik ve yasak noktasında ihtilaf olduğunda yasak olanın ispat edilmesi gerekir.¹⁵⁸ Mecelle’nin “*Berâet-i zimmet asıldır.*”¹⁵⁹ prensibi de bunu desteklemektedir. Bunun yanında vatandaşlar, cinsiyet, renk gibi fark gözetilmeksizin eşittir ve herkesin kanun dairesinde aynı şekilde tüm haklardan istifade etme hakkı ve hürriyeti vardır. Kimseye ayrıcalık ve üstünlük tanınmaz.

¹⁵² Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslâm Hukukunda Şahsiyet Hakları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 127.

¹⁵³ Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 79-80.

¹⁵⁴ Münir Hamîd Bayâtî, *ed-Devletü’l-kanuniyyetü ve’n-nizâmu’s-siyâsiyyu’l-İslâmî* (Ürdün: Darü’n-Nefâis, 1434/2013), 162.

¹⁵⁵ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *Makâsıdü’s-şer’iati’l-İslâmiyye*, thk. Muhammed el-Habib (Katar: Vezaratü’l Evkafî ve’Şuuni el-İslâmiyye, 1425/2004), 3/371.

¹⁵⁶ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 3/371.

¹⁵⁷ Mecelle, md. 238.

¹⁵⁸ Armağan, *Hak ve Hürriyetler*, 73-74.

¹⁵⁹ Mecelle, md. 8, 17.

Ancak zaruretlerin ortaya çıkardığı istisnalar vardır.¹⁶⁰ İslâm hukukunun gâyesinin, eşitlik ve genellik dışında diğer bir özelliği de hürriyet özelliğidir. Hürriyetin iki anlamı da hukukun gâyesi olarak belirlenmiştir. Bu anlamlar, insan doğasından ortaya çıkmaktadır ve hukukun gâyelerinden biri olduğu kabul edilen eşitlik, bu anlamlarda gerçekleşir. Bundan dolayı Hz. Ömer, “*Ne hakla insanları köleleştirdiniz. Halbuki anaları onları hür doğurmuştur.*” sözüyle insan fıtratının hür olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁶¹ İslâm hukukunda hürriyet, insanın doğuştan getirdiği bir özellik olsa da İslâmî hükümlerin sınırları içerisinde bir özellik kazanır. İslâm hukuku, hürriyet hakkına bazı sebeplerden dolayı şer’i sınırlamalar getirmektedir. Bu sınırlamalar; şahsa hapis cezası verilmesi, şahsın hacredilmesi ve köle olmasıdır.

Medeni Kanun’da da kişilik hakları koruma altına alınmıştır. Kanunun 23, 24 ve 25. maddeleri kişilik hakkını doğrudan muhafaza etmeye yönelik olan birer çerçeve hükümdür.¹⁶² Medeni Kanun’un 24. maddesine göre “Hukuka aykırı olarak kişilik hakkına saldırılan kimse, hâkimden, saldırıda bulunanlara karşı korunmasını isteyebilir. Kişilik hakkı zedelenen kimsenin rızası, daha üstün nitelikte özel veya kamusal yarar ya da kanunun verdiği yetkinin kullanılması sebeplerinden biriyle haklı kılınmadıkça, kişilik haklarına yapılan her saldırı hukuka aykırıdır.”¹⁶³

Hak kavramı, hürriyet kavramından geniş olmakla birlikte çoğu zaman birbirlerinin yerine de kullanılmışlardır. En basit anlamda “hak” kavramı, “hürriyetin” (özgürlüğün) pratikteki karşılığıdır. Yani hürriyetin somuta indirgendiği bir zemindir.¹⁶⁴ Biz de bu çalışmada her iki kavramı aynı anlamda kullanarak konumuzla bağlantılı şekilde ele aldık.

Makâsîdû’ş-şerîa ilkeleri insanın en temel hakları olan yaşama hakkı (fiziksel ve psikolojik varlığını sürdürme), dinini ve inancını yaşama hakkı, sağlıklı düşünme ve aklını özgürce kullanma hakkı, neslini meşrû yollarla devam ettirme hakkı, helal yoldan mal ve mülkiyet edinme hakkını sağlar. Bu haklar hem gerçek hayatta hem de dijital ortamda bireyin sahip olması gereken en temel haklar olup bunların korunması dinin zarûrî gâyelerindendir.

2.1.1. Makâsîdû’ş-şerîa

Çoğulu makâsîd olan maksîd terimi, “amaç, gâye, niyet, hedef, ilke, maksat” anlamlarına gelir.¹⁶⁵ Arap dilinde genel olarak “bir şeyi kastetmek”, “bir şeye yönelmek” anlamlarında kullanılır.¹⁶⁶

¹⁶⁰ Armağan, *Hak ve Hürriyetler*, 81.

¹⁶¹ İbn Âşûr, *Makâsîd*, 3/372.

¹⁶² Muhammed Sabır Fırat, “Hukuk Devleti Açısından İnternette İnsan Hakkı ve Kişilik Haklarına Saldırı Sorunu” *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2015), 110.

¹⁶³ Medenî Kanun md. 24, Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 20 Aralık 2020).

¹⁶⁴ İbrahim Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku* (İstanbul: İmge Kitabevi, 2006), 1/12.

¹⁶⁵ Zebîdî, *Tâcû’l-‘arûs*, 40/66-70.

“Bir yöne doğru açılarak uzayıp gitmek, açık olmak, açık hale getirmek” anlamlarındaki şer‘ kökünden türeyen şeriat (çoğulu şerâi‘) ve şir‘at kelimeleri, “insanların ya da hayvanların su içtiği, açıkta olan ve kesilmeyen akarsu; bu suya giden yollar” mânâlarına gelmektedir. Şeriat/şer‘ kelimesi klasik döneme ait literatürde geniş ve dar olmak üzere iki anlamı belirtmek için kullanılmaktadır. Geniş anlamda şeriat kavramı ile Allah tarafından insanlar için insanların dünyevî ve uhrevî maslahatları, “din” olarak öngörülen hükümler bütünü kastedilmektedir.¹⁶⁷ Dar anlamda kullanıldığında şeriat terimiyle, yalnız değişime konu olabilen hükümler, yani Hz. Peygamber’e ve onun tebliğ dönemine göre farklılaşabilen hükümlerin yanı sıra Kur’ân ve Sünnet’teki neshe açık hükümlerle ictihâdî hükümler de kastedilmektedir. Yani dar anlamıyla şeriat, “dinî bildirime dayalı amelî hükümler bütünü” diye tanımlanabilir.¹⁶⁸ Makâsîd kavramı ile kullanıldığında “dinin gâyeleri” anlamına gelmektedir. İslâm hukuk literatüründe, kanun koyucunun, vaz‘ ettiği hükümlerde gözettiği bu hedef ve gâyelere “Makâsıdü’ş-şerîa” denilmektedir.¹⁶⁹ “Bilginlerin büyük çoğunluğu, Allah’ın koyduğu bütün hükümlerde mutlaka birtakım ana gâyeleri hedeflediği ve bu gâyelerin sonuç itibarıyla insanlara fayda sağlama, onlardan zararı savma ve dünyayı şerlerden temizleme noktasında birleştiği hususunda fikir birliği etmişlerdir.”¹⁷⁰

Şâri‘in koyduğu bazı hükümlerin teşrii sebebi ve hikmeti naslarda zikredilmektedir.

“Allah sizin için kolaylık istiyor, güçlük çekmenizi istemiyor.”¹⁷¹

“(…) Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”¹⁷²

Makâsîd kavramı daha çok teorik olarak 5. ve 8. yüzyıl arasında gelişmiştir. Makâsîd teorisine katkı sağlayan bazı fakihler Cüveynî (v. 478/1085), Gazzâlî (v. 505/1111), İbn Abdisselâm (v. 660/1262), Karâfî (v. 684/1285) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350) ve Şâtıbî’dir.¹⁷³ Müteahhirîn fukâhasından İbn Abdisselâm, Karâfî ve Şâtıbî makâsîd teorisine katkı sağlamışlarsa da net bir tanım yapmamışlardır. Makâsîdî, mesâlih kavramı ile ifade eden İslâm hukukçuları bulunmaktadır. Cüveynî, makâsîd, mesâlih ve amme terimlerini beraber

¹⁶⁶ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, *Mu’cemü mekayîsi’l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Şam: Dârü’l-Fıkr, 1399/1979), 5/95.

¹⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmet el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş (Mısır: Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1384/1964), 2/64.

¹⁶⁸ Talip Türcan, “Şeriat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 38/571.

¹⁶⁹ Türcan, “Şeriat”, 571-572.

¹⁷⁰ Zekiüddin Şa’ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 413.

¹⁷¹ el-Bakara 2/185.

¹⁷² el-Mâide 5/6.

¹⁷³ Casir Avde, *Maqasid al- Shariah as Philosophy of Islamic Law* (London: The International Institute of Islamic Thought, 2008), 32.

kullanmıştır. Gazzâlî, *Müstasfâ* adlı kitabında makâsıdı, mesâlihi mürsele olarak ele alır¹⁷⁴ ve doğrudan bir tanım yapmamış olmakla birlikte “*Mükellefin değil de Şâri’in din, can, akıl, nesil ve maldan ibaret beş esasının (makâsıdü’ş-şerîa) korunmasına yönelik maslahatların elde edilmesi ve mefsedetlerin giderilmesi*” şeklinde bir ifadede bulunur.¹⁷⁵ Bunun yanında “Maslahattan kastettiğimiz Şâri’in maksadının korunmasıdır.”¹⁷⁶ diye ifade eder. İbn Abdisselâm, herhangi bir şeyin maslahat mı yoksa mefsedet mi olduğunu ancak şer’î deliller ile bilinebileceğini söyler. Bu delillerin de kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve sağlam bir istidlal olduğunu ifade eder.¹⁷⁷

Makâsıdü’ş-şerîanın tanımına dair İbn Âşûr’un genel ve özel diye ikiye ayırarak yaptığı tanımlamaya göre genel makâsıdı; “*Hukuk normlarının özel bir türüne ait olacağını düşünemeyeceğimiz bir şekilde, bütününde veya çoğunda Şâri’ tarafından göz önüne alınmış mânâ ve hikmetlerdir.*” Özel anlamda makâsıdı ise; “*Şâri’in insanların özel hukukî tasarruflarında onların yararlı amaçlarını gerçekleştirmek veya genel menfaatlerini korumak için hedeflediği niteliklerdir.*”¹⁷⁸ Zuhaylî’ye (v. 2015) göre şeriatın maksadı, “*Hukuk normlarının hepsinde ya da çoğunda gözetilen hikmetler ve gâyelerdir ya da Şâri’in her bir hukuk normunda vaz’ ettiği sırlardır.*”¹⁷⁹ Muâsır âlimlerden Raysûnî’ye göre ise; “*Kulların maslahatını gerçekleştirmek için şerîat tarafından vaz’ edilen gâyelerdir.*”¹⁸⁰ Dinin koyduğu şer’î hükümlere bakıldığında, bu hükümlerin insanların maslahatlarını öncelediği görülür. “Maslahat insanlar için neyin yararlı, neyin zararlı olacağını ortaya koyar ve insanlar için yararlı olanı alır, zararlı olanı dışarıda bırakır, burada maslahatın ölçüsünü Şâri’ koyar. Bu noktada insanlar için neyin maslahat neyin mefsedet olduğuna insanlar karar verirse o zaman maslahat-mefsedet kavramlarının içeriklerinin izâfliliğinden dolayı kanun koyucunun muradı anlaşılmaz.”¹⁸¹ Yani diyebiliriz ki; Şâri’in hükümleri koymadaki maksadı insanların maslahatına dayanır. Bu bakımdan maslahat ve makâsıdı birbirine yakın kelimelerdir. İbnü’l-Hâcib (v. 646/1249) şer’î hükümlerin maksadının ya maslahatın celbi ya da mefsedet

¹⁷⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Müstasfâ min ilmi’l-usûl* (Beyrût: Darü’n-Nefâis, 1432/2011), 1/172.

¹⁷⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 173-176; Evren Torbalı, *Geleneksel ve Modern Düşüncede Maslahat Tartışmaları (1871-1954)*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 146.

¹⁷⁶ Semîh Abdulvehhab el-Cündî, *Ehemmiyyetü’l-makâsıdı fi’ş-şer’i’ati’l-İslâmiyye* (Dimaşk: Müessesetü’r-Risâle, 1429/2008), 145.

¹⁷⁷ Muhammed İzzeddin Abdülaziz b. Abdisselam b. Ebi’l Kasım es-Sülemi, *Kavâidü’l-ahkâm fi mesâlihi’l-en’am*, çev. Süleyman Kaya vd. (İstanbul: İz Yayıncılık, 1427/2006), 36.

¹⁷⁸ İbn Âşûr, *Makâsıdı*, 3/402.

¹⁷⁹ Vehbe Zuhaylî, *Usûlü’l-fikh el-İslâmî* (Dimaşk: Darü’l-fikr, 1427/2006), 2/307.

¹⁸⁰ Ahmed er-Raysûnî, *Nazariyyetü’l-makâsıdı ‘inde’l-İmâm eş-Şâtibî* (Riyad: Dârü’l-Âlemiyye, 1413/1992) 1/51.

¹⁸¹ Ahmet Yaman, “İslâm Hukuku İlmi Açısından Makâsıdı İçtihadının veya Gâî/Teolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine”, *Makâsıdı ve İçtihad*, ed. Ahmet Yaman (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2017), 165.

def'inden oluştuğunu ifade eder.¹⁸² Dolayısıyla makâsıdü's-şerîa, insanların maslahatını sağlamak veyahut insanlardan mefsedeti defetmektir. Maslahatlar bireyin de toplumun da yararını ön plana çıkarır. Bu noktada maslahatların dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısmı vardır: “*Maslahat-ı dünyeviye; dünya işlerinin intizamını temine hâdim bir takım muzir şeylerin meydana gelmesine mâni, içtimâî hayatın refah ve saadetine vesile olan herhangi bir şeydir.*”¹⁸³ “*Maslahat-ı diniyye ise; zihni hurafelerden, bâtil fikirlerden kurtaran, fikri tenmiye, nefsi tezkiye, ahlâkî tehzip ve terbiye ederek, ruhu güzel itikatlar, güzel ameller ile tezyin ve tekmil eylemek keyfiyetidir.*”¹⁸⁴

Makâsıd kavramı zamanla ümmeti veya genel anlamıyla tüm insanlığı kucaklayacak ölçüde genişletilmiştir. Mesela, İbn Âşûr ümmet ile ilgili makâsıdı bireylerle ilgili makâsıdın önüne koyar. Ancak bu, bireyin maslahatlarının gözetilmeyeceği anlamına gelmemektedir. “Reşit Rıza (v 1354/1935) makâsıd teorisine ıslah ve kadın haklarını eklerken Karadâvî, insan hakları ve onurunu dâhil etmektedir. Makâsıdın kapsamındaki bu genişlemeler hükümlerin ardındaki hikmetlerden ıslah ve yenilenme için pratik planlar oluşturulmasını, evrensel konulara ve kaygılara cevap verilmesini sağlamaktadır.”¹⁸⁵ Makâsıdü's-şerîa konusunda ön plana çıkan isimlerden biri olan Şâtıbî, bu konuyu ayrıntılı olarak ele almış, başlıklara ayırmıştır. Şâtıbî, istikrâ yöntemi ile elde edilen makâsıdın kat'î olduğunu, çoğunlukla zannî olan cüz'î kâidelerin külli kâideler içinde değerlendirilerek şer'î hükümlerde kesinliğe ulaşılabileceğini, külli kâidelerin muayyen bir nas olmasa da kat'î oldukları için delil olarak kullanılabileceğini ifade etmektedir.¹⁸⁶

İslâm'ın ana gâyelerini içeren tasnifin temeli mütekkadimîn fukahâsından Cüveynî tarafından atılırken, Âmidî (v. 631/1233), Şâtıbî ve Cüveynî'nin talebesi Gazzâlî olmak üzere bazı usulcüler bu konuları tartışmış ve makâsıdü's-şerîayı zarûriyyât, haciyyât ve tahsîniyyât olarak üç kolda taksim etmişlerdir.¹⁸⁷

Birinci maksat olan zarûriyyât; “Toplumun varlığını koruyabilmesi için kaçınılmaz olan değerler demektir. Bunlar yitirildiği takdirde, hayatın düzeni yok olur, anarşi kol gezer, bozgunculuk ve kötülükler her tarafa yayılır, âhiretteki ebedî saadet de yitirilmiş olur. Bu zarûrî değerler şunlardır: Din, nefis, akıl, nesil, mal.”¹⁸⁸

¹⁸² Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus el-Ma'rûf bi'bni'l-Hâcib, *Münteha'l-vusûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 182.

¹⁸³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 1/18.

¹⁸⁴ Bilmen, *Kâmus*, 1/18.

¹⁸⁵ Avde, *Maqasid*, 23.

¹⁸⁶ Abdurrahman Haçkalı, *Şâtıbî'de Makâsıd ve Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 145-150.

¹⁸⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/17; Âmidî, *el-İhkam*, 3/274.

¹⁸⁸ Şa'ban, *İslâm Hukuku*, 414.

İkinci maksat, “hâciyyât”tır. Hâciyyât, “Zarûret derecesinde olmamakla beraber bireysel ve toplumsal hayatın düzenini sağlayan, bu ihtiyacın karşılanmaması durumunda huzursuzluğa ve sıkıntıya sebebiyet veren faydalardır.”¹⁸⁹ Şu hâlde hâciyyât, mükellefteki zorlukları ve sıkıntıları gideren sosyal ilişkilerde kolaylık sağlayan her türlü düzenlemeyi kapsamaktadır. Bu noktada Şâri‘; ibadetler, muâmelât ve ukûbât kapsamına giren konularda, mükelleflere kolaylık sağlamak, onlardan sıkıntıyı ve zorluğu gidermek amacıyla pek çok hüküm vaz‘ etmiştir.¹⁹⁰

Üçüncü maksat, “tahsiniyyât”tır. Tahsiniyyât (kemâliyyât), “Kâmil insan, üstün ahlâk ve güzel davranış özelliklerinin gerekli kıldığı durumlar demektir. Bunların bulunmaması halinde ne hayatın düzeni yok olur ne de insanlar sıkıntı ve zorluklarla karşılaşır. Ancak sağduyu ve selim fitrat sahiplerinin nazarında, bu özelliklerden mahrum insanların hayatı nâhoş ve çirkin görünür.”¹⁹¹

Bizim çalışmamız ile ilgili olan kısım daha çok zarûriyyâtıdır. Zarûriyyât, insanların refahı ve toplum düzeninin inşâsı için en temel maslahattır. Cüveynî, zarûriyyât’ı şöyle tarif eder: “*Mânası ve gerekçesi, akılla kavranabilen hükümlerdir (ki bu mânâ, kıyastaki “asl”ı oluşturur.). Asıl’daki kavranabilir bu mânâ (gerekçe); son tahlilde, toplumsal siyaset ve genel yönetim amacını da gerçekleştirerek zarûrî bir şeye dönmektedir.*”¹⁹² Gazzâlî bu kavramı “zarûret derecesine (ulaşmış) maksatlar” olarak ele alır.¹⁹³

İslâm hukukunda dinî hükümler beş temel ilkeyi muhafaza etme gâyesindedir. Zarûrî maksatlar diye adlandırılan bu ilkeler din, nefis, akıl, nesil ve malın muhafazasına yönelik hükümlerden oluşur.¹⁹⁴ Gazzâlî’nin *Müstasfa* adlı eserinde Karâfî ve Şâtibî de dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunmasını örnek verirler.¹⁹⁵ Makâsıd-ı hamseden bahseden bir diğer usulcû Âmidî, her milletin ve hukukun bu temel beş makâsıdı korumaktan hâli olmayacağını belirtir.¹⁹⁶

Hukukun gayelerini gösteren İslâm hukukunun delilleri tek tek ele alındığında, bütün genel ilkelerden hukukun temel gâyesinin, ümmetin düzenini korumak ve bu düzenin

¹⁸⁹ Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Veciz fî usulî’l-fikh* (Beyrût: Dârü Fikri’l-Muâsıra, 1420/1999), 216.

¹⁹⁰ Zekiyüddîn Şa’ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 415; İbadetlerde: Su bulamayanlar için teyemmüm hükmünün konulması, ramazanda hasta ve yolcuların oruç tutmamasına izin verilmesi, yolcunun namazını kısaltma imkânı vs.; muâmelatta: selem, muzaraa vb. sözleşmelerin meşrû sayılması ihtikârın yasaklanması hükmü vs. Şâri‘in sağladığı kolaylıklardan bazılarıdır. Bk. Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 1/469.

¹⁹¹ Şa’ban, *İslâm Hukuku*, 416.

¹⁹² İmâmü’l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-Burhân fî usulî’l-fikh*, thk. Salâh bin Muhammed b. ‘Uveyda (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye 1418/1997), 1/36.

¹⁹³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *Şifâü’l-galîl fî beyâni’ş-şebih ve’l-muhîl ve mesâlikî’t-ta’lîl*, thk. Hâmid Abîd el-Kubeysî (Bağdat: y.y., 1391/1971), 161.

¹⁹⁴ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/17-19.

¹⁹⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 417 Şâtibî, *el-Muvafakat*, 326.

¹⁹⁶ Âmidî, *el-İhkâm*, 3/274.

salâhiyetinin, ona egemen olanın, yani insanın düzgünlüğü, salahı, aklının, amelinin ve önünde bulunan yaşadığı âlemdeki varlıkların salahını da içerir. Bu da insanın doğasına uygun yaşamasıyla mümkündür. İslâm dininin en önemli özelliği, fitrata dayalı olmasıdır. Fıtrat yaratılıştır, yani Allah'ın her yaratıkta ortaya koymuş olduğu düzendir. İnsanın fıtratı, insanın zâhiren ve bâtinen, (vücut ve akıl olarak üzerinde) yaratıldığı durumdur.¹⁹⁷ Hukukun gâyeleri, bu fitrata uygun ilkeler ortaya koyar. Şâtıbî'ye göre fıtrat durumları, insanî yaratılışla ilgili olup insanın nefsinde bulunan ve kabulü kolay olan şeylerdir.¹⁹⁸ Teşrînin genel gayesi dikkate alındığında fıtratı korumaya yöneldiği görülür. Fıtratı önemli ölçüde bozmaya yol açan şeyler, hukukta yasaklı ve sakıncalı, fıtratı koruyan şeyler de gerekli sayılır. İslâm'ın yayılmasında, hoşgörünün payı büyüktür, kolaylık insanın fıtratında vardır ve insan kolay olana meyleder. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurur: “*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, ürktümeziniz.*”¹⁹⁹ Hukukun niteliklerinin birinci ve gâyelerinin en önemlisi müsâmaha, itidal içinde olma ve muamelenin kolaylığıdır.²⁰⁰

İslâm'ın temel esasına göre insanlar hukukî düzlemde eşittirler. Yaratılış gâyesinde, insan oluşta ve fıtrat gereği bu dünyada hayat hakkında da eşittirler. İnsanların renk, soy, şekil ve ülke farklılıklarının, eşit olmalarını engelleyecek bir etkisi yoktur. Dolayısıyla bu eşitlikten, nefsin korunması, nesebin korunması ve dini yaşama hakkı, aklın, malın ve ırzın korunması gibi sonuçlar doğar.”²⁰¹

İslâm fıkhi, mahiyeti bakımından kendine özgü bir yapıya sahiptir. Din, yaşamdan ayrı bir kurallar bütünü değil, doğru yaşam pratiklerinin biçimlenmiş halidir. İslâm hukukunun sadece insanın kendi türü ile değil, diğer canlılarla ve Yaratıcısıyla olan ilişkisini düzenleyen bir yönü de vardır. Bu hem uhrevî hem de dünyevî düzlemde. Zira sadece kontrol mekanizması işlevine sahip hukukî düzenlemeler, toplum vicdanında karşılık bulamadığı zaman sadece yaptırım gücü olarak varlığını sürdürür. Oysa İslâm hukuk mantığında sadece kurallar değil, bu kuralların dayandığı vicdanî, ahlâkî ve uhrevî ilkeler de vardır. Bu noktada İslâm'ın koyduğu kurallar insanın ve toplumun fitrî yapısıyla uyumludur. Toplum vicdanında karşılık bulmayan hukukî düzenlemeler, insanların doğa durumunda işlettiği kuralları uygulamasına sebep olmaktadır. Bu nedenle, Yaratıcı nazarında bireyin özgürlüğünün sınırlarını belirleme yetkisinin, adaleti sağlamak ve uyuşmazlıkları çözmekle yükümlü

¹⁹⁷ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 1/687.

¹⁹⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 302.

¹⁹⁹ Buhârî, “Edeb”, 80.

²⁰⁰ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 1/690

²⁰¹ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 2/128

idarecilere bırakılması uygun görülmüştür. Bundan dolayı tecavüze uğrayan kişinin kendi hakkını bizzat almaya kalkışması (ihkâku'l-hâk), ta'ziri gerektiren bir zulüm sayılmıştır.²⁰²

Toplum maslahatının ve düzeninin sağlanması, insanın iyiye yönelip kötülükten uzak durması, gerçek dünyada olduğu kadar sanal dünyada da önemlidir. Dolayısıyla dinî hükümlerin gâyesi olan beş temel ilke sosyal medyada da geçerlidir. Makâsıdü's-şerîanın reel dünyada insanların refahı için muhafaza ettiği en temel unsurlar, sanal dünyada da muhafaza edilmelidir. Bu bağlamda makâsıdü's-şerîa inancın, canın, aklın, neslin ve malın korunmasını zarûriyyâtta sayar. Bu temel gâyelere dayanarak Müslüman bireyler, bu ilkeler doğrultusunda yeni medya araçlarını en doğru şekilde kullanmalıdır. Zira sosyal medyanın hukukî sorumluluk çerçevesinde kullanımı ve bu ilkeler ile uyumlu olması ona meşruiyet kazandırmaktadır.

Sonuç olarak, Yaratıcı'nın koyduğu bütün hükümlerde mutlaka bir takım ana gâyeleri hedeflenmektedir ve bu gâyelerin insanlar için yarar sağlama, onlardan zararı savma ve dünyayı şerlerden temizleme (Def'i mefâsid celb-i menâfi) maksadı vardır.²⁰³ Dolayısıyla İslâm hukuku da gâye olarak fesadın kaldırılmasını ve ıslahî ilke edinmiştir. Zarûfî yararlar, toplumun düzeninin sürdürülebilmesi için, tüm ümmetin ya da bireylerin elde etmesinin kaçınılmaz olduğu yararlardır; bunların ihlâli durumunda düzen bozulur.²⁰⁴ İslâm hukukunun genel makâsıdı, ümmetin düzenini korumaktır, bu da insanın salâhiyetinin korunması ile mümkün olur.²⁰⁵ İslâm hukukunda şer'î amelî hükümlerin dinî ve dünyevî gâyeleri vardır. Bu noktada makâsıdü's-şerîa, insanların maslahatını sağlamak veyahut insanlardan mefsedeti defetmektir. Bu ilkelerin reel hayatta olduğu kadar sanal hayatta da benimsenmesi büyük önem arz etmektedir.

2.1.1.1. Dinin Korunması (Hıfzu'd-din)

Hukuk nazarında tüm insanlar eşittir; zarûfî, hâcî yararların istifadesinde insanlar arasında herhangi bir fark gözetilmez. Zarûfî beş ilkedен en önemlisi olan inancın/dinin korunması ve dinî camiaya mensup olma hakkı²⁰⁶ herkesin doğuştan sahip olduğu bir haktır.

İslâm'ın genel ilkelerine göre, dine/inanca saldırı niteliği taşıyan, dini tahkîr edici eylemler yasaktır. Her ne sebeple olursa olsun, dinlere hakaret kerih görülen bir durumdur. Bununla ilgili naslarda çokça uyarılar bulunmaktadır: “Allah'tan başkasına tapanlara kötü

²⁰² İbn Âşûr, *Makâsıd*, 3/383.

²⁰³ Şa'ban, *İslâm Hukuku*, 413.

²⁰⁴ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 3/232.

²⁰⁵ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 3/194.

²⁰⁶ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 2/139.

söz söylemeyin; sonra onlar da bilmeden, taşkınlık yaparak Allah hakkında kötü sözler söylerler”²⁰⁷

“Şayet antlaşma yaptıktan sonra yeminlerini bozarlar ve dininizi karalamaya kalkışırlarsa, siz de küfrün elebaşlarıyla vuruşun; çünkü onların yeminleri yok sayılır. (Böyle yaparsanız) belki vazgeçerler.”²⁰⁸

“Ey inananlar! (...) dininizi alay ve eğlence konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin!”²⁰⁹

“Allah’ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz.”²¹⁰

“Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar kendilerinden uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zâlimler topluluğu ile oturma!”²¹¹

Dinin varlığı ve devamı için imanın şartlarının yerine getirilmesi, bunun yanında amelî olarak namaz, oruç, hâc ve zekât gibi ibadetlerin îfa edilmesi gerekmektedir. Yaratıcı, insanların iman etmesi noktasında herhangi bir baskıyı kabul etmez. Birinin söylediği sözü tasdik etmek, gönül huzuru ile benimsemek, güven vermek, emân vermek, emin kılmak mânâlarına gelen iman²¹² içsel bir durumdur. Istilâhî olarak “Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiği ve zarûrât-ı diniyye olarak bilinen hükümleri, tereddütsüz kabul ederek bunların gerçek ve doğru olduğuna inanmak” şeklinde tanımlanmaktadır.²¹³ Bu noktada inanç alanında değil ancak amelî olarak yerine getirilmeyen görevler için ta‘zir cezaları uygulanır. İslâm hukukunda, dinin muhafazası bağlamında dine karşı saldırıları bertaraf etmek için cihat emredilmiş.²¹⁴ Bu kapsamda verilen ta‘zir cezaları dinin varlığını korumaya yöneliktir.

İslâm dinini doğru anlayıp yaşamak için çaba göstermek, ilkelerini yaşatmak, onu bid’at, hurafe ve tahriften uzak tutmak Müslümanların en önemli görevlerindendir. Nitekim, “O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”²¹⁵ âyeti insanların istikâmet üzerine olmalarını öğütlemektedir. Dini doğru şekilde

²⁰⁷ el-En‘âm 6/108.

²⁰⁸ et-Tevbe 9/12.

²⁰⁹ el-Mâide 5/57.

²¹⁰ en-Nisâ 4/140.

²¹¹ el-En‘âm 6/68.

²¹² Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212.

²¹³ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), “İman”, 315.

²¹⁴ Şa‘ban, *İslâm Hukuku*, 414.

²¹⁵ er-Rûm 30/30.

anlatmanın önemi, sosyal ağların yaygınlaşması ve bilgi akışının hızlandığı bu çağda her zamankinden daha kritik hale gelmiştir.

“İlim bir dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat edin.”²¹⁶ hadisi dinin öğrenme kanalının önemini vurgulamaktadır. İslâm dini iletişim özgürlüğünü korurken inanca/dine yönelik hakaret barındıran iletişim türünü yasaklamaktadır. Sosyal platformlarda birçok dinî içerik üretilmektedir. Ancak bu içerikler kaynak açısından ciddi problemler barındırmakta ve bilgi kirliliğine sebep olmaktadır. İnsanların inançlarını veya dine bakış açılarını etkileyecek şekilde içerikler bulunmaktadır. Bu mecralarda, dinî algıya bilinçli olarak zarar vermek isteyenlerin yanı sıra, farkında olmadan zarar verenlerin de sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Dinin insana yüklediği en önemli vazifelerden birinin tebliğ olması hasebiyle “emr-i bi’l-mâruf nehy-i ani’l-münker” ilkesini gerçekleştirmeyi kendilerine görev addeden bazı insanlar, sosyal platformlarda dinî içerik üretmektedirler. Bu vazifeyi hakkıyla yapanların yanında, etkileşimi arttırmak için âyet ve hadisleri bağlamından kopararak paylaşım yapanlar da bulunmaktadır. Burada kendisini dindar olarak nitelendiren bazı kullanıcılar -iyi niyet taşıyalar bile- sosyal platformlarda kopyala-yapıştır tekniği ile araştırmadıkları dinî içerikleri yayarak insanların dine dair algılarını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu durum da ‘dinin korunması’ ilkesine zarar vermektedir.

Hucurât suresinin 6. âyeti, edinilen bilgilerin güvenilirliğinin araştırılması gerektiğini ortaya koyar. Nitekim sosyal platformlarda paylaşılan yanlış içerikler, dine karşı nefret söylemini arttıran durumlardan biridir. Dolayısıyla İslamofobi’nin sebeplerinden biri de sosyal medyanın yanlış kullanımıdır diyebiliriz. Bu noktada geçmişten bugüne İslamofobi’nin artmasına sebep olan dijital medya aynı zamanda İslamofobi ile mücadele etmede önemli bir role sahiptir. O zaman denilebilir ki; sosyal platformlar hem İslamofobi’nin artması hem de bu artışla mücadelenin yapıldığı müşterek platformlardır. Basın bu noktada çok güçlü bir etkidir. Gerek medyada kullanılan dil gerekse dijital medya kullanıcılarının bilinçli veya bilinçsizce oluşturdukları içerikler, insanların İslâm dini hakkındaki düşüncelerine oldukça etki etmektedir. Bu noktada kullanıcıların farkındalıklarını arttıracak programlar ve seminerler yapılmalıdır. Bununla beraber, geleneksel ve yeni medyada dine yönelik örtük nefret, hakaret, istihzâ ve tahkir edici unsurlar içeren program yapan yayıncılar ve medya kuruluşları boykot edilerek sivil destekten mahrum bırakılmalıdır.

²¹⁶ Müslim, “Mukaddime”, 5.

2.1.1.2. Nefsin/Canın Korunması (Hıfzu'n-nefs)

Nefis lügâte; *ruh, beden kan, bir şeyin özü, hareket, insanın bütünü* gibi anlamlara gelmektedir.²¹⁷ Canın korunmasından maksat hukuk nazarında dokunulmazlığı olan hayattır, buna ‘can güvenliği’ (el-mâsumiyetu'd-dem) denir.²¹⁸ Hayatın korunması, Şâri'in amaçlarından biridir. Ayrıca bu, insanların zorunlu ihtiyaçlarındandır. İslâm'da dinin temel gâyelerinden biri olan nefsin korunması ilkesinin bir sonucu olarak kişinin haksız yere başkasını öldürmesi gibi kendi canına kıyması da yasaklanmıştır.²¹⁹

“...Kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”²²⁰

“...Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”²²¹

“Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.”²²²

“Fakirlik korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın! Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahıdır.”²²³

İnsan, ana rahmine düştüğü andan itibaren korunur. Bu noktada hayatı korumaya yönelik caydırıcı yasalar uygulanmıştır.²²⁴ Hz. Peygamber döneminde Huzeyl kabilesinden iki kadın kavga eder, biri diğerine taş atarak karnındaki bebeğin düşmesine sebep olur. Bunun üzerine Hz. Peygamber ana rahminde zarar gören cenin için gurre diyeti uygular.²²⁵ O da köle ya da câriye fiyatıdır.²²⁶ İslâm hukukunda bedene zarar verilmesi durumunda kısas ve ta'zir cezaları öngörülür.

İnsanın canı, sahip olduğu ilk mülktür.²²⁷ Canı koruma sorumluluğu öncelikle insanın kendisine aittir. Bunun yanında toplumu oluşturan bireylerin her birinin canını korumak, can sağlığını ve güvenliğini sağlamak, devletin ve hukukun başat görevidir. Devletin, vatandaşlarının sağlığını koruması bu kapsamda ele alınabilir. Hz. Ömer'in Amvas'taki

²¹⁷ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, thk Yazıcı vd. (Beyrût: Dârü Sâdır, 1410/1990), 1/234.

²¹⁸ İbn Âşûr, *Makâsîd*, 3/237.

²¹⁹ el-İsrâ 17/33.

²²⁰ en-Nisâ 4/29.

²²¹ en-Nisâ 4/93.

²²² el-Mâide 5/32.

²²³ el-İsrâ 15/31.

²²⁴ Hayrettin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003) 3/172-173.

²²⁵ Ebû Dâvûd, “Diyât”, 19.

²²⁶ Ebû Velid İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müçtehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Kâhire: Dârü'l-Hadis, 1425/2004), 2/347.

²²⁷ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2020), 240.

vebadan dolayı ordunun, Şam'a girmesine izin vermemesi²²⁸ bu bağlamda bir örnek sayılabilir. Devlet, vatandaşların hastalıklardan korunmasını sağlamak ve tedavi süreçlerini yürütmekle yükümlüdür. Bunlarla beraber intihar²²⁹ ve kan davası yasağının²³⁰ olması da nefsin korunması bağlamında değerlendirilebilir. İslâm ceza hukukunda “hıfzu'n-nefs” bağlamında caydırıcı cezalar verilmektedir. Bu noktada insanların can güvenliğini tehdit eden hırâbe (terör ve anarşi) suçları için ölüm cezası uygulanmıştır.²³¹

Nefsin korunması ilkesi, bireyi ve toplumu korumanın yanında, diğer canlıların yaşam hakkını da korur. Sosyal medyada daha fazla görünür -fenomen- olmak için canlılara zarar vererek dikkat çekmeye çalışan kullanıcılar gittikçe artmaktadır. İslâm dininin canlıları korumak için birçok ilkesi bulunmaktadır. Naslarda canlıların korunmasına, onlara zarar verilmemesine ilişkin çokça örnekler mevcuttur. Hz. Peygamber, “*Kediyi bir şeyin (çuval, torba vs) içine sokup onu aç susuz bırakıp ölene kadar öyle tutmasından dolayı kişi, cehenneme girmiştir.*” diye buyurmuştur.²³² Başka bir rivâyette, Hz. Peygamber askerlerle birlikte Medine ve Mekke arasında bir yerde yürürken yolda inleyerek yavrularını emziren bir köpek görür. Ashabından birine, askerlerden birilerinin, köpeğe ve yavrularına zarar vermemesi için köpeğin başında durmasını emreder.²³³

İbn Âşûr hıfzu'n-nefsi, bedenin korunması olarak ele alır; ona göre hıfzu'n-nefs, bireyin ve toplumun sağlığını, canını korumaktır.²³⁴ Örneğin; yaygın hastalıklara karşı toplumu korumak da bu bağlamda ele alınır.

Nefsin korunması, iki yönlü bir korunma gerektirmektedir. Bu ilke, canlıların hem maddî varlığının hem de psikolojisinin zarar görmesini engellemeyi amaçlar. Buna bağlı olarak bireyin psikolojisini ciddi anlamda etkileyecek durumlara mâruz kalıp toplum içerisindeki haysiyetini ve onurunu ihlâl edecek şeylerden korunması gerekir. Bu bağlamda Gazzâlî ve Şâtibî'nin zaruretlerden saydığı nefsin muhafazasına insan onuru da dâhil eder.²³⁵ Zira onurun/ırzın zedelenmesi doğrudan insanın psikolojisini etkileyen bir durumdur. Cüveynî ise onurun ve nefsin korunmasını, namusun muhafazası tabirleriyle kullanmaktadır.²³⁶ Namusun muhafazası, İslâm öncesi dönemlerden bu yana Arap kültüründe önemli bir kavram

²²⁸ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 3/237.

²²⁹ el-En'âm 6/151, İsrâ 17/33; Buhârî, “Cenâiz”, 82.

²³⁰ Müslim, “Hacc”, 19.

²³¹ Abdülkerim Zeydan, *Mecmûa bühûs fıkhiyye* (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1406/1986), 403.

²³² Buhârî, “Bed'ul-halki”, 71.

²³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbü'l-meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrût: Dârü'l-Âlemi, 1409/1989), 2/804.

²³⁴ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 2/139.

²³⁵ Gazzâlî, *Şifâu'l-galil*, 160; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî el-Gırnâtî, *el-Muvafakat*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur (Mısır: Dârü ibn Affan, ts.), 4/349.

²³⁶ el-Cüveynî, *el-Burhân*, 2/179.

olmuşken yakın zamanlarda bu ifade yerini, insan izzetinin muhafazası ve hatta insan haklarının korunmasına bırakmaktadır.²³⁷

Sosyal medyada bu noktada onur ihlallerinin gittikçe yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Sanal platformlar birçok yönüyle insanın psikolojisi üzerinde olumsuz etkiye sebep olmaktadır. Yoğun sosyal medya kullanımının depresyon ile arasındaki bağlantıyı ele alan çalışmalarda şunlar ortaya konulmuştur: Sosyal medyada akran desteğinin az olması (beğeni ve takip etme vb.) kişilerde değersizlik duygusuna sebep olmaktadır. Ayrıca başarının, çevrim içi ortamlardaki gerçeklikten kaçan kişiler tarafından ölçülmesi durumu söz konusu olmaktadır.²³⁸ Nörobilimsel açıdan yapılan araştırmalar, yoğun sosyal medya kullanımının, dikkat eksikliğine, yüksek sinirliliğe, nevrotik ve saldırgan davranışsal sorunlara sebep olduğu; bunun yanında depresyon, anksiyete, panik atak, stres bozukluğu ve dijital amnezi ile bağlantılı olduğuna dikkat çekmektedir. Sonuç olarak düşük benlik saygısı, düşük özgüven ve öz kimlik eksikliği gibi psiko-sosyal değişkenler ortaya çıkmaktadır.²³⁹ Ayrıca dijital medya bağımlılığı, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) ve otizm gibi rahatsızlıkların semptomlarının şiddetlenmesine sebep olmaktadır.²⁴⁰

Sosyal medyada, bireyler sergiledikleri benlikleriyle idealize edilmiş bir yaşamın parçası olan mutlu kişiler olarak sunulmaktadır. İnsanlar, hayatlarında hiç problem yokmuş gibi, sadece güzel, keyifli, başarılı anlarını paylaşmaktadırlar. Bu sorunlu durum “ördek sendromu”²⁴¹ olarak geçmektedir. Ördek sendromu, insanların hayatlarına dışarıdan bakıldığında hiç çaba göstermeden başarılı ve mutlu olduklarının görülmesi olarak tanımlanmaktadır.²⁴² Bu sendrom da sosyal medyada yaygın görülmekte ve bu noktada sanal medya insan psikolojisine oldukça zarar vermektedir. Çünkü sürekli sosyal platformlarda sahnelenen “mutlu ve başarılı insanlar ve hayatlar” insanların gerçeklik algılarını etkilemekte ve bir süre sonra insanların kendi mutluluklarının farkına varamamalarına sebep olmaktadır.

²³⁷ Yusuf el Kardâvi, *el-Medhal li diraseti’ş-şeriatî’l-İslâmiyye* (Kâhire: Müessesetü’r-Risâle, 1432/2011), 101; Avde, *Maqasid*, 21-25.

²³⁸ Lawrence Ejike Ugwu vd., “Measuring the Impact of Social Media on Young People’s Mental Health: Development and Validation of the Social Media-Induced”, *Depression Research and Treatment Tendency Scale* (April 2023), 2.

²³⁹ David S. Bickham, “Current Research and Viewpoints on Internet Addiction in Adolescents” *Current Pediatrics Reports* 9 (January 2021), 4; Pragya Lodha, “Digital Amnesia: Are We Headed Towards Another Amnesia” *Indian Journal of Mental Health* 6/1 (February 2019), 20.

²⁴⁰ Bickham, “Current Research”, 5.

²⁴¹ “Ördek Sendromu tanımı, suda yüzen ördekler izlenerek ortaya çıkmıştır. Suda yüzen ördekler dışarıdan bakan kişiler için çok sakın bir şekilde suda yüzmektedirler. Ancak suyun altından baktığımız zaman bacakları hızla çalışmaktadır. Sakinlik sadece yüzeydedir, suyun altında ise ilerlemek için çok daha fazla çaba vardır.” Bk. Özge Gürsoy Atar, Şebnem Gürsoy Ulusoy, “Sosyal Medyada Ördek Sendromu: Instagram Üzerinden Bir Değerlendirme” *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/39 (Güz 2020), 931.

²⁴² Atar, Ulusoy, “Ördek Sendromu”, 926.

Bunun yanında sosyal medya kullanıcıları, her zaman mutlu olunması gerektiği yanılgısına düşmektedirler.

Kişinin sosyal medyada çok fazla zaman harcaması, psikolojik rahatsızlıkların yanında fizikî rahatsızlıkları da tetiklemektedir. Akıllı telefonları kullanırken duruş pozisyonu ve bilgisayar başında saatlerce aynı pozisyonda kalmak, bireyin psikomotor becerilerine zarar vermekte ve çocuk yaştaki bireylerin becerilerinin gelişmesini engellemektedir. Bu sorunlar, çocukların ileriki yaşlarında daha net görülmektedir. Bunlar da sonuç olarak dijital medyanın, insanın hem fizikî hem de psikolojik yönüne verdiği zararlardır.

Nefsin korunması ilkesi bağlamında ele alabileceğimiz bir diğer konu ise intihardır. İntiharların medya ile alakasına bakıldığında, dijital medya kullanıcılarının uğradıkları siber zorbalığın, yaşanan vakalarda büyük bir rol oynadığı söylenebilir. Bunun yanında, intihar haberlerinin çok ayrıntılı ve özendirici şekilde verilmesi ve intihar edenlerin intihar öncesi bıraktıkları kayıtlar da etkili olabilmektedir. Nitekim intihar ve medya bağlamında yapılan araştırmalar sonucu, “İntihar yöntemlerinin ayrıntılı verilmesi, intiharın anlaşılabilirliği ve inanılmazlığının vurgulanması, romantik cümlelerle bildirilmesi, intiharın basite indirgenmesi, haberin ilk sayfada yayımlanması, haber başlığında intihar kelimesinin kullanılması, ölen kişinin fotoğrafının basılması, kişinin davranışının cesur ve onaylanan bir davranış olarak verilmesi” gibi yaklaşımların, vakaların artışı üzerinde oldukça güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.²⁴³ Dijitalleşmenin intihara sürükleyen bir alanı da dijital oyunlardır. Örneğin, Mavi Balina Oyunu/The Blue Whale Challenge 50 aşamalı oyunun sonunda oyuncuların intihar etmelerini istemektedir ve bu 50 adımda psikolojik ve fiziksel şiddet içerikleriyle kişiyi intihara hazırlamaktadır. Dünyada birçok yerde oynanan bu oyundan dolayı 130 genç intihar etmiştir.²⁴⁴ Bunun yanında bir başka örnek, TikTok’ta yapılan bazı akımların ölümle sonuçlanmasıdır. TikTok’ta eline kolonya döküp ateş yakanların akımına uyan 10 yaşındaki çocuk yaşamını yitirmiştir.²⁴⁵ Sanal medyada gerçekleşen bu olaylar “canın korunması” ilkesinin gerçekte olduğu kadar dijitalde de ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Dijital medyada “canın korunması”nı riske atan bir konu da dijital mahremiyettir. Aslında mahremiyet hem canın hem neslin hem de malın korunması ile ilintilidir. İnsanların günlük yaşamlarına dair her şeyi paylaşımları, anlık olarak yer bildirimini yapmaları kendi can güvenlikleri ve konumda paylaştıkları kişilerin can güvenliği için riskli bir durumdur.

²⁴³ Nalan Karakuş, Serpil Aygün Cengiz, “Karikatürde İntiharın Temsiline Eleştirel Bir Bakış”, *Kriz Dergisi* 20/1 (Haziran 2012), 16.

²⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Semire Çetin, “Çevrim İçi Oyunlar ve İntihar: Mavi Balina Örneği”, *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Haziran 2022), 65.

²⁴⁵ NTV Haber, “TikTok’taki Kolonya Akımı, İzmir’de 10 Yaşındaki Çocuğun Sonu Oldu” (4 Ocak 2025), 1.

Özellikle gelişim çağında olanlar, sosyal ağlar aracılığıyla tanıştıkları kişiler tarafından maddî ve manevî açıdan zarar görebilmektedirler. Bunun yanında, “tıklanma” almak için tehlikeli yerlerde fotoğraf ve video çekme girişimleri de zaman zaman can güvenliğini riske atacaktır sonuçlar doğurmaktadır. Gerek fenomenlerin yaptıkları vücut tahammül sınırlarını zorlayan deneyler gerekse korumasız şekilde çok yüksek yerlerde selfie/özçekim yapma merakı, vahşi hayvanlara yaklaşma ve hareket halindeki araçlara kafa tutma eylemleri çoğunlukla cana zarar veren sonuçlarla bitmektedir.²⁴⁶

2.1.1.3. Aklın Korunması (Hıfzu'l-akl)

İslâm'da sorumluluk gerektiren her şeyin muhatabı “akıllı insan”dır.²⁴⁷ Din, aklın korunmasına çok önem verir. Zira akıl var ise hukuk vardır. Aklın fesada uğraması demek, insan ilişkilerindeki tasarrufun bozulması demektir. Aklın bozulmasını sadece aklî melekelerin kaybedilmesi olarak düşünmemek gerekir. Önemli bir özellik olarak insana verilen ve onu diğer canlılardan farklı kılan akıl, insana aynı zamanda büyük bir sorumluluk yükler. Hem dinî hem beşerî olarak sahip olduğu sorumluluktan dolayı insana “eşref-i mahlûkât” denir. İnsan sahip olduğu akıl sebebiyle Yaratıcıya, kendisine, doğaya ve çevresine karşı sorumludur. “*Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık*”²⁴⁸ Bu âyet, insanı diğer canlılardan ayırt eden temel özelliğinin akıllı bir varlık olduğunu belirtirken aslında aklını kullananların Yaratıcı nezdinde; kötülüğe rağmen iyiliği seçenlerin, yanlışla rağmen doğruya ulaşmaya çalışanların en şerefli mahluk olduğunu söylemektedir. İnsanı diğer canlılardan ayıran aklî özellik aynı zamanda insana, diğer canlılara verilmeyen bir sorumluluk görevi yükler.

İnsanın kendisine karşı sorumluluğu çerçevesinde bedenini, ruhunu ve aklını kötü şeylerden muhafaza etmesi gerekir. Allah Kurân'da, insana aklını kullanmasını öğütler ve insanı, akla zarar verecek şeylerden meneder. Naslarda aklın önemi çokça vurgulanır.

“*Kuşkusuz bunlarda akıl sahiplerinin çıkaracağı dersler vardır.*”²⁴⁹

“*Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz'an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.*”²⁵⁰

“*(...) İşte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır.*”²⁵¹

²⁴⁶ CNN TÜRK Haber, “Kalede Selfie Çekerken Düşerek Ölen Adamın Kızı da Aynı Yerden Düştü” (Erişim 01 Aralık 2024), 1.

²⁴⁷ Ali Pekcan, *İslâm Hukuku Felsefesinde Makâsıdü's-ş-şerîa* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 171.

²⁴⁸ el-İsrâ 17/70.

²⁴⁹ Tâhâ 20/128.

²⁵⁰ el-Sâd 38/29.

²⁵¹ er-Ra'd 13/4.

İslâm hukukunda “aklın korunması” ilkesini gerçekleştirmede en önemli unsur, sarhoşluk veren şeylerin yasak olmasıdır. Zira sarhoş olmak, sağlıklı düşünmeyi engellemektedir. İçki ile ilgili akla zarar veren birçok âyet ve hadis bulunmaktadır.

“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz!”²⁵²

“Her sarhoş edici haramdır. Çoğu içildiği zaman sarhoş eden şeyin az içilmesi de haramdır.”²⁵³

“İçki, bütün kötülüklerin anasıdır.”²⁵⁴

“Allah içki müptelası olup tövbe etmeyene cennet içeceklerinden içirmez.”²⁵⁵

İçkinin yasaklanması ve aynı şekilde esrar, afyon, morfin, kokain ve eroin gibi hicri 14. asırda kullanımları artan uyuşturucuların yaygınlaşmasını önlemek de “aklın korunması” çerçevesinde ele alınabilir.²⁵⁶ Hz. Ebû Bekr döneminde içki içenlere yönelik ceza kırk sopa iken Hz. Ömer döneminde bu uygulama seksen sopaya çıkarılmıştır.²⁵⁷ Hz. Ömer bu cezanın yanında, sürgün cezası da vermiştir.²⁵⁸

İslâm hukukunda aklın korunması ilkesi, “akletme”, “tefekkür etme” gibi melekeleri muhafaza etmenin yanında, akla “varlık kazandırma” amacına da şâmilidir. Ebû Zehra, aklın vücut kazanmasından maksadı şöyle ifade eder: “Aklın korunmasının birinci amacı, toplum içinde insanın sağlam bir birey olmasını, çevresine iyilik eden, fayda sağlayan bir kişi olmasını sağlamaktır. Çünkü toplum içerisinde yaşayan insanın sahip olduğu akıl sadece o kişiye özel değildir (...)”²⁵⁹ Şâtıbî, yeme-içme, barınma gibi biyolojik eylemlerin varlık kazandırma açısından aklın ve nefsin korunmasına yönelik şeyler olduğunu ifade eder.²⁶⁰

Gazzâlî aklın din ve dünya işlerinin temel ögesi olduğunu ifade eder. Ona göre aklın en temel üç fonksiyonu bulunmaktadır.²⁶¹

1. Âletü'l-fehm; kavrama ve anlama aracı
2. Hâmilü'l-emâne; emâneti yüklenici
3. Mahallü'l-hitâb ve't-teklîf; hitâb ve yükümlülüğün mahalli olmak.

²⁵² el-Mâide 5/90.

²⁵³ Tirmizî, “Eşribe”, 3.

²⁵⁴ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Hasan Abdûlmun'im Selebi (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1422/2001), “Eşribe”, 47.

²⁵⁵ Buhârî, “Eşribe”, 7/299.

²⁵⁶ İbn Âşûr, *Makâsîd*, 2/139.

²⁵⁷ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrût: Dârü'l-Maârif, ts.), 6/195; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, *Kitâbü'l-haraç*, çev. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1973), 260.

²⁵⁸ Buhârî, “İkrah”, 6.

²⁵⁹ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehra, *Tarihu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye* (Beyrût: y.y., 1409/1989), 308.

²⁶⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakat*, 2/8.

²⁶¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 267.

İslâm dini, insanı sürekli olarak aklını kullanması için teşvik eder. Bununla beraber insanı, aklını ve iradesini özgürce kullanarak yaptığı tüm eylemlerden sorumlu tutar.

Geleneksel fıkıhtaki akıl-maksıd ilişkisine bakıldığında, içkinin ve içki gibi akla zarar veren unsurların yasaklanması şeklinde ele alındığı görülmektedir. Yakın zamana kadar sarhoşluk veren maddelerin yasaklanması maksadıyla sınırlı olan aklın muhafazası, günümüzde bilimsel düşüncenin yayılması ve desteklenmesi, ilim aramak için seyahat edilmesi, sürü zihniyetiyle mücadele ve beyin göçünün engellenmesini de içine alacak şekilde gelişmeye devam etmektedir.²⁶² Günümüz fıkıh problemleri (nevâzil fıkıhı) bağlamında değerlendirdiğimizde, içkinin yanında akla zarar veren en önemli unsurun dijital medya olduğunu söylemek mümkündür. Bağımlılık yapan dijital oyunlar veyahut sosyal platformların insanın aklî melekelerinin zayıflamasına yol açtığı yadsınamaz. “Akıllı” teknolojik ürünler insanların işlerini kolaylaştırmada olumlu bir izlenime sahip olsa da zihnî yetileri körelttiği gerçeğini de görmezden gelmemek gerekir. İnsanın aklını pasifleştirerek âtıl hale getiren her türlü meşguliyet akıl sağlığını olumsuz etkilemektedir. Sosyal medya doğru kullanılmadığında, beden ve zihin üzerine birçok olumsuz tesire sebep olmaktadır. Bugün dijital verilere bakıldığında ortalama sekiz saat internet kullanımının yaklaşık üç saati sosyal medyada harcanmaktadır.²⁶³

Dijital medyanın insanın zihinsel melekeleri üzerindeki etkileri üzerine yapılan araştırmalar bulunmaktadır. “Kötü haber akışına dalmak” olarak ifade edilen doomscrolling insan psikolojisini oldukça olumsuz etkileyen ve beyne büyük hasarlar veren bir durumdur. Doomscrolling aktiviteleri, insanların olumsuz içerikleri, olumlu olanlara göre daha fazla incelemesine yol açarak, zihinsel ve fiziksel sağlığın bozulmasına sebep olmaktadır.²⁶⁴ Bunun yanında özellikle çocukların ve ergenlerin uyku bozukluğunun, dijital medya kullanımı ile ilişkilendirildiği görülmektedir.²⁶⁵ Sosyal medyayı yatmadan önce kullanmanın birçok yönden uyku kalitesine ve vücudun sirkadiyen ritmine²⁶⁶ etki ettiği gözlemlenmiştir. Daha çok uyku kalitesi üzerinde potansiyel etki, gündüz vakitlerinde ortaya çıkmaktadır.²⁶⁷ Uyku sırasında birden fazla etken tarafından uyarılma, hafıza problemlerine ve depresyona sebep olmaktadır. Bu durumun, insanları, okulda ve iş yerinde yorgunluğa ve üzgün bir ruh hali içerisine ittiği gözlemlenmektedir. Uyku bozukluğu ile ilgili olarak uyanma güçlüğü ve

²⁶² Avde, *Maqasid*, 21-24.

²⁶³ We are Social (Erişim 01 Şubat 2022).

²⁶⁴ Sena Güme, “Doomscrolling: A Review”, *Current Approaches in Psychiatry* 16/4 (June 2024), 595-597.

²⁶⁵ Fatih Bal - İpek Okyay, “Dijital Oyunların Çocuklarda Uyku Bozuklukları ile İlişkisinin İncelenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (2021), 147.

²⁶⁶ İnsan uykusunu ve diğer vücut fonksiyonlarını kontrol eden 24 saatlik ritim.

²⁶⁷ Xiang-Long Xu vd., “The Influence of Social Media on Sleep Quality: A Study of Undergraduate”, *Journal of Nursing and Care* 4/3 (2015), 6.

adaptasyon problemleri yaşanmaktadır. Kronikleşen yorgunluk, özellikle genç neslin öğrenme verimliliğini ciddi anlamda etkilemekte ve buna bağlı olarak bazı hastalıkların ortaya çıkmasına ve yaşam kalitelerinin düşmesine sebep olmaktadır.²⁶⁸ Bunun yanında, gece mârûz kalınan akıllı telefonların ve tabletlerin kısa dalga boylu ışıkları, uyku döngüsüne doğrudan etki etmekte; mavi ışıklar uykuyu getiren melatonin hormonunun salgılanmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu da uyku kalitesini bozarak gündüz uyanıklığını azaltmaktadır.²⁶⁹ Gündüz uyanıklığının azalması ise insanların gün içerisinde yaptıkları işlerin verimini azaltmakta veya öğrencilerin derslerini zinde bir zihinle algılamalarını engellemektedir.

Sosyal medyada ‘akletme’ye zarar veren unsurlardan biri de propagandalardır. Dijital medya, bir bireyin topluluk içerisindeyken sorgulamaksızın, sürü zihniyeti ile bazı eylemlerde bulunmasına zemin hazırlamaktadır. Bu noktada dijital propagandalar, insanların neyi amaçladıklarını bilmeden hareket etmelerine sebep olmaktadır. Bugün dijital medyada sürü zihniyetiyle hareket edilmesi, birçok toplumsal olayı da beraberinde getirmektedir. Psikolog Gustave Le Bon’a göre, bireyler kitleleşince anonimleşir ve ilkelleşir. Birey, tek başına iken yapamayacağı şeyleri, o kitlenin bir parçası iken rahatça yapabilir ve kitlesel bu davranışlar kolayca vandalizme dönüşebilir. Le Bon, kitlenin sahip olduğu duygu ve düşüncelerin bireyin zihnine bulaşması durumunu “sosyal bulaşma” ve “zihni sirayet” olarak açıklar.²⁷⁰ Le Bon’un bu tespitine baktığımız zaman, sosyal medyanın anonimleşmeyi kolaylaştırarak linç kültürünü nasıl beslediğini görmek mümkündür. Örneğin; küresel bir moda markası olan Gucci’nin mankenlerinden olan Armine Harutyunyan adlı mankenin, sosyal medya platformlarında üretilen ve insanlara dayatılan “güzellik” algısına uymadığı için çok ağır eleştirilere ve tahkîr edici yorumlara mârûz kalması ve bu durumun toplumsal bir linçe dönüşmesi sosyal bulaşma sonucu gerçekleşen bir durumdur.

Bir diğer problem de insanların dijitalleşmenin sonucu olarak daha fazla enformasyona ve reklama mârûz kalmalarıdır. Sosyal platformlarda sürekli değişen içerikler insanların “gerçeklik” algısını da etkilemektedir. Örneğin, bir sosyal medya fenomeni, bazı kozmetik ürünlerinin hayvanlar üzerinde acı dolu deneyler sonucu üretildiğine dikkat çekmek için -bir dönem popüler olan- tavşan Save Ralph’i²⁷¹ story olarak paylaşırken bir sonraki hikâyesinde aynı kozmetik markalarının reklamını yapmaktadır. Kullanıcılar ise, çok hızlı değişen bir duygu geçişi ve zihinsel illüzyon yaşamaktadır. İnsanlar, sosyal medyadaki fenomenler

²⁶⁸ Xiang-Long Xu vd., “Social Media”, 6-7.

²⁶⁹ Christopher Höhn vd., “Preliminary Results: The Impact of Smartphone Use and Short-Wavelength Light during the Evening on Circadian Rhythm, Sleep and Alertness”, 3/1 (January 2021), 68.

²⁷⁰ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi* (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 1997), 26.

²⁷¹ Mustafa Eren Akpınar, *Dijital Aktivizm ve Linç Kültürü: Save Ralph Örneği Çerçevesinde Hayvan Hakları Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 32.

aracılığıyla reklamları yapılan ürünleri, bilinç dışında fanı oldukları kişiler ile eşitlemektedirler. Böylece bu ürünleri kolaylıkla satın almaktadırlar. Burada söz konusu olan durum “fenomen güvenilirliği” yanılsamasıdır. Daha önce de bahsettiğimiz “fenomen güvenilirliği” modeline dayanarak fenomen diye isimlendirilen kişilerin fikirleri, önerileri gerçek kabul edilmekte ve bu kişiler tarafsız algılanmaktadır.

Aklın korunması bağlamında önemli bir konu da transhümanizmdir. Dijitalleşme ile daha çok gündeme gelen “transhümanizm” yaratılışa ve insan bedenine müdahale olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda “sibernetik protezler, hafıza kuvvetlendirici bellekler veya çiplerin kullanımıyla insan-makine birlikteliği gerçekleşecek ve insan yarı robotik bir yapıya dönüşecektir.”²⁷² Dolayısıyla insanın “insan olma özellikleri”nin “akıllı” makinelerin özellikleri ile değişmesi, insanî aklı tehdit etmektedir. Bu bağlamda dijitalleşmenin sonucu olarak hayatımıza giren yapay zekâ ve transhümanizm ile ilgili çalışmalar hıfzu’l-akl bağlamında değerlendirilebilir. Bu noktada yapay zekânın karşısında aklın konumunun ne olacağı da tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün nöroteknoloji şirketleri tarafından insan beynine çip yerleştirilmesi²⁷³ ilk etapta birçok hastalığın tespiti ve önlenmesi noktasında umut verici görünebilir, ancak her ileri teknolojik çalışmaların insan hayatına olumsuz yansımaları da bulunmaktadır. İnsan beynine çip takılması, yalnızca sağlık alanını değil, aynı zamanda aklın ve insan fitratının dönüşümü gibi sorularla fıkhn, hukukun ve felsefenin de kapsamına giren bir konudur.

Bunların yanında “Bireyin zihinsel veya entelektüel durumunun bozulması, özellikle çevrim içi içeriklerin aşırı tüketimi sonucu oluşan durum”²⁷⁴ olarak ifade edilen *brain rot/beyin çürümesi* de sosyal platformlarda uzun süre vakit geçirmenin akla ve zihnî melekelerle verdiği zararı ifade etmektedir. Yapılan araştırmalar, özellikle artan yapay zekâ botlarının kullanımının, eleştirel düşünmeyi azaltarak zihni tembelleştirip sağlıklı karar almayı zorlaştırdığını göstermektedir. Söz konusu araştırmaya göre, %68 oranlarında tembellik, gizlilik ve güvenlik sorunları artarken %27 oranında da karar verme yeteneği azalmaktadır.²⁷⁵

Aklın İslâm fikhî açısından önemini ve muhafazasını değerlendirdikten sonra aşağıda görüleceği üzere “dijital medya hastalıkları” olarak adlandırılan hastalıkları ve dijital medyanın akıl üzerine etkilerini tek tek ele alabiliriz.

²⁷² Ünal, *Transhümanizm*, 34.

²⁷³ TRT Haber, “Elon Musk Neuralink’in Beyin Çipinin İlk Kez Bir İnsana Yerleştirildiğini Duyurdu” (30 Ocak 2024), 1.

²⁷⁴ Oxford Dictionary (Erişim 1 Aralık 2024).

²⁷⁵ Sayed Fayaz Ahmad, vd., “Impact of Artificial Intelligence on Human Loss in Decision Making, Laziness and Safety in Education”, *Humanities And Social Sciences Communications* 311(Haziran 2023), 1-2.

Aklın Korunması Bağlamında Dijital Medya Hastalıkları:

Bağımlılık yaratan dijital oyunlar veya platformlar insanın aklı melekelerinin zayıflamasına sebep olabilmektedir. Dijital dünyada üretilen oyunların, insan aklına verdiği zarar Dünya Sağlık Örgütü tarafından da ortaya konulmuştur. DSÖ'nün (Dünya Sağlık Örgütü) 2018'de yayımladığı uluslararası hastalık rehberinde dijital oyunlar; *hazardous gaming* (tehlikeli oyun oynama) ve *gaming disorder* (oyun oynama bozukluğu) adıyla hastalık olarak literatüre girmiştir.²⁷⁶ Diğer dijital hastalıklar şunlardır:

Nomofobi (Nomophobia): Bu terim, cep telefonu fobisi için kullanılan bir kısaltmadır ve ilk olarak 2008'de İngiltere Postanesi'nin cep telefonu kullanıcılarının sahip olduğu endişeleri araştırmak için yaptığı bir çalışma sırasında ortaya çıkmıştır. Cep telefonundan ayrı kalma korkusu, telefona erişimin olmaması veya bağlantının kopması nedeniyle kaygı, huzursuzluk, hatta panik yaşanması durumlarını ifade eder.²⁷⁷

Crackberry: CrackBerry 2006'da yılın kelimesi olarak bilinmektedir. Amerika'da *Blackberry* kelimesi ile tuvalet, banyo, yatak da dâhil olmak üzere her yere giden veya cenazede, toplantıda, derste bile telefonlarını sürekli kontrol eden kişilerin Blackberry bağımlılığını ifade etmek için kullanılmaktadır.²⁷⁸

Cheesepodding: Yeni medya kullanıcılarının dinleyemeyeceği kadar çok MP3 veya benzer videolar indirmesi ve bunu her fırsatta devam ettirmesi anlamına gelmektedir.

Blog Streaking (Blog İfşacılığı): Bilinmemesi ve yayılmaması herkes açısından faydalı olan bilgileri çevrim içi yayınlama merakına denmektedir.²⁷⁹

Hikikomori: Var olunan dünyanın yerine, yeni medya üzerinde sosyal hayatlarını yaşayan kişiler için kullanılan Japonca bir kelimedir. Kelimenin anlamı “dünyadan çekilme ve yalnız bir hayat sürme” olan hikikomori günümüzde gerçek hayat yerine yeni medyada yaşamak anlamında kullanılmaktadır.²⁸⁰

FOMO (Fear of Missing Out): Bu rahatsızlık yeni medya kullanıcısının sosyal ağ hesaplarındaki gündemi takip edememesinden ve kaçırmasından dolayı hissettiği kaygı ve korku durumunu ifade eder.²⁸¹

²⁷⁶ World Health Organization, WHO released the 11th revision of the International Classification of Diseases (ICD-11) in mid-2018 (Erişim 11 Mayıs 2021).

²⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Yılmaz vd., “Akıllı Telefondan Yoksun Kalmak: Nomofobi Üzerine Bir Araştırma”, *Online Academic Journal of Information Technology* 35/9 (Aralık 2018), 32.

²⁷⁸ Mikail Batu-Handan Güler İplikçi, “Yeni Medya Rahatsızlıkları: Yeni Nesil Medyaya Farklı Bir Bakış”, *Icoae'18 International Conference on Applied Economics and Finance and Extended with Social Sciences*, (2018), 643.

²⁷⁹ Batu - İplikçi, “Yeni Medya”, 643.

²⁸⁰ Batu - İplikçi, “Yeni Medya”, 644.

²⁸¹ Alaattin Aslan, Mert Küçükvardar, “Dijital Hastalıkların Tespitinde Etik Bir Model Önerisi”, *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi* 10/39 (2020), 15; Batu - İplikçi, “Yeni Medya”, 644.

Myspace Taklitçiliği (Myspace Impersonation): Bu rahatsızlık, 2003 yılında kurulan Myspace sosyal ağındaki sahte hesaplardan adını almıştır. Sosyal ağlardaki kullanıcıların farklı fotoğraf ve bilgiler ile kendisini başka (genellikle hayal ettiği) bir kişi gibi göstermesi ve farklı bir kimlik kullanmasıdır.²⁸²

Enfornografi (Infomani): Bu kavram, “kişilerde bulunan bitmeyen bilgi ihtiyacını dijital ortamda gidermeye çalışma” olarak tanımlanmaktadır. İnsanların akıllarına gelen her şeyde yeni medya araçlarına başvurmasıdır. Unutulan bir bilgiyi hatırlamak için çaba göstermeden direkt olarak internetten aramak kişinin zihninin tembelleşmesine sebep olmaktadır.²⁸³

Ego Sörfü (Egosurfing): “Belli aralıklarla dijital ortamda kendi ismiyle arama yapan ve hakkında dijital ortamda hangi bilgilere ulaşıldığını inceleyen kişilerin yakalandığı rahatsızlıktır.”²⁸⁴ Sosyal medya narsistik kişilik bozukluğunu arttırmaktadır. Ego sörfü “online narsizm” olarak da isimlendirilmektedir. Kullanıcılar, sosyal platformlarda sürekli olarak kendi paylaşımlarına aldıkları beğenileri, yorumları takipleri kontrol etmekte, “diğerleri”nin gözünde mükemmel bir imaj oluşturma çabasına girmektedirler. Böyle yaparak kendilerine yönelik aşırı beğenme hissini beslemektedirler.²⁸⁵

Siberhondri (Cyberchondria): İnsanların özellikle sağlıkla ilgili konularda internete başvurması, sahip olduğu hastalık belirtilerini yazarak doktorun teşhisinden önce kendisine teşhis koyma durumudur. Bu durum insanlarda kaygı ve anksiyetenin, en ufak hastalıklarda bile korkularının artmasına sebep olmaktadır.²⁸⁶ Buna bağlı olarak sağlık konularında aşırı derecede endişe duymak ve gereksiz yere randevu alarak belirli sağlık testlerinden geçmek, gittikçe artmaktadır.²⁸⁷

Photolurking: İnsanların sosyal medya platformlarında hiç tanımadıkları kişilerin fotoğraflarına dakikalarca bakmalarını ifade etmektedir.²⁸⁸ Kullanıcılar bunu yaparken ne kadar vakit harcadıklarını fark edememektedir.

Dijital amnezi: Dijital amnezi de dijital hastalıklardan sayabileceğimiz bir türdür. Dijital amnezi, dijital cihazlarımıza kaydettiğimiz bilgileri unutma eğilimine denir.²⁸⁹ “İnsanların ihtiyaç duydukları bilgiye dijital bir şekilde kolaylıkla ulaşabiliyor olduğuna

²⁸² Batu – İplikçi, “Yeni Medya”, 645.

²⁸³ Batu – İplikçi, “Yeni Medya”, 641.

²⁸⁴ Tamer Özsoy, “Fastfood’dan Facebook’a: İnternet Bağımlılığı”, *Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, ed. Mustafa Akgül vd. (Şanlıurfa: Akademik Bilişim, 2009), 11/652.

²⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Batu – İplikçi, “Yeni Medya”, 644.

²⁸⁶ Batu – İplikçi, “Yeni Medya”, 644.

²⁸⁷ Eric Hortvitz vd., “Cyberchondria: Studies of the Escalation of Medical Concerns in Web Search. ACM Transactions on Information Systems” *ACM Transactions on Information Systems* 27/4 (Kasım 2009), 23-30.

²⁸⁸ İbrahim Kıskaç - Elif Müzehher Şensoy, “Gençlerde Sosyal Medya Algısı ve Kullanma Davranışı”, *Mediterranean International Conference on Social Sciences* 1/1 (2007), 381.

²⁸⁹ Aslan, “Dijital Hastalıklar”, 15.

inandığı anda hafızaya işlemekten vazgeçip bilgiyi unutma eğiliminde olmaları” olarak tanımlanan bir yeni çağ semptomudur.²⁹⁰ Dijital amnezi/Google etkisi, Betsy Sparrow tarafından 2011 yılında yayımlanan makalede tanımlanmıştır. Bu çalışma sonucunda ortaya çıkan 3 önemli sonuç şöyledir:²⁹¹

- Eğer bilgi bir yere kaydedilmiş ise insanlar bilgiyi hatırlamaktansa kaydedilen alanı hatırlamaktadır.
- Edinilen bilgiye daha sonra ulaşılabilir olması, bilgiyi hatırlamama eğilimi oluşturur. Örneğin, bir fotoğraf çekerken veya video kayıt alırken o anın tadını çıkaramazsınız, çünkü daha sonra tekrar bakabileceksinizdir.
- İnsanlara genel kültür soruları sorulduğunda, sorunun cevabını bilseler de internetten kontrol etme eğilimindedirler.

Yapılan araştırmalar, teknoloji kullanımının artışıyla birlikte dijital iletişim araçlarının genç yaşta daha sık hafıza kaybına ve bilişsel zorluklara sebep olabileceğini göstermektedir.²⁹² Bu noktada akıllı telefonlar, insanın bilişsel kapasitesini azaltmaktadır.²⁹³ Biliş; bilgiyi, düşünce, deneyim ve duyular yoluyla edinme ve uygulama sürecidir. Dijital araçlar doğru kullanılmadığında bu süreçlere zarar vermektedir. Birmingham Üniversitesinden araştırmacı Maria Wimber, bilgi arama eğiliminin “uzun süreli hafıza birikimini önlediğini” ortaya koymuştur. Çevrim içi ortamda düşünmeksizin, pasif olarak araştırılan bilgiler, insan belleğinde kalıcı bir iz oluşturmamaktadır.²⁹⁴

Dijital medya pedagojisi noktasında yetkinliğe sahip olmayan ergenlerin mârüz kaldığı zararlı düşünce akımları da akıl-ruh sağlığına zarar veren kategoride ele alınmalıdır. Örneğin, belli platformlar ve sesli odalar üzerinden özellikle genç yaştaki insanlara yönelik bazı tehlikeli düşünce akımlarının, gençleri cinayet işlemeye veya intihar etmeye sürüklediği görülmektedir.

Dijital teknolojinin getirdiği faydalar çok olsa da verdiği zararların giderilmesi veya en aza indirilmesi için formasyon şarttır. Teknolojik araçlar, neredeyse insanın aklıyla yapabildiği tüm eylemleri yapabilmekte; ancak insanın birçok işini kolaylaştırırken bir yandan da aklî melekelerinin körelmesine sebep olmaktadır. İnsanın merak duygusunu arttıracak

²⁹⁰ Kaspersky, “The Rise and Impact of Digital Amnesia” (2015), 5; “Digital Amnesia Report” (Erişim 20 Ağustos 2023).

²⁹¹ Betsy Sparrow, “Google Effects on Memory: Cognitive Consequences of Having Information at Our Fingertips”, *Science* 333/6043 (Ağustos 2011), 777-778.

²⁹² Henry Wilmer vd., “Smartphones and Cognition: A Review of Research Exploring the Links between Mobile Technology Habits and Cognitive Functioning”, *Journal: Frontiers in Psychology* 8/605 (April 2017), 1-16.

²⁹³ Adrian F. Ward vd., “Brain Drain: The Mere Presence of One’s Own Smartphone Reduces Available Cognitive Capacity”, *the Association for Consumer Research. A C. 2/2* (April 2017), 151.

²⁹⁴ Bk. Maria Wimber vd., “Retrieval Induces Adaptive Forgetting of Competing Memories via Cortical Pattern Suppression, *Nature Neuroscience* 4/18 (March 2015), 1-5; Aslan, “Dijital Hastalıklar”, 15.

şekilde düzenlenen akıllı ekranlar, teknik olarak, kullanıcılarda bağımlılık yapabilecek şekilde tasarlanmıştır. Akıllı iletişim ürünleri, bilinçli kullanıldığında insanın zamandan tasarruf etmesini sağlarken bilinçsiz kullanıldığında daha çok zaman israfına sebep olmaktadır. Bu noktada kişinin formasyon alması ve farkındalık kazanması önemlidir. Bilinç düzeyini arttırmak için verilen eğitimin dışında, dijital kullanıcıların ilişkilerini düzene sokan ve haklarını muhafaza eden hukukî düzenlemeler de gereklidir. Beşerî hukuk, bireyleri, sosyal medyada diğer insanlarla olan etkileşimlerinde ortaya çıkan zararlar karşısında korur. Fıkıh ise, bu zararlardan korumanın yanında, bireyin akıl ve ruh sağlığını korumayı da amaçlar. Yani, fıkıh hem dışsal hem de içsel zararları göz önünde bulundurarak bireyin tüm yönlerini muhafaza etmeye odaklanır.

2.1.1.4. Neslin Korunması (Hıfzu'n-nesl)

Nesil lügâtte; çocuk, zürriyet, yaratma anlamlarına gelmektedir.²⁹⁵ Bunun yanında “birbirinden doğup üremek” ve “süratle gitmek” anlamlarına da gelmektedir.²⁹⁶

Neslin korunması klasik kaynaklarda evliliğin meşrû olması ve zevceleri zinadan koruyarak neseplerin karışmasını önlemek olarak ele alınır.²⁹⁷ Beydâvî (v. 685/1286) nesli korumayı, nesebi korumak olarak ele alır, nesebi korumanın da ancak zinâ haddi ile mümkün olduğunu ifade eder.²⁹⁸ İbn Kudâme (v. 744/1343), İslâm'ın korunması için belirlediği beş temel esastan biri olarak nesebi korumanın içine ırzı/namusu korumayı da alır. Nesepleri korumak için zinânın haramlığına ve haddin vacipliğine; ırzı/namusları korumak için de kazf haddinin vacipliğine dayanır. İbn Emirü'l Hac (v. 879/1414) neslin korunmasını, nesebin korunması şeklinde alırken “Yumurtaların karışması, neseplerin karışmasına, o da babalar ile bağların kopmasına, nesillerin kesilmesine ve bu şekildeki bir insan çeşidinin çoğalmasına sebep olur.” şeklinde ifade eder ve hıfzu'n-neslin zarûrî olduğuna dikkat çeker.²⁹⁹ Âşûr, *Makâsıdü's-şer'i'ati'l-İslâmiyye* ³⁰⁰ adlı eserinde “Şayet bu terimle neseplerin, yani neslin ta'tili (üremenin terki) kastedilirse, bunun zarûrî yarlardan sayılması gerektiği açıktır. Çünkü nesil, insan türünün fertlerini tutar. Şayet üreme terk edilirse, bu insan türünün yok olması anlamına gelir. Şayet nesebin korunmasıyla, neslin aslına nispet edilmesi

²⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/660.

²⁹⁶ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tacü'l-lüğa*, thk. Ahmed Abdulgafûr Atâr (Beyrût: Dârü'l-İlmi'l-Melâyin, 1407/1987), 5/1829.

²⁹⁷ Karâfî, *el-Furûk*, 7/3398.

²⁹⁸ Ebû'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübkî *el-İbhac fî şerhi'l-minhac: ala minhac'l-vusul ila ilmi'l-usul li'l-kadı'l-Beyzavi*, thk. Ahmed Cemal ez-Zemzemî vd. (Dubai: Darü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1424/2004), 6/2327.

²⁹⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî, *et-Takrir ve't-tahbir* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1316/1898), 3/144.

³⁰⁰ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 3/239.

kastediliyorsa ki nikâh kâideleri, zinânın haramlığı ve zinâ dolayısıyla haddin farz oluşu bu sebeple meşrû kılınmıştır, bu takdirde zarûriyyâtan sayılmasının açık olmadığı söylenebilir.” diye ifade eder. Genel olarak fakihler neslin korunması ilkesinin, insan neslinin karışmasına sebebiyet verdiği ve hukukî olarak birçok problemi de beraberinde getirdiği için zinâ fiilinin yasaklanması ve evliliğin teşvik edilmesi ile mümkün olduğunu söylemişlerdir.³⁰¹ Bu sebeple zinâ yasağının yanında, sedd-i zerâi‘ gereği zinâyâ götüren yollar da yasaklanmıştır. “*Zinâyâ yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur.*”³⁰²

Şâri‘ hayatın varlığını sağlamak için evliliği meşrû kılmış, bedene ve beden bütünlüğüne yönelik saldırıları yasaklamıştır. Bugün DNA testleri ile nesebin kime ait olduğu tespit edilse de zinâ sonucu doğan çocukların, evlilik sonrası kardeş çıkma ihtimalleri bulunmaktadır. Çünkü bu testler herhangi bir problem hâsıl olduğunda yapılmaktadır. O sebeple meşrû bir birliktelik, nesebin karışma sorununu hukukî olarak engellemektedir. Kadın ve erkeğin meşrû zeminde bir araya gelmesi hukukî anlamda insan neslini ve nesebini korurken, bugün dijital dünyada neslin korunması için en önemli unsur olan “evlilik” akdine zarar verecek birçok olumsuz öge bulunmaktadır.

Z kuşağı diye isimlendirilen nesil, kendini doğrudan dijital dünyanın içerisinde bulmuştur. Özellikle ergenlik çağındaki gençler medyada gördükleri gerçekliği, kendi tutum, davranış ve inançlarına yerleştirebilmektedirler. İnternet sebebiyle cinsel içeriğe erken yaşlarda mâruz kalan ergenler, daha sonradan ciddi bedeller ödeyerek riskli davranışlarda bulunabilmektedirler.³⁰³ Medya gerçekliğinde cinsellik çoğu zaman olumsuz sonuçları olmayan bir eğlence olarak yansıtılırken, kadınlar kendilerini erkeklere beğendirmeye çalışan birer nesne, erkekler de cinsellik düşkünü bireyler olarak gösterilmektedir. Araştırmalar, kendini çokça müstehcen ve cinsel içeriğe mâruz bırakan ergen erkeklerin, ileriki yaşlarda kadınları daha fazla nesneleştirdiklerini ve kadın bedenini obje olarak gördükleri için duygusal ilişki içerisine giremediklerini göstermektedir.³⁰⁴ Dolayısıyla sosyal medyanın gayrimeşru ilişkilere kolayca zemin hazırlaması, kadın ve erkek ilişkileri noktasında risk oluşturabilmektedir. Bunun sonucu olarak da “evlilik” gibi meşrû bir zeminde yaşamaya yönelimler azalmaktadır. Bu durum, birçok hukukî ve ahlâkî problemleri beraberinde getirmektedir. Sosyal medyada özellikle cinsiyetsizlik vurgusu yapan içeriklerin artması,

³⁰¹ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehra, *el-Cerîme ve'l-ukûbe fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrût: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1419/1998) 36.

³⁰² el-İsrâ 17/32.

³⁰³ Bağdat Deniz Kaynak, “Cinsel İçerikli Yayınların Ergenler Üzerindeki Etkileri ve Bazı Müdahale Yöntemleri”, *Nesne Psikoloji Dergisi* 5/10 (2017), 271.

³⁰⁴ Kaynak, “Cinsel İçerikli Yayınlar”, 271-274.

kadın ve erkek cinsiyetlerinin biyolojik ve psikolojik farklılıklarının yok sayılması da evliliğe zarar veren konulardandır.

2.1.1.5. Malın Korunması (Hıfzu'l-mal)

Lügâtte mal; “insanın sahip olduğu şeylerin tamamı”na verilen bir isimdir.³⁰⁵ Mecelle’de mal; “*İnsan tabiatının mâil olup vakt-i hacet için iddihar edilebilinen (saklanılabilen) şeylerdir ki, menkûle ve gayr-ı menkûle şâmil olur.*”³⁰⁶ diye tanımlanmaktadır.

Hıfzu'l-mal; “*Ümmetin mallarının telef olmaktan, ümmetten başka milletlere millî servetin karşılıksız olarak aktarılmasından ve dokunulmazlığı olan tek tek malların, karşılıksız olarak telef olmaktan korunması*”³⁰⁷ demektir.

İslâm’a göre mal kazanma yolları meşrû olmalıdır. Bu bağlamda dinin helal kazanç prensibi ile meşrû yolla elde edilmeyen kazanç kerih görülür ve meşrû kazanç emredilir. Bunun yanında mal, hayatı kolaylaştıran bir araçtır, amaç değildir. Din, insanların mallarını korumayı hedefler, başkalarının mallarını gayrimeşru şekilde elde etme konusunda ağır müeyyideler öngörür. “*Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Bile bile, günaha saparak, insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onun bir parçasını yetkililere aktarmayın.*”³⁰⁸

Klasik kaynaklarda malın korunması ilkesini Eşheb (v. 204/820),³⁰⁹ hırsızların cezalandırılması,³¹⁰ Cüveynî, paranın korunması,³¹¹ Gazzâlî servetin muhafazası³¹² şeklinde ifade etmektedir. Muâsır İslâm hukukçularından Casir Avde’ye göre klasik kaynaklardaki malın korunması ilkesi bugün, “sosyal yardımlaşma”, “ekonomik kalkınma”, “para akışı”, “toplumun esenliği” gibi kavramları karşılayan sosyo-ekonomik bir terminolojiye dönüşmüştür; bununla birlikte bugün Müslümanların oluşturduğu birçok ülkede sıkça ihtiyaç duyulan ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi makâsıdü’ş-şerîanın gerçekleştirilmesine imkân vermektedir.³¹³

İslâm hukukçularına göre, ticarî ve iktisadî faaliyetler yapmak, malın kendisine varlık kazandırmakla birlikte, korunmasının ve elde edilmesinin en önemli aracı sayılmaktadır.³¹⁴ Bazı Müslüman iktisatçılara göre, kazanç ve mülk edinme yolları dört şekilde meydana

³⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 1/635.

³⁰⁶ *Mecelle*, md. 126-127, 31.

³⁰⁷ İbn Âşûr, *Makâsîd*, 3/238.

³⁰⁸ el-Bakara 2/188.

³⁰⁹ Ebû Amr Eşheb b. Abdilaziz el-Mâliki.

³¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 6/168.

³¹¹ Cüveynî, *el-Burhân*, 2/179.

³¹² Gazzâlî, *Şifâu'l-galil*, 160.

³¹³ Avde, *Maqasid*, 24.

³¹⁴ Ali Pekcan, *İslâm Hukuk Felsefesi*, 187.

gelmektedir.³¹⁵ İlk üçü; emek, tarım-ziraat ve ölü arazilerin ihya edilmesi olan meşrû ticarettir. Sonuncusu ise meşrû yollarla elde edilmediği için yasaklanan fâiz, gasp, hile, ihtikar ve aldatmadır.

Ticarette akdi bozan unsurlardan biri, akdi yapan taraflardan birinin diğerini aldatmasıdır. İslâm dini insanları ticarette dürüst olmaya teşvik eder. “*Doğru sözlü ve her konuda kendine güvenilen bir ticaret adamı, âhirette Peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacaktır.*”³¹⁶ Hz. Peygamber, bir gün çarşıda dolaşırken yiyecek satan bir yerde yiyecekleri kontrol eder ve yiyeceklerin yağmurdan ıslandığını düşünerek mal sahibine, ıslak kısmını herkesin görebileceği şekilde üste koyması gerektiğini söyledikten sonra, “*Hile yapan, bizi aldatan bizden değildir.*”³¹⁷ buyurur. Zarûriyyâtta olan hıfzu’l-mal, ticaret hukuku bağlamında ele alındığında, e-ticarette bu ilkeyi ihlâl eden birçok örnek karşılıklıdır. Dijital ortamlarda karşımıza tüketime yönelik çokça reklam çıkmaktadır. Reklam sahibi şirketler, reklam yapma oranı üzerinden müşteriyi yanıltıp kendi mecrasına çekebilmektedir. Örneğin, çeşitli medya platformlarında tıklanma sayısına göre elde edilen gelirin yükselmesi hedefi ile hazırlanan, içerik ile alakasız, dikkat çeken bir görsel veya bilgi kullanılarak insanlar yanıltılmaktadır. İslâm dini insanları yanıltmayı/aldatmayı ve bu yolla para kazanmayı yasaklamıştır.³¹⁸

“Malın korunması” bağlamında değerlendirilebilecek bir diğer konu da sanal paradır. Linden Dolar ve Bitcoin gibi sonradan çıkarılan, garantisi olmayan ve yasal tedavülü bulunmayan sanal paralar³¹⁹ siber saldırılara mâruz kalma tehlikesi taşıdığı için eleştirilmektedir.³²⁰ Sanal parayı denetleyen bir otorite olmaması, yasal açıdan sanal paranın bir statüsünün olmaması, güvenliğin sadece şifre ile sağlanması, internet ortamında dolandırıcılıkta da çokça kullanılması, sanal parayı risklere açık hale getirmektedir.³²¹ Malın dolaşımında olması, belirsizliğin bulunmaması, malın korunması, malın isbâtı ve adaletin sağlanması malî konularda hukukun gözetmek istediği gâyelerdir.³²² Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun sanal para olan Bitcoin’in hükmü ile ilgili fetvası şu şekildedir;

³¹⁵ Pekcan, *Makâsıdü’ş-şerîa*, 189.

³¹⁶ Tirmizî, “Büyû”, 4.

³¹⁷ Müslim, “İman”, 43.

³¹⁸ Buhârî, “Büyû” 48; Müslim “İman”, 43.

³¹⁹ Armağan Ebru Bozkurt Yüksel, “Elektronik Para, Sanal Para, Bitcoin ve Linden Doları’na Hukukî Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 73/2 (2015), 197.

³²⁰ Yüksel, Bozkurt, “Elektronik Para”, 31.

³²¹ Alparslan Alkış, “Para Olabilme Yönüyle İslâm Hukuku Açısından Kripto Para”, *İslâmî Finans ve Finansal Teknolojiler*, ed. Murat Şimşek- Mahmut Samar (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2020), 181-185.

³²² İbn Âşûr, *Makâsıd*, 3/238.

“Kullanıcılar arasında değişim ya da kıymet ölçüsü olarak genel kabul gören, kaynağı itibarıyla kullanıcılara güven veren her türlü paranın kullanımı câizdir. Bu noktada önemli olan husus, para olarak bilinen değişim aracının kendi özünde yani üretim şeklinde, sürüm aşamalarında ve muhataplık niteliğinde büyük belirsizlik (garar) içerip içermemesi, bir aldatma (tağrir) aracı olarak kullanılıp kullanılmaması ve belli bir kesimin haksız ve sebepsiz zenginleşmesine vesile olup-olmamasıdır. Son yıllarda ortaya çıkan ve birçok çeşidi bulunan, dijital-kripto paralardan her birini kullanmanın hükmünü yukarıdaki genel ilkeler doğrultusunda değerlendirmek gerekir. Buna göre kendi özünde ciddi belirsizlikler taşıyan, aldanma ve aldatma riski ileri düzeyde olan, dolayısıyla herhangi bir güvencesi bulunmayan ve kamuoyunda saadet zinciri olarak bilinen uygulamalar gibi belirli kesimlerin haksız ve sebepsiz zenginleşmesine yol açan dijital kripto paraların kullanımı câiz değildir.”³²³

Sosyal medyada karşımıza çıkan ‘çerez politikaları’ bir diğer problemdir. Sanal mecrada insanların sanal hareketleri, beğenileri, arama motorunda yazdıkları bilgiler, ilgi alanları ve kişisel verilerin depolanması ile içerikler kişiselleştirilmekte ve bu bilgiler üzerinden algoritmalar oluşturulmaktadır.³²⁴ Buna göre her kullanıcı, potansiyel bir müşteri olarak değerlendirilip sınıflandırılmaktadır. Bunun yanında depolanan bilgiler, ticarî amaçla izinsiz olarak başka şirketler ile paylaşılabilir. Aslına bakıldığında çerez politikasının olması ve bunun kabul edilmesi kişisel verilerin korunması kapsamında kullanıcının rızasının alınması anlamına gelmektedir.³²⁵ Böylelikle kişiselleştirilmiş reklamlar ve market araştırması için sosyal medya üzerinden kişisel bilgiler kullanılabilir. Dolayısıyla bu politika, mahremiyet sınırlarının ihlâl edilmesine zemin hazırlamaktadır.

Sosyal medyada kişisel bilgiler, fotoğraflar, videolar ve konum bildirme hem reelde hem sanalda sahip olunan mülkiyet güvenliğini riske atmaktadır. Özellikle anlık konum bilgileri, sanal medya kullanıcılarının nerede olduğu bilgisini verirken nerelerde olmadığı bilgisini de vermektedir. Bu da bireylerin meskenlerini hırsızlık olaylarına karşı açık hale gelmektedir.

Sosyal medya platformlarında kişisel bloglarda kullanıcıların kendilerine ait fikirleri kendisininmiş gibi paylaşması (intihal)³²⁶ izinsiz ve kaynak belirtmeksizin kullanması da kanaatimize göre “malın korunması” kapsamında değerlendirilebilir.

Yukarıda geçen zarûî beş temel ilkeye bazı usulcüler, ırz ve haysiyetin korunmasını da eklerler.³²⁷ Karâfi de bu ilkelere ırzın korunmasını ekleyen fakihlerdendir. ırzın ve

³²³ Din İşleri Yüksek Kurulu (Erişim 01 Ekim 2022).

³²⁴ Büşra Kutlu Karabıyık – Ece Armağan, “Tüketicinin Çevrim İçi Davranışsal Reklamlara Tıklama Kararını Etkileyen Faktörler”, *Journal of Yasar University* 12/47 (2017), 202-204.

³²⁵ 2016’da yürürlüğe giren 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu uyarınca, siteniz aracılığıyla herhangi bir kişisel veri topluyorsanız kullanıcılarınızı bu konuda bilgilendirmeniz ve verilerin toplanması için kullanıcının rızasını almanız gerekiyor. Bk. Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 01 Ekim 2022).

³²⁶ Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre intihal; “Başkalarının yazılarından bölümler, dizeler, alıp kendisininmiş gibi gösterme veya başkalarının konularını benimseyip değişik bir biçimde anlatma.” anlamına gelmektedir. *Güncel Türkçe Sözlük*, “intihal” (Erişim 01 Ekim 2022).

haysiyetin beş ilkeye dâhil edilmesi görüşü, Şâfiî fıkh kitaplarında daha çok Tûfi (v. 716/1316)'ye nispet edilir.³²⁸ Çağdaş hukukçu Karadâvî'ye göre, “ırz” insanlık haysiyeti ve onuru demektir. Bu yüzden şeriat, iftira, gıybet vb. kötü davranışları yasaklamış, özellikle zinâ iftirası hakkında had belirlemiştir. Kazf'in dışındaki fiillerde ise, ta'zîr cezasını ön görmüştür. Bu nedenle ona göre, “hıfzu'l-ırz”ın, altıncı bir unsur olarak beş zorunlu değere ilâve edilmesi uygun olup, mutlaka gözetilmesi gerekir.³²⁹ İbn Âşûr ise, ırzın (namus ve şeref) korunmasını hâci maslahatlar arasında yer almasının daha uygun olduğu görüşünü benimsemektedir.³³⁰ Kanaatimize göre, dijital medyada insan haysiyetini zedeleyecek birçok unsurun bulunması hıfzu'l-ırzın da zarûriyyâtan sayılmasını gerekli kılmaktadır.

2.1.2. Hürriyetin Türleri

Hürriyet türlerini, çağdaş İslâm hukukçularından Prof. Dr. Servet Armağan'ın “İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler” adlı kitabındaki taksimi dikkate alarak, çalışmamıza taalluk eden başlıklar ile yeni bir sınıflandırmaya tâbi tuttuk. Hürriyetler bu çalışmada; şahsî hürriyetler, fikrî hürriyetler, sosyal ve iktisâdî hürriyetler olarak temel üç başlık altında ele alınmaktadır. Şahsî hürriyetler daha çok kişi mahremiyetiyle ilgili olup; kişi dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği (konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğü-haberin gizliliği) konularını ihtiva etmektedir. Fikrî hürriyetler; inanç (din ve vicdan) hürriyeti, fikir açıklama (düşünce ve ifade) hürriyeti, düzeltme ve cevap hakkı hürriyeti konularını kapsamaktadır. Sosyal ve iktisâdî hürriyetler ise; ailenin korunması, çalışma ve kazanma hakkı başlıklarından oluşmaktadır.³³¹

2.1.2.1. Şahsî Hürriyetler

Hürriyet, hukuk tarafından kişiye verilen hakları kullanabilme özgürlüğüdür. “Hürriyet bir anlamıyla insanların inanç, söz ve hareketlerindeki esaslarla ilgilidir, bu da bireyin, hukukun kendilerine tasarruf yetkisi bahsettiği alanlarda hiç kimseden çekinmeden ve korkmadan tasarrufta bulunabilir olmasıdır. Bütün bunlar için hukuk tarafından belirlenmiş ilkeler ve sınırlar bulunmaktadır.”³³²

Şahsî hürriyetler; kişi dokunulmazlığı, özel hayatın gizliliği (konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti ve haberin gizliliği) konularına şâmilidir. Şahsî hürriyetler başlığı

³²⁷ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 3/47.

³²⁸ Necmeddin Tûfi, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda fî Usuli'l-fıkh*, haz. Abdulmuhsin et Türkî (Beyrût: y.y., 1410/1990), 3/209

³²⁹ Yûsuf el-Karadâvî, *Medhal li dirâsâti's-şerîati'l-İslâmiyye* (Beyrût: Müessetü'r-Risâle, 1414/1993), 60.

³³⁰ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 2/138.

³³¹ Armağan, *Temel Hak Ve Hürriyetler*, 126-170.

³³² İbn Âşûr, *Makâsıd*, 3/371.

altındaki hürriyet, mahremiyet vb. konular bazı çalışmalarda şahsın manevî varlığı ile ilgili haklar olarak ele alınmaktadır.³³³

2.1.2.1.1. Kişi Dokunulmazlığı Hürriyeti

Kişi dokunulmazlığı, bütün hukuk sistemlerinde olduğu gibi İslâm hukukunda da yaşam hakkı olarak insanın doğuştan sahip olduğu en temel haktır. İslâm, insanın hem maddî hem manevî hayatını koruyan ilkeler ortaya koymuştur. Bu ilkelerin dayandığı birçok âyet bulunmaktadır.

“(...) Allah’ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın...”³³⁴

“(...)Bir cana kıymaya veya yeryüzünde fesat çıkarmaya karşılık olması dışında, kim bir kimseyi öldürürse bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir can kurtarırsa bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur.”³³⁵

Kişi dokunulmazlığı ilkesi, insanların yaşam hakkının yanında maddî-manevî zulümden korunmasını da kapsar. İslâm dini bu noktada her türlü zulmü, eziyeti haram kılarak kişinin beden ve namusuna tecavüz edenler, zarar verenler için ciddi müeyyideler ortaya koymuştur. Bunun yanında, insanlara sataşma ve sarkıntılık gibi benzeri durumlarda suçluya ta’zir cezası uygulanmaktadır.³³⁶ İslâm hukukunda kişi dokunulmazlığı anne karnında başlar. Anne rahmindeki bebek, kişi dokunulmazlığı kapsamında koruma altındadır. İslâm hukukuna göre cenine zarar verildiğinde zarar verenlere gurre³³⁷ diye isimlendirilen bir diyet uygulanır. Bu uygulama Hz. Peygamber dönemine dayanır. Hz. Peygamber, iki kadın arasındaki bir kavgadan dolayı hamile olanın çocuğu düşünce bir köle veya câriye ödenmesine hükmetmiştir.³³⁸

Hz. Peygamber, kişi dokunulmazlığı konusunda Veda Hutbesi’nde şöyle buyurmaktadır: *“Ey insanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay, bu şehriniz nasıl mübarek bir şehir ise canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.”*³³⁹

Modern hukukta 1982 Anayasası’nın 17. maddesinde kişi dokunulmazlığı, kişinin maddî-manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkı koruma altına alınmıştır. Anayasanın 20. maddesinin 3. fıkrasında, kişisel verilerin korunması öngörülmeyle, kişisel verilerin hukuka

³³³ Gökmenoğlu, *Şahsiyet Hakları*, 124.

³³⁴ el-İsrâ 17/33.

³³⁵ el-Mâide 5/32.

³³⁶ Armağan, *Hak ve Hürriyetler*, 97.

³³⁷ Gurre, “düşürülen ceninden dolayı verilmesi gereken malî tazminat”tır. Bk. Muhsin Koçak, “Gurre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14/211-212.

³³⁸ Ebû Dâvûd, “Diyât”, 19; Müslim, “Diyât”, 11.

³³⁹ Buhârî, “Hacc”, 132.

aykırı olarak işlenmesi, Anayasanın 17. maddesi ile güvence altına alınan kişi dokunulmazlığı, kişinin maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkı ile Anayasanın 20. ve 22. maddelerinde düzenlenen özel hayatın gizliliği ve korunması hakkının ihlâli anlamına da gelmektedir.³⁴⁰ Anayasanın 17. maddesi fıkra 1, vücut dokunulmazlığını; fıkra 2, işkence, kötü muamele yasaklarını bildirmekte; fıkra 3, yaşama hakkına getirilebilecek istisnaları saymaktadır. Fıkra 4 ise, canlı varlıkların korunması, yaşama hakkı karşısında intihar, ölümcül hastayı acılardan kurtarmak için kendi rızasıyla öldürmek ya da ölmesini çabuklaştırmak demek olan ötenazi “ölme hakkı”; yaşama hakkının sınırlanması ve özellikle ölüm cezası; yaşama hakkına bir saldırı türü olarak yargısız infazlar, beden dokunulmazlığına saldırı türleri olarak işkence ve kötü muamele gibi durumları kapsamaktadır.³⁴¹

Modern hukukta intihar etmek bir suç teşkil etmemektedir, ancak intihara teşvik etmek, yardım etmek suç sayılmaktadır. İntihar, kişinin Allah’a karşı sorumluluğu, çevresine ve kendisine karşı olan sorumluluğu gereğince dinen yasaktır. Nisâ sûresinde geçen, “...kendinizi öldürmeyiniz...”³⁴² ifadesi ve Bakara sûresinde geçen, “*Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayınız.*”³⁴³ meâlindeki âyetler farklı şekillerde yorumlanmakla beraber intiharın yasaklanmasının delili olarak da görülmektedir.

İntihar vakaları, sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan linç kültürü,³⁴⁴ siber zorbalık gibi sebeplerle gün geçtikçe artmaktadır. Bireyler sanal mecrada çokça psikolojik şiddete; dışlanma, ayrımcılık, hakaret, yargılama ve nefret içerikli söylemlere mâruz kalmaktadır.³⁴⁵ Bu sebeple intihar eden birçok kişi bulunmaktadır.³⁴⁶ Bunun yanında, sosyal medyada mâruz kaldığı linçten ötürü kalp krizi geçirip hayatını kaybeden insanlar bulunmaktadır.³⁴⁷ Kanaatimize göre sanal dünyada mâruz kalınan bu durum gerçek yaşamda karşılaşılan psikolojik şiddetten çok daha güçlü bir etkiye sahiptir. Çünkü sanal mecrada birey, bir kişinin değil bir kitlenin zulmüne, zorbalığına mâruz kalmakta ve atılan iftiralar, yazılan yorumlar bu akışkan mecrada her zaman kişinin karşısına çıkabilmektedir.

³⁴⁰ *Kişisel Verileri Koruma Kurumu. Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve Uygulaması*, 18.

³⁴¹ Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 17 Nisan 2022).

³⁴² en-Nisâ 4/29.

³⁴³ el-Bakara 2/195.

³⁴⁴ Linç kavramı Türk Dil Kurumunun çevrim içi sözlüğüne göre, “Birden çok kimsenin kendilerine göre suç olan bir davranışından ötürü birini, yasa dışı ve yargılamasız olarak öldürmesi.” anlamına gelmektedir. Bk. *Güncel Türkçe Sözlük*, “Linç” (Erişim 15 Nisan 2022).

³⁴⁵ Gül Dilek Türk, *Medya Çağında İletişim* (İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2017), 464.

³⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Tuğçe Çelik - Yeşim Tekin, “Sosyal Medyanın Bireyler Üzerindeki Olumsuz Etkilerine İlişkin Bir Örnek: Siber Zorbalık”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/36 (Ocak 2015), 348-350.

³⁴⁷ NTV Haber, “Sosyal Medyadaki Linç Kampanyası Canından Etti: Yorumları Okurken Kalp Krizi Geçirdi” (10 Nisan 2024), 1.

2.1.2.1.2. Özel Hayatın Gizliliği Hürriyeti

Bireyin, özel hayatının korunmasını ve gizliliğini talep etmesi temel hak ve hürriyetlerdendir. Modern hukukta özel hayatın gizliliği ve korunması; konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti ve haberleşmenin gizliliği, özel eşyanın gizliliği konularını da kapsamaktadır.³⁴⁸ Anayasanın 20. maddesine göre; “Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz.”³⁴⁹

Özel yaşamdan maksat, bireyin “yabancı” olarak nitelediği kişilere karşı yaşamını, konutunu kapalı tutması, bu alana sadece birinci dereceden yakınlarını, eşini, dostunu almasıdır. İslâm hukukunda “özel hayatın gizliliği”, “mahremiyet” kavramı ile ifade edilmektedir. Daha çok nikahla ilgili konularda geçen *mahremiyet* Kur’ân’da sınırları belirlenmiş şekilde geçmektedir.³⁵⁰ Bireyin sahip olduğu mahremiyet hem maddî hem de manevî olarak ele alınabilir. Bunlar bireyin; yaşamı, bedeni, ailesi, meskeni, düşünceleri olabilir.

İslâm hukukunda özel hayatın korunmasını sağlayan genel prensipler vardır. Tecessüs, ayıp araştırmak, gıybet, söz götürüp getirmek, gizli ve ayıp halleri ifşa etmek, haram şeylere bakmak, gizli konuşmaları dinlemek, başkasının yazısını izinsiz okumak yasaktır. İslâm hukukunda mezkûr konulara dair hükümler, sınırlamalar ve müeyyidelerin neler olduğu çalışmanın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Özel hayatın gizliliği; konut dokunulmazlığı, haber alma ve haberin gizliliği olarak iki başlık halinde tasnif edilebilir.

2.1.2.1.2.1. Konut Dokunulmazlığı Hürriyeti

Kişiyi tanınan hukukî özgürlük ilkelerinden biri de konut dokunulmazlığıdır. Hukuk, kişilerin konut özgürlüğünü ve mahrem alanını korumaya yönelik prensipler ortaya koymuştur. İslâm hukukunda konut dokunulmazlığını sağlayan, “*Kendinizi tanıtip izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin.*”³⁵¹ âyeti bu noktada oluşturulan hukukî ilkelerin dayanağıdır. Mahremiyetin koruma altına alınması hukukî prensipler ile sağlanmıştır. Âyetlerde olduğu gibi hadislerde de kişinin mahrem alanının korunmasına yönelik uyarılar bulunmakta ve bu ilkenin ihlâli sonucunda kişinin meşrû müdafaa hakkının olduğu desteklenmektedir.³⁵² Özel hayatın korunması

³⁴⁸ Armağan, *Temel Hak ve Hürriyetler*, 103.

³⁴⁹ Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 17 Nisan 2022).

³⁵⁰ Nûr, 24/27-29.

³⁵¹ en-Nûr 24/27.

³⁵² Servet Armağan, “İslâm Hukukunda Özel Hayatın Gizliliği”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 6/3-4 (1976),

bağlamında evlere izinsiz girmek dinen yasaktır. Arapça “isti’nas” kelimesi “izin” olarak Türkçeye geçmiştir. Âyet ve hadislerde bu konu birçok şekilde geçmektedir:

“Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin. Size ‘(Kabul edemiyoruz,) dönün’ denirse hemen dönün; bu sizin için daha nezih bir davranıştır.”³⁵³

“Üç defa kapıyı çalınız. İzin verilirse girin, aksi halde dönün.”³⁵⁴

Bu âyet ve hadislerin söylediğinin aksine izinsiz evlere girmek, insanın mahremiyet sınırlarını ihlâl etmek, yani tecessüslük kerih görülmektedir. Hz. Peygamber bu konuda müminleri şöyle uyarmıştır: “Ey diliyle inanıp kalbine iman girmeyenler! Müslümanlara eziyet (gıybet) etmeyin ve onların gizli tarafını araştırmayın. Müslüman kardeşinin gizlisini araştıranın, Allah da gizlisini araştırır. Allah, kimin gizli yanını araştırırsa, evinin içinde bile olsa onu herkese karşı mahcup eder.”³⁵⁵

İslâm dini, mahremiyet için gereken izni, fizikî meskenler dışında da tavsiye etmektedir. Bu noktada Hz. Peygamber, insanların özel yazılarına izinsiz bakmayı ve rızaları olmadan insanları dinlemeyi de kötü davranışlardan saymıştır, “Kardeşinin yazılı metnine/kitabına onun izni olmadan bakan ateşe bakmış gibidir.”³⁵⁶ “Her kim rızaları olmaksızın bir topluluğun konuşmalarını dinlerse, kıyamet günü kulaklarına kurşun dökülecektir.”³⁵⁷

Hz. Ömer, halifeliği döneminde gece sokaklarda dolaşır insanları kontrol ederdi. Bir gün bir evden yükselen yüksek sesler üzerine evin duvarından atlayarak eve girer ve ev sahibine kızar, bunun üzerine ev sahibi, “Ey Müslümanların halifesi! Ben bir günah işlediysem siz üç günah işlediniz; Allah tecessüsü yasakladı,³⁵⁸ siz tecessüslük yaptınız. Allah evlere kapıdan izinle girmeyi emretti³⁵⁹ siz ise duvardan atlayarak ve benim iznim olmadan girdiniz.”³⁶⁰ diyerek mahrem alanına izinsiz girilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Hz. Ömer bunun üzerine adama hak vererek af diler.³⁶¹

İslâm’a göre mahremiyet ile ilgili hukukî ve ahlâkî ilkeler yukarıdaki naslar çerçevesinde düzenlenmiştir. İslâm hukukunda konut dokunulmazlığının ihlâli ile ilgili had ve

160.

³⁵³ en-Nûr 24/28,

³⁵⁴ Müslim, “Edeb”, 33.

³⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40.

³⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Salât”, 23.

³⁵⁷ Tirmizî, “Libâs”, 19.

³⁵⁸ el-Hucurât 49/12.

³⁵⁹ el-Bakara 2/189; en-Nûr 24/27.

³⁶⁰ Yusuf Kandehevî, *Hayâtü's-sahâbe*, çev. Ahmed. Mevlâni (İstanbul: İslâmî Neşriyat, 1400/1980), 2/420.

³⁶¹ Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerî el-Harâitî, *Mekarim-ül ahlâk* (Kâhire: Dârü'l-Afâku'l-Arabiyye, 1420/1999), 1/152.

kıyas cezası yoktur, ancak ta'zir cezası uygulanmaktadır. Bu cezayı kadı ve devlet başkanı tayin etmektedir.³⁶²

Mecelle'nin (1202) "makarr-ı nisvân"³⁶³ maddesi ile fikhî açıdan mahremiyetin önemi ve bu konudaki hassasiyet şu ifadelerle ortaya konmaktadır:

"Bu Mutfak ve kuyu başı ve hanenin havlısı gibi makarr-ı nisvân olan mahallin görünmesi, zarar-ı fâhiş addolunur. Binaen-alâ-zâlik, bir kimsenin hanesinde ihdâs eylediği penceresinden yahut müceddeden inşâ eylediği binanın penceresinden, câr-ı mülâsıkının yahut sokak aşırı hanesi olan bir kimsenin, makarr-ı nisvân olan mahalli görünür olsa, bu zararın ref'iyle emr olunur. Ol kimse dahi, nisvân görülmeyecek sûrette duvar yahut tahta perde yapıp ol zararı def' etmeye mecbur olur. Amma beher hal, penceresini seddetmek üze cebr olunamaz. Nitekim, çitten ma'mûl bir hâitin aralığında, komşunun makarr-ı nisvân olan mahalli görünür olsa, ol aralıkları seddetmek üze, hâitin sahibine emr olunur. Amma yıkıp da duvar yapmak üze cebr olunamaz."

Çağdaş dönemde İslâm ülkeleri birliği ile hazırlanması yönüyle önem arz eden Kâhire İslâm İnsan Hakları Beyannamesi'nin 18. maddesinde Müslüman toplumların mahremiyet hakkı şöyle ifade edilmektedir.³⁶⁴

a) "Her insanın, kendisi, dinî, yakınları, şerefi ve mülkiyeti bakımından güven içinde yaşama hakkı vardır.

b) Her insanın konutu, ailesi, mülkiyeti ve haberleşmeleri konusundaki özel hayatına ilişkin hususlarda mahremiyet hakkı vardır. Kişiyeye yönelik tecessüse, gözetim altına almaya, nam ve şerefinin kirletilmesine izin verilemez. Devlet, kişiyi keyfî müdahaleye mâruz kalmaktan korunur.

c) Şahsî mesken her durumda dokunulmazdır. Sakinlerinin izinleri veya hukukî bir gerekçe olmaksızın bir meskene girilemez. Mesken yıkılamaz, müsadere edilemez ve sakinleri tahliye edilemez."³⁶⁵

Mahremiyet tüm hukuk sistemlerinde koruma altına alınmıştır. İlk kez anayasal bir hak olarak 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 22'nci maddesinde, "Osmanlı topraklarında herkesin konutu ve evi saldırıdan korunur. Kanunun belirlediği haller dışında bir sebeple devlet tarafından zorla kimsenin konut ve evine girilemez."³⁶⁶ şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

³⁶² Seda Örsten Esirgen, "Osmanlı Hukukunda Konut Dokunulmazlığını İhlal Suçu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 65/4 (Aralık 2016), 2309.

³⁶³ Mecelle, md. 1202.

³⁶⁴ Kâhire İslâm İnsan Hakları Beyannamesi, İslâm Konferansı Örgütünün 5 Ağustos 1990 tarihinde Kâhire'de yaptığı 19. Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda oluşturularak ilan edilmiştir.

³⁶⁵ İslâm Konferansı Örgütü, "Kahire: İslâm İnsan Hakları Beyannamesi" çev. Recep Şentürk vd., *İnsan Hakları Araştırmaları* 2/3 (2004), 193-198.

³⁶⁶ Suphan Olcay, "Konut Dokunulmazlığı Hakkı ve Konut Dokunulmazlığının İhlali Suçu", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 6/1 (Mart 2019) 233.

1924 Anayasası'nın 71'inci maddesinde,³⁶⁷ “Can, mal, ırz, mesken, her türlü taarruzdan masundur.” ifadesi ile yer alırken, ilk kez 1961 Anayasası'nda Temel Hak ve Ödevler kısmında 16'ncı maddede, “Konuta dokunulamaz.” ifadesiyle mahrem alan koruma altına alınmıştır.³⁶⁸ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin “Özel Hayatın ve Aile Hayatının Korunması” başlıklı 8. maddesi: “Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.”³⁶⁹ ifadesi ile kişi mahremiyetini koruma altına almaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 12'nci maddesinde de mahremiyet şu ifadeler ile korunmaktadır: “Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni veya yazışması hususlarında keyfi karışmalara, şeref ve şöhretine karşı tecavüzlere mâruz bırakılamaz. Herkesin bu karışma ve tecavüzlere karşı kanun ile korunmaya hakkı vardır.”³⁷⁰ BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin “Mahremiyet hakkı” başlıklı 17. maddesinde;

- d) “1. Hiç kimsenin özel ve aile yaşamına, konutuna veya haberleşmesine keyfi veya hukuka aykırı olarak müdahale edilemez; onuru veya itibârı hukuka aykırı saldırılara mâruz bırakılamaz.
- e) 2. Herkes bu tür saldırılara veya müdahalelere karşı hukuk tarafından korunma hakkına sahiptir.”³⁷¹ ifadeleri yer almaktadır.

Dijitalleşme, “mahremiyet” olgusu üzerinde ciddiyetle düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Gerçek hayatta konut dokunulmazlığı, bireyin mahrem alanının hukuk yoluyla korunmasıdır. Reel hayatta fizikî olarak mevcut olan mahrem alan, dijital dünyada sanal olarak bulunmaktadır. Bu noktada dijital mahremiyetin ihlâli olarak siber suçlarla ilgili bilişim hukuku her geçen gün koruyucu önlemler almaktadır. Ancak dijital mecra, sınırları belli olmayan bir alan olduğu için denetimi oldukça güçtür. Sosyal medyada mahrem bilgilerin kontrolü, kullanıcıların elindedir. Kullanıcı kendine ait sosyal medya hesaplarındaki kişisel bilgileri istemediği kişilere kapatabilir. Ancak dijital programlar üzerinden bireylerin gizli ve özel hesaplarına erişmeye sebep olan casus programlar bulunmaktadır. Kullanıcıların rızası ve haberi olmadan gizli profillere erişmek mümkündür. Bu durum dijital mahremiyetin ihlâl edilmesine sebep olmaktadır ve dolayısıyla hukukî bir sonuç doğurmaktadır.

“Mahremiyet”in hukuk ile korunmasından önce bu konunun ahlâkî ve vicdanî olarak oluşturulan ilkeler çerçevesinde düşünülmesi gerekmektedir. Geçmişten günümüze sahip olduğumuz medeniyet, mahremiyet konusunda büyük bir hassasiyete şâmil kültürel kodlar

³⁶⁷ Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 23 Nisan 2022).

³⁶⁸ Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 23 Nisan 2022).

³⁶⁹ Türkiye 10 Mart 1954'te sözleşmeyi onaylamış, 28 Ocak 1987'de de bireysel başvuru hakkını tanımıştır.

³⁷⁰ Universal Declaration of Human Rights (Erişim 06 Mart 2019).

³⁷¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi (Erişim 20 Nisan 2022).

barındırmaktadır. Öyle ki bu hassasiyet toplumun mimârî yapısına da yansımıştır.³⁷² Eski ev yapılarında kullanılan tokmaklar bu bağlamda düşünülebilir. Naslardan yola çıkarak, kapısı açık evin önünden geçerken içeriye bakılmaması, bu konuda oluşturulan adâb-ı muâşeret ilkeleri, meselenin toplum nezdindeki önemini ortaya koymaktadır.

2.1.2.1.2.2. Haberleşme Özgürlüğü ve Haberin Gizliliği Hürriyeti

Haberleşme, tarihin en eski dönemlerinden bu yana insanların kendilerini ve yaşadıkları bölgeyi korumak için sahip oldukları ve kullandıkları haklardan biridir. Haberleşme özgürlüğü de diğer temel özgürlükler gibi kanunen koruma altına alınmıştır. Anayasanın 22. maddesine göre, “Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır.”³⁷³ ilkesi ile insanların haber almaları, engellenemez hak ve özgürlüklerdendir.

Haberleşme hürriyeti ile ilgili tespit edilen ilkelerin dayandığı en önemli âyetlerden biri Hucurât suresi 6. âyettir.³⁷⁴

“Velîd b. Ukbe, Benî Mustalik kabilesinin zekât vergisini toplamak üzere gönderilir. Velîd yolda iken birisi, bu kabileden silâhlı bir grubun yola çıktığı haberini getirir. Velîd, onların savaşmak için çıktıklarını düşünerek geri dönüp Peygamberimize durumu anlatır. O da haberin doğru olup olmadığını araştırmak ve gereğini yapmak üzere Hâlid b. Velid’i gönderir. Hâlid kabileye yakın bir yerde konaklayarak durumu araştırır; söz konusu grubun ezan okuyup namaz kıldıklarını, İslâm’a bağlılıklarının devam ettiğini tesbit eder ve Medine’ye döner. Sonunda onların, zekât tahsildarı geciktiği için durumu öğrenmek veya zekâtı kendi elleriyle Hz. Peygamber’e teslim etmek üzere yola çıktıkları anlaşılır.”³⁷⁵

Bunun üzerine herhangi bir tahkîkat yapmadan hüküm vermemelerini ihtâr etmek üzere vahy gelir. “*Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.*”³⁷⁶ Âyete göre, haberi getiren kişi yoldan çıkmış (fâsık) ise habere şüphe ile yaklaşılmalı, haber iyice araştırılmalı; eğer doğru ise kabul edilmeli değilse reddedilmelidir. Haber, bilgi kaynaklarından sayıldığı için haberi getiren kişinin güvenilir olması, güçlü bir hafızaya sahip olması, aklî yetilerinin gelişmiş olması, sıdk özelliğini hâiz olması oldukça

³⁷² Bedreddin Şimşek, “Bir Osmanlı Kentinde Mahremiyetin Sınırlarını Aramak: Ankara’da Mahalle, Sokak ve Evler Üzerinden Bir Mahremiyet Okuması”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (Ağustos 2023), 190-203.

³⁷³ Türkiye Büyük Millet Meclisi (Erişim 27 Nisan 2022).

³⁷⁴ *Kur’ân Yolu* (Erişim 1 Aralık 2024).

³⁷⁵ Hanbel, *Müsned*, 30/403; 2/783; Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru’l-Kur’ân’il-azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Riyâd: Dâru Tayyibe li’n-Neşr ve’t-Tevzî, 1420/1999), 7/370;

³⁷⁶ el-Hucurât 49/6.

önemlidir. Bu sebeple, mezkûr özelliklere sahip olmayan kişilerin getirdiği ve doğruluğu başka kaynaklardan teyit edilmeyen haberleri yaymamak gerekir. Çünkü yanlış bir haber toplumda büyük bir fitneye sebep olabilir. Burada haber sahibinin yanında, habere muhatap olanların da haberi araştırma sorumluluğu vardır. Şüphe içeren konularda zanda bulunmamak gerekir: “*Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının (...)*”³⁷⁷ âyetinde zanda bulunmak ve suizan ile insanların açıklarını arayıp ortaya çıkarmak yasaklanmıştır. Bir olayın aslını öğrenmeden yorum yapmak ve bunu yaymak kerih görülen bir durumdur.

Kurân’da geçen “emri bi’l-mâ’ruf nehyi ani’l-münker”³⁷⁸ (iyi işler yapıp, iyiliği çoğaltıp kötü şeylerden uzak durmak, kötülüğü nehyetmek) ilkesi de haber kaynaklarının göz önünde bulundurulması gereken bir ilkedir. Bu noktada kaynak ile muhatap arasında kanal olan medyanın bir görevi de toplumda iyiliği çoğaltacak, insanî değerleri ön plana çıkaracak haberleri paylaşmak ve yaymaktır. Bu noktada toplumu mefsedete sürükleyecek haber dilinden uzak durup kötülüğü nehyetmek de medyanın ve yurttaş gazetecilerinin üzerine düşen bir diğer sorumluluktur.

Bugün dünyada yaşanan sosyal, kültürel, siyâsî olayların birçoğunu medya aracılığıyla öğrenmekteyiz. Günümüzde erişilen bilgilerin ve haberlerin güvenilirliğini sorgulamak, bireyler için toplumsal bir sorumluluk ve ödev olmanın yanı sıra kişisel bir gereklilik halini almıştır. Özellikle yeni medya ortamı, bu ödev ve sorumluluğu son derece önemli kılmaktadır. İnsanlar, kaynağını bilmedikleri haberleri, mâlumâtı kolayca yayabilmektedirler. Haberleşme araçlarının gün geçtikçe gelişmesi ve çeşitlenmesi bir yandan haberleşmeyi kolaylaştırırken diğer yandan haber içeriklerini bulanık hale getirmekte, bilgi kirliliğini arttırmaktadır. Dijitalleşme sonucu insanlar, denetlenebilir yönüyle sınırları daha net olan geleneksel medya ile değil, kontrol etmesi daha güç olan, sınırları belli olmayan yeni medya aracılığıyla haberlere erişmektedirler. Özellikle yurttaş gazeteciliği dediğimiz, ağırlıklı olarak Twitter (X), Instagram, Youtube vb. uygulamalardaki kullanıcıların ürettikleri haberleri takip etmektedirler. Yeni medya ile birlikte ortaya çıkan “sosyal medya fenomeni” olarak adlandırılan kişiler, geniş bir takipçi kitlesine sahip olup, takipçileri tarafından hayranlık duyulan ve fikirlerine değer verilen bireylerdir. Literatürde “Source Credibility”³⁷⁹ olarak ifade edilen, “kaynak güvenilirliği modeline” dayanan “fenomen güvenilirliği” kavramı; fenomen diye isimlendirilen kişilerin fikirlerinin önemsenmesini, önerilerinin

³⁷⁷ el-Hucurât 49/12.

³⁷⁸ Âl-i İmrân 3/104.

³⁷⁹ Esra Güven - Meryem Merve Köken, “Sosyal Medya Pazarlamasında Fenomenlerin Online Kaynak Güvenilirliğinin Marka Değeri ve Satın Alma Niyetine Etkisi”, Alanya Akademik Bakış Dergisi 6/3 (Eylül 2022), 2857.

inandırıcı olmasını, bu kişilerin tarafsız ve gerçek olarak algılanmasını ifade etmektedir.³⁸⁰ Dolayısıyla “fenomen güvenilirliği” yanılgısı, kaynaktan gelen mesajı, muhatabın herhangi bir denetime tâbi tutmaksızın kabul etmesine sebep olabilmektedir. Bu durumu iletişim sürecinde kodlama-kodaçımı bağlamında düşünecek olursak kaynaktan gelen mesaj (kodlama)³⁸¹, her zaman istenilen şekilde bir kodaçımı³⁸² ile anlamlandırılmamaktadır. Mesajın muhatabın üzerindeki etkisi ile anlamlandırma süreci de değişmektedir. Bu noktada etkiye mâruz kalan muhatabın, mesajları doğru şekilde okuması gerekmektedir. Bu bağlamda, doğru bir medya okuryazarlığı geliştirebilmek için Stuart Hall’ın eleştirel/müzakereci okuma yaklaşımı benimsenmeli ve sosyal medya fenomenlerinin aktardığı bilgilerin analitik bir süzgeçten geçirilerek değerlendirilmesi sağlanmalıdır.

Dijital çağda haber alma özgürlüğünü değerlendirirken bunun yanında “haber almama hürriyeti”ni de ele almak gerekmektedir. Sosyal medya kullanıcıları, istemedikleri bilgilere, içeriklere mâruz kalabilmektedirler. Her ne kadar dijital platformlardaki içerikler algoritmaya göre oluşturulsa da kontrol edilemeyen özelliği ve zengin içeriği sebebiyle kullanıcıların “bilmeme ve haber almama hürriyeti” tehlikeye girmektedir. Örneğin, sosyal medya kullanıcısı, pandemi ile ilgili bir habere tıkladıktan sonra salgına dair doğru-yanlış her türlü içeriğe mâruz kalmaktadır. Bazen de haber başlıkları farklı içeriklere yönlendirebilmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; İslâm hukukuna göre haberleşme özgürlüğünü kullanırken Kur’ân’dan çıkarılan ilkeler ve Hz. Peygamber’in kendisine gelen rivâyetlere/haberlere yaklaşımı bu noktada önemlidir. Stuart Hall’ın metodunun yanında bu yaklaşımlar da göz önünde bulundurularak Müslüman toplumlar için eklektik bir medya okuryazarlığı kültürü oluşturulabilir.

2.1.2.2. Fikrî Hürriyetler

Her insanın düşünce dünyası, büyüdüğü çevre koşullarına göre farklılık gösterir. İnsanın en temel ihtiyaçlarından biri, sahip olduğu fikirlerde hür olmasıdır. İnsanlık tarihi boyunca sadece fikirlerini beyan ettikleri için öldürülen pek çok insan vardır. Tarihte -bilhassa din, bilim ve felsefe tarihinde- toplumsal dönüşüme katkı sağlayacak yeni fikirler tepki görmüş, fikir sahipleri bazen yakılarak, bazen toplumdan sürgün edilerek türlü işkencelere mâruz bırakılmış ve öldürülmüşlerdir.³⁸³ İslâm dinini tebliğ eden Hz. Peygamber, fikirleri ile

³⁸⁰ İbrahim Avcı - Emel Yıldız, “Fenomenlerin Güvenilirlik, Çekicilik ve Uzmanlık Özelliklerinin Marka Tutumu, Satın Alma Niyeti ve Elektronik Kulaktan Kulağa Pazarlama Üzerindeki Etkileri: Instagram Örneği”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (Aralık 2019), 86.

³⁸¹ Kaynak tarafından verilen ve alıcılar tarafından benimsenmesi istenen anlam.

³⁸² Alıcı kitle tarafından üretilen anlam.

³⁸³ Şamil Dağcı, “İşkence”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2001), 429-430; Mehmet Önal, “Sokrates Sorunu”, *Felsefe Dünyası Dergisi* 45 (Ocak 2007), 63-64.

bulunduğu toplumun; hukukî, ekonomik, sosyal, dinî ve politik anlamda dönüşüm yaşamasını sağlamıştır. Hz. Peygamber'in getirdiği toplumsal kurallar, pratik yaşamda bugün hala geçerliliğini korumaktadır. Ancak o da bu süreçte birçok işkenceye, hakarete ve suikaste mâruz kalmıştır.

Medine'ye hicret ettikten sonra orada yaşayan, farklı dinlere ve görüşlere mensup insanlarla bir araya gelen Hz. Peygamber, onların fikirlerini alarak ilk anayasal metinlerden sayılan Medine Vesikası metnini oluşturmuştur. İnsanların farklı sosyal çevreler ve tecrübelerle sahip olmaları doğal olarak fikir çeşitliliği doğurmuştur. Bu noktada toplumsal birlikteliğin devamı ve sulh içinde yaşamının en önemli ilkelerinden biri, tüm insanlara, fikirlerini beyan edebilecekleri bir zeminde eşit imkânlar sunmaktır.

Modern hukukta fikrî hürriyetin sınırları, hukuk tarafından çizilmiştir. Anayasanın 25. maddesine göre: *“Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünceleri ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz, suçlanamaz.”*³⁸⁴ Hakaret boyutuna varmadığı sürece insanlar diğer bireyler hakkında kanaatini söyleyebilir, toplumsal düzeni dikkate alarak meseleleri yorumlayabilir. Bu noktada fikir hürriyeti, sınırları anayasa ile çizilen, insanların doğuştan sahip oldukları en temel haktır.

Bugün dijital dünya fikrî hürriyetler bağlamında ele alındığında, yeni medyanın eğitimden iletişime pek çok alanda sunduğu fırsatların yanında, çeşitli risk faktörlerini de barındırdığını söylemek mümkündür. Çoklu etkileşimin olduğu sanal platformlarda insanlar, gerçek hayatta birbirlerine söyleyemeyecekleri şeyleri ‘World Wide Web’ olarak adlandırılan geniş dünya ağında çok rahat bir şekilde söyleyebilmektedirler. İnsanlar, yüz yüze iken hakaretvari sözlerden imtina ederken dijital ortamda hiç tanımadıkları insanlara kolaylıkla hakaret etmekte ve nefret söyleminde bulunabilmektedirler. Nitekim bu durumu ifade etmek için dijital medyada “hate/hater”³⁸⁵ diye bir kavram türetilmiştir. Sosyal medya, “hater”lar tarafından sonsuz özgürlükler sunan bir mecra gibi düşünülmektedir.

İfade özgürlüğünü kullanmanın en etkin yollarından biri olan multimedya hem yazılı hem görsel hem de işitsel anlamda ifadeyi eş zamanlı mümkün kılan bir zemine sahiptir. Gerçek hayatta hukuk bir yandan fikir hürriyetini koruma altına alırken bir yandan da bu

³⁸⁴ Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 13 Mayıs 2022).

³⁸⁵ İngilizce nefret etmek, tiksilmek, iğrenmek, uzaklaşmak, kin tutmak gibi anlamlara gelen hate kelimesinden türeyen hater kavramı, dijital medyada hiç tanımadıkları bir insana en ağır hakaretlerde bulunan, beddua eden, şiddetli nefret söyleminde bulunan sosyal medya kullanıcıları için kullanılmaktadır. Bir hater tarafından herhangi birinin sosyal medya paylaşımının altına yapılan yorumlar diğer haterlar tarafından desteklenmekte ve linç kampanyasına dönüşebilmektedir. Hate için bk. Cambridge Dictionary (Erişim 3 Aralık 2024).

hakkın kapsamını ve sınırlarını çizmektedir.³⁸⁶ Bu sınır, bireylerin fikirsel haklarına tecavüz edilmesini önlemek için yapılan düzenlemelerdir. İfade özgürlüğü ile hakaret söylemleri arasında ince bir çizgi vardır. Yani özgürce düşüncelerini ifade ettiğini düşünen biri, bir başkasının onurunu zedeleyecek söylemlerde bulunmuş olabilir. Bir kişi geçmişinde “hırsızlık” suçundan mahkûm olsa bile o kişiye hitaben “merhaba hırsız” denilmesi hakaret suçu sayılır.³⁸⁷ Şunu söyleyebiliriz; yasalarla çizilen sınırlar, dijital medya gibi sınırsız bir ortamı denetlemekte çok da yeterli değildir. Sosyal medyada bireyler, düşüncelerini fikir özgürlüğü kapsamında ifade etme hakkına sahip olmakla birlikte, bu özgürlük bazı durumlarda nefret söyleminin ortaya çıkmasına yol açabilmektedir; bazen siyâsî bir şahsın, bazen toplumun ileri gelenlerinin kullandığı cümlelerin alt metninde birçok nefret unsuru bulunmaktadır. Örneğin, medyada hukukçuların bir araya geldikleri bir programda “ifade özgürlüğü hakkı”na dayanarak bir kadının giyimi tartışılmaktadır. Ancak avukatlardan birisi isim vererek “Bu ahlâksızlığın daniskasıdır.”, “Bunlara müdahale edilmelidir.” gibi cümleler sarf etmektedir. Bu konuşma dili hem nefret söylemi hem de hedef gösterme unsurlarını barındırmaktadır. Nefret söylemi, toplumsal ayrışmaya ve insanların hedef haline gelerek zarar görmelerine sebep olan en ağır siber suçlardan biridir. Nitekim dijital medya, linç kültürünü besleyen bir ortamdır. Çok açıktır ki düsturu olmayan bu platformlarda, hukukî düzenlemelerin yanında, insanların bu noktada eğitilmesi ve toplumda farkındalık oluşturulması gerekmektedir. Bununla birlikte değerler eğitimi ve reel hayattaki âdâbı muaşeret kurallarının gözetilmesi de önemlidir. İslâm hukuku bu noktada insan ilişkilerini ahlâkî boyutta da düzenlemektedir. Sosyal medyanın özgür bir ortam olması, insanların orada fikirlerini özgürce beyan etmesi temel bir hak iken başka bir açıdan bakıldığında, topluma zarar verecek veya toplumda infial yaratacak olayların organize edilip yayılmasına sebep olan bir mecradır. Sosyal medyada gruplaşmalar sonucu insanlar belli fikirler etrafında toplanmakta ve kolayca yönlendirilmektedir.

Fikrî hürriyetleri; inanç (din ve vicdan) hürriyeti, düşünce ve fikir açıklama hürriyeti, düzenleme ve cevap hakkı hürriyeti olarak üç başlık halinde ele aldık.

2.1.2.2.1. İnanç (Din ve Vicdan) Hürriyeti

Din ve vicdan özgürlüğü bağlamında bireyler sahip oldukları fikirleri, inançları ifade etme, bunları yaşama ve gereklerini yerine getirme özgürlüğüne sahiptir. Kimse sahip olduğu dinî inancı veya bir dine mensup olmaması sebebiyle suçlanamaz ve engellenemez. Bir diğer

³⁸⁶ Bk. Anayasa, 25. ve 26. md., Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 13 Mayıs 2022).

³⁸⁷ Devrim Aydın, “Türk Ceza Kanunu’nda Hakaret Suçu”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 19/2 (2013), 889.

anlamıyla din ve vicdan özgürlüğü, bireyin kendi inancını bir diğer bireye zarar vermeden özgürce yaşamasını ifade etmektedir. İnsanların bağlı olduğu inançların gereklerini yerine getirmek için talepte bulunmaları, onların en temel haklarıdır. Hz. Peygamber'in Medine'de Yahudi ve Müşrikler ile beraber oluşturdukları Medine Sözleşmesi,³⁸⁸ farklı inançlara sahip insanların bir arada yaşayabilme özgürlüğünün imkânını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Medine'de yaşayanlar inançlarını ve hürriyetlerini korumak amacıyla bir araya gelerek birbirlerine saygı duyan bireylerden oluşan bir toplum inşâ etme gayreti içerisine girmişlerdir. Bu anlamda, bireylerin ve grupların haklarını koruyan genel bir çerçeve çizmek amacıyla yazılan Medine Vesikası, İslâm'ın evrensel hak ve hukuka bakışının bir yansıması³⁸⁹ olmakla beraber, "birlikte yaşamayı öngören siyâsî ve hukukî" yazılı bir antlaşma sayılmaktadır.³⁹⁰

Çağdaş ifadesiyle "inanç özgürlüğü" olarak ele aldığımız ilke Şâtıbî (v. 590/1194)'ye göre, "Dinin maksadı, insanı teslimiyete zorlamak değil yaratılış itibarıyla zaten Allah'ın kulu olan insanın, kendi seçimi ile Allah'a kul olmasını sağlamaktır."³⁹¹ İbn Âşûr (v. 1393/1973) ise inanç özgürlüğünü "iman hürriyeti" olarak ifade eder.³⁹²

Hz. Peygamber'in tebliğ yöntemine baktığımız zaman insanları iman etmeye davet ederken hoşgörü temelli bir dil kullanmıştır. İslâm, iman hürriyeti bağlamında herhangi bir delil olmadan insanları inanmaya zorlayanlar ve sapık inançlar ile mücadele etmeyi, hakka ve doğruya, hikmet ve ibret dolu sözlerin yanında cedel yoluyla da davet etmeyi teşvik eder, daha sonra da bu noktada baskı ve zorbalığı yasaklar.³⁹³ "*Dinde zorlama yoktur.*"³⁹⁴ âyeti de bu prensibe kaynaklık etmekte, İslâm'ın tebliğ metodunun müsamaha esaslı olduğunu göstermektedir. Bir başka âyette; "*Eğer rabbın dileyseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın!*"³⁹⁵, "*De ki; O Rabbimizden (gelen) bir haktır. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin...*"³⁹⁶ âyetleri de imanın zorlama ile değil, Allah'ın isteği ile olabileceğini göstermektedir. Kâfirun suresinin "(...) *Sizin dininiz size, benim dinim banadır.*"³⁹⁷ âyeti de

³⁸⁸ Bilal Sambur, "Medine Vesikasının Özgürlük ve Çoğulculuk Açısından Tahlili", *Liberal Düşünce Dergisi* 19/76 (Güz 2014), 184.

³⁸⁹ Merve Nur Saruhan, *Evrensel İnsan Hakları Açısından İslâm'da Devlet Tebaa İlişkisi: Medine Toplumu Örneği* (İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 26.

³⁹⁰ Mustafa Özkan, "Medine Vesikası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2019) 2/212.

³⁹¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/169-172.

³⁹² İbn Âşûr, *Makâsıd*, 2/132-138.

³⁹³ İbn Âşûr, *Makâsıd*, 1/673.

³⁹⁴ el-Bakara 2/256.

³⁹⁵ Yûnus 12/99.

³⁹⁶ el-Kehf 18/29.

³⁹⁷ el-Kâfirûn 109/6.

insanları, birbirlerine din ve inanç konusunda baskı yapmamaları ve inançlarını özgürce ifade etmeleri yönünde teşvik etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'in görevi bile “müjdeleyici ve uyarıcı” olmak³⁹⁸ iken insanların birbirlerine dinî konuda baskı kurmaları ve zorbalık yapmaları zulümdür.

Tarihte zaman zaman din adına farklı dinlere mensup din adamları görevlerini kötüye kullanmışlardır.³⁹⁹ Egemen olan inanç sahipleri azınlıkta kalanlara baskı uygulamışlardır. Geçmişte olduğu gibi büyük kanlı savaflara sebep olmasa da bugün geldiğimiz noktada inanca yönelik nefret söylemlerinin yol açtığı bazı üzücü olaylar gerçekleşmektedir.⁴⁰⁰ Sadece farklı din mensupları arasında değil, aynı inançtan olan bireyler arasında da kendisi gibi dinî algıya sahip olmayanlara baskı yapan kimseler bulunmaktadır. Örneğin, “emri bi'l-maruf nehyi ani'l- münker” (iyi ve güzel işlerin çoğaltılması, fuhşiyatın nehyedilemesi veyahut iyiliğin emredilmesi) âyetini yanlış yorumlayıp baskı unsuru olarak kullananlar bulunmaktadır. Oysa inanç konusunda zorbalık yapmak İslâm'ın ruhuna aykırı bir yaklaşımdır.

İnsanlar zihinlerindeki inançları, fikirleri ifade ettiklerinde çatışmalar ortaya çıkabilmektedir. Bu sebeple din ve vicdan özgürlüğü ilkesi iyice anlaşılmalı ve benimsenmelidir. İnanç özgürlüğü, inanan insanlar kadar inanmayan insanların da fikirsel hürriyetlerini korur ve düşüncelerini dile getirme imkânı sunar. Burada önemli olan nokta; herhangi bir toplumun veya bireyin kutsalına saygısızlık etmeden bu özgürlüğü yaşamaktır. *“Allah'tan başkasına tapanlara kötü söz söylemeyin; sonra onlar da bilmeden, taşkınlık yaparak Allah hakkında kötü sözler söylerler.”*⁴⁰¹ âyeti insanların değerlerine saygı duyulmasını öğütlemektedir.

Din ve vicdan özgürlüğü Anayasanın 24. maddesinde şöyle yer almaktadır: “Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14'üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.”⁴⁰²

³⁹⁸ Yûnus 10/108.

³⁹⁹ el-Hadîd 57/27.

⁴⁰⁰ Bk. BBC Haber, “Yeni Zelanda’da 2 Camiye Yapılan Saldırı Sonucu 49 Kişi Hayatını Kaybetti” (10 Mayıs 2022), 1.

⁴⁰¹ el-En’âm 7/108.

⁴⁰² Türkiye Büyük Millet Meclisi (Erişim 10 Nisan 2022).

Din ve özgürlüğünü muhafaza etmek basın kuruluşlarının da görevidir. Basın Meslek İlkeleri gereğince, düşünce, vicdan ve ifade özgürlüğünü sınırlayıcı; genel ahlâk anlayışını, din duygularını, aile kurumunun temel dayanaklarını sarsıcı yayın yapılamaz.⁴⁰³

Muâsır İslâm hukukçuları tarafından 1981 tarihinde oluşturulan “Meşru’-i vesika-i hukuk ve vâcibât’il ihsâniye fi’l-İslâm” adıyla Arapça, Fransızca ve İngilizce yayımlanan, Türkçeye Ahmet Akgündüz tarafından tercüme edilen, “İslâm’da İnsan Hakları Beyannamesi” adlı bildirinin 12. maddesi; fikir, inanç ve fikir açıklama hürriyetini içermektedir: “Her şahsın, İslâm hukukunun kabul ettiği umûmî sınırlar çerçevesinde kaldığı sürece, kimsenin müdâhele ve engellemesi olmaksızın, fikir, itikad ve bu fikir ve itikadını ifade etme hürriyeti mevcuttur. Ancak bâtılın tasviri ve neşri câiz olmadığı gibi, İslâm ümmetinin küçük düşürülmesine yahut fuhşiyâta teşvik manasını taşıyan şeylerin neşri de câiz değildir.”⁴⁰⁴

Kâhire İslâm İnsan Hakları Beyannamesinin 21. maddesine göre;⁴⁰⁵

- a. Herkes, müdahale olmaksızın görüş sahibi olma hakkına sahiptir.
- b. Herkesin ifade özgürlüğü hakkı vardır. Devletin bu hakkı koruma yükümlülüğü vardır.

Bu hakkın kısıtlaması ancak; savaş propagandası, din ve inanç temelinde nefret, ırk, köken, dil, cinsiyet; sosyolojik konularda ayrımcılık ve şiddet barındırma; dinlere ve peygamberlere yönelik aşağılayıcı söylemlerde bulunma, dinî sembollerin kutsallığını ihlâl etme; toplumun ahlâkî ve etik değerlerini baltalama durumlarında kanun tarafından kısıtlanabilmektedir.⁴⁰⁶

2.1.2.2.2. Düşünce ve İfade Hürriyeti

İfade özgürlüğü, “Her insanın serbestçe, hiçbir baskı ve sınırlama altında kalmadan, her türlü düşünce ve bilgiyi arayıp bunlara ulaşabilmesi, düşünce ve kanaatlerinden dolayı kınanmaması, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanmaması ve bunları tek başına ya da başkalarıyla birlikte çeşitli yollarla yayabilmesi,” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁰⁷

İnsanların fikirlerini özgürce açıklayabileceği, yayabileceği ve hangi durumlarda bu haklarının sınırlanabileceği Anayasanın 26. maddesinde yer almaktadır.

⁴⁰³ Basın Meslek İlkeleri – Basın Konseyi (Erişim 09 Nisan 2022).

⁴⁰⁴ Ahmed Akgündüz, *İslâm’da İnsan Hakları Beyannamesi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017), 129.

⁴⁰⁵ *Organisation of Islamic Cooperation: The Nineteenth Islamic Conference of Foreign Ministers* (Session of Peace, Interdependence and Development), held in Cairo, Arab Republic of Egypt, from 9-14 Muharram 1411H (31 July to 5 August 1990).

⁴⁰⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi (Erişim 10 Nisan 2022).

⁴⁰⁷ Bülent Tanör, *Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu* (İstanbul: BDS Yayınları, 1991), 78.

“Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir. Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.”⁴⁰⁸

İnsana yasalarca verilen ifade hürriyeti hakkı, kamu güvenliği, kamu sağlığı ve genel ahlâk konularıyla bağlantılı olarak ele alınıp toplumu koruma adına sınırlandırılabilir.

İslâm hukukuna göre düşünce hürriyetinden maksat, hukukun izin verdiği ölçüde kişinin görüş ve inançlarını açığa vurmasıdır. İslâm hukukunda ikrarlar, borçlar, akitler, talak ve vasiyete dair ifadelerde söz ve düşünce hürriyeti dikkate alınmıştır. Zira bunların ikrâh altında alınması durumunda hukukî bir netice doğmaması da hukukta ilke olarak kabul edilmiştir.⁴⁰⁹ Düşünce hürriyeti önemli haklar arasındadır. Hz. Peygamber döneminde şûra mekanizmasının olması bunun en güzel örneklerindendir. Barış içinde yaşayan, âdil ve huzurlu bir toplum inşâ etmek için insanların fikirlerine önem vermek, istişare yapmak ve bu yolla en üst refaha ulaşmayı hedeflemek gerekir. Bir problemin çözümünde tüm toplumu ortak etmek, kolektif aklı ön plana çıkarmak dayanışmayı güçlendiren yollardandır. Herhangi bir konuda en doğru kararın verilmesi için istişâre etmek, İslâm’ın en çok önemseydiği ilkelerden biridir. Nitekim Hz. Peygamber bir görüşünü söylediğinde ve çevresinde ona katılmayanlar olduğunda, onlara kulak vererek en doğru olan düşünceyi tasdik etmiş ve uygulamaya koymuştur. Bunun yanında; siyâsî, ticarî, hukukî, toplumsal ve ferdî birçok meselede ashabına danışmış, işin ehli insanların fikirlerini almıştır. Bununla ilgili birçok rivâyet bulunmaktadır. Bir örnekte Hz. Peygamber, savaş yerinin tespiti konusunda Bedir kuyularının yerini iyi bilen Hubâb b. Münzir’in fikirlerini dinlemiş ve onun önerilerine göre hareket etmiştir.⁴¹⁰ Başka bir örnek de şudur:

⁴⁰⁸ Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 12 Nisan 2022).

⁴⁰⁹ İbn Âşûr, *Makâsîd*, 2/131.

⁴¹⁰ “Hubâb b. Münzir bu konuda şöyle der: “Hz. Peygamber ile Bedir günü savaşa ben de katıldım. Hz. Peygamber, Bedir kuyusunun yanına geldi ve kuyunun arkasına mevzilenmeye karar verdi. Ben de: “Ey Allah’ın elçisi! Burası Allah’ın seni yerleştirdiği bir yer mi yoksa bir harp taktığı, bir görüş veya tuzak gereği takdiriniz mi?” diye sordum. Hz. Peygamber buyurdu ki: “Elbette ki o harp, rey ve hile/taktik sonucudur.” Ben de: “Ya Resulallah! Burası konaklama yeri için uygun değildir. İnsanları kaldır ve bizimle müşriklerin en yakınındaki suya gel. Sonra o suyun ötesindeki kuyuların sularını bozalım. Orada bir havuz yapalım ve su ile dolduralım ki Kureyş ile savaştığımızda biz içelim onlar ise içmesinler.” Bunun üzerine Hz. Peygamber dedi ki: “Hakikaten rey ile iyi yol gösterdin.” bk. Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Siretü’n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka vd. (Kâhire: Matbaatü Mustafe’l-Bâbî’l-Halebî 1375/1955), 2/620.

“Zeyd b. Sâbit’in rivâyetine göre, insanlar henüz olgunlaşmamış meyveleri alıp satıyorlardı. Müşterilerin meyveleri topladığı ve tarafların haklarını isteme vakti geldiği zaman müşteri: ‘Meyve çürüdü, ermeden bozulup döküldü, hastalık dokundu -ki bunlar birer tabii afettir-’ gibi laflar ediyor ve taraflar ihtilafa düşüyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber insanlarla istişare ederek: ‘Eğer iş böyle gitmiyorsa o halde meyve olgunlaşana değin satım işlemi yapmayın.’” diye çözüm üretmiştir.⁴¹¹

İslâm’ın tarihi seyrinde ilim insanların fikirlerini açıklayabildikleri ve desteklendikleri örneklerden biri, İmam Mâlik ve halife Mansur arasında geçen diyalogdur. Halife, İmam Mâlik’ten, yazdığı el-Muvatta adlı eserini çoğaltmasını ve tüm şehirlere göndermesini ister: “Senin kitabını nüshalar halinde çoğaltıp her bir şehre göndermek ve halkın bu kitap içerisinde bulunan hükümleri uygulanmasını ve bu kitaptan başkasına uymamalarını emretmek istiyorum.” dediğinde İmam Mâlik: “Ey müminlerin emiri, bunu yapma, çünkü bundan evvel insanlar birçok görüşler işitmişler ve hadisler dinlemişler, herkes sahabe ve ondan sonra gelenlerin ihtilaf ettikleri konularda kendilerine ulaşan bilgilere uymuş ve onları uygulamışlardır, onların bunlardan alıkonması çok zordur. Sen onları bulundukları hal ile baş başa bırak.” diyerek fikrini özgürce dile getirmiştir.⁴¹²

2.1.2.2.3. Düzeltme ve Cevap Hakkı Hürriyeti

Bu hak, kişiler hakkında yalan neşriyat olduğunda ortaya çıkan bir haktır. Daha çok basın ve yayın yoluyla insanların hakkında gerçeğe aykırı bilgilerin yayınlanması bu hakkı doğurmuştur. Kişinin kendisi ile ilgili yapılan bir habere cevap vermesi veyahut o haberi düzeltme hakkı hem anayasada hem de basın yayın ilkelerinde yer almaktadır. Çağdaş İslâm hukukçularından Servet Armağan, İslâm hukukunda bu hakkın varlığını İslâm dininin yalanı ve iftirayı yasaklayan ilkelerine dayandırmaktadır.⁴¹³ İslâm’da bu konu hak olmanın yanında, insana sorumluluk yükleyen bir vazifedir. Konunun önemini gösteren bir örnek olarak şu verilebilir. “Hasan bin Ziyad’tan bir meselede fetva istenir o da yanılarak yanlış fetva verir. Bunun üzerine bir adam(tellal) kiralar. Adam ‘Hasan bin Ziyad şu konuda fetvasında hata etti kim onun fetvasıyla amel ettiyse bilsin ki sorunun doğru cevabı şöyledir.’ diye insanlara seslenir. Hasan bin Ziyad günlerce fetva vermez. Ta ki yanlış fetva verdiği kişiyi bulup da doğrusunu ona söyleyinceye kadar...”⁴¹⁴

⁴¹¹ Buhârî, “Büyû”, 85.

⁴¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâki b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta*, thk. Tâha Abdurrauf Sad (Kâhire: Mektebetü Sakafeti'd-Diniyye, 1424/2003), 1/62.

⁴¹³ Armağan, *Hak ve Hürriyetler*, 162-163.

⁴¹⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *İ'lâmü'l-muvaqqî 'in 'an rabbi'l-âlemin* (Suudi Arabistan: Dâru İbni Cevziyye, 1423/2002), 6/146.

Mecelle'nin 1613 maddesine göre, “*Dava, bir kimse diğer kimseden huzur-u hâkimde hakkını talep etmesidir.*” Buna göre İslâm, bireyin kendisi hakkında bir dedikodu çıktığında onu düzeltmek için bu kişiye dava hakkı verir.⁴¹⁵

Bugün yeni medyanın türlerinden biri olan yurttaş gazetecilik yoluyla çok kolay bir şekilde herhangi bir kişiye yönelik karalayıcı içerikler üretilebilmektedir. Kişilerin şikâyeti üzerine bu içerikler silinebilmektedir. Ancak birçok platformda tüm içeriklerin dijital olarak kaydı kalabilmekte ve yıllar sonra aynı şekilde sanal medyada kullanılabilmektedir.

2.1.2.3. Sosyal ve İktisadî Hürriyetler

Sosyal ve iktisadî hürriyetler başlığı altında ailenin korunması hakkı, çalışma ve kazanma hakkını sayabiliriz.

2.1.2.3.1. Ailenin Korunması Hürriyeti

Evlilik, kan bağı ve evlat edinme gibi yollarla oluşan en küçük toplumsal birim ailedir.⁴¹⁶ Fıkıhta aile, karı kocanın dayanışma içerisinde beraber yaşamasına izin veren ve taraflara birtakım sorumluluklar yükleyen bir kurumdur. Aile, kişinin karakterinin ve yaşam felsefesinin şekillendiği ilk yerdir. Bu noktada sağlıklı bireylerin varlığı, sağlıklı ailelerin varlığına bağlıdır demek yanlış olmaz.

İslâm, aile kurumuna oldukça önem verir ve insanları aile kurmaya teşvik eder.⁴¹⁷ Kur’ân’da kadın ve erkeğin birbirleri ile huzura ermesi için eş olarak yaratıldığı ifade edilir. “*Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O’nun kanıtlarındandır.*”⁴¹⁸ Hz. Peygamber de gençlerin evlenmesini öğütler.⁴¹⁹ “*(...) Evlenmek benim sünnetimdir. Sünnetimden yüz çeviren benden değildir (...)*”⁴²⁰ Kur’ân’da ve hadislerde, insanların itidalli olması, erdemli bir yaşam sürmesi için bireysel ve toplumsal hayata dair ilkeler bulunur.⁴²¹ Hz. Peygamber “*Ey insanlar! orta yolu tutun.*”⁴²² sözü ile dengeli ve erdemli bir karakter ile yaşamı öğütler. Bir bireyin bu ilkeleri edineceği ilk sosyal çevre, ailesidir. Bu yüzden aile kurumu gerek bireyin karakter inşâsı gerekse ideal toplumun inşâsı için oldukça önemlidir. Erdemli bir toplum, sağlıklı ailelerin yetiştirdiği sağlıklı nesiller ile inşa edilir.

⁴¹⁵ Mecelle, md.1613, 320.

⁴¹⁶ Oya Tuncer, *Çocuk ve Aile Çevresi* (Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1980), 5.

⁴¹⁷ en-Nûr 24/32

⁴¹⁸ er-Rûm 30/21.

⁴¹⁹ Buhârî, “Nikah”, 3.

⁴²⁰ Müslim, “Nikah”, 1.

⁴²¹ el-Kasas 28/77.

⁴²² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, “Zühd”, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaut - Adil Mürşid vd. (Beyrût: Dârü’r-Risâleti’l-Alemiyye, 1430/2009), 28.

İslâm hukuku klasik kaynaklarında “nikâh-talak”, “münâkehât-mufârakât” başlıkları altında incelenen aile hukuku, İslâm hukukunun müstakil bir bölümünü oluşturur. Çağdaş İslâm hukukçuları aile konusuna ahvâl-i şahsiyye içerisinde yer verir.⁴²³ İslâm’a göre, evlilik fitrî bir ihtiyaç olmanın yanında toplumsal düzenin sağlanması için gerekli olan bir akittir. Evlilik, dinin zarûrî beş temel gâyesinden olan neslin korunması ilkesini gerçekleştirmek için de önemli bir unsurdur.⁴²⁴ Evlilik, beşerî, sosyal, hukukî yönüyle sağlıklı toplumların en temel dinamiği olan aile müessesesini meşrû olarak kurar. Aile kurumunun oluşması, devamlılığı ve muhafazası için din, gerekli şartlar, tedbirler ve ilkeler sunar. Bu noktada makâsîdû’ş-şerîanın ilkelerinden biri olan neslin korunması için de önce meşrû bir evlilik gereklidir. İslâm sunduğu ilkeler ile aileyi oluşturan erkek ve kadına mutluluğun sağlanması için belli öğütler verirken kadının ve erkeğin, hak ve sorumluluklarını da belirler. “*Erkeklerin kadınlar üzerinde olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır...*”⁴²⁵ Bunun yanında, “*...Erkek ailesinin çobanıdır. Kadın da kocasının evinin ve çocuğunun çobanıdır. Netice itibarıyla hepiniz çobansınız ve hepiniz idare ettiklerinizden sorumlusunuz.*”⁴²⁶ hadisiyle de aile bireyleri birbirlerinden sorumlu tutularak ailenin korunması amaçlanır.

Ailenin korunması bağlamında ele alınacak en önemli konulardan biri mahremiyettir. Modern çağda birçok şeyde olduğu gibi mahremiyet algısında da ciddi dönüşümler yaşanmaktadır. Mahremiyet, insanın doğasında var olan bir olgudur. Bu mahremiyet, fizikî sınırlarla çevrili bir meskene ihtiyaç duyar, mesken ise mahremiyetin yanında ailenin huzuru için dışarıdan gelecek maddî-manevî tehlikelere karşı örülen duvardır. Bu noktada aile bireylerinin üzerlerine düşen görevler vardır. Aile içinde kalması gereken bilgilerin mahrem alan dışına çıkarılmaması, eşlerin özel hal ve durumlarını başkalarına anlatmamaları eşlerin sorumlulukları kapsamındadır. Tüm aile bireyleri bu mesuliyetlerin bilincinde olup buna uygun davrandığında aile içi çatışmalar ve sorunlar azalabilir. İnsanın, kendi mahremiyeti dâhil olmak üzere ailesinin, eşinin ve çocuğunun mahremiyeti üzerinde sınırsız bir tasarruf hakkı yoktur. Kişinin dijital medyada yaptığı paylaşımlar kendisi de dâhil olmak üzere kişinin ailesine, etrafındaki insanlara ve dolaylı olarak topluma zarar veren bir noktaya geldiğinde hukukî sorumluluklar ortaya çıkmaktadır. Zira Mecellenin 26. maddesine göre, “*Zarar-ı âmmı def için zarar-ı has ihtiyâr olunur.*”⁴²⁷

⁴²³ Mehmet Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985), 3-4.

⁴²⁴ H. Yunus Apaydın, “Günümüzde Aile”, *Uluslararası Aile Sempozyumu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 142.

⁴²⁵ el-Bakara 2/228.

⁴²⁶ Buhârî, “el-Vesâyâ”, 9; Buhârî, “Cuma”, 11.

⁴²⁷ Abdullah Kahraman, *Fıkhi Perspektiften Sırrın İfşası, Mahremiyet Hayatın Sırları ve Sınırları*, ed. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 88; Mecelle, md. 26, 19.

Anayasada “Ailenin Korunması” başlığı altında 41. maddede: “Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar.” ifadeleri yer almaktadır.⁴²⁸

Teoride ailenin korunmasına yönelik hem dinî hem de yasal ilkeler bulunsa da pratik yaşamda toplumun temel dinamiği olan “aile” mefhumunun olumsuz iç ve dış etkilere çokça mâruz kaldığı bir süreçteyiz. Özellikle dijitalleşmenin “aile” müessesesini tehdit eden birçok yönü bulunmaktadır. Sosyal platformlarda sanal teşhir diyebileceğimiz “gösteriş”e dayalı siber kültürün hâkim olduğu görülmektedir. Siber kültürün etkisiyle, “aile” kurumunu inşa eden bireyler, mahremiyeti ihlâl eden bir başlangıçla evlilik sürecine girmeyi tercih etmektedirler. Evlilik törenlerindeki mahremiyetin ihlâl edilmesinin yanı sıra kültürel yozlaşmanın yaygınlaşması da belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Bunun yanında dijital medya kültürü insanları gösteriş yapmaya özendirilmekte, evlenen tarafları zora sokacak şekilde masraf yapmaya yöneltmektedir. Çünkü sanal ortamda yaşamının en temel özelliği “göstermek”tir. Siber kültürün baskısı sonucu “modaya uygun” olsun diye yapılan düğünler iki tarafa da büyük külfet yüklemektedir. Bu sebeple evlilik yapmak istemeyen ve evlilik dışı yaşamayı tercih eden insanlar bulunmaktadır. Din, iki kişinin evlenirken çevreye duyurarak kendi örflerine uygun düğünler yapmasını kerih görmez. Ancak din, evliliklerin kolaylaştırılması gerektiğini söyler. Hz. Peygamber’in, “*Nikahın hayırlısı, kolay olanıdır.*”⁴²⁹ hadisi de bu minvalde düşünülebilir. Sağlıklı bir toplum yapısı, bireylerin ve onların oluşturduğu ailelerin ifrat ve tefritten uzak bir yaşam benimsemesi ile mümkündür. Bu noktada âyet ve hadisler aşırılıklardan uzak durmayı ve orta yolu tutmayı öğretir.⁴³⁰

Dijital medyanın; kültürleri, toplumları ve insanları tek tipleştirdiği bir gerçektir. Örneğin; etrafa bakınca görüntü olarak, davranış kalıpları veya konuşma tarzı olarak birbirine benzeyen insanların çoğaldığını görmek zor değildir. Ailenin korunması bağlamında ele alınan bu konu, sosyal medya platformlarında insanlara dayatılan “güzellik” algısıdır. Sosyal medya, kullanılan filtreler ile insanlara “kusursuz güzellik” sunmaktadır. Dismorfofobi⁴³¹ olarak adlandırılan kusursuz güzellik hastalığı dijitalleşme ile artmıştır. İnsanlar, sosyal medyanın filtre özelliklerini kullanarak elde ettikleri kusursuz beden ve yüz görüntülerini

⁴²⁸ Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 15 Ekim 2022).

⁴²⁹ Ebû Dâvûd, “Nikah”, 31.

⁴³⁰ el-Bakara 2/143; Buhârî, “İman”, 30.

⁴³¹ Psikiyatr Mihriban Dalkıran dismorfofobiyi şöyle tanımlamaktadır: “Dismorfofobi bir kişinin vücudunda özellikle yüzünde veya herhangi bir beden bölgesinde var olduğuna inandığı ya da var olan çok hafif ama belli belirsiz hiç gözükmeyen bir kusura odaklanması ve onunla aşırı uğraşmasına verdiğimiz isim. Bu kusurların kötü, çirkin ve uygunsuz olduğunu düşünmek.” bk. TRT Haber, “Kusursuz Güzellik Yoktur, Sosyal Medya Vardır” (20 Ekim 2022), 1.

gerçek yaşamda da elde etmek için birçok estetik ameliyat geçirmektedir. Sosyal medya fenomenleri tekstil ürünlerinin reklamını yaparken anlaşmalı oldukları firmalar ile tek beden tipini dayatmaktadır. Bu durum, psikolojik açıdan insanları etkilemekte, eşler arasında da sıkıntılara yol açabilmektedir. Sosyal medyada uzunca vakit geçiren ve kendini bu görüntülere mâruz bırakan çiftler, birbirlerine aslında gerçekçi olmayan “kusursuz güzellik” noktasında psikolojik şiddet uygulayabilmektedirler. Bunun sonucunda kadınlar ve erkekler imaj üzerine fazlaca yoğunlaşmakta “kusursuz bir görüntü” için estetik operasyonlara yönelmektedirler. Sosyal medyanın, imaj oluşturma yönü baskın olduğundan bu platformlarda insanlar kendilerini ‘başkalarının gözünden’ değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Sosyal platformlardaki “beğen” butonu ile beyinde ödüllendirme mekanizması devreye girmektedir. Böylece kullanıcılar, diğer insanların kendilerini nasıl gördüğü ile ilgilenip beğenilme motivasyonu üzerinden içerikler üretmektedirler. Bu da beğeni alamayan sosyal medya kullanıcılarına özgüven konusunda ciddi yıkımlar yaşatmaktadır. Bir süre sonra kendilerine yabancılaşan kullanıcıların psikolojileri ciddi zarar görmektedir.

Aile bireylerinin birlikte vakit geçirmesi, güçlü bir aile bağının temelini oluşturur. Aile üyelerinin birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmeleri, sağlıklı bir aile yapısının oluşmasını sağlayıp aile kurumunun korunmasına katkı sağlar. Ancak, akıllı telefonlar ve ekranlar dikkatli kullanılmazsa, bu sorumlulukların yerine getirilmesini engelleyen birer etken haline gelebilir. Bu noktada aşırı ekran kullanımı aile içi iletişimi ve etkileşimi zayıflatmaktadır. Dolayısıyla aile fertlerinin sosyal medya kullanımını dengede tutarak, birbirleriyle daha kaliteli zaman geçirip bağlarını güçlendirmeleri önemlidir.

Ailenin korunması bağlamında ele alabileceğimiz bir diğer konu da ailenin bir parçası olan çocukların, sosyal içerik üretmek için malzeme olarak kullanılmasıdır. Belirli bir takipçi kitlesine ulaşarak gelir elde eden dijital içerik üreticileri, bazen evlerinin mahrem alanlarından paylaşımlar yapmakta ve çocuklarını da içerik üretimi sürecine dâhil etmektedirler. Bu durum temyiz çağına ulaşmamış çocukların, mahrem alanlarının ihlâl edilmesine sebep olabilmektedir. Çocuk hakları ve bu hakların ihlâli de İslâm hukuku kapsamında ele alınır. İslâm dini çocukların anne babalarına emanet olduğunu söyler. Bu yüzden çocukların hakkına girecek her türlü davranıştan kaçınmak gerekir. “Çocuklar Allah’ın anne babaya bir emanetidir. Onlar emanetlerine ve verdikleri sözlerine riâyet ederler.”⁴³²

Sosyal medyada artan takipçi sayısı, yorum ve beğeniler, kullanıcıların görünür olma durumlarını ve şeffaflığını arttırmış, böylelikle gizlilik ortadan kalkmıştır. Dijital dünyadaki “şeffaflık”, mahremiyete karşılık kullanılmaktadır. Şeffaflık bu bağlamda, özel alanın

⁴³² el-Mü’minun 23/8; el-Meâric 70/32.

olmaması ve içi görülebilir anlamında ele alınmaktadır.⁴³³ Bu noktada dijital mahremiyet, sınırları belli olmayan, olabildiğince şeffaf, insanları tehlikelere açık hale getiren bir olgu olarak kendini göstermektedir. Mahremiyet, her zaman dışarıdan gelen bir etki ile ihlâl edilmemektedir; sosyal medya kullanıcıları aile mahremiyetlerini, kendi ürettikleri içeriklerle de ihlâl etmektedirler. Bunlara paralel olarak siber ortamda yapılan yayınların içerikleri ile ilgili kanunî düzenlemeler de artmaktadır.⁴³⁴ Bu düzenlemeler toplumu, gençleri ve aileleri internet ortamındaki risklere karşı korumak, kişilerin şeref ve itibarı ile özel yaşamının gizliliğini güvence altına almak için yapılmaktadır.⁴³⁵

Buna ek olarak ailenin korunmasına yönelik 2022’de Sosyal Medya Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa ile:

Çocukların, gençlerin, ailenin bilinçlendirilmesi için “Erişim Sağlayıcıları Birliği”ne ilave görevler verilecektir.

- Çocuklar mâruz kalmamaları gereken görüntü, ses, yazı vb. içeriklere karşı korunacaktır.
- Çocuklara yönelik uygulamalar konusunda “ayrıştırılmış hizmet” sunumu sağlanacaktır.⁴³⁶

“Ailenin korunması” konusu sosyal medyanın etkilerini en aza indirmek için farklı yönleriyle ele alınmalı, bu konuda sosyal medya fıkı oluşturulmalı ve “aile”yi sosyal medyanın zararlarından korumak amacıyla çeşitli kurumlar birlikte çalışmalıdır.

2.1.2.3.2. Çalışma ve Kazanma Hakkı Hürriyeti

İnsanın en temel haklarından biri de çalışma ve kazanma hakkıdır. İnsan, yaşamını sürdürmek, ailesini geçindirmek, toplumda var olmak, can sıkıntısı yaşamamak, Yaratıcı’nın kerih gördüğü tembellikten kaçınmak ve çeşitli sebeplerden dolayı çalışma ihtiyacı hissetmektedir. Bunun yanında insan, kendisindeki potansiyeli, kabiliyetleri, içinde bulunduğu âlemi ancak çalışıp değerlendirmekle yol alabilmektedir.⁴³⁷ İslâm dini insanın çalışmasını, kabiliyetlerini değerlendirmesini önemser; çalışkanlığı teşvik eder, tembelliği yerer. Bu noktada İslâm hukukuna göre, yapılacak “iş”in yanında o işin meşruluğu da

⁴³³ Byng Chul Han, *Şeffaflık Toplumu*, çev. Haluk Barışcan (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), 12.

⁴³⁴ 7253 sayılı “İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, 31.07.2020 tarih ve 31202 sayılı resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi. Tam metin için bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi (Erişim 01 Kasım 2022).

⁴³⁵ Hasan Oymak, “7253 Sayılı ‘İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un’ Getirdikleri” *Yeni Medya* 9 (Aralık 2020), 137.

⁴³⁶ Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 01 Kasım 2022.)

⁴³⁷ Mehmet Rami Ayas, *Kur’an-ı Kerim’de Çalışma Kavramı Sosyolojik Bir Yaklaşım* (İzmir: Akademi Kitabevi, 1994), 6.

önemlidir. Kişinin emeğinin karşılığında elde ettiği kazancın helal olması gerekmektedir. Bu konularda birçok âyet ve hadis bulunmaktadır:

*“Kim helal (rızık) talep ederek yorgun bir şekilde gecelerse, günahları affolmuş olarak gecelemiş olur.”*⁴³⁸

*“İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir.”*⁴³⁹

Hadislerde, insan emeği ve çalışmanın değerini vurgulayan birçok örnek yer almaktadır. *“Bir sabah vakti Hz. Peygamber ashabı ile otururlarken güçlü, kuvvetli bir gencin oradan geçtiğini görürler. Bir kısım sahâbî: ‘Keşke şu genç gençliğini, gücünü ve kuvvetini Allah yolunda harcasaydı ne olurdu!’ dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: ‘Öyle söylemeyin, eğer o genç kendi ihtiyacı için yahut anne-babasını geçindirmek için koşuyorsa yine Allah yolundadır.’ buyurmuştur.”*⁴⁴⁰

*“Hiç kimse el emeği ile kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir.”*⁴⁴¹

Bir başka hadiste, İbn Ömer (r.a.) Resûlullah’ın: *“İşçinin ücretini alın teri kurumadan önce ödeyiniz.”* buyurduğunu rivâyet etmektedir.⁴⁴²

Mezkûr âyet ve hadisler çalışmanın, emek karşılığında kazanmanın önemini vurgulamaktadır. İslâm dini çalışma konusunda, dünya ve âhiret dengesini kuran ilkeler koyar. *“Allah’ın sana verdiğinden âhiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun.”*⁴⁴³ Kişi hem dünya rızkı için hem de âhiretini kazanmak için çalışır. Kur’ân’da Allah: *“Yeryüzünü sizin için kullanışlı hale getiren O’dur. Üzerinde dolaşın ve Allah’ın rızkından yiyip için; (ama unutmayın ki) dönüş yalnız Allah’adır.”*⁴⁴⁴ buyurmaktadır. İnsanın dünya hayatı için çalışırken parayı, malı, amaç haline getirmemesi gerekmektedir. İnanç sahibi kimseler için refah yaşam, dünyaya ve âhirete yönelik çalışmaları dengede tutmakla sağlanmalıdır. Bu konuda Yaratıcı, insanları Kârun’un durumu üzerinden uyarmaktadır:

“Kârûn Mûsâ’nın kavmindendi. O, gücüne dayanarak onlara haksızlık etmekteydi. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki sadece anahtarlarını güçlü kuvvetli bir ekip bile zor taşırdı. Halkı ona şöyle demişti: ‘Sakin şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmez. Allah’ın sana verdiğinden âhiret yurdunu

⁴³⁸ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-evsat*, thk. Tarık b. A‘vâd - Abdu'l-Muhsin el- Hüseyini (Kâhire: Darü'l-Harameyn, 1416/1995), 7/289.

⁴³⁹ en-Necm 53/39-41.

⁴⁴⁰ et-Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-evsat*, 7/56.

⁴⁴¹ Buhârî, “Büyü””, 15.

⁴⁴² İbn Mâce, “Ruhun/Rehinler”, 4.

⁴⁴³ el-Kasas 28/77.

⁴⁴⁴ el-Mülk 29/15.

kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de insanlara ihsanda bulun. Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışma! Şüphesiz Allah bozguncuları sevmez.”⁴⁴⁵

H. Peygamber, “*Servet, bir Müslüman için ne güzel arkadaştır. Yeter ki o, servetinden fakire, yetime ve yolcuya harcanmış olsun.*”⁴⁴⁶ hadisiyle hayır için elde edilen kazancın kıymetli olduğunu ifade eder.

Bugün dijital medya, insanlara birçok istihdam alanı sağlamıştır. İnsanlar evden internet aracılığıyla sosyal medya üzerinden kazanç sağlayabilmektedirler. Özellikle Youtube’da içerik üreterek para kazanma yolunu seçen birçok kullanıcı bulunmaktadır. Bu bağlamda, İslâm hukuku açısından değerlendirildiğinde, kazancın gerçek hayattan ya da sosyal mecralar üzerinden elde edilmesi fark etmeksizin meşrû yollarla sağlanması gerektiği ifade edilebilir. Diyanet’in sosyal platformlar üzerinden para kazanma konusunda fetvası şu şekildedir:

“Sosyal medya platformları, bilgi ve belge paylaşımı yapma, toplantı, sohbet ve yazışma üzerinden iletişim kurma imkânı sağlamanın yanı sıra günümüzde bir kazanç unsuru haline de gelmiş bulunmaktadır. Bir kazancın helal olabilmesi, kazanç unsuru olan mal veya hizmetlerin dinen meşrû olmasına bağlıdır. Buna göre:

- a. Bu platformlardaki yazı, belge, fotoğraf, müzik, video, reklam vb. yayınlar, dinen meşrû olmayan unsurlar içermemelidir. Bu kapsamda İslâm inanç esaslarını ve değerlerini inkar eden veya alaya alan, Allah’a ortak koşma, batıl dinleri övme ve onaylama, bu dinlere ait sembollerini şirin gösterme gibi tevhit inancına aykırı olan, İslâm’ın haram kıldığı faiz, içki, domuz ürünleri, kumar, yalan, zinâ, müstehcenlik ve cinsel sapkınlık gibi unsurlara teşvik eden her türlü içeriğin yüklenmesi, paylaşılması, tıklanması, beğenilmesi, takip edilmesi ve reklamının yapılması haram olduğundan bu tür yöntemler üzerinden kazanç elde etmek câiz değildir.
- b. Bu platformlara yüklenen içeriklerin dinen meşrû olmasının yanı sıra bunların izlenmesi veya tıklanması esnasında çıkan reklamların da meşrû olması için gerekli tedbirler alınmalıdır. Aksi takdirde -yapılan yayınlar meşrû olsa bile- bu reklamlardan gelir elde edilmesi câiz olmaz.
- c. Abone ve izlenme sayılarını yüksek göstermek için sahte hesaplar açmak veya satın almak, insanların aldatılmasına sebep olacağından, bu tür usuller kullanılarak kazanç elde edilmesi câiz değildir.
- d. Sosyal medya platformlarında içerik üretenlerin; suç unsuru barındıran, kul ve kamu haklarını ihlâl eden, özel halleri ve mahrem bilgileri ortaya koyan yayınlar üzerinden kazanç elde etmesi câiz değildir. Yukarıda zikredilen hususlara dikkat edilerek video paylaşım platformlarından kazanç elde etmek câizdir.”⁴⁴⁷

Tüm bunları dikkate alarak değerlendirdiğimizde, dijital kullanıcıların kişisel platformlarında daha çok izlenerek belli bir sayıya ulaşip reklam alma üzerinden para

⁴⁴⁵ el-Kasas 20/76-77.

⁴⁴⁶ Buhârî, “Tevhid”, 23.

⁴⁴⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu (Erişim 10 Ekim 2022).

kazanma gâyesi ile tüm mahrem yaşamlarını paylaşma yolunu seçmeleri de dinî açıdan uygun görünmemektedir. Bunun yanında, dijital platformlarda insan onurunu zedeleyen, kişileri hedef alarak onları rencide eden, canlılara zarar vererek oluşturulan içerikler üzerinden kazanç sağlamak da İslâm'ın ruhuna aykırıdır. Dolayısıyla insanın temel haklarından sayılan çalışma ve kazanma hakkı için dürüstlük, adalet, sağlamlık, haklara riâyet vb. erdemler gerçek hayatta olduğu gibi dijital hayatta da gözetilmesi gereken ilkelere dir.

Değerlendirme:

Görüldüğü üzere dijital ortamda kişisel hak ve hürriyetler gerçek hayatta olduğu gibi dijital ortamda da ihlâl edilebilmektedir. Bu noktada dijital medya, İslâm hukuku açısından değerlendirildiğinde birçok genel kâide ile birlikte makâsıdü's-şerîa ilkeleri önemli yer tutmaktadır. Sanal ortamda dine, cana, akla, nesle ve mala yönelik yapılan ihlâllere karşı bu hakların makâsıdü's-şerîa bağlamında korunabileceği görülmüştür. Bunun yanında en temel haklardan olan kişi dokunulmazlığı, mahremiyet, haberleşme özgürlüğü, inanç hürriyeti, çalışma ve kazanma hürriyeti gibi haklar hem modern hukuk hem de İslâm hukuku açısından farklı metotlarla koruma altına alınmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN DİJİTAL MEDYADA SORUMLULUĞUN ve KİŞİSEL HAKLARIN İHLÂLİ SONUCU ORTAYA ÇIKAN SUÇLAR ve MÜEYYİDELERİ

Bu bölümde, yeni medyada kişisel hakların ihlâli sonucu ortaya çıkan suçlar ele alınacaktır. Bilişim suçları kapsamına giren bu suçlar, dinî ve ahlâkî bağlamda incelenecek, kıyas yoluyla bu ihlâllerin müeyyidelerinin neler olabileceği tartışılacaktır.

Suç ve cezadan önce “sorumluluk” kavramının üzerinde durulması konunun daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir. Sorumluluk kavramı iki yönlü olarak ele alındığında hem bir eylemin öncesindeki ‘farkında olma ve kötü eylemden uzak durma hali’ hem de ‘bir eylemin sonucuna razı olma durumu’ olarak düşünülebilir.⁴⁴⁸ Yani, her eylemin bilincinde olup zararlı davranışların ortaya çıkmasının önüne geçmek ve herhangi zararlı bir fiilin doğurduğu sonucu hukukî olarak gidermek, sorumluluk erdeminin gerekliliğidir. Dijital medya açısından, sorumluluk hem bireyin sanal dünyada davranışlarını düzenleyen içsel bir bilinç hali hem de hukukî olarak bu davranışların sonuçlarına katlanma yükümlülüğü olarak değerlendirilebilir.

Bu bölümde, klasik fıkıh eserlerinde kişi tasarrufları olan hakaret, iftira, küfür, tecessüs, nefret söylemi, mahremiyet ihlâli, yalan haber üretme, kamu düzenini bozma vb. gibi durumların sonuçlarının neler olduğu ele alınacaktır. Buradan yola çıkarak uygulanan müeyyidelerin ve dijital mecradaki insan tasarruflarının İslâm hukuku açısından sonuçlarının neler olabileceği ortaya konulacaktır.

3.1. Suçların Önlenmesinde Sorumluluk Bilinci ve İslâm’ın Yaklaşımı

Sorumluluk kavramı Türkçe “sormak” fiilinden türemiş olup “Kişinin, kendi davranışları veya yetki alanına giren herhangi bir durumun sonuçlarını üstlenmesi” anlamına gelmektedir.⁴⁴⁹ Arapça mes’ûliyet kavramına karşılık gelen sorumluluk, “suâl” kelimesiyle karşılanan “soru” kökünden türetilmiştir ve uyulması gerekli olan kâidelere uymama durumunun hesabını verme halidir.⁴⁵⁰ TDV İslâm Ansiklopedisi’nde hukukî anlamda sorumluluk, “Uyulması gereken bir kurala aykırı davranışın hesabını verme, tazminatla

⁴⁴⁸ Bilal Aybakan, “Zarar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/130.

⁴⁴⁹ Akalın, “Sorumluluk”, 3230.

⁴⁵⁰ Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü*, 992.

yükümlü tutulma, işlenmiş bir suçun gerektirdiği cezayı çekme” anlamlarına gelir.⁴⁵¹ Sorumluluğun İslâm hukukunda istilâhî manası, tedbirsizlik, ihmâl, kasıt yoluyla mübâşeretene veya tesebbüben meydana gelen zarardan mükellef olma, sonucuna tazminle katlanmadır.⁴⁵² İslâm ceza hukukunda ise, “Kişinin işlemiş olduğu bir suçun gerektirdiği tenkilî (suçluyu uslandırıcı, başkalarını caydırıcı) bir müeyyideye mâruz kalması” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵³

Bir erdem olarak sorumluluk, insanı diğer canlılardan farklı kılan bir özelliktir ve akıllı bir varlık olarak insanın en temel görevlerinden biridir. Birey, toplumsal düzen içerisinde aldığı sorumluluk ile varlığını sürdürür. İnsanın, kendisi, çevresi ve Yaratıcısı ile olan ilişkisi, sorumluluklarının farkına vardığı ve sorumluluklarını yerine getirdiği oranda güçlüdür. İnsan bizatihi iradesinde olan tüm tasarruflardan sorumludur. Bu noktada Allah, Kur’ân âyetleriyle insanın bu dünyaya başıboş gönderilmediğini, tüm eylemlerinden sorumlu olduğunu bildirir. Bunun yanında Kur’ân’a göre sorumluluk sadece insana aittir.⁴⁵⁴

“İnsan, kendisinin başı boş bırakılacağını mı sanır?”⁴⁵⁵ “...Yapmakta olduklarınızdan dolayı kesinlikle sorgulanacaksınız.”⁴⁵⁶, “Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!”⁴⁵⁷, “Yoksa onlar, gizlediklerini ve fısıldaştıklarını bizim işitmediğimizi mi sanıyorlar?”⁴⁵⁸

Erdemli bir toplumu var eden yüksek ahlâkî özellikleri hâiz bireylerin yanında, toplumun sosyal ve ekonomik gibi birçok açıdan refahının sağlanması da şarttır. Bu noktada sorumluluk sahibi bireylerin yetiştirilmesi, yapılan kanunlar ve ortaya konan ilkeler ile refahın sağlanması alınan önlemlerin başında gelir. Nitekim, “İyi bir kanun, suçluları cezalandırmaktan çok, bu suçları engellemek için çaba sarfeder.”⁴⁵⁹ İslâm ceza hukuk sistemi de suçların işlenmeden önünün kesilmesini; toplumun can, ırz ve mal güvenliğinin sağlanmasını önceler. Hukukun maksatları da bu minvalde düşünülebilir.

Sorumluluk, hukukî bağlamda ‘bir eylemin sonucunda hesap verme’ anlamlarında kullanılsa da en temelde içten dışa doğru bir farkındalık durumu olduğu için kişinin kendisine soru sormasıyla başlamaktadır. Bu çerçevede düşünüldüğünde, bireyin herhangi bir eyleme girişmeden önce kendi içsel değerlerini ve ahlâkî ilkelerini değerlendirerek bir iç muhasebe yapması ve buna göre eylemlerinin sonuçlarını kabullenmesi gerekmektedir.

⁴⁵¹ Kemal Yıldız, “Sorumluluk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/380.

⁴⁵² Abdüsselâm Tuncî, *Müessesetü'l-mesûliyye fi ş-şer'iati'l-İslâmiyye* (Trablus: Menşûrâtü Cemiyeti'd-Daveti'l-İslâmi'l-Âlemiyye, 1415/1994), 266.

⁴⁵³ Erdoğan, *Fıkıh Sözlüğü*, 368.

⁴⁵⁴ el-A'râf 7/172; el-Ahzâb 33/72.

⁴⁵⁵ el-Kıyâme 75/36.

⁴⁵⁶ en-Nahl 16/ 93.

⁴⁵⁷ el-Hicr 15/92, 93.

⁴⁵⁸ ez-Zuhuruf 43/80.

⁴⁵⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev: Berna Günen (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017), 103-104.

Örneğin; bir insanın canına kastedecek bir kişinin, bu eylemin sonucunda alacağı cezadan ziyâde, kendisine yüklenen sorumluluğun farkında olarak o eyleme girişmemesi daha önemlidir. Böylece birey hem maddî ve manevî müeyyidelerden korunmuş olur hem de başkalarının hayatını riske atmadan, akıllı bir varlık olmanın gerektirdiği sorumluluğu yerine getirmiş olur. Yani sorumluluğu, kişinin davranışlarının sonuçlarına katlanmasının yanında, o davranışlara yönelmesini engelleyen yüksek bir ahlâkî bilinç durumu olarak da ele almak mümkündür. Zira İslâm’a göre esas olan, bir şeyin zararının tazmin edilmesinden önce o şeye zarar vermemektir.⁴⁶⁰ Dolayısıyla bir şeye zarar verip sonrasında o zararın giderilmesinden ziyâde, bir şeye zarar vermemek ilkesel olarak önce gelir. Zarar sonrası ortaya çıkan tazmin, sorumluluğun zorunlu olarak doğurduğu bir sonuçtur.

İlk dönem fıkıh eserlerinde muamelat konularıyla birlikte tazminat ve buna bağlı sorumluluklardan, müstakil olmasa da yeri geldikçe dağınık konular içinde bahsedilmiştir. “Damânât (sorumluluk)” başlığı altında müstakil çalışmalar, sonraki dönemlere rastlamaktadır.⁴⁶¹ Fıkıhta sorumluluk anlamında kullanılan farklı kavramlar mevcuttur. Bunlar uhde, damân, garâmet, zimmet olarak değişmektedir.⁴⁶² Sorumluluk kavramı içtimaî, şahsî, dinî vb. kavramlarla farklı açılardan ele alınabilir.

Mesuliyet yüklenecek suçların daha iyi değerlendirebilmesi için sorumluluğun türlerini bilmek önemlidir. Sorumluluk, yaptırım bakımından; cezâî sorumluluk ve hukukî/medenî sorumluluk olarak ikiye ayrılır. Cezâî sorumluluk, “insanın kendi seçimiyle anlamı ve sonucunun idrakinde olarak işlediği, hukuk nizamınca suç sayılan fiilin ceza niteliğindeki yaptırımlarına katlanması”nı ifade eder.⁴⁶³ İslâm hukukuna göre, aklî melekeleri yerinde ve ergenlik çağına gelen her insan ceza ehliyetine sahiptir. Bu da cezâî fiillerinden sorumlu olduğu anlamına gelir.⁴⁶⁴ Hukukî/medenî sorumluluk ise; akdî ve akit dışı sorumluluk olarak ele alınır. Akdî sorumluluk, “Kişinin haksız fiiliyle verdiği zarardan, borcunu ifa etmemesinden veya geç yahut kötü ifa etmesinden dolayı tazminle yükümlü olması”, akit dışı sorumluluk (cürmi)⁴⁶⁵ ise, aralarında önceden akdî bir münasebet

⁴⁶⁰ “Bir şeyi baştan önlemek meydana geldikten sonra geriye sarmaktan daha kolaydır.” Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ala’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir A’ta (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990), 2/66.

⁴⁶¹ Hanefilerden Mecdüddîn el-Üsrüşenî (v. 637/1240) *el-Fusûl fi’l-muâmelât* adlı eserinin “Ödenmesi Zorunlu Olan Tazminat Türleri ve Bunların Keyfiyeti” başlığı altında sözleşmeden ve sözleşme dışındaki haksız fiillerden doğan sorumlulukları ele almıştır. Bu yöntemi İmâdüddîn el-Mergînânî (v. 670/1271) *Fusûlu’l-ihkâm fi usûli’l-ahkâm* eserinde de geliştirerek devam ettirmiştir. Daha sonra bu konuları Zenbillizâdelerden Fudayl Çelebi (v. 991/1583) *ed-Damânât fi’l-furûi’l-Hanefiyye* adlı eserinde iyice geliştirmiştir. Bu yönüyle Çelebi’nin eseri tazminat/sorumluluk hukuku alanında müstakil olarak ortaya konulan ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Bk. Kâmil Yelek, *Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 1-2.

⁴⁶² Bilmen, *Kâmus*, 8/205, 3/353,

⁴⁶³ Yıldız, “Sorumluluk”, 380.

⁴⁶⁴ Yıldız, “Sorumluluk”, 382.

⁴⁶⁵ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 2/469.

bulunmaksızın veya önceden mevcut akdî münasebet ihlâl edilmeksizin bir kimsenin başka birine zarar vermesi halinde tazminat borcunun ortaya çıkmasıdır, buna haksız fiil sorumluluğu da denir.⁴⁶⁶ Akit dışı sorumluluk, kusurlu fiiliyle başkasına zarar veren kimsenin fiilinden ve doğurduğu sonuçlardan sorumlu olması durumunda kusura dayanan sorumluluk olarak ele alınır. Bu tür sorumlulukta zarar verenin kusurlu olmadığını ispat etmesi, sorumluluktan kurtulma sebebidir. Ancak kişi, bazı durumlarda kusursuz olmasına rağmen sorumlu tutulur. Bu, kusura dayanmayan sorumluluk olarak ele alınır. Buna objektif sorumluluk veya sebep sorumluluğu denilmektedir.⁴⁶⁷ Mecellede bu kâide “*Mübâşir müteammid olmasa da dâmin olur.*” şeklinde geçer.⁴⁶⁸ Sonuç olarak İslâm hukuku, kişiyi, her ne şekilde olursa olsun bir başkasına verdiği zararı tazmin ile sorumlu tutmuştur. Cezâî sorumlulukta, suç teşkil eden bir fiilde bir kasıt aransa da tazmin sorumluluğunda sadece zararın olması yeterli olmuştur. Konusuna göre akdî ve cürmî (akit dışı) sorumluluk şeklinde iki kısma ayrılan tazminat, Hanefî fakihlerinden olan Mecdüddîn el-Üsrûşenî (v. 637/1240’tan sonra)’ye göre akdî sorumluluk ve akit dışı sorumluluk kısımlarından oluşur. Akdî sorumluluk kapsamında vekâlet, vedâ, âriyet, rehin ve icâre akitleri⁴⁶⁹ ile işçilerin sözleşmeye aykırı davranması sebebiyle meydana gelen zararlardaki tazmin durumlarının nasıl olacağı ele alınmaktadır.⁴⁷⁰ Akit dışı (cürmî) meydana gelen zararlara gelince, bunların genel olarak gasp ve itlaf başlığı altında toplanması mümkündür. Gasp sorumluluğu bağlamında, gasp edilen menkul ve gayrimenkul mallardaki zararlarda (gerek tamamen gerekse kısmen) iâde ve tazmin esaslarının nasıl olacağı hususu izah edilmeye çalışılmıştır. İtlaf sorumluluğu bağlamında ise, genel olarak kişinin doğrudan (mübâşeret) veya dolaylı yoldan (tesebbüb) başkasına verdiği zararlardaki tazmin sorumlulukları incelenmiştir.⁴⁷¹ Bu bağlamda “kişinin kendisine verilen emre uymak suretiyle başkasına verdiği zararlar (âmir ve memurun sorumluluğu), jurnal sebebiyle meydana gelen zararlar, hayvanlar ve köleler ile çocukların yaptığı zararlı eylemler, hayvanlara ve insanlara yönelik haksız fiiller (cinâyât) ve kişinin mubah alanda, kendi özel mülkünde veya kamusal alanda yaptığı tasarruflar (ateş yakma, sulama, kuyu kazma, bir şey bırakma ya da atma) sonucu meydana gelen zararlardaki tazmin durumları ortaya konulmuştur.”⁴⁷² Mergînânî’nin tazminat konularına dâhil ettiği bazı

⁴⁶⁶ Yıldız, “Sorumluluk”, 382.

⁴⁶⁷ Yıldız, “Sorumluluk”, 382.

⁴⁶⁸ Mecelle, md. 92, 27.

⁴⁶⁹ Ebû Muhammed Gıyâsüddîn Ganim b. Muhammed el-Bağdâdî, *Mecma’u’l-damânât fi mezhebi’l-imâmî’l-A’zam Ebî Hanîfe en-Nu’mân* (Kâhire: Dârü’l-Kitâbi’l-İslâmî 1308/1890), 12-27.

⁴⁷⁰ Kâmil Yelek “Fudayl Çelebi’nin ed-Damânât fi’l-furûi’l-Hanefiyye Adlı Eserinin Tazminat Literatürü İçerisindeki Yeri”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 304.

⁴⁷¹ Yelek, “ed-Damânât”, 305.

⁴⁷² Ebû’l-Feth Mecdüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hüseyn b. Ahmed el-Üsrûşenî, *el-Fusûl fi’l-muâmelât*, (Nuruosmaniye, 1187/1773), 368a-430a; Yelek, *Gasp ve İtlaf*, 286-292.

konular da şunlardır: Başkasının emriyle birine yapılan haksız fiiller, zarara sebep olma (tesebbüb) ile başkasını veya ona ait bir malın yerini gösterme (delâlet) sonucunda meydana gelen zararlar, hayvanların zararlı fiilleri ile hayvanlara yönelik haksız fiiller, gayrimenkullerin (akar) gasbı, mülk sahibinin gasbedilen malını başka bir şehirde talep etmesi, kendisine emânet mal bırakılan kişinin (mûda‘) sorumluluğu, cenine verilen zararların tazmini, özel işçi (ecîr-i hâss) ile ortak işçi (ecîr-i müşterek) ve onların işçilerinin sorumluluğu, başkası adına ticaret yapan kişinin (müstebdi‘) sorumluluğu vb. zararlardır.⁴⁷³

Yeni medyada veya iletişim araçları yoluyla işlenen suçlar da söz konusu sorumluluklar kapsamında değerlendirilebilir. Dolayısıyla dijital ortamdaki gerek medya kullanıcılarının gerekse medya üreticilerinin hukukî sonuç doğuran her türlü eylemi, maddî ve manevî zararın ortaya çıkmasına sebep olan fiilleri de akdî ve cürmî tazminat olmak üzere her iki sorumluluğu gerektirebilir. Sosyal medyada kişisel hakların ihlâl edilmesi, ihmal veya haksız bir fiil sonucu şahsa verilen maddî ve manevî zararlar, hukukî/medenî sorumluluğun bir gereği olarak tazmin etme yükümlülüğü getirmektedir. Bir failin sonuçlarını bilerek suç kastıyla işlediği suçlar karşılığında bilişim suçları ekseninde verilen müeyyidelere katlanması da cezâî sorumluluğun bir gereğidir.

Suç-ceza dengesinde gözetilen önemli bir husus verilen cezanın suça muadil olmasıdır. İslâm ceza hukukunun işlerliği için öncelikle suça zemin hazırlayan unsurların ortadan kaldırılması esastır. Bunun yanında bireyleri ve toplumu suça iten yolların kapatılması da cezadan önce gelir. Suçu önleme noktasında bir başka yöntem de “sorumluluk” erdeminin tüm bireylerde ve toplumda yaygın hale getirilmesidir. Nitekim sorumluluk bilinci olan bireylerden oluşan erdemli bir toplum inşası için Kur’ân âyetlerinden birçok temel ilke hâsıl olmaktadır.⁴⁷⁴ İslâm ceza hukuku sisteminde cezaların uygulanabilmesi için tüm önlemlere rağmen gerçekleşen bir suçun var olması gerekir. Yani suça iten sebeplerin önlenmesine ve ortadan kaldırılmasına rağmen yine de suç unsuru ortaya çıkıyorsa o zaman yaptırım uygulanmaktadır.

İslâm hukukunda fiillerin amaç ve sonucuna göre hüküm almasını ifade eden çatı bir kâide olarak nitelendirilen i‘tibâru meâlâtî’l-ef‘âl’in en önemli ilkelerinden biri⁴⁷⁵ de sedd-i

⁴⁷³ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî, *el-Hidâye*, thk. Talal Yusuf (Beyrût: Darü İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, ts.), 3/230-242.

⁴⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Şahin Güven, *Erdemli Toplumun İnşası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2019), 141-289.

⁴⁷⁵ İ‘tibâru meâlâtî’l-ef‘âl’in diğer alt ilkeleri olarak istihsan, feth-i zerâi‘, mürââtü’l-hilâf, hiyel ve maslahat kabul edilir ve bu kâide şöyle tanımlanır: “Müctehidlerce, normal durumlarda verilen hükmün makâsîdü’ş-şerîaya aykırı sonuçlar doğuracağına düşünüldüğü durumlarda, istihsan, istislâh, sedd-i zerâi‘ gibi delilleri kullanmak suretiyle bu hükmün verilmesini engelleyip makâsîdü’ş-şerîaya uygun düşen bir hükmün verilmesini tercih etmektir.”. Evren Torbalı - Ali Bakkal, “Mustafa Sabri Efendî’nin İ‘tibâru Meâlâtî’l-Ef‘âl Anlayışı”, *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Aralık 2022), 177-178.

zerâi' ilkesidir. Sedd-i zerâi' ıstılâhî manada, “şer’i emirlerin ihmaline, suiistimaline veya dinî açıdan sakınca doğuracak neticelerin meydana gelmesine sebep olabilecek yolların engellenmesi”⁴⁷⁶ şeklinde kullanılır veya “İster övülen ister yerilen ister iyi ister kötü ister faydalı ister zararlı olsun vesile ve yolların, amaçlanan sonuçlara yol açmamak için kapatılması” şeklinde de tarif edilir.⁴⁷⁷ Dolayısıyla mefsedete götürecek her türlü yol sedd-i zerâi' ilkesi gereğince engellenebilir. Sosyal medyada bireyin kişilik haklarına zarar verecek durumlar yaşanmaktadır. Bu noktada “erişim engelleme”, çeşitli sebeplerle web sitelerine ulaşımın engellendiği bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Buradaki amaç ise ailenin, gençlerin, çocukların korunmasıdır.⁴⁷⁸ Burada sedd-i zerâi' ilkesini işletecek otorite, devlet başkanıdır. Devlet başkanı bireyin ve toplumun maslahatını düşünerek bazı şeyleri hukukî çerçevede kısıtlayabilir. Ancak bu hak, keyfî olarak veya kişisel çıkarları korumak amacıyla kullanılmamalıdır. Sosyal medya bağlamında düşününce olursak toplumsal infiale ve kaosa sebebiyet verecek durumlarda bu ilke işletilebilir, ancak herhangi bir şeyin üstünü kapatmak amacıyla yapılmamalıdır. Sedd-i zerâi', suçun oluşmasını önleyecek ve mefsedete sebep olacak durumlarda kullanılmalıdır.

Alınan tüm önlemlere ve müeyyidelere rağmen, insan suç işlemeye devam etmektedir. Nitekim Kur’ân, insanın olumlu özelliklerinin yanında olumsuz niteliklere de sahip bir varlık olduğunu vurgular: “Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister; nefsânî arzularına uyanlar ise büsbütün yoldan çıkmanızı isterler.”⁴⁷⁹, “Şüphesiz insan, çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır.”⁴⁸⁰ İnsan arzu sahibidir. Akıl, insanın suça yönelmesini engellemek için mantıksal argümanlar üretse de aslında insanı suç işlemeye yöneltten şey arzuları ve duygularıdır. Din bu noktada ilke ve öğretileriyle insan ve toplum üzerinde etkisi olan, insan davranışlarına yön veren faktörlerden biridir.⁴⁸¹ Gerektiği zaman insanın davranışlarını ödüllendirir veya cezalandırır. Dolayısıyla kanun koyucu, vaz’ ettiği ceza hükümleri ile suçluya, suçunun sonucuna katlanma sorumluluğu yükler. Bu noktada “sorumluluk” bir suçun sadece sonrasını değil, aynı zamanda öncesini de ilgilendiren iki yönlü bir erdemdir. Bunun yanında “sorumluluk başından beri beşerî eylem alanına dönük ve tümüyle kişisel bir olgudur. Bu, insanın doğruyu, iyiyi, güzeli, seçmekte olduğu kadar, aksini isteme, seçme, benimseme

⁴⁷⁶ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü'l-fikhi'l-âmm el-fikhu'l-İslâmî fî sevbihî'l-cedîd* (Şam: y.y., 1387/1967), 1/98.

⁴⁷⁷ Muhammed Hîşâm el-Bürhânî, *Seddü'z-zerâi' fî şer'iatî'l-İslâmiyye* (Şam: Dârü'l-Fıkr, 1995), 57.

⁴⁷⁸ Bülent Kent, *Türkiye’de İnternet Sitelerine Erişimin Engellenmesi* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2019), 51; Atlı, “Kişi Hakları”, 13.

⁴⁷⁹ en-Nisâ 4/27

⁴⁸⁰ el-Meâric 70/19-21.

⁴⁸¹ Muammer Bayraktutar, “Suç Önlemede Dinî ve Ahlâkî Değerlerin Rolü”, *Suç Önleme Sempozyumu*, ed. Sekine Bozdemir - Uğur Argun (Bursa: Bursa Emniyet Müdürlüğü Yayınları, 2011), 1/9.

ve yaşama geçirme hakkına da sahip olması anlamına gelir.”⁴⁸² Dolayısıyla kötü eyleme yönelme hakkı, eylemin sonucuna katlanmayı zorunlu ve eylemi yapanı da sorumlu kılar.

Sorumluluk, bir eyleme yönelme ve şahsî haklarını kullanma özgürlüğüne paralel olarak ortaya çıkan bir durumdur. Dijital çağda hak, sorumluluk ve özgürlük gibi kavramlar, postmodernist bir yaklaşım ile ele alınarak yapı sökümü uğratılmıştır. Böylece bu kavramların anlamlarında muğlaklık oluşmuştur. Bu doğrultuda, sorumluluk, hak ve özgürlükle olan geleneksel ilişkisinden kopararak bağımsız bir kavram olarak ele alınmaktadır. Bunun sonucunu ve yansımalarını sanal medyada görmek mümkündür. Dijital medya kullanıcıları sınırsız özgürlük ve hak kullanımı yanılgısına düşmektedirler, ancak özgürlük ve hak kavramı sorumluluktan bağımsız düşünülmemelidir. Sorumluluk, bireyin sınırsızca kullanmak istediği özgürlüğüne sınır çizmektedir. Bu hem hukukî hem de ahlâkî bir sınırdır. Yani birey, hak sahibi ve özgür olduğu oranda sorumlu, sorumlu olduğu oranda da özgürdür.

Günümüz değişen dünyasında gelişen teknolojiye paralel olarak suçun şekli ve kapsamı değiştiği gibi sorumluluğun içerik ve kapsamı değişmiştir. Kişinin lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilmesi bakımından dijitalleşen dünyada ortaya çıkan suçlar, bu suçların müeyyideleri ve sorumluluklar da bu bağlamda tespit edilebilir.

Sorumluluk, dijital medyada suçu önleyen bir erdem ve suçun zararını tazmin eden bir olgu olarak kişinin kendisine, çevresine ve Yaratıcı'ya olmak üzere üç farklı açıdan ele alınabilir.

3.1.1. Kişinin Kendisine Karşı Sorumluluğu

Modern hukuk sistemlerinde sorumluluk, kişinin kendi dışındaki varlıklar ile karşılaşması sonucu başlar. Yani beşerî hukukta daha çok dışarı ile kurulan ilişkiye bağlı olarak oluşan bir sorumluluk anlayışı vardır. Ancak dinin ilkeleri bağlamında oluşturulan hukuk sisteminde sorumluluk, önce kişinin kendisi ile başlamaktadır. Bu noktada toplumun bir parçası olan bireyin sahip olduğu sorumluluklardan önce, bilinçli bir insan olarak varlığını ortaya koyması şu bakımdan önemlidir; herhangi bir dış etki ile (hukuk, yasa vs.) sorumluluk bağlamında bir eylem veya eylemsizlik durumunda kişinin salt kendisine karşı vicdanî yükümlülükleri yerine getirmesi, topluma karşı sorumluluğunu kolaylaştıran bir durumdur. Çünkü toplumu oluşturan her bir birey, kendisine karşı sorumluluğunu yerine getirdiğinde toplumsal düzen de büyük oranda sağlanmış olur. Bireyin kendi varoluşunu ve değerlerini anlaması, topluma etkin ve bilinçli bir katkı sağlayabilmesi için temel bir gerekliliktir. Bu

⁴⁸² Temel Yeşilyurt, “Kur’ân Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2005), 39.

noktada din, bireysel ve toplumsal anlamda hem içsel hem de dışsal bir kontrol mekanizması oluşturmaktadır.

Kişinin kendisine karşı en büyük sorumluluğu, ruhen ve bedenen kendi varlığını korumasıdır. Böylece maddî-manevi varlığının kıymetinin farkında olan insan, diğer canlıların varlığına da saygı duyar, onları korur. Bu bakımdan İslâm dini, kişiye önce kendisini koruma sorumluluğu verir; canını, aklını, bedenini korumakla onu mükellef kılar. Bunun yanında toplumsal bir varlık olarak insan, önce birey olarak, sonra anne-baba, eş, kardeş, öğretmen, öğrenci vb. kimliklerin gerekliliklerini yerine getirerek kendi varlığını sürdürmüş olur. Kendisine görev ve sorumluluklar yüklenen insanın, Kur’ân’ın belirttiği gibi göz, kulak, kalp, gönül gibi sahip olduğu şeylerin yaptıklarından haberdar olması gerekmektedir.⁴⁸³ Kur’ân, sorumluluk görevini insanın kabul etmesini şöyle ifade eder, “*Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi.*”⁴⁸⁴ İnsanın üstlendiği emanet en kapsamlı anlamıyla sorumluluktur. Bazı müfessirler -Zemahşerî ve Fahrüddin Râzî gibi- Ahzâb sûresinin 72. âyetinde geçen “emanet” kelimesini “yükümlülük” anlamında tefsir etmişlerdir.⁴⁸⁵ Allah insanı, cüz’i irade sahibi ve özgür bir varlık olarak yaratmıştır. Böylece insan tercihlerinde serbest bırakılmış, seçimlerinin sonucundan ise mes’ul tutulmuştur. Kur’ân’a göre her insan öncelikle kendi yaptıklarından sorumludur.⁴⁸⁶ Kişinin kendisine karşı sorumlu tutulması öncelikle kendisine karşı yapıp ettikleri ile ilintilidir. Bu noktada, bireyin kendisi ile ilgili tasarruflardan mes’ul tutulması dijital medya bağlamında düşünüldüğünde insanın vücudunu, aklını ve fitratını koruma olarak düşünülebilir. Dijitalleşme ile doğrudan veya dolaylı olarak insanı fizikî veya ruhsal olarak tehdit eden durumlara karşı birey kendi sorumluluğu gereği önlem almalıdır. Dijitalleşmeden sonra yaşam pratiklerindeki dönüşümle insanlar, akıllı ekran karşısında oldukça fazla vakit geçirmektedir.⁴⁸⁷ Bu, iş ve eğitim hayatının getirdiği zorunluluğun yanında, keyfi olarak insanların rutini haline gelmiştir. Bu noktada kişi, akıllı cihazları kullanırken kendisine zarar veren durumlardan kendisini korumalıdır. Dijital çağda internet kullanım hakkı kişinin en temel haklarından olsa da kişi internete bağlı olarak ortaya çıkan zararları da göz ardı etmemelidir. Dolayısıyla birey, internet erişim hakkını kullanırken kendisine karşı mesuliyeti çerçevesinde kendi hakkını çiğneyecek davranışlarda bulunmamalı

⁴⁸³ el-İsra 17/36.

⁴⁸⁴ el-Ahzâb 33/72.

⁴⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/563; Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *et-Tefsîru l-kebîr* (Beyrût: Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 1426/2005), 25/206.

⁴⁸⁶ el-Bakara 2/286.

⁴⁸⁷ Türkiye’nin 2023 dijital raporuna göre günlük ortalama internet kullanımı 7 saat 24 dakikadır. Bunun 4 saat 26 dakikası akıllı telefonlarda, kalanı diğer akıllı ekranlarda kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Dijital 2023: Türkiye-DataReportal-Global Digital Insights (Erişim 01 Aralık 2023).

ve sınırlarının farkında olmalıdır. En azından bireyler, iletişim teknolojisinin sunduğu aygıtları, kontrol mekanizması sağlayan programlar ile kullanılmalıdırlar. Yani hem sorumluluk çerçevesinde hem de teknik kullanım açısından bir sınırlama söz konusu olmalıdır. Ahlâkî ve hukukî açıdan düşünüldüğünde kişinin kendisine karşı sorumlulukları noktasında şunlar göz önünde bulundurulabilir:

1. Zihin sağlığına zarar verecek ve fizikî rahatsızlıklar doğuracak şekilde saatlerce akıllı ekranlar kullanmamalı ve sanal platformlarda vakit geçirmemelidir.
2. Paylaşım içeriklerinde mahremiyet sınırlarına dikkat edilmelidir.
3. Kişi, kendi güvenliğini tehdit edecek şekilde sürekli konum paylaşımında bulunmamalıdır.
4. Sosyal medyanın algı yönetiminin farkında olmalı ve manipülatif dijital haberler, eleştirel bir yaklaşım ile okunmalıdır.
5. Hassas içerikli video ve resimler açık bir şekilde paylaşılmamalıdır.
6. Dinî içerik üretirken kaynağı iyi araştırmalı, teyit edilmeyen dinî içerikler paylaşılmamalıdır.
7. Zihin olumsuz sanal içeriklere mârûz bırakılmamalıdır.
8. Uyku düzenini bozan, melatonin hormonunu azaltan mavi ışığın zararlarından korunmak için en az iki saat önce akıllı ekrandan uzaklaşılmalıdır.

Sonuç olarak insan düşünebilen, kendi tercihlerini yapıp bu tercihlerinin sorumluluğunu üstlenen bir varlıktır ve bu özelliği ile de diğer canlılardan ayrılır. “Birey, kendi eylemlerini gerçekleştirebilen ve sahiplenebilen özgür bir varlıktır. Bu özgürlük davranışlarından sorumlu olabilmenin bir gereğidir. Özgürce gerçekleştirilen eylemler karşısında, Kur’ân’ın yerleştirmeye çalıştığı sorumluluk fikri, özgürlükten kaynaklanan aşırılıklara, taşkınlıklara ve kötüye kullanımlara karşı frenleyici bir işlev görür.”⁴⁸⁸

3.1.2. Kişinin Çevresine Karşı Sorumluluğu

Kişinin çevresine karşı sorumluluğu, tüm varlıklara karşı olan sorumluluğunu kapsamaktadır. Yani insanlara, hayvanlara ve doğaya karşı üstlenilen sorumluluklar bu bağlamda düşünülebilir. İnsan, eylemler arasında tercih yapabilen bir varlıktır. Her tercih beraberinde bir sorumluluk getirir. Dolayısıyla tercihin olmadığı yerde sorumluluk yoktur. Zira tercihin olmadığı yerde cebr/ikrâh vardır. Cebrin olduğu yerde de sorumluluktan bahsetmek mümkün değildir.⁴⁸⁹ Bu noktada cebrin olduğu durumda sorumluluğun kalkacağını

⁴⁸⁸ Yeşilyurt, “Bireysel Sorumluluk”, 49.

⁴⁸⁹ Zeydan, *el-Vecîz*, 134-143; Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l usûli'l-hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 40.

gösteren hadisler bulunmaktadır. “Şüphesiz Allah, ümmetinden hata, unutma ve (rızalarının olmadığı hâlde) zor altında yaptıkları şeylerden ötürü (doğacak sorumlulukları) kaldırmıştır.”⁴⁹⁰ Dolayısıyla kişi özgürlüğü oranında sorumludur.

İnsan, yapısı gereği tek yaşayamayan, sosyal bir varlıktır. Bu etkileşimin getirdiği görev ve sorumluluklar vardır. Bu durum insanların karşılıklı ihtiyaçlarını gidermesini gerekli kılar. Dolayısıyla insan kendisine karşı sorumluluklarını yerine getirdikten sonra var oluşunu sürdürdüğü topluma ve çevreye karşı sorumluluklarını da bilmesi gerekir. Sorumluluk bilinci yüksek olan insan, sahip olduğu özgürlüğü kötüye kullanmaz. İslâm hukukuna göre, yeryüzü insanın istifadesine sunulmuştur, ancak emanet hükmündedir. Dolayısıyla insan, yaşamını idame ettireceği oranda dünyadaki olanakları kullanabilir, fakat keyfî olarak çevresini ve diğer canlıları yok etme hakkına sahip değildir. Hz. Peygamber de bu konuda şöyle buyurmuştur: “Kim haklı bir sebebe dayanmadan bir serçeyi, hatta ondan daha küçük bir canlıyı öldürürse o canlı kıyamet günü davasını Allah’a götürür ve ‘Ey Allah’ım! Falan beni, bir fayda olmaksızın öldürdü.’ der.”⁴⁹¹

İnsanın, doğanın dengesini bozmadan ekosistemin bir parçası olduğunun bilincine vararak yaşam sirkülasyonuna devam etmesi gerekir. İnsanı bu sistem içerisindeki canlılardan farklı kılan özellik, onun simge ve anlam üretebilen akıllı bir varlık olmasıdır. İnsan bu yönüyle çevreden ayrı bir noktada konumlandırılrsa da bu durum insan için bir üstünlük değil, onun eylemleri sonucunda mes’ul tutulmasını gerekli kılan bir niteliktir. Burada söz konusu “çevre”nin kapsamına hava, su, toprak, doğa ve tüm canlılar girmektedir. Dolayısıyla, insanın çevreyle ilişkisinde, sahip olduğu sorumluluklar bağlamında teknoloji ile kurduğu ilişki de ele alınmalıdır.

İnternetin ve dijital medyanın kullanımı ile çevreye verilen zararın daha da arttığını gösteren çalışmalar söz konusudur. Özellikle Covid19 Pandemi döneminde zirveyi gören dijitalleşme ile atılan her dijital adım, çevresel birçok etkiye sebep olmuştur. Bu etki, “Dijital Karbon Ayak İzi” (DKAİ) olarak ifade edilmektedir.⁴⁹² Son yıllarda DKAİ⁴⁹³ üzerine ciddi araştırmalar yapılmakta ve tüm bu unsurların çevreye verdiği zararın büyüklüğü ortaya

⁴⁹⁰ Buhârî, “İkrah”, 6; İbn Mâce, “Talak”, 16.

⁴⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 32/220.

⁴⁹² Murat Demirel, “Fark Edilmeyen: Dijital Karbon Ayak İzi” *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Konularının Akademik Yansımaları*, ed. Şahin Karabulut (Bursa: y.y., 2022), 164.

⁴⁹³ “Karbon ayak izi hesabı, bir kişinin bir yıl içerisinde doğa ortamına saldırdığı CO2 miktarının belirlenmesi ile bulunur. Ulaşım, ısınma, yeme, içme vb. aktiviteler ile üretilen ve tüketilen ürünler sonucunda oluşan karbon miktarı karbon ayak izini belirlemektedir. Bir başka ifade ile bir karbon ayak izi kişinin, kurumların veya herhangi bir üründen kaynaklı olarak doğaya bırakılan sera gazlarının genel toplam içindeki oranıdır.” Dijital karbon ayak izi de internet kullanımıyla oluşan veri izi olarak açıklanıyor. Bk. Kazım Kumaş vd., “Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Karbon Ayak izi Tespiti: MAKÜ Bucak Sağlık Yüksekokulu Örneği”, *el-Cezerî Fen ve Mühendislik Dergisi* 6/1 (Ocak 2019), 109.

konulmaktadır.⁴⁹⁴ Karbon ayak izi tartışmalarında, büyük şirketlerin çevresel sorumluluğu genellikle göz ardı edilmekte ve bireyler suçlanmaktadır. Ancak, petrol şirketleri ve sanayi tesisleri, fosil yakıt üretimi ve endüstriyel faaliyetlerle atmosfere büyük miktarda sera gazı salınımına yol açmaktadır. Dijital karbon ayak izi de dijitalleşmenin artan etkisiyle önemli bir mesele haline gelmiştir. Dijital şirketler ve kullanıcılar, internet kullanımı, veri tüketimi ve cihaz tercihleri ile çevresel etkileri arttırmaktadır. Bu bağlamda, dijital karbon ayak izinin azaltılmasında hem şirketlerin hem de bireylerin ortak sorumluluğu bulunmaktadır. Akıllı ekranlarda uzun süre geçirmek, tweet atmak, video izlemek, haber okumak, uzun süreli internet kullanımı, sanal platformlar üzerinden izlenen diziler, sosyal medyada yapılan beğeniler, web sitelerine yapılan tıklamalar, dijital oyun ve eğlenceler, akıllı telefon uygulamaları, uzaktan eğitim, video konferanslar gibi benzeri eylemler karbon salınımını arttırmaktadır.⁴⁹⁵ Yani, dijital ortamda geçirilen süre, dijital karbon ayak izlerini çoğaltmaktadır. “Global nüfusun yaklaşık %60’ı, yani 4,66 milyar aktif kullanıcısı ile internet, senede 1,6 milyar ton sera gazı emisyonuna neden olmaktadır. Cihazların, internetin ve destekleyici sistemlerin karbon ayak izi, global sera gazı emisyonunun neredeyse %3,7’sini oluşturmaktadır. Dünya internet trafiğinin %60’ını oluşturan çevrim içi video izlemek, en büyük yığın olarak sayılmakta ve senede 300 milyon ton karbondioksit üretilmesine neden olmaktadır.”⁴⁹⁶ Kişinin başta kendisine karşı yerine getirmesi gereken görevlerden olan sağlıklı bir hayat için yaşam koşullarını iyileştirmek ve yaşanılabilir bir dünya oluşturmak, tüm varlıklara karşı sorumluluğun bir gereğidir.

Sanayi devriminden sonra yaşanan köklü dönüşüm ile insanların bu devrimin getirdiği etkilerden tamamen korunması nasıl mümkün değilse bugün internetin hayatımıza girmesi ile yaşanan dönüşümden kaçmak da mümkün değildir. Ancak bu noktada çevreye ve çevrenin bir unsuru olarak insanın kendi türüne verdiği zararları azaltmak için birtakım önlemler alınabilir. Bu tedbirleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Genel olarak internet ve sosyal medya kullanım alışkanlıkları gözden geçirilmeli ve zorunlu durumlar dışında çevrim içi geçirilen zamanlar azaltılmalıdır.
2. Başta sağlık açısından olmak üzere, ortaya çıkan zarar ya da olumsuzluklar da göz önünde bulundurularak dijital medyadan büyük ölçüde uzaklaşılmalı ve yeni hobiler edinilmelidir.
3. Kullanılan çevrim içi program ya da web tabanlı uygulamalar, bilgisayar ve akıllı telefonlardan kaldırılmalıdır.

⁴⁹⁴ Kumaş vd., “Sürdürülebilir Bir Çevre”, 109.

⁴⁹⁵ Demirel, “Dijital Karbon”, 161.

⁴⁹⁶ Demirel, “Dijital Karbon”, 161.

4. Akıllı-dijital telefonlardaki uygulamaları sıklıkla temizlemeli, sık kullanılmayan uygulamalara ait bildirimler kapatılmalıdır.
5. Kullanılmadığı takdirde telefonun kablosuz ağ bağlantısı kapatılmalıdır.
6. Mesaj ve e-posta kutuları düzenli olarak temizlenmelidir.

Bunların yanında insanın çevresine karşı sorumluluğu bağlamında sosyal medya kullanımına bakıldığında, sanalda içerik üreten kişilerin, videolarını dikkat çekici hale getirmek için kullandıkları yöntemler de çevreye zarar vermesi nedeniyle bir problem oluşturmaktadır. Tıklanma sayısının artması için hayvanlara yapılan eziyet içerikli videolar,⁴⁹⁷ insanların izinsiz görüntülerinin kaydedildiği videolar sosyal medya aracılığıyla çevreye verilen zararlar arasında sayılabilir. Bunun yanında görüntü toplumunun görsel şölen için kullandığı havai fişekler hayvanlara, bilhassa kuşlara yön kaybı ve stres yaşatmakla beraber onların ölümlerine sebep olmaktadır. Bu durum doğrudan dijitalleşmenin sonucu olmasa da sosyal medya platformlarında gösteriş odaklı içerikler hazırlamak için havai fişek kullanımının oldukça arttığı gözlemlenmektedir.

Kişinin çevresine karşı dijital medyada bazı sorumlulukları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Doğruluğu teyit edilmeyen haber içerikleri paylaşılmamalıdır.
2. Çocuklar reklam için kullanılmamalıdır. Nitekim küçük yaşta çocuğun rızasını almak mümkün olmadığı için hukukî bir sonuç doğurabilir.
3. Sanal içerik üretirken dikkat çekmek adına hayvanlara ve diğer varlıklara zarar verecek davranışlarda bulunulmamalıdır.
4. Sanal da olsa özgürlüğün hem hukukî hem de ahlâkî sınırları aşılmamalıdır.
5. Casus programlar ile insanların mahremiyet alanına girilmemelidir.

3.1.3. Kişinin Allah’a Karşı Dinî Sorumluluğu

İnsanın bireysel ve toplumsal sorumluluğunun dışında Yaratana karşı da sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar, O’nun emir ve buyruklarını doğru anlayıp yerine getirmek ve dini doğru temsil etmektir. Bu yönüyle bakıldığında kulun Yaratıcı’ya karşı sorumluluğunun hem bireysel hem de toplumsal yönü bulunmaktadır. Allah’ın kullarından yapmasını istediği ibadetler tek tek her ferdin yerine getirmesi gereken yükümlülüklerdir. Bunun yanında, erdemli bir toplum için Kur’ân’ın bütününe yayılan emirler, kişinin Yaratıcı’ya karşı sorumluluğunun toplumsal yönünü yansıtmaktadır. İnsanın bireysel yönüyle Allah’a karşı sorumluluğunu yerine getirmediğinde uygulanan müeyyide de bireyseldir. Yani

⁴⁹⁷ Hürriyet Gazetesi, “İneğe Zorla Alkol İçirdiler” (Erişim 30 Aralık 2023), 1.

“Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenemez.”⁴⁹⁸ Ancak bireyin bir suça yönelmesinde toplumun da sorumluluk payı bulunmaktadır. O sebeple sorumluluk, insanın dâhil olduğu tüm ilişkileri kapsamaktadır. Nitekim birey bu sorumluluklarını yerine getirdiğinde bütüncül bir kimliğe sahip olur.⁴⁹⁹ İnsanın gerçek yaşamda edindiği bu kimliği, dijitalde de inşa etmesi önemlidir. Birey, sanal dünyada yapılan her eylemde, atılan her adımda sorumluluklarının farkında olmalıdır. Diğer türlü gerçek yaşamda mütedeyyin olup sanal medyada farklı bir kimlik ile varlık bulmak veya tam tersi sanal dindarlık inşa etmek çelişki oluşturacak ve kişinin kimliğine zarar verecektir. Aslında bu noktadan bakıldığında sosyal medyanın kişilik bölünmelerine sebep olduğu bir gerçektir. Sanalda oluşturulan imaj, kişinin gerçek kimliğiyle ne kadar az benzerlik taşıyorsa, o kadar bölünmüşlük hissi uyandırmaktadır. Bu noktada dijitalleşmenin din ve dindarlık algısında bir dönüşüme sebep olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin, sosyal medyada insanların profillerine ve paylaşımlarına bakarak “dindar” veya “dindar olmayan” tahlilleri yapılmaktadır. Sosyal medyada bireyin, dijital alana göre dindarlığını göstermesi anlamına gelen “dijital dindarlık”⁵⁰⁰ çeşitli göstergelere göre tespit edilmektedir. Akışkan kimliklere mahal olan sanal mecrada dindarlık tipolojisi de farklı şekillerde tezahür etmektedir.

Bazı kullanıcılar, sanal oyunlar aracılığıyla fetihler yapıp tebliğde bulunarak dijital medeniyetler kurmaktadır. Böylece gerçek hayatta oluşturamadıkları içsel tatmini bu yolla sağlamaya çalışmaktadırlar. Kendini dindar olarak tanımlayan bazı dijital kullanıcılar ise kendi dinî hayat algılarına uymadığını düşündükleri sanal profillerin altına tebliğ niyetiyle yorumlar yazarak dini sorumluluklarını yerine getirdiklerini düşünmektedirler. Ancak bu durum bazen ileri gitmekte ve bazı sanal profiller hedef alınarak linç edilmektedir. Bu da dijital dindarlar üzerinden dinin bazen yanlış yorumlanmasına ve İslâmofobi’nin artmasına sebep olabilmektedir. Burada kul olma yönüyle insanın üzerine düşen sorumluluk ihlâl edilmektedir. Oysa İslâm’ın tebliğ metodunda tedriciliğe riâyet etmek oldukça önemlidir. Dinin bütün sorumluluklarını anlatıp ve muhatabın kısa süre içerisinde tüm dinî sorumluluklarını eksiksiz şekilde yerine getirmesini beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmadığı gibi, bu şekilde muhatabın uzaklaşmasına sebep olacak bir metot izlemek de doğru değildir.⁵⁰¹ Bu noktada, bu tipolojideki kişiler, paylaşımların hızlı ve geniş bir yayılma imkânının olduğu dijital alanda tebliğ görevlerini bu şekilde yerine getirdiklerini düşünmektedirler. Bu

⁴⁹⁸ en-Necm 53/38.

⁴⁹⁹ Ahmet Özdemir, “Kur’ân’da İnsanın Toplumsal Kimliği”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Aralık 2017), 146.

⁵⁰⁰ Bk. Bahset Karslı - Sezen Aycan, “Instagram ve Mahremiyet: Dindar Muhafazakâr Kadınların Paylaşımları Örneği”, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 5/2 (Haziran 2020), 245-266.

⁵⁰¹ Mekki Solmaz, “Kurân’da Birey ve Toplumun İnşası”, *Batman Akademi Dergisi* 6/1 (Temmuz 2022), 34.

bağlamda her inanan, dini doğru temsil etme noktasında Allah'a karşı sorumludur. Bu sorumluluk sanal ortamda da geçerlidir. Dolayısıyla sosyal medyada dinî içerik hazırlayan insanların üzerlerine düşen sorumluluğun farkında olarak hareket etmesi önemlidir.

Kulun, Yaratıcı'ya karşı sorumluluğunu ihlâl ettiği bir diğer durum da dijital medyada zaman israfına sebep olacak derecede vakit geçirmesidir. Özellikle sosyal medya platformları insanda zaman algısını yok etmektedir. Bu noktada Hz. Peygamber'in, "*İki nimet vardır ki insanların pek çoğu bunların kıymetini bilmeyerek aldanmaktadır: Sağlık ve boş vakit*"⁵⁰² hadisi zamanın önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla süresiz ekran kullanımı, kulun Yaratıcı'ya karşı kulluğunu ifade etmesini sağlayan ibadetlerin edâsını unutturmaktadır. Böylelikle kulun, dinî sorumluluğunu ihmal etmesine sebebiyet vermektedir.

3.2. Sorumluluk İlkesinin İhmalinden Doğan Suçlar ve Müeyyideleri

Suç olgusunun tarihi, insanlık tarihi kadar eskiye gider. İnsanı, doğası gereği çatışmacı bir varlık olarak ele alan düşünürler, suçun da insan olmanın doğal bir sonucu olduğunu ifade ederken⁵⁰³ bazıları ise insanın temelde uzlaşmacı olup ancak dış koşullar sebebiyle toplumsallaştığını ve bunun sonucunda suça meyilli bir yapıya dönüştüğünü varsayarlar.⁵⁰⁴ Tarihsel süreçte toplumlar farklı ceza yöntemleriyle suçun önlenmesine, ortadan kalkmasına yönelik sistemler kurmuşlardır. Özellikle bazı eski toplumlarda suçun caydırıcılığı, daha çok cezanın ağır olmasıyla sağlanmıştır.

İslâm ceza hukukunda en temel gâyelerden biri toplum düzenini bozan durumları ortadan kaldırmak ve adaleti tesis etmektir. Bu durum dinî hükümler ile sağlanmaktadır. Bu hükümler maslahat ve mefsedetlere bağlı olarak ortaya konmaktadır. Dinin her bir emrinde kulların maslahatı söz konusu iken yasaklarda ise Şâri'in, kullarının mâruz kalmasını istemediği mefsedetler bulunmaktadır. Bu sebeple, emir ve yasaklarda hem bireysel hem toplumsal mutluluk esas alınmaktadır. Kişiye verilen hak ve sorumluluklar da bu doğrultudadır. İslâm hukukunda sorumluluk iki yönlüdür. Bu anlamda mes'uliyet fâile, hem fiilden önce hem de sonra yüklenmektedir. Fiilin sonucuna bağlı olan sorumluluk müeyyide gerektirir. Bu noktada, İslâm hukuku toplumsal düzeni bozan ve bireylere zarar veren, her türlü fesada sebep olacak unsurları ortadan kaldırmak için müeyyideler uygular. Bireysel ve toplumsal maslahatı korumak adına verilen cezalarda amaç, suçluya eziyet etmek değil, suçluyu ıslâh etmenin yanında, toplumsal düzeni bozan durumların önüne geçmektir. İslâm ceza doktrininde, sadece bireyi etkilediği düşünülen bir suçun, toplumda yarattığı etki de göz

⁵⁰² Buhârî, "Rikâk", 1.

⁵⁰³ Thomas Hobbes, *Laviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 45-47.

⁵⁰⁴ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2006), 29-35.

önünde bulundurulmaktadır. Böylece önleyici ve caydırıcı yasalar uygulanmaktadır. Burada amaç, suç oranlarını azaltmak, kişilerin haklarını korumak ve toplumun huzur ve sükûnetini sağlamaktır. İslâm'da cezalar dinin zarûrî maksatlarını korumak açısından da etkin bir role sahiptir. Böylece inancın, nefsin, neslin, aklın ve malın korunması suretiyle toplumsal düzen sağlanır. Bu bakımdan İslâm ceza hukuku bu müeyyidelerden önce toplumsal düzeni sağlayacak ilkeleri yerleştirmek için de genel kâideler ortaya koyar.⁵⁰⁵

İslâm ceza hukukunda suç-ceza olgusunda dikkate alınması gereken birtakım hususlar vardır. Bunlardan birisi suçlu bireyin mükellef olması, yani akıllı ve bulûğ çağına gelmiş olmasıdır. Bu çerçevede ceza ehliyetine sahip olmayan çocuklar ve deliler cezaya uygun görülmemişlerdir.⁵⁰⁶ Buna göre kişinin sorumlu tutulabilmesi, bir tercihin söz konusu olması şartına bağlıdır. Elbette tercih yapılmaksızın ortaya çıkan suçlarda da farklı tazmin yükü gerekir, ancak ihmal sonucu ve kasıt olmaksızın ortaya çıkan suçların hukukî sonucu ile tercih ve kasıt neticesinde ortaya çıkan suçların müeyyidesi farklılık göstermektedir. Bir suçun cezâî müeyyidesi için en önemli unsur “kasıt”tır. Bu noktada İslâm ceza hukukunda suçlar değerlendirilirken bir kasıt, kasıt benzeri bir durum ve taksir olup olmadığına bakılır.⁵⁰⁷ İdrak kabiliyeti olmayanlar, deliler, çocuklar, matuhlar (bunaklar) ve bilinci yerinde olmayan kimseler eylemlerinden sorumlu tutulamaz.⁵⁰⁸ Siber ortamda ceza ehliyetine sahip olmayan çocuklar üzerinden bazı suçlar işletilmektedir. Bu da dijital ortamda suç ve ehliyet noktasında yeni tartışmaları ve problemleri ortaya çıkarmaktadır.

3.2.1. Suçlar ve Müeyyideleri

Pozitif hukukta suç, “toplum düzenini bozan, kanunlarca yasaklanan, hukuka aykırı davranışlar” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁰⁹ Klasik fıkıh eserlerinde suç kavramı, geniş ve dar olmak üzere iki şekilde ifade edilmektedir. Geniş anlamda suç, “İlahî irade tarafından sevk edilen emir ve yasakları ihlâl eden her türlü davranışı” ifade eder. Bu durumda, dünyevî veya uhrevî olsun yaptırıma bağlanan din, ahlâk ve hukuk kurallarını ihlâl eden her türlü davranış suç sayılır.”⁵¹⁰ Dar anlamda Mâverdî'nin tanımladığı şekliyle, “Suçlar, Allah'ın karşılığında

⁵⁰⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/9-11; İbn Âşûr, *Makâsıd*, 79-80; Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmiyyu ve edilletuhu* (Şam: Dârü'l-Fıkr, 1405/1985), 7/480.

⁵⁰⁶ Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fî usulî'l-fıkh* (Amman: y.y, 1411/1194), 24, 87, 88, 90-144.

⁵⁰⁷ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrût: Dârü'l-Maârif, 1414/1993), 1/59.

⁵⁰⁸ Ebû Zehra, *el-Cerime*, 305.

⁵⁰⁹ Ayhan Yalçın, *Benim Avukatım, Ansiklopedik Hukuk Rehberi* (İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2011), 419.

⁵¹⁰ Abdulkadir Üdeh, *et-Teşriu'l-cinâiyyu'l-İslâmiyyu mukarenen bi'l-kanuni'l-vaziyyi* (Beyrût: Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, 1415/1994), 1/66-67; Talip Türcan vd., *İslâm Hukuku*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 505-507.

had ve ta'zir cezası koyarak caydırdığı şer'i yasaklar"⁵¹¹ olarak ele alınır. Suçu karşılayan genel kabul gören bir terim olmamakla birlikte "*cürm, cerîme cinâyet*" kelimeleri fıkıhta günah, suç, haksız fiilleri kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.⁵¹² *Cerîme, elde etmek, kazanmak, kesmek* anlamlarına gelmektedir.⁵¹³ Bu kavram, tüm suç türlerini ifade ederken, cinâyet terimi ile daha çok vücut bütünlüğüne yönelik suçlar kastedilir. İslâm hukukunda suçlar "ukûbât" başlığı altında toplanır.⁵¹⁴ Genel taksim açısından İslâm hukukunda suçlar üç kısımda incelenir. Birinci kısım suçlar, "hakkı âdemiyye" denen, şahsın haklarına karşı işlenen fiilleri kapsar.⁵¹⁵ Bunlar, bir kimseyi öldürme (cinâyetü'n-nefs) veya bir kimseyi yaralama (cerh) suçlarıdır.⁵¹⁶ Şahsın hakkına karşı işlenen suçlarda kısas veya diyet müeyyidesi uygulanır.⁵¹⁷ İkinci tür suçlar, Allah'a karşı işlenmiş sayılan suçlar kapsamına girmektedir. Allah hakkı ile kastedilen kamu hakkını ilgilendirmesidir. Had suçlarında af ve sulh yoktur, cezaların düşürülmesi de söz konusu değildir.⁵¹⁸ Had cezasını gerektiren konular tartışmalı olmakla birlikte genel kanaat yedi suç türünün had kapsamına girdiği yönündedir. Bunlar; zinâ, iffete iftira (kazf), içki içmek, hırsızlık, yol kesme ve soygun (hırâbe), dinden dönmek ve düzene isyandır (bağy).⁵¹⁹ Bu suçlarda had cezası uygulanır.⁵²⁰ Had cezalarının miktarı Kur'ân ve sünnet tarafından belirlenmiş olup sabit olduğundan miktarlarında arttırma veya indirme söz konusu değildir.⁵²¹ Üçüncü kısım suçlar ise; ta'ziren cezalandırılan eylemlerin dâhil olduğu suç türleridir. İslâm hukuku kaynaklarında gerek suç gerek karşılığında cezası gösterilmiş olmamakla, kişilere veya kamuya zarar verdikleri için ülü'l-

⁵¹¹ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverî, *el-Ahkâmu's-sultaniyye ve'l-velâyetü'd-diniyye*, thk. Ahmet Cad (Kâhire: Darü'l-Hadis, 1427/2006), 322.

⁵¹² Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, *el-Bahru'r-raik erhu Kenzi'd-dekaik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, ts), 3/39;

⁵¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* 7/90; Ebû Zehra, *el-Cerîme*, 19.

⁵¹⁴ Bilmen, *Kamus*, 3/25.

⁵¹⁵ Üdeh, *et-Teşriu'l-cinâî*, 1/78-81; Sulhi Dönmezer - Sahir Erman, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku* (İstanbul: Der Yayınları, 2021), 1/127.

⁵¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 27/80.

⁵¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 27/59; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i*, nşr. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 7/234.

⁵¹⁸ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1413/1992), 4/ 4.

⁵¹⁹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 7/33; Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Mebsût*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Karaçi: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, ts.), 4/437; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-raik*, 7/3; Üdeh, *et-Teşriu'l-cinâî*, 1/79.

⁵²⁰ "Had cezası ağır müeyyideleri ihtiva ettiğinden söz konusu suçların hâkim huzurunda ispatlanması çok güç şartlara tabi tutulmuştur. Meselâ zinânın sabit olması için dört erkek şahidin olay hakkında ve en küçük ayrıntılarına kadar aynı şekilde tanıklıkta bulunmaları gerekir. En küçük şüphe halinde hadlerin uygulanmasından vazgeçilir." Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 7/33-34.

⁵²¹ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-muhtâr* (Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1356/1937), 4/79; Cevat Akşit, *İslâm Ceza Hukuku ve İnsani Esasları* (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2000), 77.

emr tarafından cezalandırılan fiiller olarak geçmektedir.⁵²² Ta‘zir’le cezalandırılacak suçlarda hâkime büyük bir takdir hakkı bırakılmıştır. Klasik fıkıh kitaplarında had, kısas ve ta‘zir şeklinde tasnif edilen cezanın çeşitleri suçların türüne göre uygulanmaktadır. Had cezalarının caydırıcılık yönü ağırdır. Bu noktada had ve kısas cezalarının caydırıcılık derecesi istatistiksel veriler ile sabittir.⁵²³ İslâm hukuku doktrininde özellikle had cezası gerektiren suçların tespitinde kanunî deliller esas alınır; kural olarak kişinin borçsuz ve suçsuz oluşu kabul edilir. Suçun işlendiği ispat edilmedikçe kişinin cezalandırılmaması ilkesi hâkimdir.⁵²⁴

Ta‘zir suçları, Şâri‘ tarafından hakkında belirlenmiş bir ceza müeyyidesi olmayan, had ve kısas suçları dışında kalan, miktarı ve uygulaması yasama organına veya belli ölçüler dâhilinde takdiri hâkime bırakılmış, Allah veya kul hakkını ihlâl eden hukuka aykırı fiillere denir.⁵²⁵ Ta‘zir cezaları ve miktarları belirlenirken suçun, suçlunun vasfı ve suça etki eden durumlar incelenir. İşlenen suçun hafif veya ağır olmasına göre ta‘zir cezasının türü ve miktarı belirlenir.⁵²⁶ Ta‘zir cezası gerektiren suçlarda af geçerlidir ve hâkim de takdir yetkisine sahiptir.⁵²⁷ Şâri‘ burada cezanın sınırlarını şeriatin gaye ve ilkeleri ile uyumlu olacak şekilde yöneticiye bırakmıştır.⁵²⁸ “Şeriat, hâkime her bir suçun ve suçlunun durumuna göre bir veya birden fazla ceza belirleme yetkisi verir.”⁵²⁹

Klasik İslâm hukuku literatüründe suçlar “cinâyât, kısas, diyât, ukûbât, hudûd, serika, eşribe” başlıkları altında ele alınsa da konular kazuistik (meselecî) bir tutumla incelendiğinden modern ceza hukuku teorisine ve suç teorisine rastlanmamaktadır. Ancak böyle bir teoriyi ortaya koyacak geniş bir birikim mevcuttur.⁵³⁰

Suçlar zamana göre değişmekte ve çeşitlenmektedir. Buna bağlı olarak yönetici, toplum maslahatını göz önünde bulundurarak dinin maksatlarını gerçekleştirecek şekilde içtihad yoluyla belirleme yetkisine sahiptir.⁵³¹ Ta‘zir cezaları, İslâm toplumunda suç sayılan fiilleri belirlemede esnek ve yenilenen bir alandır. Bu da içtihadın meşrû olduğu alandır. Bu

⁵²² Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, 7/33-34; Metin Hülagu, *İslâm Hukukunda Hapis Cezası* (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1996), 37.

⁵²³ Sabri Erturhan, *İslâm Ceza Hukuku Etrafındaki Tartışmalar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008), 361.

⁵²⁴ “Beraeti zimmet asıldır.” *Mecelle* md. 8; Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/389.

⁵²⁵ Üdeh, *et-Teşriu’l-cinâî*, 2/126.

⁵²⁶ Abdulazîz Musa Âmir, *et-Ta‘zir fi’ş-şerî‘ati’l-İslâmiyye* (Kâhire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1389/1969), 497.

⁵²⁷ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, 344; Üdeh, *et-Teşriu’l-cinâî*, 1/80; Yaşar Yiğit, “İslâm Ceza Hukukunda Casusluk Suçu ve Cezası”, *Diyanet İlmî Dergi* 35/3 (Temmuz 1999), 39.

⁵²⁸ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, 7/64.

⁵²⁹ İbrahim Hamâmî, “İslâm Hukukunda Suç ve Ceza”, çev. Soner Duman, *İslâm Ceza Hukuku*, ed. Abdurrahman Eren - M. Refik Korkusuz (İstanbul: Lale Yayıncılık, 2017), 1/159.

⁵³⁰ Mehmet Boynukalın, “Suç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/453.

⁵³¹ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, 7/63-64; Hamâdî Nourredine, “İslâm Ceza Hukukunda Cezalandırma Kurallarının Hedefleri”, çev. Soner Duman, *İslâm Ceza Hukuku*, ed. Abdurrahman Eren - M. Refik Korkusuz (İstanbul: Lale Yayıncılık, 2017), 1/89.

noktada, hayatın her alanına dair birçok suç ve illegal eylem, ta'zir suçları çerçevesinde düşünülebilir. Dolayısıyla, bugün siber suçlar kapsamına giren birçok suç da ta'ziren ele alınabilir. Ancak kamu hakkı olan suçlar, siber ortamda da aynı suç unsurlarına ve şartlarına sahipse had cezası gerektirebilir. Bu noktada had cezalarının uygulanmasından önce, toplumda o suçlara sebep olacak yolların kapatılması ve suç unsurlarının ortadan kaldırılması önceliklidir.

İslâm'da genel olarak müeyyideleri; cezâî, ahlâkî ve sosyal müeyyideler olarak da ele almak mümkündür. Cezâî müeyyideler, fâilin fizikî veya hapis cezasını da kapsayan ta'zir ve had cezalarını içerisine alır, ahlâkî müeyyideler daha çok İslâm hukukunun ahlâkî ve vicdanî temelini yansıtır. Bu müeyyideler, İslâm'ın genel kâideleri ile sağlanır. Ayrıca ahlâkîlik özelliği, İslâm ceza doktrininin uhrevî yönünü de kapsar. Buna göre, suç işleyen kişi sadece bu dünyada cezalandırılmaz, âhirette de bir ödül-ceza mekanizması ile karşılık görür. Sosyal müeyyideler ise toplumun suç işleyenlerle bağını kesmesi, onları kınaması vb. şekilde sağlanabilir. “*Emri bi'l- maruf nehyi ani'l-münker*” görevini üstlenen topluluklar tarafından da bunun gerçekleştirilmesi mümkündür. Bugün sivil toplum kuruluşları bu topluluğa karşılık gelebilir. “*Emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker*” ilkesi ile özetlenen bu sosyal ödevin kapsamında yer alan ‘münkerden vazgeçirme’, Allah'ın hoşlanmadığı ve haram kıldığı şeylerdir.”⁵³² Cezâî müeyyidelerin yanında ahlâkî ve sosyal müeyyidelerin uygulanması, suçların önlenmesi ve caydırıcılığı noktasında önemli rol oynamaktadır.

Sonuç olarak, İslâm hukukunda cezalandırmanın en temel gayelerinden biri, topluma yönelik maslahâtı korumaktır. Bu, zarûrî, hâci ve tahsinî maslahatlar aracılığıyla gerçekleşir. Bunların ilk adımı olarak zarûrî maksatlar olan inancın, canın, aklın, neslin ve malın korunmasıdır. Bunlara yönelik ihmaller ve ihlâller İslâm'ın suç kapsamına girmektedir ve bu suçlar dijital ortamlarda da işlense suç sayılır ve müeyyide uygulanması gerekir. Zira toplumsal huzur ve dijital sahadaki kişisel hakların güvenliği, bu konuda yaptırımların/cezaların etkinliğine bağlıdır.

3.2.1.1. İslâm Hukuku Açısından Siber Suçlar

Siber suçlar, “Yasa dışı veya belirli taraflarca yasa dışı kabul edilen ve küresel elektronik ağlar aracılığıyla yürütülebilen bilgisayar aracılı faaliyetler” olarak tanımlanmaktadır.⁵³³ Siber suçlar, çağdaş bir hukuk sorunu olmanın yanında, İslâm hukuku açısından da -nevâzil fikhî bağlamında- güncel bir sorun olarak ele alınmaktadır. Böylelikle

⁵³² Fatih Orhan, “İslâm Hukuku ve Türk Hukukunda Siyâsî Suç Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/25 (Ağustos 2018), 867.

⁵³³ Gönül Cengiz, “Siber Suçlar, Sosyal Medya ve Siber Etik” *İletişim Çalışmaları Dergisi* 7/3 (Eylül 2021), 409.

bilişim teknolojilerinin getirdiği suçlar, İslâm hukuku literatürüne dâhil olmaya başlamıştır. Nitekim makâsıdü’ş-şerîa açısından düşünüldüğünde dijital medya ve siber suçların İslâm hukuku bağlamında ele alınması bir zorunluluktur. Siber suçların İslâm hukuku açısından ele alınmasından önce bu kavramın modern hukuktaki yerine ve tanımına bakmak gerekir.

Reel hayatta hukukî bir kavram olan “suç”, diğer hukukî kavramlar gibi postmodernizmin bir sonucu olarak, dijitalleşen yaşamla birlikte gerçek ve kurgu arasında sınırları yeniden çizilmeye çalışılan bir kavram haline gelmiştir. Yani, siber ortamda işlenen “suç” ile gerçek hayatta işlenen “suç”un örtüşüp örtüşmemesi hukukî müeyyidelerin uygulanması noktasında yeni problemler ortaya çıkarmaktadır. Bu sebeple, suç kavramının hukukî olarak genişletilmesi ve yeniden tanımlanması gerekmektedir. “Siber suç” kavramı için genel bir çerçeve çizilse de hangi unsurların, siber uzay⁵³⁴ ortamında suç teşkil edip etmeyeceği net değildir. Modern hukukta bilişim suçlarına ilişkin düzenlemeler, 1990’lı yılların başında ortaya konulmuş, daha sonra yeni değişiklikler ve eklemeler ile günümüze kadar geliştirilmiştir. İnternette sonra ortaya çıkan suçları tanımlamak amacıyla “bilgisayar suçu”, “internet suçu”, “siber suç”, “sanal suç” ve “bilişim alanında işlenen suç” gibi kavramlar geliştirilmiştir.⁵³⁵ Uluslararası hukukta “cybercrime”⁵³⁶ olarak geçen “siber suç” terimi, daha sonra bilişim teknolojileri ile işlenen suçlar için kullanılmaya başlanmıştır.⁵³⁷ Bu bağlamda “Başkasının arazisine tecavüz (criminal trespass), ev içinde hırsızlık (burglary), sahtekârlık (forgery), dolandırıcılık (fraud), nefret söylemi, pornografi ve müstehcenlik, (pornography and obscenity), tehdit (stalking), hırsızlık (theft), zimmet (embezzlement), başkasının malına zarar verme (vandalism), teşebbüs (attempt), yasa dışı para toplama (solicitation), komplo (conspiracy), ihkâk-ı hâk (vigilantism)”,⁵³⁸ telif haklarının ihlâli, siber savaş, dinin aşılanması suçu ve terörizm gibi suçlar sanal ve gerçek dünyada işlenebilen suçlardır. Başlıca siber suç türleri olarak ele alınan bu ve benzeri suçlara, çeşitli işlenme

⁵³⁴ “Siber uzay; kullanıcılardan, yazılımlardan, küresel ağlardan oluşan ve elektronik veri kaynaklı sanal bir dünyayı ifade etmektedir. Şeffaf bir alan olsa dahi sırları ve gizemini içerisinde barındırmaktadır. Bilinmezlikler ve muğlaklıklar bu alanda çok fazladır. Bu nedenle tehlikeli ve riskli bir alan olduğundan dolayı yönetilmesi ve kontrolü zordur.” Ayrıntılı bilgi için bk. Nezir Akyeşilmen, *Disiplinler Arası Bir Yaklaşımla Siber Politika ve Siber Güvenlik* (Ankara: Orion Kitabevi, 2018), 58.

⁵³⁵ Murat Cihan - Sıdkı Yıldız, “Sosyal Medya Aracılığı ile İşlenen Suçlar: Facebook, Twitter ve Instagram Örnekleri” *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (Ocak 2021), 137-139.

⁵³⁶ “Siber uzay ortamında işlenen suç”

⁵³⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Oğuz Turhan, *Bilgisayar Ağları ile İlgili Suçlar (Siber Suçlar)* (Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Hukuk Müşavirliği, Planlama Uzmanlığı Tezi, 2006), 26-29.

⁵³⁸ İnternet ortamında ihkâk-ı hak durumu da sıkça görülmektedir. Bazı kullanıcılar mağduriyet yaşadıkları zaman kanunsuz bir şekilde kendi haklarını arama girişimlerinde bulunmaktadır. Bk. W. Susan, Brenner, “State Cybercrime Legislation in the United States of America: A Survey”, *Rich. J. L. & Tech*, 28 (Winter 2001), 8.

şekillerine göre mevcut ceza sorumluluğu prensipleri uygulanmaktadır. Bu suç tipleri özellikleri nedeniyle kısaca *internet suçu* olarak adlandırmaktadır.⁵³⁹

Siber suçlar, reel hayattaki gibi doğrudan fizikî bir temas gerektirmeyen ve kolay iz sürülemeyen özelliklere sahiptir. “Örneğin, verilerin illegal yollarla bir bilgisayardan bir diğerine aktarılması veya banka hesaplarının elektronik ortamda soyulması gibi suçlar herhangi bir şiddet kullanımı veya güvenlik güçleriyle silahlı çatışmaya girilmesini gerektirmemektedir.”⁵⁴⁰ Ancak faillere ulaşmanın zorluğu sebebiyle mağduriyet yaşayan kişinin uğradığı zarar oldukça büyüktür. Örneğin, dijital medyada yer alan bir bilginin; yalan haber veya iftira türünden bir içeriğin bu ortamdan kaldırılması oldukça zordur. Bu siber uzay ortamının, verileri depolama özelliği bulunmaktadır. Bu da sanal mecralara, süregelen ve yayılan bir nitelik kazandırmaktadır. Yani dijital giren bir içerik kaybolmamakta ve defalarca kullanılabilir. Siber suçları, klasik suçlardan ayıran temel bir özellik kullanılan delillerin dijital olmasıdır. Parmak izi tespiti, DNA analizi ve olay yeri inceleme gibi unsurlar siber suçlarda da kullanılmakta ancak asıl deliller, dijital veriler üzerinden elde edilmektedir.⁵⁴¹

İnternet suçu veya siber suç bağlamında düşünüldüğünde, öncelikle bu suçların, İslâm ceza hukuku doktrininde suç kapsamına girip girmeyeceğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun için de bu yeni suç türünün, İslâm ceza hukukunda yer alan suçun unsurları özelliklerini taşıyıp taşımadığına bakılması gerekmektedir. Suç ve cezanın kanunî unsuru, “Kanunsuz suç ve ceza olmaz”⁵⁴² ilkesi gereği suçtan önce onu tanımlayan ve ona göre bir müeyyide öngören bir kanunun bulunmasını gerekli kılar. Buradan yola çıkarak şu probleme temas edilebilir; bilişim suçlarına dâhil edilen durumların sürekli değişen ve genişleyen bir özellik göstermesi bu suçlara yönelik uygulanacak cezaların da tam olarak tespitini zorlaştırmaktadır. Suçun unsurlarından maddî unsur, suçun bir davranışa, eyleme yansımış halini kasteder. Yani, sadece düşünce aşamasında kalan bir şey suç olarak kabul edilmez. “Allah, ümmetimin içinden geçirdiklerini söylemedikçe veya yapmadıkça bağışlamıştır.”⁵⁴³ “Kim bir iyilik yapmayı kastettiği halde yapmazsa ona yine bir sevap yazılır, kim de bir kötülük işlemeye niyet ettiği halde onu yapmazsa ona günah yazılmaz.”⁵⁴⁴ Bir insanın içinden geçirdiği, ancak eyleme dökmediği eylemden dolayı sevap kazanması, İslâm hukukunun

⁵³⁹ Brenner, “Cybercrime”, 5.

⁵⁴⁰ Âbir en-Neccar, *Cerâimü'l-hâsibü'l-âlî fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Gazze: el-Camiatü'l-İslâmiyye, Külliyyetü'ş-şerîa ve'l-Kânun, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 19.

⁵⁴¹ Servet Yetim, “Siber Suçlar”, 184; Ömer Menekşe, “Siber Hırsızlık Örnekleminde İslâm Hukukunda Siber Suçlar ve Cezası”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 9/18 (Temmuz 2015), 185.

⁵⁴² TCK md. 2. Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 01 Aralık 2024).

⁵⁴³ Nesâî, “Talak”, 23.

⁵⁴⁴ Müslim, “İman”, 59.

uhrevî yanıyla ilgilidir. İnsan zihninin, karmaşık ve akışkan doğası göz önüne alındığında insanın arzu ve tutkularının, davranışlarını yönlendirmede itici bir güç oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ancak Şari'in buyruklarının muhatabı olan akıl, bu noktada kişiye içsel bir kontrol mekanizması sağlamaktadır. Dolayısıyla bu sistem, İslâm ceza hukukunun etik ve vicdan unsuru ile bütüncül yönünü de ortaya koymaktadır.

Suçun bir diğer unsuru olan manevî unsura göre, temyiz gücüne sahip olmayan ve hür iradeye sahip olmayan kişiye cezâî müeyyide uygulanmaz.⁵⁴⁵ Örneğin; buluğa ermeyen bir çocuğa hırsızlık suçundan dolayı cezâî müeyyide uygulanamaz. Bunun yanında kişinin sorumlu tutulması için irâdî eylemi ile kusur veya kasıt taşıması da gereklidir.⁵⁴⁶

Suçun unsurlarından hukuka aykırılık ise, suç olarak tanımlanan davranışı hukuka uygun duruma getirerek suç olmaktan çıkaran sebepler için kullanılmaktadır. Hukuka uygunluk sebepleri hakkın kullanılması, görevin yerine getirilmesi, meşrû müdafaa, zorunluluk hali ve manevî unsurdur.⁵⁴⁷

Reel suç unsurlarının, ceza müeyyidesi olması bakımından, siber suçlar için de geçerli olması gerekmektedir. Ancak bilişim suçları yeni bir konu olduğu için sınırları yeterince netleşmemiştir. Bu sebeple, öncelikle net bir tanıma ihtiyaç duymaktadır. Böylelikle suç ve suç unsurlarının netleşmesi, cezaların tespitinin de yapılmasını sağlayacaktır. Bu noktada disiplinler arası çalışmaların yapılması gerekmektedir.⁵⁴⁸

Bu çalışmaya konu olan hakaret, iftira, casusluk, dolandırıcılık, tecessüs, bağı, hırsızlık vb. suçlar dijital ortamda işlendiğinde bilişim suçları kapsamında değerlendirilmekte ve bu suçlara farklı müeyyideler öngörülmektedir. Bu açıdan teknolojiye bağlı olarak ortaya çıkan ihlâller, siber ve elektronik suçlar İslâm ceza hukuku açısından ele alındığında dijitalleşme yeni bir kavram olduğu için doğrudan bir yargıya varmak mümkün değildir. Ancak İslâm hukukunun maslahat, sedd-i zerâi' gibi ilkeleri işletilerek kıyaslama yoluyla bazı hükümler verilebilir. Örneğin; iftira, hakaret, küfür gibi unsurlar gerçek hayatta olduğu kadar sanal âlemde de insan onurunu zedeler. Nitekim sanal âlemde daha hızlı ve geniş yayılma ortamına sahip olduğu için sonucu daha ağır olabilir. Bu noktada siber suçlardan sanal medya suçları olarak ele alınan bu suçların klasik fıkıh kaynaklarında nelere tekabül edebileceği tespit edilerek bir hükme varılabilir ve ta'zir suçları bağlamında bir ceza uygulanabilir. Ancak kanaatimize göre, had cezası gerektiren geleneksel bir suçta şüphe durumu varsa ve bu şüphe

⁵⁴⁵ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 4/534.

⁵⁴⁶ Ebû Zehra, *el-Cerîme*, 341-342.

⁵⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Türkan, *İslâm Hukuku*, 511-513.

⁵⁴⁸ Ö. Umut Eker, "Türk Ceza Hukuku'nda Bilişim Suçları: Eski TCK Bağlamında Hukukumuzda Yer Alan İlk Düzenlemeler ve 5237 Sayılı Yeni Türk Ceza Kanunu'nun İlgili Hükümlerinin Yorumu", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 19/62 (Ocak 2006), 102.

kuvvetli değilse, zamanın şartlarına uygun olacak şekilde had cezasının oranına yakın veya türüne benzer ta'zir cezaları uygulanabilir. Dijital ortamda işlenen bazı suçlarda, geleneksel suçlar için gereken ceza şartlarının yeterli olmadığı, ispat için daha fazla delile ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Çünkü sanal ortamın anonimlik özelliği failin ispatını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple tüm bilişim suçlarını geleneksel suçların hükümleriyle değerlendirmek ve doğrudan aynı cezaları takdir etmek yanıltıcı olabilir. Nitekim dijitalleşme ve bilişim hukuku “Ezmanın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz.”⁵⁴⁹ prensibi çerçevesinde ele alınabilecek bir olgudur.

Bu çalışmada sorumluluk ilkesinin ihmalinden doğan; hakaret, iftira, dedikodu, tecessüs, zorbalık, ihkâk-ı hâk vb. suçlar “Kişisel Suçlar”; hırsızlık, yalan haber, nefret söylemi, terörizm, casusluk, dolandırıcılık, haksız kazanç, dinî değerleri aşağılama vb. suçlar ise “Toplumsal Suçlar” olarak taksim edildi. Bu taksim kısmen TCK’nin suç taksimine benzemektedir ancak taksimlerin alt başlıkları araştırma konumuza uygun şekilde oluşturuldu. TCK’de topluma karşı işlenen suçlar; nefret ve ayrımcılık söylemleri, toplumsal huzuru bozma, kumar oynanması için yer ve imkân sağlama, insanları kin ve düşmanlığa sürüklenme vb. suçlardır. Devlete karşı işlenen suçlar gizli belgelerin sızdırılması, casusluk, suç işleme amaçlı örgüt kurulması vb. unsurları içermektedir. Bu suçların TCK’de yaptırım karşılığı bulunmaktadır.⁵⁵⁰

Bu çalışmada taksim edilen suç türlerinin kapsamına giren suçlar, aslında net sınırlarla ayrılmış değildir. Yani temelde bakıldığında her suçun kişisel ve toplumsal bir yanı bulunmaktadır.

3.2.1.2. Kişisel Suçlar/Kişilere Karşı İşlenen Suçlar

Kişisel suçlar insan onurunu zedeleyen, kişinin insanî değerlerine doğrudan zarar veren iftira, dedikodu, istihza, suizan, hakaret, yalancılık, nemime gibi kötü huylar olarak ele alınabilir.⁵⁵¹ Her toplumda ve inanç sisteminde bu tür davranışlar kötü karşılanır hem hukukî bir yaptırımı olur hem toplumsal olarak kınanır. İslâm dini de insan onurunu doğrudan zedeleyen bu tür davranışları yasaklar.⁵⁵² İnsanların ırz, şeref, namus ve haysiyetlerine karşı saygılı olmalarını emreder. Bunun için bireysel ve toplumsal değer ölçülerine uymayı zorunlu

⁵⁴⁹ Mecelle md. 39.

⁵⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Atalay Bahar, “Bilişim Suçları: İletişim ve Sosyal Medya”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi* 10/3 (Temmuz 2018), 26; 5237 sayılı TCK suçları önce dört “kısım” olarak tasnif etmiştir. Birinci kısımda “Uluslararası Suçlar”a, İkinci kısımda “Kişilere Karşı Suçlara”, Üçüncü kısımda “Topluma Karşı Suçlar”a ve Dördüncü kısımda “Millet ve Devlete Karşı Suçlar”a yer vermiştir. Zeki Hafızogulları, Devrim Güngör, “Türk Ceza Hukukunda Suçların Tasnifi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 69 (2007), 30.

⁵⁵¹ Hüseyin Algül, “İslâm Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlili Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak 2000), 133.

⁵⁵² el-Hucurât 49/11-12.

kılar. Bu değerler, insanların gerçek hayatlarında olduğu gibi sanal hayatlarında da uymaları gereken olgulardır. Zira sosyal medya aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak bu değerlere karşı suçlar işlenmektedir. Özel hayatın gizliliğini ihlâl, cinsel taciz, kişisel verilerin kaydedilmesi vb. suçlar doğrudan sosyal medyada işlendiği gibi, hırsızlık ve dolandırıcılık gibi suçlar ise sosyal medyanın suça zemin oluşturduğu dolaylı yoldan işlenen suçlardır.⁵⁵³ Genel olarak sosyal medyada işlenen suçlar; kişilere karşı, topluma karşı ve devlete karşı olarak üç kısma ayrılmaktadır. Kişilere karşı işlenen geleneksel suçlar ve siber suçlar bireylerin haklarını ve özgürlüklerini ihlâl eden tehdit, şantaj, dolandırıcılık, tecessüs, özel hayatın gizliliğini ihlâl, kimlik hırsızlığı, hakaret ve iftira gibi suçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵⁴ Biz ise kişisel suçları; sözsel suçlar (iftira, hakaret, dedikodu), tecessüs/stalking, zorbalık/siber zorbalık ve ihkâk-ı hâk, şeklinde tasnif ettik. Bütün suç türlerinin, etkisi bakımından kişisel yönü olduğu gibi toplumsal yönü de bulunmaktadır. Ancak bu suçların işleniş şekline baktığımızda daha çok kişilere karşı işlendiği için kişisel suçlar kapsamında ele almayı uygun gördük.

3.2.1.2.1. Sözel Suçlar: İftira, Hakaret, Dedikodu

Sözel suçlar, genellikle konuşma veya yazma yoluyla işlenen suçları ifade eder. İftira, hakaret ve dedikodu gibi suçları sözsel suçlar olarak isimlendirebiliriz. Bu tür suçlarda, sözler veya yazılar aracılığıyla kişilerin itibarı zedelenebilir veya zarar görebilir.

İslâm'da insanların ayıplarını ve kusurlarını merak edip izini sürme, araştırıp ortaya dökme çabaları olan suizan, sövme ve hakaret etme (şetm ve tahkir), söz götürüp getirme (koğuculuk/nemime), tecessüs ve gıybet yasaktır.⁵⁵⁵ Dolayısıyla bu suçlara maddî ve manevî yaptırımlar uygulanmaktadır. İslâm dini tarafından çirkin görülen bu suçlardan iftira, sözlükte “yalan söylemek, uydurmak, asılsız isnatta bulunmak” gibi manalara gelmekte, terim olarak ise, “bir kimseye asılsız olarak suç, günah yahut kusur sayılan bir söz, davranış veya nitelik isnat etmek” anlamında kullanılmaktadır. Ancak günlük dilde *iftira* kavramı yaygın olmakla birlikte hukukî ve ahlâkî anlamda daha çok *ifk* ve *bühtan* terimleri, zinâ iftirası için de *kazf* kelimesi kullanılmaktadır.⁵⁵⁶ Zemahşerî'nin tefsirinde ifk kavramı, “insana yalan ve iftira olarak ulaşan şey” olarak geçmektedir.⁵⁵⁷ Kişinin manevî hukukuna tecavüz sayılan iftira, İslâm dininin büyük günahlar kapsamında zikrettiği kötülükler arasındadır.⁵⁵⁸ İftira, dil yolu

⁵⁵³ Cihan -Yıldız, “Sosyal Medya”, 140.

⁵⁵⁴ Dilek Yüksel Civelek, *Kişisel Verilerin Korunması ve Bir Kurumsal Yapılanma Önerisi* (Ankara: Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, 2011), 35.

⁵⁵⁵ Ebû Dâvud, “Edeb”, 55; Tirmizî, “Birr”, 24; Buhârî, “Edeb”, 60.

⁵⁵⁶ Mustafa Çağrı, “İftira”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/522.

⁵⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3/217.

⁵⁵⁸ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-

ile başkalarının itibar, şeref, namus ve haysiyet gibi manevî haklarına yapılan bir saygısızlıktır.⁵⁵⁹ İnsandaki kıskançlık, haset, kendini beğenmişlik gibi duygular, iftira suçuna iten kötü hasletler olarak görülür. Bazı insanlar, bir kimseyi karalayarak, suçlayarak itibardan düşürürken kendileri adına önemli bir yarar sağladıklarını sanırlar ve bu şekilde benliklerini inşa ederler.⁵⁶⁰ Ancak bunları yapan kişi en büyük zararı kendisine vermektedir. Kur'ân'a göre, kişinin suç işleyip de sonra bunu bir suçsuzun üzerine atmasını iftira olarak nitelendirir ve bunu yapan kişinin apaçık bir günah işlediğini belirtir.⁵⁶¹ İftira, insanın manevî hayatına yapılabilecek saldırıların en ağır olanıdır.⁵⁶² Kur'ân'a göre en şiddetli iftira türü ise bir kadının iffetine yapılan iftiradır. “*Namuslu kadınlara (zinâ suçu) atıp da sonra (bu suçlamalarını ispat için) dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. Onlar yoldan çıkmış kimselerdir. Ancak bundan sonra tevbe edip inananlar hariç. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.*”⁵⁶³ Bu suçu işleyenlerin dünya ve âhirette lanetlendiği ve kendileri için büyük bir azap olduğu ifade edilir. İslâm hukukuna göre kadınlara zinâ isnat edip bunu dört şahit ile ispatlayamayanlara kazf⁵⁶⁴ cezası verilir, bu kişilerin şahitlikleri ebediyen kabul edilmez.⁵⁶⁵ İslâm hukukunda iftira, bir suçu ya da sıfatı isnat edip de iddiasını ispatlamayan kişinin eylemidir. İsnadın konusu, zinâ cezasını gerektiren bir fiil ise, had cezası uygulanır, isnadın konusu ta'zir cezasını gerektiren bir fiil ise ta'zir cezası uygulanır.⁵⁶⁶

Kur'ân, iftira suçuna karşı fiziksel ve psiko-sosyal yaptırımlar öngörerek hem mağdurun itibarını yeniden tesis etmeyi hem de bu cezaların caydırıcı etkisiyle toplumsal düzeni korumayı amaçlamıştır. İslâm'a göre iftira çok ciddi konudur, bu sebeple İslâm, iftira durumunda müfteri yakını olsalar bile insanlara, tarafsız olmalarını, adaleti gözetmelerini emreder.⁵⁶⁷ Nûr sûresinde ifk hadisesi üzerine gelen âyette, sadece iftira atan değil, böyle bir şeyi sorgusuzca kabul edenler, iftiraya kolayca aldanın ve hüsnüzanda bulunmayanlar eleştirilir.

Dimaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin el-Turkî (Suudi Arabistan: Darü Hacer, 1418/1997), 2/458; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zeria ila mekârimi's-şeria*, thk. Ebü'l-Yezid Ebû Zeyd el-Acemî (Kâhire: Dârü's-Selâm, 2007), 196.

⁵⁵⁹ Algül, “İftira”, 2.

⁵⁶⁰ Alfred Adler, *Çocuk Eğitimi*, çev. Kamuran Şipal (İstanbul: Cem Yayınevi, 1996), 34.

⁵⁶¹ en-Nisâ 4/112.

⁵⁶² A. Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968), 240.

⁵⁶³ en-Nûr 24/4-5.

⁵⁶⁴ İffetli kadınlara zinâ isnat edip de dört şahitle ispat edemeyenlere seksen değnek vurulması. Ayrıntılı bilgi için bk. Bilmen, *Kâmus*, 3/15, 229.

⁵⁶⁵ en-Nûr 24/4, 23

⁵⁶⁶ Üdeh, *et-Teşriu'l-cinâî*, 2/455.

⁵⁶⁷ el-En'âm 6/152.

Geçmiş toplumlar da büyük bir suç olarak görülen iftira suçuna ağır müeyyideler uygulanmış ve müfteri ciddi yaptırımlarla cezalandırılmıştır.⁵⁶⁸ İftira suçu, zaman zaman hakaret suçu ile aynı kategoride değerlendirilerek bu doğrultuda cezâî yaptırımlar belirlenmiştir. M.Ö. 1793-1750 yılları arasında yaşamış olan Hammurabi, çıkardığı Hammurabi Kanunnamesi'nde (M. Ö. 1783'ler) iftirayı büyük bir suç olarak düzenlemiştir.⁵⁶⁹ M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllarda Hintlerin *Manu* adındaki kanunî metinlerde geçen suç ve ceza düzenlemelerine göre, hakaret suçlarının karşılığında dudak ve dil kesme, ağzın kızgın demirle dağlanması, el kesme, para ve hapis cezaları uygulanmıştır. *Yajnavalkiya* adındaki kanunî düzenlemede ise iftira suçu gibi değerlendirilen hakaret suçları için para cezası öngörülmüştür. *Pançanatra Masalları*'na göre, kocasına hakaret ve iftira eden bir kadına kulak kesme cezası uygulanmıştır.⁵⁷⁰ Görüldüğü üzere birçok eski toplumda iftira suçuna ciddi cezalar uygulanmıştır.

İslâm hukukunun pozitif hukuk olarak işletildiği Osmanlı'da kazf suçuna, Nûr Suresi'nde geçen tarifi dışında, Osmanlı ceza hukuku bakımından önem arz eden 1840, 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunlarında da yer verilmiş; ancak suç hakaret suçu kapsamında düzenlenmiştir.⁵⁷¹ Kazf suçu; hakaret, zinâ fiili ve iftira suçlarıyla bağlantılı bir suçtur. Kazfetmek, bir iftira olsa da özü itibarıyla kişinin onuruna, haysiyetine yapılmış bir hakarettir. Kişinin zinâ yaptığını veya zinâ sonucu dünyaya geldiğini iddia etmek, kişinin iffetine saldırı olduğu kadar onun toplumsal yaşamında da küçük düşmesine sebep olmaktadır.⁵⁷² Zinâ isnadı ve nesebin inkârı dışındaki iftira ve hakaretler, kazf suçunu oluşturmayaacağından, ancak ta'zir suçu ve cezası bağlamında değerlendirilir.⁵⁷³ Kazf suçu sayılan zinâ isnadına örnek olarak ifk hadisesi verilebilir. Tarih boyunca birçok peygamber ve eşleri iftiraya mâruz kalmıştır.⁵⁷⁴ Hz. Aişe de bunlardan biridir ve kendisine atılan iftira⁵⁷⁵ sonrası müfterilere, konuyla ilgili olarak

⁵⁶⁸ H. Hande Duymuş Florioti- Gözde Demirci, "Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 32/54 (Ekim 2013), 27.

⁵⁶⁹ İbrahim Erol Kozak, *Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2011), 103-104.

⁵⁷⁰ Kozak, *Genel Hukuk*, 482-483.

⁵⁷¹ Ahmet Gökçen, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanundaki Ceza Müeyyideleri* (İstanbul: Kendi Yayını, 1989), 97.

⁵⁷² Beşir Babayiğit, "İslâm ve Osmanlı Ceza Hukukunda Kazf Suçu", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/3-4 (Ağustos 2018), 314.

⁵⁷³ Üdeh, *et-Teşriu'l-cinâi*, 2/455.

⁵⁷⁴ es-Saffât 37/12-17; ez-Zuhuf 43/30-32; el-Kamer 54/2.

⁵⁷⁵ Beni Mustalik (Müreyysi) gazvesinden (5/627) dönülürken bir ara Hz. Aişe zaruret sebebiyle (kaza-i hacet için) kafileden uzaklaşmıştı. Döndüğünde hatıra değeri büyük olan gerdanlığının kaybolduğunu fark edince, sür'atle bulur gelirim düşüncesiyle ve mahfeye bindirilmeden kafilenin hareket etmeyeceği yaklaşımla ile aramak üzere ayrıldı ve buldu. Fakat ordu uzaklaşmıştı. Çünkü, beden yapısı bakımından zayıf bir hanım olması itibarıyla hizmetliler, onun, içinde olduğunu zannederek mahfeyi deveye bağlamışlardı. Bu durumda Hz. Aişe, mahfede olmadığı anlaşıncı kendisini bulmaya gelecekleri düşüncesiyle oturup beklemeye koyuldu. Bu esnada ordunun gerisinde unutulmuş eşyayı toplamak için görevli olan Safvan b. Muattal, Hz. Aişe'yi fark etti, onu devesine bindirdi; deveyi yederek hiç konuşmadan onun konakladığı yere geldi. Hz. Aişe'nin mahfede olmadığı da ordugahta anlaşılmıştı. Bu esnada Hz. Aişe ve Safvan'ın gelişini fırsat sayan münafıklar, her ikisinin de

gelen âyet kapsamında kazf cezası uygulanmıştır.⁵⁷⁶ Bunun yanında herhangi bir insana haksız yere fiil veya yalan vs. söz ile ezada bulunan, sâlih kişilere kötü sözler söyleyen, bir kimse hakkında yalanı, dedikoduyu, iftirayı halk arasında yayan şahıslara İslâm hukukuna göre ta‘zir cezası verilir.⁵⁷⁷ Kanaatimize göre sanal ortamda iftiraya uğrayan kişiye geleneksel iftira müeyyidesinden daha ağır bir ceza verilmelidir. Çünkü dijital ortamın hız ve yayılma özelliği sebebiyle insan onuru daha fazla zarar görmektedir.

İslâm müfteriye yaptırım uygulayıp iftiraya uğrayan kişinin itibarını onarıırken iftiraya şahit olan insanlara da sorumluluk yüklemektedir. Bu noktada İslâm dini, iftira söz konusu olduğunda insanların susmamaları gerektiğini söyler.⁵⁷⁸ “...*Erkek ve kadın iftirayı işittiklerinde kendi vicdanları ile iyi zanda bulunup ‘Bu bir iftiradır.’ demeleri gerekmez miydi...*”⁵⁷⁹ Bu âyetten yola çıkarak; herhangi bir yerde birileri hakkında gıybet yapıldığında söylenenlerin iftira olma ihtimalini de düşünmek, o ortama veya konuşmalara iştirak etmemek gerekir. Kur’ân’ın yanında Hz. Peygamber de insanları iftiradan sakındırmıştır. Bu noktada Hz. Peygamber özellikle İslâm’a yeni giren kimselerden biat alırken, “Allah’a, hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zinâ yapmamak, çocukları açlık korkusuyla öldürmemek, hiçbir hayırlı işte Resûlullah’a muhalefet etmemek ilkelerini sayarken “yalan dolanla hiç kimseye iftirada bulunmama”yı da şart koşturmuşur.⁵⁸⁰

İftiranın hem bireysel hem de toplumsal boyutu vardır. Bu suç, bireyin ruhsal sağlığını etkileyen onun toplum içerisindeki itibarını zedeleyen bir suçtur. Diğer yandan toplumsal olarak ele alındığında iftiraya uğrayan kişi veya kişiler hakkında insanlarda yanlış kanaat oluşabilir. Bu da ciddi sonuçlar doğurabilir. İftira suçunu bugün en çok yaygınlaştıran unsurlardan biri sosyal medyadır. Herhangi bir kişi hakkında yazılan bir cümle milyonlarca kişiye ulaşabilmektedir. Hatta atılan iftira, hazırlanan sahte belgelerle desteklenerek kişilerin bu iftiraya inanmasına sebep olabilmektedir. İftira, toplumda düşmanlık, kin ve ayrılık doğurmakta, insanlar arasında öfke ve nefret duygularını arttırarak insanlar arasında fitneye sebep olmaktadır. Bu da sevgi ve dostluk bağlarını koparmaktadır. Sonuç olarak, toplumu

iffetine dil uzattılar, iftira ederek dedikoduyu hayli ileri götürdüler. Safvan’la olan eski husumetinden dolayı Hassan b. Sabit, Hz. Peygamber’in zevcesi olan Zeynep’in yükselmesi beklentisi ile Hamne bint Cahş ve Hz. Ebû Bekir’in mal desteğiyle hayatını sürüdürür olmanın hissi bir reaksiyonu içinde Mistah b. Usase de bu söylentilere kulak verip aldanmışlardı. İbn Hişam, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sakka vd. (Kâhire: y.y., 1356/1936) 3/311; Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi’t-târih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî (Beyrût: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1417/1997), 2/78; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakatü’l-kübra*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü’l-Hanci, 1421/2001), 5/154.

⁵⁷⁶ en-Nisâ 4/11-15.

⁵⁷⁷ Bilmen, *Kâmus*, 3/305-328.

⁵⁷⁸ en-Nûr 24/12.

⁵⁷⁹ en-Nisâ 4/11-20.

⁵⁸⁰ İbn Hişam, *es-Sîre*, 2/73-75; el-Mümtehhine 60/12.

oluşturan bireylerin birbirine olan güvenlerinin sarsılması, saldırgan davranışları ve şiddet eylemlerini arttırmaktadır.⁵⁸¹ Bu sebeple iftira, muhataba verdiği zararın yanında toplumda fitneye sebebiyet verdiği için ağır cezalar söz konusudur. İslâm hukuku açısından iftiraya verilen cezanın çok yönlü olarak ele alınması mümkündür. Müfterinin seksen sopa cezası⁵⁸² alması bir daha tekrar etmemesi için caydırmaya yöneliktir. Şahitliğinin kabul edilmemesi, toplumsal bir yaptırımdır. Çünkü müfteri toplum nazarında itibarını kaybeder ve güvenilmez bir insan olarak bilinir. Âyette müfteriler “yoldan çıkmış kimseler” olarak nitelendirilmektedirler. Bu kişilerin iddia ettikleri suçları ispat etmeleri için dört şahit şartının koşılması, insanların meylettikleri suçların sorumluluklarını almalarına yöneltmektedir. Zira hukuka göre, “Müddei, iddiasını ispatla mükelleftir.”⁵⁸³ Böylece bu kişilerin iftira atmalarını ve sorumsuzca insanları suçlamalarını önlemek amaçlanmaktadır.⁵⁸⁴

İftira gibi yine başkası ile ilgili işlenen diğer sözsel suçlardan biri de gıybettir. Gıybet/dedikodu, bir kimsenin bulunmadığı bir yerde, onunla ilgili, duyduğunda hoşuna gitmeyeceği, kızacağı veya darılacağı bir sözü söylemektir.⁵⁸⁵ Gıybet sözlü olabildiği gibi yazılı veya ima yoluyla ya da taklit gibi davranışlarla da yapılabilir. Bu tür söz ve davranışlar -gerçeği ifade ediyorsa dahî- gıybettir, aslı olmayan hususları ifade ediyorsa iftira sayılır. Bu konuda şu rivâyet aktarılır hadislerden: “Hz. Peygamber yanında bulunanlara, ‘Gıybet nedir bilir misiniz?’ diye sorar. Onlar da, ‘Allah ve O’nun elçisi daha iyi bilirler’ dediler. ‘Gıybet, kardeşini onun hoşlanmadığı bir sıfat ile vasıflandırmaktır.’ buyurdu. ‘Kardeşimde söylediğim sıfat bulunuyorsa?’ diye sorulduğunda: ‘Söylediğin sıfat eğer kardeşinde bulunuyorsa gıybet etmiş olursun, bulunmuyorsa iftira etmiş olursun.’ buyurdu.”⁵⁸⁶

İslâm âlimleri gıybetin haram ve büyük günah olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.⁵⁸⁷ Kur’ân, gıybetin ne kadar kötü bir şey olduğunu göstermek için “kardeşinin ölü etini yemek” benzetmesini yapar. “Ey iman edenler! ölü kardeşinizin etini yemek ister misiniz?”⁵⁸⁸ Klasik fıkıh eserlerinde gıybetten kaçınmak gerektiği naslardan yola çıkarak ifade edilmeye çalışılmıştır.⁵⁸⁹

⁵⁸¹ Özcan Köknel, *Bireysel ve Toplumsal Şiddet* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1996), 145.

⁵⁸² en-Nûr 24/4.

⁵⁸³ Mecelle, md. 76.

⁵⁸⁴ Bk. Abdurrahman Kasapoğlu, “Kurân’da İftira: Sebepleri, Sonuçları ve Eğilimleri” *Tabula rasa-Felsefe ve Teoloji* 6/15-16 (Nisan 2006), 240-241.

⁵⁸⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Riyâzü’s-sâlihîn*, thk. Şuayb el-Arnaut (Beyrût: Müessesetu’r-Risâle, 1419/1998), 427.

⁵⁸⁶ Müslim, “Birr”, 20.

⁵⁸⁷ Müslim, “Birr”, 20; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Müsnedü’l-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darânî (Riyad: Dârü’l-Muğni, 1421/2000), “Rikak”, 3/6.

⁵⁸⁸ el-Hucurât 49/12.

⁵⁸⁹ Karâfî, *el-Fûrûk*, 4/229.

Bir diğer sözsel suç olarak hakareti ele alabiliriz. Türkçede “ağır ve kötü söz söyleme, ırza ve namusa dokunan ayıp ve çirkin ifadeler kullanma, küfretme” anlamına gelmektedir. Hakaret ve sövme, Arapçada sebb, şetm, ta’n, la’net kelimeleri ile ifade edilmektedir.⁵⁹⁰ İslâm hukukunda bir şeye veya bir kimseye yönelik küçültücü ve aşağılayıcı söz ve davranış anlamına gelen hakaret, ne suretle olursa olsun suç teşkil etmektedir. İnsanlara hakaret etmek, kötü söz söylemek, küfürlü konuşmak dilin afetleri (afâtü’l-lisan) olarak geçmektedir. İslâm’a göre, Allah’a, peygamberlere, ilâhî kitaplar ve melekler gibi temel inanç öğelerine hakaret etmek Müslüman kimseyi dinden çıkarır.⁵⁹¹ İnsana, insanî değerlere veya canlı cansız nesneye yönelik olarak örfen sövgü/hakaret sayılan bir söz söylemek kişiyi dinden çıkarmasa da kural olarak haram sayılmıştır. Hadislerde ana babaya, sahâbîlere, zamana, rüzgâra, hastalığa ve hayvanlara sövmek de yasaklanmıştır. Ölülere hakaret içeren sözler de hoş karşılanmamaktadır.⁵⁹²

İslâm’a göre Müslüman kimse, oruç ve hac ibadetleri yerine getirirken kendisine kötü söz söylense bile buna kötü sözle karşılık vermemelidir.⁵⁹³ *Oruç bir kalkandır. Oruçlu, saygısızlık yapmasın, kötü konuşmasın. Eğer biri, kendisi ile dövüşmeye veya sövüşmeye kalkışırsa, iki defa ‘Ben oruçluyum.! desin.’*⁵⁹⁴ Bu konuda naslarda Müslüman kimselerin hakaret eden insanların seviyelerine düşmemesi tavsiye edilir. “*Rahmân’ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, ‘selâm’ deyip geçen kullardır.*”⁵⁹⁵ Hadislerde, “*Mümin kimseler, insanların şerefine saldıran, lânet okuyan, çirkin konuşan ağzı bozuk kişi değildir.*”⁵⁹⁶ şeklinde ifade edilir. “

Bazı toplumlarda iftira gibi ağır suç sayılan hakaret/sövme, klasik İslâm hukuku eserlerinde de bir çeşit iftira gibi değerlendirilmektedir. Ancak müeyyidesi kazf iftirası gibi değildir.⁵⁹⁷ Fakihler konuyu ceza hukuku açısından incelediklerinde; dinden çıkaran sövgüye irtidad, iffetli insana zinâ iftirası içeren sövgüye kazf hükümlerinin, diğer sövgülere ise kural olarak ta’zîr cezasının uygulanması gerektiğini belirtmişlerdir. Üstü kapalı şekilde yapılan sövme/hakaret de aynı sonucu doğurmaktadır.⁵⁹⁸

⁵⁹⁰ Mehmet Boynukalın, “Sövme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınevi, 2009), 37/397-398.

⁵⁹¹ Boynukalın, “Sövme”, 37/398.

⁵⁹² Tirmizî, “Birr”, 51.

⁵⁹³ el-Bakara 2/197; Buhârî, “Savm”, 9.

⁵⁹⁴ Buhârî, “Savm”, 2.

⁵⁹⁵ el-Furkân 25/63.

⁵⁹⁶ Tirmizî, “Birr”, 48.

⁵⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Câmi’u’s-sagîr* (Beyrût: Âlemü’l-Kütüb, 1406/1986), 291; Ebû Zekerîyya Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Mûrî en-Nevevî, *Ravdatu’t-tâlibîn ve umdetü’l müftîn*, thk. Zuheyr eş-Şâviş (Beyrût: el-Mektebü’l-İslâmî, 1412/1991) 8/313.

⁵⁹⁸ Boynukalın, “Sövme”, 37/398.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda şerefe karşı suçlardan sayılan hakaret *“Bir kimseye onur, şeref ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte somut bir fiil veya olgu isnat etmek ya da yakıştırmalarda bulunmak yahut sövmek suretiyle bir kimsenin onur, şeref ve saygınlığına saldırmak”* şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁹⁹ Bu suç TCK'ye göre, üç aydan iki yıla kadar hapis veya adlî para cezası ile cezalandırılmaktadır.⁶⁰⁰

Sanal medyanın depolama özelliğinden dolayı iftiraya uğrayan, hakkında yalan haber yapılan veya hakarete uğrayan kimselerin tekrar tekrar aynı şeylere mâruz kalma riski yüksektir. Toplumda kamuoyu oluşturmak için kullanılan, iftira ve yalan haberlerden meydana gelen bazı propagandalar bu duruma örnek gösterilebilir. Medyada yayınlanan içeriklerde gerçeğe aykırı haber yapılması, kişilik haklarına saldırıda bulunulması, habercilikte hukukî düzenlemeler gerektirmektedir. Özellikle magazinsel programlar ile insanların bulunmadığı ortamlarda sosyal medya platformlarında çok fazla dedikodu, iftira ve hakaret suçu işlenmektedir. Bu sadece magazine konu olan insanların mâruz kaldığı bir sorun değildir. Dinî içerik sunan kanallarda da aynı dine mensup kişiler, birbirlerinin olmadığı oturma odalarında bu suçları kolayca işleyebilmektedirler. Kanaatimce sanal mecrada işlenen bu suçlar, gerçek hayattakinden daha fazla zarar vermektedir. Çünkü atılan iftira veya hakaret dolu içerikler, çok hızlı şekilde geniş kitlelere ulaşmaktadır. Bu suçlara, mağdurların şikâyetleri üzerine ceza verilse dahî bu suçların, web tabanından tam olarak kaldırılması ve silinmesi çok güçtür. Bu sebeple, sanal ortamdaki bu veriler daha sonra tehdit unsuru olarak kullanılabilir. Dolayısıyla siber ortamda iftiraya uğrayan bir kimse, bulunduğu dönem itibarı ile hakkındaki tüm haberleri kaldırsa bile, bu kişinin yıllar sonra aynı haberlere mâruz kalma ihtimali oldukça fazladır. Örneğin, yıllar önce yalan içeriklerle hazırlanan bir magazin haberi, yıllar sonra tekrar tıklanma almak için malzeme olarak kullanılmaktadır.

Sözsüel suçlar diyebileceğimiz hakaret, iftira, dedikodu vb. suçlar kişileri doğrudan hedef alan suçlardır. İnsan onurunu zedeleyen bu suçların reel hayattaki neticesi, konunun tarafları dâhil diğer insanları da etkileyebilecek türdendir. Siber ortamda bu durum çok daha geniş bir alana yayıldığı için insanın psikolojisini oldukça etkilemektedir. Örneğin, sanal ortamda zinâ iftirasına uğrayan biri geleneksel iftira suçunun sonucundan çok daha fazla zarar görebilmektedir. Multimedia araçlarla delil olması adına çekilen kayıtlar sanal ortamda paylaşılabilir. Hazırlanan kayıtlar üzerinde oynama yapılabilir ve insanlar manipüle edilebilir. Bu noktada delil olarak kullanılan bu unsurların teknolojik oynamalarla hazırlanma ihtimali, dijital kullanıcıların gözünden kaçabilmekte ve mağdur kişi doğrudan hedef haline gelip linç edilebilir. O sebeple sanalda zinâ iftirasına

⁵⁹⁹ TCK md. 125, Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 13 Nisan 2024).

⁶⁰⁰ TCK md. 125, Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 13 Nisan 2024).

belirlenecek olan cezanın, geleneksel kazf suçu ile aynı şartları taşıdığı durumda kazf haddi uygulanabileceği, ancak şüphe durumunda en üst seviyeden bir ta'zir cezasının verilmesi öngörülebilir. Bunun yanında teknolojik gereçleri bu şekilde kullanan faileri, dijital ortamdan men etmek ve söz konusu ürünlerin kullanımı noktasında kısıtlama getirmek de ta'zir kapsamında düşünülebilir.

3.2.1.2.2. Tecessüs/Stalking

Tecessüs, Arapça kökenli bir kelimedir ayıp kusur ve gizlilikleri araştırmak demektir. Naslar Müslümanları ne olursa olsun birbirlerinin kusurlarını araştırma noktasında uyarmıştır. *“Birbirinizin gizli, ayıp hallerini araştırmayınız.”*⁶⁰¹ Burada gizliliğin ölçüsünün ne olduğu bazı naslara göre tespit edilmektedir *“Bir kimse biriyle konuşup sonra giderse konuştuğu söz söylediği kişide emanettir (gizlidir.)”*⁶⁰² İnsanlara kötü sözle hitap etmek, suizanda bulunmak, ayıp araştırmak İslâm tarafından yasaklanan şeylerdir. *“Zanda bulunmayın. Muhakkak ki zan sözlerin en yalanıdır. Gizli gizli araştırmayın, tecessüs yapmayın, buğzmetmeyin birbirinize sırtınızı çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olun.”*⁶⁰³

Özel hayatın gizliliğini korumak üzere ortaya konan prensiplerden biri tecessüsün yasaklanmasıdır. Hucurât 12. âyette ayıp araştırmak sözü, tecessüs kavramıyla karşılanmaktadır. Bu, bir şeyin gizli yönlerinin açığa çıkarılması ve mahrem durumların ifşa edilmesidir. Özellikle kişilerin özel kalmasını arzu ettikleri durumların izinsiz şekilde araştırılması anlamına gelir. Burada gizlenen şeyin “ayıp” olup olmaması önemli değildir. Burada önemli olan gizli hususları araştırmamaktır. Mahremiyet konusunda kişilerin özel meskenlerine selam vermeden izinsiz girmeleri de yasaklanmıştır. *“Ey iman edenler! Kendinizi tanıtırız izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin.”*⁶⁰⁴

Başkalarının izinsiz bir şekilde kayda alınan görüntülerini izlemek, konuşmalarını dinlemek dinen câiz değildir. Bu hükme naslardan çıkarılan genel ilkeler ile varmak mümkündür. *“Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”*⁶⁰⁵

Mahremiyet birçok yönden ele alınabilir; beden, mesken, bilgi vb. şekilde bir insanın özel yaşamına, alanına ve kişisel varlığına ilişkin paylaşmak istemediği her şey onun mahremiyeti sayılabilir. Naslar, insanların mahrem mekanlarına girerken uyulması gereken

⁶⁰¹ el-Hucurât 49/12.

⁶⁰² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 37.

⁶⁰³ Buhârî, “Edeb”, 60.

⁶⁰⁴ en-Nûr 24/27-29.

⁶⁰⁵ el-İsrâ 17/36.

âdab ilkelerine de yer verir. “*Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat erdemlilik kişinin Allah’a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah’a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz.*”⁶⁰⁶ Bir diğer hadiste izinsiz eve girmek bir yana kapısı açık bulunan mahrem bir alana bakılmasının yasak olduğu bildirilmektedir. “*Bir kimsenin kendisine izin verilmeden başkalarının evinin içine bakması yasaktır.*”⁶⁰⁷ Başka bir rivâyette; bir adam, Hz. Ömer’in yanına gelip üç defa izin ister ancak alamayınca geri döner. Döndüğünde Hz. Ömer neden beklemediğini sorunca o da Resulullah’ın şöyle dediğini söyler: “*Bir kişi 3 defa izin istediğinde o kişiye izin verilmediyse dönsün.*”⁶⁰⁸ Hadislerde, sahibinden izinsiz herhangi bir şeye bakmanın da uygun olmadığı geçer. “*Kardeşinin yazılı metnine onun izni olmadan bakan ancak ateşe bakmış olur.*”⁶⁰⁹ İnsanların ayıp ve kusurlarını araştırmak, onları ortaya dökmek ve yaymak yasaktır: “*Ey inananlar! Zandan çok sakının. Zira, zannın bir kısmı günahdır. Birbirinin gizli şeylerini araştırmayın; biriniz diğerinizi arkasından çektiştirmesin...*”⁶¹⁰ Bu âyetten yola çıkarak sanal âlemdeki haberler düşünüldüğünde bu konuda birçok ihlâl yapıldığını söylemek mümkündür. Müslüman bir kimse için naslardan çıkarılan ilkeler her durumda geçerlidir.

Tecessüsün yanında kişilerin özel yaşamını ihlâl eden şeylerden biri de koğuculuktur. Hz. Peygamber kıyamet günü en kötü insanın iki yüzlü olan, koğuculuk/nemime⁶¹¹ yapan kişi olduğunu,⁶¹² bunun yanında nemimenin kişinin ateşe girmesine sebep olacağını söyler ve nemimeyi, kebairden sayar.⁶¹³ Kur’ân’da böyle kişilere itaat edilmemesi emredilir. “*Ayıp araştıran, koğuculukla söz gezdiren kimseye itaat etme.*”⁶¹⁴ “*Her kim bir Müslümanın ayıbını örterse Allah da dünya ve âhirette onun ayıbını örter.*”⁶¹⁵ Bu hadise göre, bir insanın ayıbını özel hallerini araştırıp yaymamak, aksine bu ayıpları örtmek dinî açıdan daha uygundur. Ancak bu, bir kişinin başkalarının yaşamlarını olumsuz etkileyen eylemlerde bulunup bunları gizlemesi ya da suçunu örtbas etmesi şeklinde yorumlanmamalıdır.

İnsanların mahremiyetlerini aşip özel alanlarına girerek onların can ve mal güvenliğini tehlikeye atacaktır, namus ve iffetlerine zarar verecek şeyler yasaklanmıştır. Zira Hz. Peygamber Vedâ hutbesinde insanların canlarını, mallarını, namus ve şereflerini mukaddes

⁶⁰⁶ el-Bakara 2/189

⁶⁰⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kâhire: el-Matbaa el-Selefiyye ve Mektebetuha, 1958), “Dûr”, 375.

⁶⁰⁸ Buhârî, “İsti’zan”, 14.

⁶⁰⁹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 23.

⁶¹⁰ el-Hucurât 49/12

⁶¹¹ Şahit olunan bir olayı veya sözü, kötülük ve fesat maksadı ile başka yerlere yaymak ve nakletmektir.

⁶¹² Buhârî, “Edeb”, 52.

⁶¹³ Buhârî, “Edeb”, 49.

⁶¹⁴ el-Kalem 68/1.

⁶¹⁵ İbn Mâce, “Hudûd”, 5.

kabul ederek her türlü tecavüzden korunduğunu tüm insanlığa bildirmiştir.⁶¹⁶ Bu değerler, insanın mahremiyetine dair değerlerdir.

Günümüzde mahremiyete yönelik işlenmekte olan siber suçların çoğu genellikle internet aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Tecessüs yoluyla mahremiyet ihlâlinin gerçekleştiği birçok bilgisayar uygulaması bulunmaktadır. İnternetin dolaşımı ile mahremiyet konusu artık sadece etik bir mesele değil, teknolojik bir mesele haline de gelmiştir.⁶¹⁷ Dijital taban, bireylerle ilgili gerçek hayattakinden daha fazla bilgi taşımakta ve bir insanın ömür boyu dijital ayak izini sürerek kişi hakkında daha net bir profil çizebilmektedir. Bilgisayar korsanlarının (hacker) yetkisiz giriş eylemleri, sistem kırıcıların (cracker) sisteme kötü niyetle sızarak verilere zarar vermeleri, verileri değiştirmeleri, zararlı ve casus programlar (spyware, malware): virüs, truva atı, solucan, mantık bombası, istem dışı alınan elektronik postalar (spam), bilgi ve veri aldatmacası (data diddling) vs. yollarını kullanarak girişilen eylemler, çokça işlenen siber suçlardandır.⁶¹⁸ Hackerlar e-posta üzerinden atılan bir link ile fotoğraf, video ve konuşmaların içeriğine ulaşabilmektedirler. Özellikle ünlü kişilerin, siyâsîlerin, göz önünde olan kişilerin veya zenginlerin hedef seçildiği tecessüs faaliyetlerinde fidye yazılım⁶¹⁹ programı ile bu kişilerden sanal fidye talep etmektedirler. Ancak dijital ortama kayıtlı olan tüm bu içerikler kopyalandığı için mağdur taraf, defalarca bu tehdite mâruz kalabilmektedir.

Dijitalleşme ile çıkan, “nesnelerin interneti”⁶²⁰ adı verilen, sinyal içeren tüm dijital unsurlar, mahremiyet alanlarını tehdit etmektedir. “Nesnelerin İnterneti”⁶²¹; giyilebilir akıllı teknolojiler görüntü ve ses kaydedebilme özelliğine sahiptir. Bu konuda güvenlik önlemleri arttırılsa da mağduriyetler yaşanmaya devam etmektedir.⁶²²

Dijitalde mahremiyet ihlâli iki şekilde karşımıza çıkabilir. Dışarıdan birilerinin, başka bir kişinin özel alanına tecessüs yoluyla girmesinin yanında, sosyal medya kullanıcısının kendi mahremiyet sınırlarını korumaması ve sosyal medyada kendi mahremiyet alanını

⁶¹⁶ Buhârî, “Hijjetü'l-veda”, 78.

⁶¹⁷ Pekka Himanen, *Hacker Etiği*, çev. Şebnem Kaptan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 107.

⁶¹⁸ Gürol Canbek vd., “Kötücül ve Casus Yazılımlar: Kapsamlı Bir Araştırma”, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 22/1 (2007), 125-130.

⁶¹⁹ “Fidye yazılım, bilgisayar sistemlerine veya dosyalara erişimi kısıtlayan ve veri sahibine geri yüklenen erişim karşılığında fidye ödemekle yükümlü kılan zararlı yazılımlardır.” Barış Çeliktaş, Soner Çelik, “Güncel Siber Güvenlik Tehditleri: Fidye Yazılımlar”, *Cyberpolitik Journal* 3/5 (Temmuz 2018), 108.

⁶²⁰ Bıçakçı, “Nesnelerin İnterneti”, 26-27.

⁶²¹ Bu kavram, akıllı Tv, telefon, kumanda, akıllı robot, buzdolabı, akıllı saat, akıllı gözlük, robot süpürge, dijital trafik ışıklar ve levhaları vb birçok ürünü kapsamaktadır. Bu ürünler insanların dijital ayak izini tanımaktadırlar. Güncel haberlere konu olan bazı güvenlik açıklarının sonuçları yeni çıkan bu ürünlerin tekrar gözden geçirilerek güvenlik açıklarının kapatılmasını gerektirecek davalara konu olmuştur. Casusluğa konu olan şirketler KVKK ihlâli nedeniyle cezaya çarptırılmaktadır. Örneğin Bk. Anadolu Ajansı, “KVKK veri ihlâli nedeniyle Yemeksepeti'ne 1 milyon 900 bin lira ceza” (05 Ekim 2023), 1; “50 Bin Telefonda Siber Saldırı ile Kişisel Veriler Çalındı” (05 Ekim 2023), 1.

⁶²² Hürriyet Gazetesi, “Robot Süpürge'nin Çektiği Görüntülerin Sosyal Medyaya Düşmesi Skandal Oldu...Akıllı Cihazlara Ne Kadar Güvenmeliyiz?” (03 Şubat 2024), 1.

gönüllü olarak veya farkında olmaksızın ifşa etmesi şeklinde gerçekleşebilmektedir. Her iki durumda da kişinin güvenliği riske girmektedir. Bu risk, siber ortamda bulunan herkesin her saniye arkasında dijital ayak izleri bırakmasıyla büyümektedir. Özellikle büyük şirketler internet hizmet sağlayıcılarının veri tabanlarına ulaşarak kullanıcılar hakkında bilgi sağlamaktadır.⁶²³ Bazı özel girişimciler çok sayıda reklam vererek kişilere ait bilgileri kolayca toplamaktadır. Bu reklamlar daha çok “casus link”ler olarak bireylerin tarama biçimleri hakkında bilgi sağlamaktadır. Böylece, ne kadar çok kişinin hayat tarzı hakkında bilgi alınır, bu, yapılan ticarete sermayenin büyüklüğü anlamına gelmektedir.⁶²⁴ Böylelikle internetin, insanlara düşüncelerini özgürce yayma imkânı veren bir araç olmasının yanı sıra, bir gözetleme aracına dönüştüğü söylenebilir. Mahremiyet alanındaki gözetlemeyi sadece bireyler değil, işyerleri, büyük şirketler ve hükûmetler de yapmaktadır. Çok sayıda ülkede hükûmet, gerektiğinde insanların e-postaları ve web tarama şekillerini sürekli gözetleyebilmektedir.⁶²⁵

Güvenlik riski oluşturan durumlardan biri de şudur; Wifi’ya bağlanıldığı zaman, dâhil olunan ağ içerisinde herhangi bir casusluk suçu gerçekleştiğinde tüm bağlı kişilerin bilgilerine erişim mümkün olmaktadır. Böylece o ağ ortamındaki herkes aynı risk alanı içerisinde bulunmaktadır. Bunun yanında, akıllı ürünlere gelen güncellemelerin yapılmaması da dijital mahremiyet için güvenlik zafiyeti oluşturmakta ve hackerlerin kolayca sızabileceği bir duruma sebebiyet vermektedir. Dijital ortamda mahremiyetin ihlâli, can ve mal güvenliğini de tehlikeye atmaktadır. Ayrıca mahremiyet ihlâli, bireylerin kendilerine özel durumlarını kusur gibi gösterme riskini taşımakta ve bu amaçla sıklıkla tecessüse başvurulmaktadır. Öyle ki magazin haberleri altında birçok insanın özel yaşamı en mahrem anları bu yolla ifşa edilmektedir. Bu bilgiler, sahiplerinin rızası alınmadan kamuoyuna sunulmaktadır. Basın etik ilkelerine göre, kamuya mal olmuş kişilerin özel hayatları, kamu yararı söz konusu olduğunda kamuoyu ile paylaşılabılır olsa bile belli sınırlar çizilmiştir. Geçmiş yıllarda habercilikte, araştırmacı gazetecilik türü, gizli kameralar ile görüntü ve ses kaydına izin verse de şu an mevcut medyada bu, hak ihlâli olarak ele alınmaktadır. 1990’lı yıllarda özel televizyon yayınlarının başlaması ile hazırlanan birçok program araştırmacı gazetecilik adı altında sansasyonel habercilik yapan programlardı. Bu programlar araştırmacı gazetecilik gibi görünse de aslında gizli kamera haberciliği idi.⁶²⁶ İletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile kullanılan cihazlar, gizli olarak elde edilen ses ve görüntülerin mahremiyet ihlâline ilişkin

⁶²³ Himanen, *Hacker Etiği*, 102-103.

⁶²⁴ Himanen, *Hacker Etiği*, 103.

⁶²⁵ Himanen, *Hacker Etiği*, 102.

⁶²⁶ Süleyman İrvan, “Araştırmacı Gazetecilik: Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 1 /2 (Ekim 2018), 82.

ortaya çıkardığı problemlerin yanında mahkemelerde delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı ile ilgili birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. İletişim teknolojilerinde dinleme ve görüntülerle ilgili birçok kurgu yapılabilmekte, hatta bunlar gerçeğinden ayırt edilemeyecek şekilde düzenlenmektedir. Ancak bu noktada uzman kişiler tarafından gerçek mi kurgu mu olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; deepfake⁶²⁷ uygulaması ve içeriği yapay zekâ kullanılarak değiştirilen videoların sahte olduğunu ortaya çıkarmak, uzmanlık gerektiren bir konudur. Bu noktada dijital videolar, hukukun ve etiğin alanlarına girmektedir. Kişinin özel hayatına ilişkin her türlü bilgi; görüntü, resim, ses vb. kayıtların siber uzay ortamına aktarılması, herhangi bir yayında paylaşılması, tüm verilerin o yayına erişebilen milyonlarca insana ifşa edilmesi riskini taşımaktadır. Kişinin özel hayatına yönelik bu tarz casusluk faaliyeti, telafisi olanaksız zararlara sebep olacaktır.⁶²⁸ Özel hayatın gizliliği ve korunması hakkı ile internetin ilişkisi, kişisel verilerin korunması konusunun önemini ortaya çıkarmaktadır. Kişisel veriler, parmak izi, IP adresi, isim, kayıt numarası, telefon numarası, ikamet yeri, meslek, cinsiyet, yaş vb. tüm bilgileri içerir.⁶²⁹ “Teknik imkânlar sayesinde kişinin özel hayatına ait bilgilerden oluşan kişisel verilerin dinlenmesi, kaydedilmesi, değiştirilmesi, silinmesi, hatta ortadan kaldırılması mümkün olmaktadır. İnternette sözleşme metinleri, elektronik postalar ve haber gruplarına gönderilen makale ya da yazıların değiştirilmesi suretiyle kişinin saygınlığı zedelenmekte veya kullanım profilleri oluşturularak belirli amaçlara hizmet edilebilmektedir.”⁶³⁰

Sonuç olarak İslâm hukuku açısından sosyal medya üzerinden yapılan tecessüs faaliyetlerini, tecessüs ile ilgili naslara dayanarak şöyle değerlendirmek mümkündür: İslâm hukukunda sahibinin izni olmadan onun mahrem alanına ilişkin bilgilere, verilere erişmek, bunları paylaşmak suçtur. Bu suç da diğer suçlar gibi toplumda, başta can ve mal güvenliğini riske atarak insanların birbirleriyle olan güven ilişkilerine zarar vermektedir. Dolayısıyla gerçek yaşamda olduğu gibi mahremiyet ihlâlî sanal ortamda da dinî açıdan câiz olmayan bir durumdur. Tecessüslük, mahremiyetin dokunulmazlığı ilkesini ihlâl eden bir suçtur. İslâm hukukçuları, şahsiyet haklarının ihlâlinin bir parçası olarak kabul ettikleri bu tür suçları

⁶²⁷ Deep (derin), fake (sahte): “Son dönemlerde dijital mecralarda siyasetten ünlü film yıldızlarına kadar birçok kesimin şaşırtıcı görüntü ve ses kayıtlarının şoke edici etkisi sonucunda kamuoyunca bilinirliği artan deepfake’ler genel olarak, insanların yüzlerinin ve seslerinin başka yüzler ve sesler tarafından izinsiz bir şekilde takas usulünce kullanılıp dijital olarak manipüle edilen hipergerçekçi videolardır.” Türker Elitaş, “Dijital Manipülasyon ‘Deepfake’ Teknolojisi ve Olmayanın İnandırıcılığı”, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/49 (Nisan 2022), 118.

⁶²⁸ Ersan Şen, *Devlet ve Kitle İletişim Araçları Karşısında Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması* (İstanbul: Kazancı Yayınları, 1996), 50.

⁶²⁹ Muhammed Ahmed el-Ma’dâvî, “Himâyetü’l-husûsiyyeti’l-ma’lûmâtiyyeti li’l-müstahdimi ‘abra şebekâti mevâkı’ı’t-tevâsuli’l-ictimâ’î”, *Dirâsetü Mekarın* 33/4 (Aralık 2018), 1943.

⁶³⁰ Hatice Akıncı vd., “Türk Ceza Kanunu ve Bilişim Suçları”, *İnternet ve Hukuk*, der. Yeşim M. Atamer (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 208.

cezalandırmış; yer, zaman, şahıs ve ihlâl şekline göre de cezanın türü ve miktarını belirlemişlerdir.⁶³¹

3.2.1.2.3. Zorbalık/Siber Zorbalık

Kişisel suçlar bağlamında ele aldığımız bir diğer suç, zorbalıktır. İslâm hukuku açısından düşünüldüğünde zorbalık kavramına karşılık olarak “ikrâh”ı kullanmak mümkündür. Kerh, insanın dıştan gelen baskılar nedeniyle katlanmak zorunda kaldığı meşakkati; razı olmadığı bir durumu veya hoş görmediği bir işi yapmak zorunda kalmasını ifade eder.⁶³² İbnü’l-Hümâm’a göre ikrâh, “başkasını, razı olmadığı bir şeye zorlamaktır.”⁶³³ Serahsî’ye göre ikrâh, “kişinin başkasına karşı yaptığı bir fiildir. Bu fiil sebebiyle başkasının (mükrehin) rızası ortadan kalkar ve ihtiyârı bozulur ama mükrehin ehliyeti yok olmaz ve (şer’î) hitabı ortadan kalkmaz.”⁶³⁴ Daha çok fiil üzerinden yapılan tanımların yanında, aslında ikrâh, fiziksel müdahalede bulunmak suretiyle gerçekleşen hissî ikrâh, tehditten ibaret olan nefsî ikrâh şeklinde ifade edilebilir. İkrâh, kişiyi, tehdit ve korkutma yoluyla rızası olmadan bir sözü söylemeye veya yapmaya sevk eder.⁶³⁵ İbn Hazm (v. 456/1064) ikrâhı, söze ikrâh ve fiile ikrâh şeklinde tasnif etmiştir.⁶³⁶

Klasik fıkıh eserlerinde yer alan “ikrâh”ı dijital medyada tehdit unsuru olarak kullanılan şantaj olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü insanlar kendilerine ait bazı bilgiler ve görüntüler ile zorbalığa uğramakta ve istemedikleri şeyleri yapmaya zorlanmaktadırlar. Bu durum özellikle dijitalleşme ile artmıştır. Çünkü bugünün iletişim teknolojileri ile gizli kameralar fark edilemeyecek küçüklükte yapılabilmektedir. Ayrıca sosyal platformlardaki gizli görüntülere ulaşmayı kolaylaştıran uygulamalar mevcuttur. Hatta dijital ortamın depolama özelliği ile bir kimse aynı verilerle yıllarca mağdur edilebilmektedir. Bu yolla mükrih, defalarca karşı taraftan fidye talebinde bulunabilmektedir. İnsanların görüntü ve ses kayıtları üzerinden tehdit edilmesi, bir şeylere zorlanması suçtur. Tehdit, cebr ve ikrâh ortak özellik olarak “zorbalık” kavramını içermektedir. Üç durumda da kişinin rızası dışında istemediği halde bir şeyle zorlanması söz konusudur. Kişinin gizli olarak kaydının alınması, içeriğin değiştirilmesi, görüntü, ses ve videoların üzerinde yapılarak yayılması iftira

⁶³¹ Ahmet Akgündüz, *Islamic Public Law (Documents on Practice From The Ottoman Archives)* (Rotterdam: Iur Press, 2011), 412.

⁶³² Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, thk. Muhammed A’vad (Kâhire: Dârü’l-Misriyye, 1422/2001) 6/12; İsfehânî, *el-Müfredât*, 707.

⁶³³ Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî el-Mekkî, *Teyssîru’t-tahrîr*, thk. Muhammed Emin İmran, Matbaa-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî (Mısır: Matbaa-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1981), 2/307.

⁶³⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 24/38.

⁶³⁵ es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbu’t-ta’rifât*, thk. Muhammed Uyunu es-Suud (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003), 33.

⁶³⁶ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *el-Muhallâ bi’l-âsâr*, thk. Abdülgaâffar el-Bendârî (Beyrut: Dârü’l-Fikr, ts.), 329-330.

kapsamında değerlendirebileceği gibi bu yolla kişiyi tehdit ederek yapmak istemediği şeylere itmek, ikrâh ile ilintilidir. Dolayısıyla bu suçlar sayılıp ta‘zir kapsamında değerlendirilebilir. Bu durumda mevcut hukuk sisteminde, ortaya çıkan zararın büyüklüğüne göre ceza verilebilir. Zira mağdurun özel hayatının gizliliği üzerinden tehdit edilmesi ve mahkemeye başvurduğunda mahremiyetinin ifşa olması, itibarına zarar verme riskini doğurmaktadır.

İslâm hukukçuları, toplumda saygın bir yere sahip kişilerin toplum huzurunda hakarete uğraması ve küçük düşürülmesi tehdidini ikrâh olarak değerlendirirler. Zira toplum huzurunda küçük düşürülme saygın kişilere fazlasıyla sıkıntı verir. Bundan da maddeten ve mânen ciddi zarar görürler.⁶³⁷

Zorbalık, ikrâh ve tehdit unsurlarını içermekle beraber sanal ortamda “siber zorbalık” türünü de içermektedir. Günümüzde bu durum, akran zorbalığı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Burada zorbalık yapan kişi, kendi akranlarına sosyal paylaşımlar üzerinden tacizde bulunarak o kişiye çok yönlü zarar vermektedir. Bu noktada aile içi yaşanan şiddet bazı çocukların davranışlarında etkili olmakta ve bu çocukların sanal ortamda akran zorbalığı davranışları sergilediği bilinmektedir. Bunun yanında çevresel faktörler, şiddet ve nefret içerikli videolar ve dijital oyunlar da bu davranışların sergilenmesi noktasında son derece etkili olmaktadır. Sosyal medyada bu şekilde uğradığı siber zorbalıktan dolayı intihara teşebbüs eden ve intihar eden birçok insan bulunmaktadır.⁶³⁸ İnternetin etkisinin son derece güçlü olduğu bu çağda, ebeveynlerin hem kendilerinin hem de çocuklarının medya pedagojisi alması büyük önem taşımaktadır. Özellikle anne babanın çocukların sahip olduğu haklardan önce sahip olduğu sorumlulukları da öğretmesi önemlidir. Çocukların davranışlarından öncelikle aileleri sorumludur. İslâm dini açısından da çocuğun ailesi, sorumluluk bilincinin kazandırıldığı ilk yerdir.⁶³⁹ Bunun yanında zorbalığa şahit olan kimselerin buna göz yummaması gerekmektedir. Bu konuda şöyle bir rivâyet bulunmaktadır. Enes b. Mâlik’in rivâyetine göre Resulullah, “*Müslüman kardeşine zâlim iken de mazlum iken de yardım et! buyurdu. Bir kişi, Ya Resulallah! Müslüman kardeş mazlum olduğu zaman ona yardım ederim, fakat o zâlim olduğu zaman ona nasıl yardım edeceğim söyler misin! diye sordu. Resulullah, onu zulümden alıkoyarsın ya da zulmüne engel olursun. İşte bu ona yardım etmektir.*” buyurdu.⁶⁴⁰ Bu hadis bize şu ilkeyi vermektedir. Herhangi bir zorbalık, zâlimlik veya haksızlık yaşandığında, bu tür durumları göz ardı etmek veya duymazdan gelmek yerine,

⁶³⁷ Ebü'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 209; Mesut Bayar, *İslâm Hukukunda İkrâh ve Hukukî Sonuçları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 130.

⁶³⁸ Euronews, “Malezyada 16 Yaşında Bir Genç Kız Sosyal Platformu Üzerinden Ölüm Mü Yaşam Mı Sorgulaması Üzerine Oy Sonuçları %69 Ölüm Çıkınca Genç Kız İntihar Etti” (Erişim 10 Nisan 2024), 1.

⁶³⁹ Buhârî, “Kitâbu'n-nikah” 82.

⁶⁴⁰ Buhârî, “el-Mezâlim ve'l-ğasb”, 4.

müdahale etmek önemlidir. Zulüm yapan kişinin eylemlerini sonlandırmak ve mağduriyeti sona erdirmek toplumsal bir sorumluluktur. Sanal ortamlarda ikrâh vakaları genellikle şantaj yoluyla ortaya çıkmaktadır; bu durumda mağdurlar, mahremiyetlerini ihlâl eden görüntü, ses veya video kayıtları ile karşı karşıya kalarak itibarlarının zedelenmesine ve hatta toplumdan dışlanma ve intihar gibi ciddi sonuçlara yol açabilecek zorbalıkla yüz yüze gelebilmektedirler.

Zorbalık, ikrâh ve şantaj üzerinden sanal mecrada yaşanan mağduriyetler ihkâk-ı hâk bağlamında değerlendirilecektir.

3.2.1.2.4. İhkâk-ı Hâk

Hukuk literatüründe ihkâk-ı hâk, “Teşebbüs edildiği halde devlet tarafından alınamayan hakların bütünüyle yitirilmesi, kullanılamaması, daha sonra ileri sürülememesi ve onları elde etme konusunda başka da bir yolun bulunmaması halinde, kişinin kuvvet kullanarak bizzat hakkını alması”dır.⁶⁴¹ Bu anlamda, “kendi hakkını cebren vikaye”⁶⁴², “bizzat ihkâk-ı hâk”, “kendiliğinden hak alma”⁶⁴³ ve “hakkın istifası” gibi terimlerle de ifade edilir. Fıkıh ıstılâhatında, “Bir şeyin hak olduğunu dellileriyle ispat veya bir şeyin hak olduğuna hükmetmek” demektir. İhkâk-ı hâk ya edille ve âyâtın izhar edilmesine veya ahkâm-ı şer’iyyenin ikmâli sureti ile tecelli eder.”⁶⁴⁴ İhkâk-ı hâk, Türk Ceza Kanunu’na göre suç sayılmaktadır.⁶⁴⁵ Geçmişten günümüze, hukuk sistemlerinde “ihkâk-ı hâk” kavramı, bazı hukuk düzenlerinde suç olarak kabul edilirken, bazılarında hakkın kullanılması olarak değerlendirmekteydi. Roma hukukunda ihkâk-ı hâk bugünkü anlamda hukuk dışı bir hareket sayılmıyordu. Bu kavram, bir hakkın kullanılması olarak kabul edilmekte ve meşrû bir hareket olarak görülmekteydi.⁶⁴⁶

İslâm hukuku kaynaklarında, “ez-zufru bi’l-hâk”⁶⁴⁷ veya sadece “zufr” terimleri ile ifade edilen ihkâk-ı hâk belli durum ve şartlarda câiz sayılmaktadır.⁶⁴⁸ Bir kişi belli şartlar içerisinde bu eylemi gerçekleştiriyorsa o kişiye cezâî tatbikat uygulanmaz. Örneğin; kendi çalınan malını, hırsızın evine izinsiz girerek geri alan kişiye hırsızlık cezası (sirkat haddi)

⁶⁴¹ Hüseyin Özcan, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü* (Ankara: Seçkin Kitabevi, 1985), “ihkâk-ı hâk” 345.

⁶⁴² Sefa Reisoğlu, *Borçlar Hukuku* (Ankara: y.y., 1981), 106; M. Reşit Karahasan, *Sorumluluk ve Tazminat Hukuk* (İstanbul: Beta Yayınları, 1989), 1/151.

⁶⁴³ Kenan Tunçomağ, *Türk Borçlar Hukuku* (İstanbul: Sermet Yayınevi, 1976), 1/436.

⁶⁴⁴ Bilmen, *Kâmus*, 1/13.

⁶⁴⁵ TCK md. 308; “Bir kimse derhal hükümete müracaata muktadir olduğu ahvalde cebir ve şiddet icrası ile bizzat istifayı hak eyler ise bir seneye kadar hapsolunur.” Bk. Nurullah Kunter, *Suçun Kanûnî Unsurları Nazariyesi* (İstanbul: Der Yayınları, 1949), 963.

⁶⁴⁶ Muharrem Çetin, *Mala Karşı İşlenen Suçlarda İndirim Nedeni Olarak İhkâk-ı Hâk* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 11.

⁶⁴⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmi*, 4/2858.

⁶⁴⁸ el-Mevsuâtü'l-fıkhiyye, *Vezâratü'l-evkâf ve şuûni'l-İslâmiyye* (Kuveyt: Dârü'l-Mevsûa, 1413/1992), 29/157.

uygulanmaz.⁶⁴⁹ Esasında İslâm hukukunda başkasının zimmetinde bulunan bir hakkın alınması için geçerli kural, kamu otoritesine başvurmak, o hakkı devlet kuvveti aracılığıyla geri almaktır.⁶⁵⁰ Yani genel kâideye göre bir kimse, kendi rızası ile borcunu yerine getirmeyen borçluyu, mahkemeye ve icra dairesine başvurarak ödeme yapmaya zorlama ve devlet kuvveti ile hakkını alma yolunu seçmekle yükümlüdür.⁶⁵¹ İhkâk-ı hâk bu noktada genel kâidenin bir istisnası olarak düşünülebilir. İslâm hukukunda, insanların mallarına dokunulmazlık ilkesi, bireylerin sahip oldukları mülkiyetin korunmasını ve başkaları tarafından haksız yere alınmamasını öngören temel bir ilke olarak kabul edilmektedir. Ancak ihkâk-ı hakkın gerçekleşmesi durumunda herhangi bir zarar doğmayacak şekilde bu ilke ihlâl edilebilmektedir.⁶⁵² İhkak-ı hâk, otoritenin hak kaybını gideremediği durumlarda, hakkın yitirilmesi ve kullanımının güçlenmesi, başka bir yasal yolun kalmaması ve hakkın sabit, belirli ve aynı cinsten olması gibi şartlara bağlı kullanılan bir haktır. Yani yetkili merciler gereken hakkı, hak arayana teslim etmediğinde gerçekleşen bir durumdur. Alacaklı bir kimse borcunu ödemekten kaçan kişinin malına el koyamaması veya mahkemeye vereceği şartların oluşmamasından ihkâk-ı hakka yönelebilmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken şey, alacağı hak ile sınırlı olmalıdır. Hak arayışında başka bir haksızlık ortaya çıkmamalıdır. Hakkını talep eden kişi sadece talep ettiği hak ne ise- türü, miktarı- onu talep etmelidir. Hanefilere göre aynı malın aynı cinsten olması durumunda belli şartlarla birlikte câiz görmektedirler.⁶⁵³

Mâlikilerden bazıları Hanefiler gibi düşünürken bazıları malın cinsi aynı olsa da olmasa da ihkâk-ı hakkı câiz görmemektedir.⁶⁵⁴ Bu noktada Şafiiler malın dokunulmazlığı bağlamında herhangi bir hak kaybı yaşandıysa ve ihkâk-ı hâk durumu oluştuysa o zaman malın cinsinin farklı cinsten olmasını da câiz görmektedirler. Hanbeliler ise toplumda fesada yol açma ihtimali ile başkası tarafından haksız yere el konulan malın hâkim kararı olmaksızın alınmasını câiz görmemektedirler.⁶⁵⁵ İhkâk-ı hakkı câiz görenler genellikle şu hadise dayanmaktadırlar. “*Bir kimsenin malı çalındığında veya kaybolduğunda onu bir başkasının elinde gören ona daha çok hak sahibidir.*”⁶⁵⁶ İhkâk-ı hâk “Zarar vermek ve zarara zararlar

⁶⁴⁹ Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i'*, 7/70; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî, *Fethu'l-vehhâb bi-şerhi Menheci't-tullâb* (Şam: Dârü'l-Fikr, 1414/1994), 2/194; İmam Mâlik, *el-Müdevvene*, 4/549.

⁶⁵⁰ Ali Kaya, “İslâm Hukukuna Göre Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak İhkâk-ı Hak”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (Aralık 2007), 117.

⁶⁵¹ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ ani'l-ahkâm ve tasarrufâtî'l-kâdî ve'l-imâm* (Beyrut: Dârü'l-Beşâir, 1416/1995), 18.

⁶⁵² Buhârî, “Hudûd”, 9.

⁶⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/128.

⁶⁵⁴ Karâfî, *el-Fûrûk*, 4/77.

⁶⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/257.

⁶⁵⁶ İbn Mâce, “Ahkâm”, 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/13.

karşılık vermek yoktur”⁶⁵⁷ ilkesi de göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmesi gereken bir durumdur. Yani ihkâk-ı hakkın câiz olması; hakkın devlet eliyle alınamamış olması, hakkın yitirilmesi ve çözüm yolu olmaması, ihtilaflı bir hak olmaması, sabit olması ve bu hakkı alırken yeni bir zararın doğmayacağı durumlarına bağlıdır. İhkâk-ı hakkın câiz olduğu durumlardan biri de meşrû müdafaadır. Hukuka uygunluk sebeplerinden biri olan meşrû müdafa durumunda ihkâk-ı hâk gerçekleşebilir. Bu durumlar dışında ihkâk-ı hâk câiz görülmemiştir. Çünkü kendi kendine hak arayan kişi ölçüyü kaçırabilir ve toplumda çeşitli karışıklıklara yol açarak toplum düzenini bozabilir.⁶⁵⁸ Bu durum câiz değildir; haksızlığı gidermek için yapılan eylemler yeni bir haksızlığa sebep olabilir.⁶⁵⁹ Nitekim genel kâideye göre, “*Zulme uğrayan kimsenin başkasına zulmetme hakkı yoktur.*”⁶⁶⁰ Bunun yanında, ülü’l-emre itaat şartı sebebiyle de kanun dışı bir hak arayışı uygun görülmemektedir.

İhkâk-ı hâk, dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla beraber farklı şekillerde tezâhür etmektedir. Dijitalleşme ile insanların görüntülerinin kayıt altına alınabilmesi, insanların mahremiyet sınırlarının ihlâl edilmesi ve onurlarını zedeleyecek içeriklerin oluşturulması gibi bazı mağduriyetlerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Dijital araçlarla yapılan şantajlar ihkâk-ı hâk bağlamında değerlendirilebilir. Kanaatimize göre, gerçek hayatta belirli şartlar altında olsa da bu hakkın kullanımının, her bireyin kendi istekleri doğrultusunda serbestçe yapılması, toplumsal düzeni bozabilecek ve fesada yol açabilecek sonuçlar doğurabilir. Çünkü gerçek hayatta kişinin başka birinin mahremiyet alanına girmesi demek, herhangi bir zarar oluşmayacaksa bile kendi can mülkiyetini riske atacak bir durumdur. Kanaatimize göre ihkâk-ı hâk, suistimale açık bir konu olduğu için bu hakkın kullanımının câiz olmaması gerekir. Hatta ihkâk-ı hâk suç kapsamında ele alınmalıdır. Ancak siber uzay ortamında herhangi bir şantaja mâruz kalan kişinin durumu reeldekinden farklıdır. Bu sebeple kendisine ait görüntü ve video kayıtları bir başkasının eline geçen bir kimse, herhangi bir şikâyetle bulunarak olayın duyulmasını istemediği için şantaj yapan kişinin bilgisayarına veya hacklemek yoluyla şahsî hesaplarına erişerek kendisine ait olan mahrem kayıtları alıp yok ettiğinde ve bu suçu işleyen kişi burada herhangi kötü bir niyet ile aynı mağduriyetin yaşatılmaması koşulunu gerçekleştirdiğinde, maddî ve manevî bir zarar doğmadığı sürece bu kişilere verilen cezanın hırsızlık/sirkat suçu gibi değerlendirilmemesi gerektiği kanaatindeyiz.

⁶⁵⁷ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrût: Dârü İhyai’t-Turasi’l-Arabî, 1405/1985), 2/745.

⁶⁵⁸ Ahmed Muhammed Müleycî, *en-Nizâmü’l-kadâi’l-İslâmî* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1404/1984), 38-42,

⁶⁵⁹ Kaya, “İhkâk-ı hâk”, 118.

⁶⁶⁰ *Mecelle*, md. 921, 178.

Sonuç olarak; İslâm hukukunda birçok hukuk sisteminde olduğu gibi ihkâk-ı hâk genel olarak suç kabul edilmektedir. Bununla beraber bazı fakihler açısından belli hallerde “ihkâk-ı hâk” bir hak olarak kullanılabilir.

3.2.1.3. Toplumsal Suçlar

Toplumsal suçlar, toplumsal güveni zedeleyen ve toplumun düzenini bozan her türlü eylemi kapsayan suçlardır. Ekonomik ve sınıfsal farklar, ahlâkî ilkelerin ihlâli, eşitsizlik ve ayrımcılık gibi toplumsal faktörler bu suçlara zemin hazırlamaktadır.

Topluma karşı işlenen suçlar; sadece bir bireyi, özel ya da tüzel kişiliği değil de topluma zarar veren davranışlar ve topluma karşı işlenen suçlar olarak Türk Ceza Kanunu’nda sınıflandırılmıştır. Topluma karşı işlenen suçlar şu şekilde ele alınmaktadır:⁶⁶¹

- Genel Tehlike Yaratan Suçlar,
- Çevreye Karşı Suçlar,
- Kamunun Sağlığına Karşı Suçlar,
- Kamu Güvenine Karşı Suçlar,
- Kamu Barışına Karşı Suçlar,
- Ulaşım Araçlarına veya Sabit Platformlara Karşı Suçlar,
- Genel Ahlâka Karşı Suçlar,
- Aile Düzenine Karşı Suçlar,
- Ekonomi, Sanayi ve Ticarete İlişkin Suçlar,
- Bilişim Alanında Suçlar,

Toplumsal suçları, Türk Ceza Kanunu’ndaki tasnife bağlı kalmaksızın, çalışma konumuzla ilişkilendirerek dijital ortamda işlenen suçlar olarak ele aldık. Nitekim dijitalleşmenin etkisiyle suç türleri yeni bir boyut kazanmış ve dijital platformlarda farklı şekillerde işlenmeye başlanmıştır. Toplumsal suçları tasnif ederken dijital zeminde de suç olma özelliği hâiz suçlar olarak; kamu düzenini bozan suçlar (hırsızlık, yalan haber, nefret söylemi), siyâsî suçlar (terörizm/siber terörizm, casusluk/siber casusluk), ticarî suçlar (dolandırıcılık, haksız kazanç) ve dine karşı işlenen suçlar (dinî değerleri aşağılama suçu) olarak tasnif ettik.

⁶⁶¹ Bk. TCK Madde 171- Madde 172- Madde 173- Madde 174- Madde 175- Madde 176- Madde 177- Madde 178- Madde 179- ile düzenlenmiştir. Mevzuat Bilgi İşlemi (Erişim 10 Ekim 2023).

3.2.1.3.1. Kamu Düzenini Bozan Suçlar

Kamusal düzeni bozan suçlar hırsızlık, yalan haber ve nefret söylemi olarak ele alınabilir. Bu suçlar doğrudan bireyi etkilediği gibi sonuçları bakımından toplumun genelini de etkilemekte ve kamu düzenini bozmaktadır. Onun için bu tür suçlar, İslâm'da kamu hakkının/Allah hakkının ihlâli kapsamında değerlendirilmiş had cezaları konulmuş ve kimsenin affıyla bu cezaların düşürülmesine müsaade edilmemiştir.

3.2.1.3.1.1. Hırsızlık/Siber Hırsızlık

İslâm hukukunda hırsızlık kamu suçu olarak ele alınmaktadır. Çünkü doğurduğu sonuçlar bakımından toplumu ciddi şekilde etkilemektedir. Bu eylem neticeleri bakımından toplum üzerinde olumsuz sonuçlara sebep olmaktadır. Hırsızlık, bir kimsenin zilyetliğinde bulunan malın çalınması ile bir kayba sebep olmanın yanı sıra, bir toplumun en önemli unsuru olan “güvenlik” ve “mal emniyeti” olgusuna zarar vermektedir. Toplumu, güvenlik açısından tehdit etmektedir. Böylece insanların böyle bir ortamda birbirlerine karşı duydukları güven yıkılmakta, bunun sonucunda da toplumda huzursuzluk ve kaos hâkim olmaktadır. Güvenin yok edildiği bir ortamda yeniden güven inşa etmek uzun zaman almaktadır. Hırsızlık suçu, başka suç türlerine de ortam hazırlamış olmaktadır. Bu sebeple hırsızlık geçmiş tarihten bugüne çeşitli ağır müeyyidelerle cezalandırılan bir suç olmuştur. Çünkü hırsızlık, doğrudan toplumun en temel dinamiği olan can ve mal güvenliği unsurlarını tehdit etmektedir.

Kadîm toplumlarda ve dinlerde,⁶⁶² eski Çin, Hint, Asur ve Hitit kültürlerinde, Talmud, Roma hukukunda ve eski Türk hukukunda, Hristiyanlıkta ve İslâmiyetten önce Hicaz-Arap toplumunda hırsızlık, büyük bir suç sayılmış ve bu suça belli başlı yaptırımlar uygulanmıştır.⁶⁶³ Babillerin Hammurabi Kanunu'nda; kral veya mâbetlerin eşyasını çalanlara, yangın esnasında hırsızlık yapanlara, çocukları ve evcil hayvanları çalanlara ölüm cezası verilmiştir. Bazı durumlarda suçun failine çaldığı malın on ila otuz mislini ödetmek suretiyle ceza uygulanmıştır.⁶⁶⁴ Sümerlerde, mülkiyet hakkının büyük bir öneme sahip olması nedeniyle hırsızlık suçuna ağır cezalar uygulanmış ve suçlulara ölüm cezası verilmiştir. Bunun yanı sıra, çalınan malın otuz beş katı kadar tazminat ödeme zorunluluğu getirilmiştir.⁶⁶⁵ Eski Hint kültüründe ise hırsıza çaldığı mal, mal sahibine misliyle ödetilmiş ve hırsızlık suçundan failin yanında devlet de sorumlu tutulmuştur.⁶⁶⁶

⁶⁶² Örneğin; Brahmanizm, Konfüçyanizm.

⁶⁶³ Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/384.

⁶⁶⁴ Recai G. Okandan, *Umumî Hukuk Dersleri* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1951), 145.

⁶⁶⁵ Okandan, *Umumî Hukuk*, 115.

⁶⁶⁶ Okandan, *Umumî Hukuk*, 68.

Hırsızlık, hukuk sistemlerinde neredeyse aynı şekilde tanımlanmaktadır. Türk Ceza Kanunu'nda hırsızlık, “Zilyedinin rızası olmadan başkasına ait taşınır bir malı, kendisine veya başkasına bir yarar sağlamak amacıyla bulunduğu yerden almaktır.” diye geçmektedir.⁶⁶⁷ İslâm hukukunda hırsızlık, *sirkat* (se-re-ka) kelimesi ile ifade edilmektedir; *bir şeyi birinden gizlice almak* anlamında kullanılır.⁶⁶⁸ Istılâhî manada hırsızlık, başkasına aitliği konusunda şüphe götürmeyecek şekilde kesinlik bulunan verilecek had cezası için aranan iktisâdî kıymeti haiz taşınabilir mal veya hizmetin, sahibinin izin ve haberi olmadan korunma altında olduğu yerden, ceza ehliyetine sahip kişilerce gizlice alınmasıdır.⁶⁶⁹

İslâm hukuku açısından hırsızlık suçuna konu olan şeyin öncelikle “mal” olması, bu malın mütekavvim (faydalanılması şer‘ân imkân dâhilinde olan) ve muhrez (muhafaza altında) bir özellik taşıması ve mal sahibinden gizli bir şekilde onun mülkiyet dışına çıkarılması gerekir. Fakihler, “malın gizlice elde edilmesi”ni hırsızlık suçunun maddî unsurlarından biri olarak şart koşarlar.⁶⁷⁰ Gizlice alınmayan mal, sahibinin yanında alındığında ya da onun bilgisi doğrultusunda alındığında ise hırsızlık değil, gasp veya âriyet (ödünç), vedîa (emanet) olarak adlandırılır. Hırsızlığın müeyyidesi nas ile sabittir.⁶⁷¹ Hırsızın malı muhafaza edildiği yerden alması, malın mağdurun mülkünün sınırları dışına çıkarılması ve malın hırsızın zilyetliğine geçmiş olması gibi şartlar “gizlice alma şartı”nın tamamlanması için aranan şartlar olsa da bu şartların, hangi durumlarda gerçekleşmiş sayılacağı fakihler arasında tartışmalıdır. Meselâ, bir eve hırsızlık amacıyla giren ve suçüstü yakalanan kimsenin eylemi, teşebbüs seviyesinde kaldığından çoğunluğa göre had değil, ta‘zîr cezası gerekir. Hanefî mezhebine göre, bir malın hırsızlık suçuyla alındığının kabul edilebilmesi için hırsızın, malı fizikî olarak eline geçirmesi, kendi mülküne ve tasarruf alanına katması gerekmektedir; malın sadece bulunduğu yerden çıkarılması, yani sahibinin mülkünden çıkması yeterli görülmemektedir.⁶⁷² Malın sahibinin zilyetliğinden çıkmasıyla hükmen hırsızın zilyetliğine geçeceği görüşünde olan mezhep fakihleri (Şâfiî,⁶⁷³ Mâlikî,⁶⁷⁴ Hanbelî)⁶⁷⁵ ise bu durumda had

⁶⁶⁷ Bk. 5237 Sayılı yeni Türk Ceza Kanunun 141/1 md.

⁶⁶⁸ el-Mevsuâtü'l-Fıkhiyye, 24/292.

⁶⁶⁹ Kasânî, *Bedâiu's-senâi*, 65.

⁶⁷⁰ Suçun maddî unsuru da “bir emir veya yasak hükmünün bir icra veya ihmâl hareketi ile çiğnenmesi” olarak tanımlanabilir. Bk. Üdeh, *et-Teşriü'l-cinâi*, 342.

⁶⁷¹ el-Maide 5/38.

⁶⁷² Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Mahmud İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdülfeţâh Muhammed el-Hulv (Kâhire: Dârü Âlemi'l-Kütübî, 1417/1997), 12/435; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, 7/65; Menekşe, “Siber Hırsızlık”, 178.

⁶⁷³ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî el-Kahirî, *Mugni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, thk. Ali M. Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 5/486.

⁶⁷⁴ Ahmed b. Muhammed es-Sâvî el-Mâlikî el-Halvetî, *Bulgatü's-sâlik li-akrebi'l-mesâlik*, thk. Ahmed Saad Ali (Mısır: Mektebetü Mustafe'l-Babî el-Halebî, 1372/1952), 2/428.

⁶⁷⁵ Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ' 'an (metn)i'l-İknâ*, thk. Hilâl Musaylihî Mustafa

cezasının gerektiğini söylerler.⁶⁷⁶ Yani hırsızlık sayılması için malın, mâlikinin zilyetliğinden çıkmasını yeterli görenler ve bu durumda had uygulanacağını söyleyenler olduğu gibi, malın mâlikin zilyetliğinden çıkmasının had için yeterli olmayıp hırsızın zilyetliğine girmesinin de gerektiği, ancak o zaman had uygulanabileceği görüşünde olanlar da mevcuttur. Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür; çoğunluk hırsızlık sayılması için malın, sahibinin zilyetliğinden çıkmasının had için yeterli olduğunu ifade etmektedir.

Siber uzay ortamında yapılan hırsızlık “malın sahibinin zilyedinden çıkması” bağlamında düşünüldüğünde bu şartın gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Yani, dijital ortamda mağdurun parasının, hırsızın hesabına geçmesi, hırsızlık suçu sayılması için yeterlidir. O paranın çekilip çekilmediği önemli değildir.⁶⁷⁷ Bu noktada banka kartlarının kopyalanması ve para aktarımının yapılması, dijital verilerin⁶⁷⁸ flash belleğin, verilerin aktarıldığı kabloların, lisanslı yazılımların gizli yollarla sahiplerinin zilyetliğinden çıkarılması da siber hırsızlık kapsamına girer.⁶⁷⁹ Bunlar maddî ve manevî olarak mal hükmündedir. Dolayısıyla sadece elle tutulur mallar değil, çalındığında sahibini zarara uğratan manevî mallar da hırsızlık kapsamına girer. Maddî unsurlardan bir diğeri, malın “mütekavvim” olmasıdır. Hanefilerin “mütekavvim mal” ifadesinin dışında başka fakihler tarafından “kıymetli mal” ifadesi de kullanılmaktadır. Mütekavvim sayılan malın, örfen mal kabul edilmesi ve kendisinden faydalanılan bir özelliğe sahip olması gerekir.⁶⁸⁰ Yani, İslâm hukukunda çalınan malın belli bir değerde olması gerekir. Bu değer örfi olarak tespit edilir. Değer limitine (nisaba) ulaştığında, had cezası uygulanır.⁶⁸¹

Bu noktada, siber ortamda insanların tüm bilgilerinin bulunduğu, en mahrem verilerin bu ortamda olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bunların, kişinin reel hayatta mülkiyetinde bulunan eşyalardan çok daha fazla kıymet ifade eden manevî mallar olduğu söylenebilir. Örneğin; kimlik bilgileri, banka kartları bilgileri vb. çalınan kişiler, çok büyük maddî zarara uğrayabilmektedir.

İslâm hukukuna göre çalınan mal aynı zamanda muhrez olmalıdır. Dolayısıyla muhafaza altına alınmayan mal hırsızlık sayılmaz. Malın muhrez sayılmasının ölçütü ise örf tarafından belirlenir.⁶⁸² Muhrez olan malın korunduğu yerden alınması, hırsızlığın

(Riyad: Mektebetü'n-Nasr, 1388/1968), 6/134.

⁶⁷⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 12/435; Şirazi, *el-Mühezzebe fi fıkhi'l-imam eş-Şâfi*, thk. Zekeriyya Umeyrât (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1955), 3/353.

⁶⁷⁷ Menekşe, “Siber Hırsızlık”, 178.

⁶⁷⁸ Hasan Sınar, *İnternet ve Ceza Hukuku* (İstanbul: Beta Yayınevi, 2001), 72.

⁶⁷⁹ Murat Volkan Dülger, *Bilişim Suçları ve İnternet İletişim Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2023), 90.

⁶⁸⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 10/245.

⁶⁸¹ Ebû Zehra, *el-Cerime*, 133-134; M. Selim Avvâ, *fî Usûli'n-nizâmi'l-cinâi'l-İslâmî* (Kâhire: Dârü'l-Maârif, 2006), 221; Menekşe “Siber Hırsızlık”, 180.

⁶⁸² İbn Kudâme, *el-Muğni*, 249; Halîfa İbrahim ez-Zerir, *Mükafahâtu cerimeti's-serika fi'l-İslâm* (Riyad:

rükünlerindendir. Bu sebeple, siber uzay ortamında sahibinden izinsiz olarak aktarılan her türlü veri de hırsızlık suçudur.

Hırsızlık suçunda bir “kasıt” unsuru yok ise hırsıza had uygulanmaz. Malı alan kişinin başkasının malını kendine mülk edinme amacı taşıması gerekir.⁶⁸³ Suç kastı için failin akıllı, serbest iradeye sahip ve ergin olması gerekir.⁶⁸⁴ Herhangi bir ihlâl halinde ortaya çıkacak zararların telâfi edilmesi için de gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu noktada “İmkân ölçüsünde zararlar giderilir.”⁶⁸⁵

İslâm hukukunda, insanların mallarına dokunulmazlık ilkesi kabul edilmiştir.⁶⁸⁶ Zarûfî maksatlardan “malın korunması” ilkesi de bu bağlamda önleyici bir ilkedir. Hırsızlık suçu bu ilkeyi ihlâl etmektedir. Siber ortamda gerçekleştirilen hırsızlık, kişinin mülkiyetine yönelik bir suçtur ve siber uzayda bilgi, para, mal veya hizmet hırsızlığı gibi çeşitli fiilleri kapsamaktadır.⁶⁸⁷ Bu hırsızlık türü, cârî hesaplar üzerinde yapılan müdahaleler veya hesaplar arası transfer işlemleri yoluyla gerçekleştirilebilmektedir ve doğrudan kişinin bankadaki malvarlığını hedef almaktadır.⁶⁸⁸ Siber hırsızlık da klasik suçların neden olduğu zararların yanı sıra, ciddi ekonomik zararlara yol açmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile insanlar günlük pratiklerini siber ortama taşıyarak mülkiyetlerini de dijital ortamda muhafaza etmeye başlamışlardır. Dolayısıyla eskiden hırsızlığa konu olan şey, fiziksel özellik taşıyan mallar iken bugün bu durum farklılaşmıştır. Günümüzde insanlar, bilişim sistemlerini kullanarak alışveriş yapmakta, ayrıca kişi ve kurumlar arasında bilgi, kaynak ve para transferleri gerçekleştirilmektedir.⁶⁸⁹ Pratik yaşamın siber ortama aktarılması ile suçların da sanal ortamdaki versiyonları çeşitlenerek genişlemektedir. Oldukça yaygın olan siber hırsızlık, gün geçtikçe bu yeni versiyonları ile insanları mağdur etmektedir. Siber hırsızlık; endüstri casusluğu,⁶⁹⁰ intihal/eser hırsızlığı ve bilgi hırsızlığı,⁶⁹¹ kimlik hırsızlığı,⁶⁹² bilimsel

Mektebetü'l-Maârif, 1980), 25; Menekşe, “Siber Hırsızlık”, 180.

⁶⁸³ Üdeh, *et-Teşriü'l-cinaî*, 1/403.

⁶⁸⁴ Üdeh, *et-Teşriü'l-cinaî*, 1/610.

⁶⁸⁵ Mustafa Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye* (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1409/1989), 207.

⁶⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 34/299; Buhârî, “Şehadet”, 19.

⁶⁸⁷ W. Susan Brenner, “Is There Such a Thing as ‘Virtual Crime’”, *Berkeley Journal of Criminal Law* 4/1 (June 2001), 10.

⁶⁸⁸ Menekşe, “Siber Hırsızlık”, 190.

⁶⁸⁹ Menekşe, “Siber Hırsızlık”, 175.

⁶⁹⁰ “Siber hırsızlık türlerinden olan endüstri casusluğu; ekonomik kayıp vermek ya da yasal olmayan bir ekonomik avantaj sağlamak niyetiyle yetkisi ya da herhangi bir yasal sebebi olmaksızın uygun olmayan yollarla bir ticarî sırrın elde edilmesi, kullanımı, transferi ya da ifşa edilmesidir.” Uğur Boğa, *Bilişim Suçlarıyla Mücadele Yöntemleri* (Ankara: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Uzmanlık Tezi, 2011), 30; Menekşe, “Siber Hırsızlık”, 176.

⁶⁹¹ Nejdî Durak, *Bilim Ahlakı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 208; Nazan Özenç Uçak, Hatice Gülşen Birinci, “Bilimsel Etik ve İntihal”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi* 22/2 (Nisan 2008), 191.

⁶⁹² Civelek, “Kişisel Veriler”, 36.

hırsızlık,⁶⁹³ gibi suçları da kapsamaktadır.⁶⁹⁴ Siber hırsızlıkta failin ispat edilmesi ve delillerin dijital olması sebebiyle ispatı zor olabilmektedir.

Kişisel Verilerin Çalınması: Kişiler verilerin çalınması da siber hırsızlık türlerindendir.⁶⁹⁵ Dijitalleşmeden önce hırsızlık suçu daha çok insanın mülkiyeti üzerinden işlenen bir suç olduğu için suçun sonuçları daha çok maddî olarak bir zarar getirmekteydi ancak bugün dijital ortamda kişiye maddî zararın yanında manevî zarar da vermektedir. Dijital ortamda birçok kişisel veriye ulaşılmakta ve bunlar yasal olmayan şekillerde kullanılmaktadır. Bu açıdan, dijital yollarla işlenen hırsızlık suçunun sonuçları, gerçek hayattaki suçlara kıyasla kişiye birçok açıdan daha büyük zararlar verebilmektedir. Bireylerin finansal hesaplarına yönelik suçlar, siber hırsızlığın bir boyutunu oluştururken, kişisel mahrem bilgilerin çalınması, şantaj amacıyla kullanılması ve yayılması da insan onurunu zedeleyen ve mağdurun psikolojik sağlığını etkileyen önemli bir boyuttur. Dijital araçlar, bireylerin kimliği ve özel yaşamına dair geniş çapta bilgi depolama kapasitesine sahiptir.⁶⁹⁶ Gerçek yaşamda bir kişinin özel bilgilerini ele geçirmek zordur ve sınırlıdır; fiziksel erişimle dijital ortamdaki kadar geniş bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Ayrıca, fiziksel ortamda mal ve para sınırlı iken dijital ortamda daha fazla bilgi ve değer saklanabilmektedir. Bu nedenle, siber hırsızlık daha ciddi zararlara yol açabilmektedir.

Siber ortamdaki veri hırsızlıkları, fiziksel ve bilgi işlem güvenliğine yeterince dikkat edilmemesi sonucu, dizüstü bilgisayar hırsızlıkları, korsan faaliyetler, şirket çalışanlarının veri sızdırması gibi farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Siber suç ve veri hırsızlıklarında farkındalığı arttırmaya yönelik olarak son yıllarda önleyici, caydırıcılığı artırıcı ve koruyucu birtakım önlemler alınmaktadır. Bu tedbirlerden önleyici nitelikte olanların başarısı, yalnızca bilgi teknolojileri okuryazarlığının artırılması ile mümkün değildir. Bu noktada bu suçların mahremiyete yönelik etkilerinin farkında olmak ve tehlikeleri öngörebilmek oldukça önemlidir.⁶⁹⁷ Bilişim hukuku, suç türlerine göre kendini yenilemektedir. Ancak verilen

⁶⁹³ N. Berkay Kırıcı, “Korsan Üretim, Türkiye ve Dünyadaki Gelişmeler”, *Ankara Barosu Dergisi* 62/3 (Mart 2004), 55-68.

⁶⁹⁴ Hüseyin Çakır, Mehmet Serkan Kılıç, *Güncel Tehdit: Siber Suçlar* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014), 29-31.

⁶⁹⁵ 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu’nda; “imza oluşturma verilerinin izinsiz kullanılması” suçu düzenlenmiştir. Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 13 Temmuz 2023).

⁶⁹⁶ “Bilgisayarlar bilgilerin toplanmasına, işlenmesine ve kullanılmasına nicel bazı değişiklikler getirmektedir ki, bundan nitel bir değişiklik ortaya çıkmaktadır. Birincisi verilerin toplanması konusunda bilgisayarlar küçük bir hacim içerisinde çok fazla miktarda veriyi toplayabilme yeteneğine sahiptir. İkincisi toplanan bilgilerin işlenmesi ile ilgilidir. Bilgisayarlar üstün hesaplama kapasitesi sayesinde toplanan verileri çeşitli şekillerde işleyerek bileşimlerini yapabilmektedir. Üçüncüsü elde edilen bilgileri açığa vurma düzeyindedir. Bilgisayar veri işleme merkezleri kendilerinden istenilen verileri anında iletebilme yeteneğine sahiptirler. Dolayısıyla bireyin özel hayatına (hastalığı, ticarî durumu, cinsel hayatı ve benzeri sırları) ilişkin verilerin de bilgisayarlara yüklenmesi ve burada işlenmesi ve açığa vurulması mümkündür. Ahmet Danışman, *Ceza Hukuku Açısından Özel Hayatın Korunması* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1991), 41.

⁶⁹⁷ Civelek, “Kişisel Veriler”, 50.

cezaların caydırıcı olması gerekmektedir. Beşerî hukuk literatüründe “genel önleme tedbiri” olarak geçen caydırıcılık amacının esası, cezaya çarptırılma korkusunun insanları emir ve yasaklara itaate zorlaması ve potansiyel suçluları suç işlemekten alıkoymasıdır.⁶⁹⁸ Yasal yolların güçlendirilerek, siber suçların ve bu suçlar karşısında verilecek cezaların kanunda tanımlanması, bu suçların işlenme oranlarının azaltılması bakımından caydırıcı tedbirlerdendir. Bunun yanında mahremiyet artırıcı teknolojiler, kimlik doğrulamada sağladığı avantaj nedeniyle mahremiyetin korunmasında elektronik imza ve güvenlik ve veri gizliliğinin sağlanmasında akıllı kartlar koruma ve özellikle maddî zararın azaltılmasında günümüzde yaygınlaşmaya başlayan tedbirlerdendir.⁶⁹⁹ Modern hukukta siber hırsızlığın müeyyidesi, 3 yıldan 7 yıla kadar hapis cezası olmak suretiyle TCK’nin “özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar” bölümünde yer almaktadır.⁷⁰⁰

Siber hırsızlık türlerinden biri de *intihaldir*. Bireylerin fikir ve sanat eserleri, Modern hukukta 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanun altında korunmaktadır. *Telif eser hırsızlığı*⁷⁰¹ da siber ortamda artan hırsızlık suçlarından biridir. İslâm hukukçularının cumhuruna göre ilmî, edebî, dinî her tür eser hırsızlığa konu olabilir çünkü bunlar da diğer mallar gibi alım satıma konu olan mütekavvim mallardandır. Dolayısıyla bu tür eserleri korunduğu yerden çalan kişiye, çalınan malın değerinin muayyen miktar limitine ulaşması durumunda had uygulanır.⁷⁰² Ancak Ebû Hanife’ye göre, çalınan eserin mal edinmek için değil, okunması yoluyla fayda sağlamak amacıyla alınması şüphe doğurduğu için had düşer, bu durumda ta‘zir cezası uygulanır.⁷⁰³

Sonuç olarak; İslâm hukukunda doğrudan siber hırsızlık ifadesi bulunmamaktadır. Ancak fikhî genel kâidelerin uygulanması, yöntem ve prensipler dâhilinde siber hırsızlığa fikhî olarak bir müeyyide uygulanması mümkündür.⁷⁰⁴ Nitekim makâsıdü’ş-şerîa bu bağlamda malın korunması ilkesi ile bu suçun önüne geçmek için önemli bir ilkedir. İslâm hukukuna göre hırsızlık suçu kamu hakkıdır ve had cezası olarak el kesme müeyyidesi uygulanır. Bu noktada had cezalarının uygulanması için suçun ve suçlunun ispatı oldukça

⁶⁹⁸ Şamil Dağcı, *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996), 33.

⁶⁹⁹ Civelek, “Kişisel Veriler”, 51.

⁷⁰⁰ Bu suçun müeyyidesi TCK 142/2. fıkrasının ‘e’ bendinde; “*Hırsızlık suçunun bilişim sistemlerinin kullanılması suretiyle işlenmesi halinde üç yıldan yedi yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.*” şeklinde ifade edilir. Bk. Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 13 Temmuz 2023).

⁷⁰¹ “Kişinin bizzat kendi düşünce ve gayretleriyle kaleme aldığı, tercüme olmayan yazma eserlere telif eser denir.” Ali Şafak, *Hukuk ve Emniyet Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992), “Telif eser hırsızlığı”, 595.

⁷⁰² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/420; Mâverî, *el-Ahkâmü’s-sultaniyye*, 331; el-Bâcî, Ebü’l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa’d b. Eyyub b. Vâris, *Kitâbu’l-müntekâ fî şerhi Muvatta* (Mısır: Matbaatü’s-saade, 1332/1914), 7/156.

⁷⁰³ Kasânî, *Bedâiu’s-senâi’*, 7/68; İbnü’l-Hümmam, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvahid, “Fethu’l-Kadîr”, (Mısır: Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye, 1330/1912), 4/231.

⁷⁰⁴ “Zarar izale olunur.” Bk. *Mecelle*, md. 20, 18. “Şek ile yakîn zâil olmaz.” Bk. *Mecelle*, md. 4, 16.

önemlidir. Geleneksel hırsızlık suçundaki şartlar siber hırsızlık için de geçerlidir. Ancak siber uzay ortamında teknolojik aletler üzerinden işlenen suçların failini tespit etmek her zaman mümkün değildir. Çünkü uzaktan “hackleme” yoluyla bir başkasının hesabından hırsızlık yapılabilir. Bu durumda herhangi bir IP’den işlenen suç o cihazın sahibinin fail sayılması için yeterli değildir. Bu durumda sanal ortamda hırsızlık suçu işleyen failin ikrârı varsa o zaman had cezası burada da öngörülebilir. İkrâr olmadığında siber ortamda failin tespit edilmesi geleneksel hırsızlık suçundan daha zor olabilmektedir. Bu durumda şüphe olduğundan had cezası düşer ve yerine ta‘zir suçları kapsamında mevcut hukuk sistemlerinden suça muadil bir ceza verilebilir.

Bu noktada, her türlü bilişim hırsızlığını önlemeye yönelik, şahsiyet haklarının korunması, maslahat ve maksıt prensipleri uygulanabilir.⁷⁰⁵

3.2.1.3.1.2. Yalan Haber

Haber, insanların bulundukları yerde güvenli olup olmadıklarını, çevrelerinde olup bitenleri öğrenmeleri sağlayan bir olgudur. Bu yüzden haberin en kısa sürede ve doğru şekilde iletilmesi önemlidir. Bu noktada, haberi getiren ile haberi alanların belli sorumlulukları bulunmaktadır. Haberi veren kişi açısından en önemli sorumluluk, haberi doğru olarak iletmesidir. Haberi alan kişilerin ise; gelen haberin içeriğini araştırması ve haberi getiren kişiyi de göz önünde bulundurarak eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmesi gerekmektedir. Yalan söylemek, yalan bir rivâyette bulunmak, evrensel olarak kötü kabul edilen bir davranıştır. İslâm’da da bu böyledir.

“Ey inananlar, Allah’a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin!”⁷⁰⁶, “Asılsız sözden de kaçının!”⁷⁰⁷

“Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahtır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?”⁷⁰⁸

“Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”⁷⁰⁹ Söz konusu âyetin daha iyi anlaşılması için ıstılâhî olarak “yoldan çıkmış/fâsık” kelimesine verilen manalara bakmak gerekir. Böylece âyetin yalan haber bağlamında anlaşılmasını daha kolay olacaktır. Sözlükte “bir şeyin çıkması, sınırın aşılması” manalarına gelen fâsık kelimesi

⁷⁰⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 4/348.

⁷⁰⁶ el-Ahzab 33/70.

⁷⁰⁷ el-Hac 22/30.

⁷⁰⁸ el-Hucurât 49/12.

⁷⁰⁹ el-Hucurât 49/6.

büyük günahları işleyerek adaletten ayrılanlar için kullanılmanın yanında, doğru yoldan sapan, Allah'ın koyduğu emir ve yasaklara uymayan kimseler için de kullanılmaktadır.⁷¹⁰ Başka yerde ise “çok yalan söyleyen, açıktan günah işleyen veya Allah'tan utanmayan kimse” şeklinde geçer.⁷¹¹ Mukâtil (v. 150/767) fâsığı; “çok yalan söyleyen kimse”, İbn Tâhir (v. 280/893), “Allah'tan utanmayan kimse”; İbn Hazm “Âdil olmayan kimse”;⁷¹² Cürcânî de (v. 816/1413), “Müslüman olduğu halde İslâm'ın hükümleri ile amel etmeyen kimse”⁷¹³ için kullanmıştır. Âyette geçen fâsık kavramının zıddı âdildir.

Yukarıdaki âyetler hem kaynağın hem de muhatabın uyması gereken ilkeleri içermektedir. Burada önemli birkaç husus bulunmaktadır. Âyete bakıldığında, kaynak (haberlin dayanağı) belli değil ve getiren kişi de fâsık ise bu haber güvenilirmezdir, çünkü zan bildirmektedir. İslâm hukuku açısından haberi getirenin fâsık olması veya meçhul (bilinmeyen) olması zanna dayalı bir durum oluşturduğu için güvenilir değildir, haberlin araştırılması gerekir. Örneğln; “Bana adamın biri ... haber verdi” gibi bir ifade kullanılarak râvinin adının gizlenmesi, rivâyeti meçhul duruma getirir.⁷¹⁴ Burada meçhul sayılan râvinin haberine güvenilirliğin güvenilmemesi ile ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. İbn Kesîr'in (v. 774/1372) tefsirinde bazı âlimlerin, “meçhul/tanınmayan kimselerin günahkâr olma ihtimâlinde dolayı verdikleri haberlerin hemen kabul veya reddedilmemesi gerektiğini söyledikleri” geçer.⁷¹⁵ Ancak cumhura göre meçhûlül'-ayn (tanınmayan râvi), adı sanı belli olmayan râvi hükmünde olur ve rivâyeti kabul edilmez.⁷¹⁶ Haber konusu daha çok hadis usulünde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır belki bu noktada doğrudan bir ilişki kurulması uygun olmayabilir ancak konumuz bağlamında râvinin (haberi getirenin) özellikleri ve haberlin sıhhati konularından genel ilkeler çıkarılabilir. Örneğln, hadis usulünde râvide aranan adalet⁷¹⁷ ve zabt⁷¹⁸ şartları; bir kişinin kendine aktarılan şeyi doğru anlaması ve hatasız aktarması bunun yanında mümeyyiz olması, yaptığı şeylerin sorumluluğunu alması, fîsk

⁷¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/308; Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedevî (Beyrût: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 3/351; Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn-müratteben alâ hurûfi'l-mu'cem*, thk. Mehdi el-Mahzumî - İbrahim es-Samu'r-Raî (Suudî Arabistan: Dârü ve Mektebetü'l-Hilal, ts.), 5/82.

⁷¹¹ Kurtubî, *el-Câmi*, 16/312.

⁷¹² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 8/472.

⁷¹³ Cürcânî, *Ta'rifât*, 164.

⁷¹⁴ Emin Âşıkutlu, “Meçhul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/286.

⁷¹⁵ Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selîme (Riyad: Dârü Tayyibe, 1420/1999), 7/370.

⁷¹⁶ Emin Âşıkutlu, “Meçhul”, 286.

⁷¹⁷ “Bir hadis terimi olarak adâlet, rivâyetlerinin kabul edilebilmesi için râvide bulunması gereken Müslüman ve âkıl bâliğ olma gibi şartlar yanında, onu küçük düşüren bütün davranışlardan uzak olmasını sağlayan mânevî ve ahlâkî özelliklerini de içine alır.”

⁷¹⁸ “Zabt, ‘Bir şeyi sıkı tutmak; bir sözü iyice belleyip ezberlemek, kaydetmek’ anlamındaki zabt kelimesi hadis terimi olarak râvinin kabul görmüş tahammül yollarıyla aldığı bir rivâyeti, herhangi bir tereddüde düşmeden ve değişiklik yapmadan hocasından aldığı gibi nakletme özelliğini ifade eder.”

içinde bulunmaması, yalan söylememesi ve kişiliğini zedeleyecek davranışlardan uzak durması gibi özellikler,⁷¹⁹ ilkesel olarak günlük yaşamda haber getiren bir kişi için de düşünülebilir.

Dijital ortam bağlamında ele aldığımızda birçok rivâyet/haber söz konusu iken haberlerin sahiplerinin kimler olduğu noktasında bir netlik bulunmamaktadır. Sanal platformlara sahip kimliklerin gerçek sahiplerinin bilinmesi, o hesaplardan paylaşılan haberlerin o kişiler tarafından paylaşıldığı kesinliğini vermemektedir. Medya aracılığı ile tanınan, ekran ardında oluşturulan kimliklerin özelliklerinin tam anlamıyla bilinmesi mümkün değildir. Bu noktada, usulcülerin haber çeşitlerinden saydığı âhâd ve mütevatir haber konularından çıkarılabilecek ilkeler de konumuz bağlamında değerlendirilebilir ve bunlara bağlı olarak haberlere yaklaşım metodu oluşturulabilir.

Âhâd haberin bilgi kaynağı olup olmayacağı konusu tartışmalıdır. Usulcüler, “haber-i vâhid kesin bilgi ifade etmez” diyerek âhâd haberin bilgi kaynağı olmadığı, itikâdî konularda değil, amelî konularda kendisiyle amel edilebileceği görüşündedir.⁷²⁰ Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki tek kişinin rivâyet ettiği haber zan içermektedir. Dolayısıyla teyit edilmesi gerekmektedir.

Mütevatir haber konusunda usulcülerin tanımlarında bazı farklılıklar olsa da genel olarak şunu söylemek mümkündür: Mütevatir haber, yalan üzerine birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluk tarafından rivâyet edilen haberdur.⁷²¹ Bu açıdan bakıldığında mütevatir haber özelliğini göz önünde bulundurduğumuzda, sanal mecra aynı anda milyonlarca kişi aynı haberi aktarabilir. Bu haber sayı bakımından gerçekliğe yakın görünse de yine de içinde şüphe barındırır o sebeple paylaşımcıların yaydıkları haberi kaynağına gidip teyit etmeleri gerekir. Bu haberler, Cürcanî'nin ilm-i yakın⁷²² ve ilm-i tûma'nine⁷²³ olarak bilgi değeri açısından ele aldığı bu iki türden daha çok ilm-i yakine dâhil edilebilir. Bunun sebebi şudur; multimedia araçları hem görsel hem işitsel desteklerle insanların şüphe duymaya yer bırakmayacak şekilde ikna olmalarına sebep olmaktadır. Ancak teknolojik ilerlemeler ile ortaya çıkan içerik değiştirme programları (deepfake gibi) aracılığıyla ses, görüntü ve videolar ancak uzmanların anlayabileceği derecede değiştirebilmektedir. Bu

⁷¹⁹ Mustafa Çağrı, “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 1/341-343.

⁷²⁰ Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr an usûli fahri'l-İslâm el-Bezdevî* (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 2/695.

⁷²¹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî* (İstanbul: Şirketü's-Sahafetü'l-Osmaniyye, 1307/1889), 3/670-671; Cürcanî, *Ta'rîfât*, 96.

⁷²² “Bir şeyin ne ise öyle olduğuna, aksinin olmasının imkân dâhilinde olmadığına ve vakıanın da o şekilde olduğuna kesin inanmak.” Cürcanî, *Ta'rîfât*, 234.

⁷²³ “Aksinin imkân dâhilinde olduğunu kabul etmekle birlikte kalbin bir şeyin doğru olduğuna kanaat getirmesidir.” Cürcanî, *Ta'rîfât*, 243.

durum hem haberi paylaşanlara hem de haber içeriklerine, gerçek hayattakine kıyasla daha temkinli bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sosyal medyada kimliği belirsiz kişiler tarafından ortaya atılan bir haber, sorgulanmadan ve kaynağı araştırılmadan milyonlarca kişi tarafından paylaşılabilir. Kullanıcının profili sahte olmasa bile, haberi paylaşan profilin kimliği ve karakteri hakkında tam olarak bir bilgiye sahip olmadığımız için bu kişilerin paylaştığı haberler de aynı bağlamda düşünülebilir. Haber konusunda herhangi bir formasyona sahip olmayan kişiler paylaştıkları haber ile toplumda infiale sebep olabilmektedirler. Haberi paylaşanlar, habere konu olan kişilerin etik değerlerini zedeleyebilirler. En çarpıcı haberlerin bile toplumun düzenini, sükûnetini bozmayacak ve hukukî bir süreç işliyorsa ona zarar vermeyecek şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Bu durumun aksine kontrolsüz ve denetimsiz bir şekilde paylaşım yapan sayfaların çok kötü sonuçlara sebebiyet verdiğini gösteren birçok örnek bulunmaktadır. Bu haber örneklerinden birkaçına bakalım: 15 Temmuz darbe girişiminde sosyal medya üzerinden yayılan toplumda infiale sebep olan “kafası kesilen asker” haberinin Türkiye’ye ait değil, Suriye’ye ait bir görüntü olduğu ortaya çıkmıştı.⁷²⁴ Başka bir örnekte, Adıyaman’daki Atatürk heykeline “saldırdığı” belirtilen kişinin Suriyeli bir mülteci olduğu iddiasıydı. Ancak Sümer Meydanı’ndaki Atatürk heykeline çıkan kişi Ahmet B. isimli bir Türk vatandaşıydı. Hürriyet Gazetesi tarafından yapılan 14 Kasım 2018 tarihli bir haberde Adıyaman’da yaşanan olaya dair bilgiler yer almaktadır. Haberde heykele çıkan ve linç edilmekten son anda kurtulan Ahmet B. isimli kişinin bisiklet tamirciliği yaptığı ve polise verdiği ifadesinde Atatürk’ü çok sevdiği için heykele çıktığını söylediği, ortaya çıkmıştı.⁷²⁵ Görselle birlikte paylaşılan ve yayılan bir diğer haber ise Bursa’da yaşayan Suriyelilerin bir atı kafasına vurarak öldürdüğü iddiasıydı. Bu haber Şubat 2014’te internette dolaşıma girmiş, bunun üzerine Suudi Arabistan merkezli al-Arabiya kanalında yayınlanan bir haberde videonun Suudi Arabistan kaynaklı olduğu belirtilmişti. Konu BBC Arapça servisinde 17 Şubat 2014 tarihinde “Trend” bölümünde de yer almıştı.⁷²⁶

Yalan haber, “bizi aldatmak için tasarlanmış, güvenilir gazete haberleri gibi görünecek şekilde manipüle edilmiş uydurma haberler” diye geçmektedir.⁷²⁷ “Yalanlar, toplumdaki gücün dağılımını etkiler, yalancının gücünü artırır ve seçimlerini değiştirerek aldatılanların gücünü azaltır; bazı hedeflerimizi ortadan kaldırarak veya belirli hedefleri ulaşılamaz ya da artık arzu edilmeyen gibi göstererek bizi yanlış bilgilendirebilir; gerekli alternatifleri ortadan

⁷²⁴ Teyit, “15 Temmuz Darbe Girişimi Sırasında İnternette Yayılan Dokuz Yanlış İddia” (Erişim 20 Mart 2024).

⁷²⁵ Teyit, “Türkiye’de Yaşayan Suriyelilerle İlgili İnternette Yayılan Yanlış Bilgiler ” (Erişim 20 Mart 2024).

⁷²⁶ Teyit, “İnternette Yayılan Yanlış Bilgiler ” (Erişim 20 Mart 2024).

⁷²⁷ Bonnie Brennen, “Media Ethics, Fake News, Politics, and Influence in Public Life”, *Journal of Media Ethics* 32/3 (2017), 180.

kaldırabilir veya bizi gerçekte olduğundan daha fazla alternatif olduğuna inanmaya yönlendirebilir.”⁷²⁸ Bunun yanında yalan, iftira ve entrika gibi her türlü yolu meşrû gören kara propagandalar, toplumdaki sosyal ve ekonomik dayanışmayı yıkmak, yerleşmiş inançları sarsmak, toplumsal güveni zedelemek ve yalana muhatap kılınanları ruhsal açıdan çöküntüye uğratmak gibi gâyeler taşımaktadır.⁷²⁹

Geleneksel medyada haber ajansları denetime tâbi olduğu için biraz daha kontrol edilebilir düzeydeydi; yanıltıcı haber yapıldığında veya yalan haber durumunda tekzip yayımlanıyordu. Bugün dijital medya kontrolsüz bir şekilde genişlemektedir. Elbette buna paralel olarak bilişim hukuku alanına dair düzenlemeler, önlemler arttırılmakta ve cezâî yaptırımlar uygulanmaktadır. Ancak bu kadar akışkan bir mecranın sürekli kontrol altında tutulması çok da mümkün görünmemektedir. Sosyal medya kullanıcıları, sanal platformlarda paylaşılan haberleri sorgulamaksızın kabul etme eğilimi göstermekte, bu haberleri teyit etmeden beğenip hızlıca dolaşıma sokmaktadırlar. Paylaşılan haberlerin güvenilir kaynaklardan teyit edilmeden diğer insanlara aktarılması, paylaşılması ahlâkî, hukukî ve dinî sorumluluk doğurmaktadır.⁷³⁰

İletişim araç-gereçleri, tarih boyunca insanları manipüle etmede kullanılan en etkili vasıta olarak bugün bile bu özelliğini korumaktadır. İnternetin kullanımı ile bu durum daha da yaygın ve etkin hale gelmiştir. Dijital medya, insanları ve toplumları yönlendirmede çok büyük bir rol oynamaktadır. Sosyal medyada kullanılan bazı uygulamalarla videolar ve fotoğraflar üzerinde sınırsız değişiklikler yapılabilmektedir.⁷³¹ Yapay zekâ uygulamaları ile orijinal videolardaki görüntüler ile oynanabilmekte, deepface ile kişilerin yüzü ve deepfake teknolojisi ile de sesleri değiştirilebilmektedir. İşin uzmanı olmayan kimselerin ayırt edemeyeceği şekilde yapılmaktadır bu değişiklikler. Gerçek dışı olan bu videoları tam anlamıyla tespit eden teknoloji henüz yeterli değildir. Tüm bunların, sanal ortamın paylaşım hızı ve yayılma alanı da göz önünde bulundurulduğunda, oldukça olumsuz neticeler doğuracağı kesindir.⁷³² Gerçek dışı haberler, bir Influencer/fenomen⁷³³ tarafından paylaşıldığında daha çok inandırıcı bulunmaktadır. Burada “fenomen güvenilirliği” (source credibly) denen bir durum söz konusudur. İnsanlar “fenomen güvenilirliği” yanılgısıyla

⁷²⁸ Brennen, “Media Ethics,” 180-181.

⁷²⁹ Nevzat Tarhan, *Psikolojik Savaş* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2002), 41-42.

⁷³⁰ İbrahim Yıldız, “Hucurât Süresinin 6. Âyeti Bağlamında Sosyal Medyadaki Gerçek Dışı Haberler”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Eylül 2021), 159.

⁷³¹ Ekmel Geçer, *Sosyal Medya ve İletişim Psikolojisi* (İzmir: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 100.

⁷³² Geçer, *Sosyal Medya*, 105.

⁷³³ Influencer terimi “Sosyal etkileyici”, fenomen anlamlarında kullanılmaktadır. Influencer denilen kişiler, yeni nesil kanaat önderleri olarak da nitelendirilir. Bk. Cüneyd İkbâl Sarioğlu, “Influencer Kaynak Güvenilirliği ve Marka Tutumunun Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 12/2 (Haziran 2023), 915.

özellikle takip ettikleri fenomenlerin söyledikleri şeylere inanma eğilimi göstermekte, onların paylaştıkları haberleri teyit etmeye ihtiyaç duymadan inanmaktadırlar. Bunun yanında kullanıcılar “haber portalı” formunda paylaşılan haberlere inanma eğilimi de göstermektedirler. Oysa sosyal medyada resmî haber sayfalarının dışındaki haber portalları herhangi bir denetimden geçmemektedir. Yeni medyada içeriklerin yanıltıcı başlıklarla verilmesi, yazıların herhangi bir iç denetimden geçmemesi, kasıtlı yalan haber üretimi gibi problemler mevcuttur. Defalarca aynı haberin farklı portallardan paylaşılması da insanları sorgulamadan inanmaya itmektedir. Sosyal medya, her gün sınırsız içerikle insanları sürekli yalan haberlere mâruz bırakmanın yanı sıra, reklam ve propaganda yoluyla da toplumu manipüle etmektedir. Böylece sosyal medyada yayılan ve çoğu zaman suç teşkil eden asılsız bilgi paylaşımları, sahte haberler aynı zamanda kişilik haklarının telafisi mümkün olmayan zararlarına yol açmaktadır. Bu zararlar, sahte haber (fake news) türleri olan parodi, çarpıtma, taklit, uydurma, manipülasyon, propaganda hatalı ilişkilendirme ve bağlamdan koparma yoluyla meydana gelmektedir.⁷³⁴

Sahte Haber Türleri:

1. Sahte içerik: Gerçek kaynakların kimliğine bürünme durumu.
2. Yanıltıcı içerik: Bir konuyu veya kişiyi çerçevelemek için bilgilerin yanıltıcı kullanılması.
3. Parodi/Hiciv: Kişileri kandırmak.
4. Fabrikasyon içerik: Burada içerik tamamen yalandır; kandırmak ve zarar vermek için tasarlanmıştır.
5. Yanlış bağlantı: Başlıkların ve görsellerin içeriği desteklememesi.
6. Yanlış bağlam: Gerçek içerik yanlış bağlamsal bilgilerle paylaşılması.
7. Manipüle edilmiş içerik: Gerçek bilgi veya görüntüler manipüle etmek, aldatmak.⁷³⁵

Sonuç olarak, özellikle toplumun düzeni ve güvenliği ile ilgili haberler ön denetimden geçmedikçe paylaşılmamalıdır. *“Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Hâlbuki onu Resûlullah’a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mana ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anarlardı. Size Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz.”*⁷³⁶ Bu âyetle, kendisine gelen bir haberi sadece duyduğu şekliyle alıp onu yayan kimselerden bahsetmektedir. Âyet,

⁷³⁴ Edson C. Tandoc vd., “Defining ‘Fake News’: A typology of scholarly definitions” *Digital Journalism* 6/3 (Ağustos 2017), 6-11.

⁷³⁵ Claire Wardle, “Fake news. It’s complicated.” *First draft* 16 (Şubat 2017), 1-11; Açıklan - Canbey “Post-Truth”, 6.

⁷³⁶ en-Nisâ 4/83.

böyle kimseleri yermiş ve gelen haberin gerçekte ne söylediğini, anlamını, amacını idrak edenleri ise övmüştür. Bunun yanında “*Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme*”⁷³⁷ âyeti bağlamında değerlendirme yapacak olursak sosyal medya kullanıcıları, içeriğini teyit etmediği ve kaynağını bilmediği bilgileri, haberleri paylaşmamalıdır. Sosyal medya kullanıcıları yurttas gazetecisi olarak kendi yaptıkları veya şahit oldukları haberleri paylaşmaları çok normal görünebilir. Ancak bu haberlerin, geleneksel medyadaki gibi bir denetime tâbi olmaması ve basın etik ilkelerine uygun olmayan şekilde yapılması, toplumda büyük sorunlar oluşturmaktadır. Bu noktada kamu düzenini bozmaya yönelik ve insanların onurlarını zedelemeye yönelik yayın yapanlar ve kasten yalan haber yayanlar bilişim suçları kapsamında ceza almaktadırlar.⁷³⁸ Bu konuda İslâm hukukunda da bu tür suçlar, iftira veya ta‘zir kapsamında cezalandırılmalıdır.

Dijital medyada haberler, insanlara gerçeklerden ziyâde onların duygularına hitap edecek içerikler ile sunulmaktadır. Görüntü, ses ve konu insanları manipüle edecek şekilde oluşturulmaktadır. Bu durumu anlatan post-truth kavramı, üzerinde durulması gereken önemli bir kavramdır.

Post-truth/hakikat ötesi kavramı, 2016’da Time Dergisi tarafından yılın kelimesi seçilmiştir. Dergi bu kelimeyi, insanlara gerçeklerden ziyâde, onların duygularına hitap edecek içerikler ile manipüle edilmelerine dikkat çekmek amacıyla seçmiştir. “Hakikat ötesi” olarak Türkçeye tercüme edilen bu kelime Oxford Dictionary’de (2020) “*Kamuoyunu biçimlendirmede objektif gerçeklerin daha az etkili olduğu durumlar*” veya “*insanların duygulara ve inançlara gerçeklerden daha çok tepki verdiği durumlar*” ile ilgili olarak tanımlanmıştır.⁷³⁹ Çoğu zaman kasıtlı olarak yapılan bir yalan haber paylaşımı, sonradan düzeltilse bile ulaştığı kitledeki algı ilk haliyle kalmaktadır. Bu da pek çok insanın mağdur olmasına, hatta sosyal medyada linç edilmesine yol açmaktadır. Post-truth ile sosyal medyada bilinen gerçekler yeni baştan inşa edilmeye başlanmıştır. “Hakikat” kavramı tartışmalı hale gelmiş, yerine daha az tartışmalı olan “mâkullük” kavramı ön plana çıkarılmıştır.⁷⁴⁰ Post-truth kavramıyla ilgili yeni bir durum da insanların yalanları kabul etme biçimi ve haber üreticilerinin denetlenemez hale gelmesidir; bugün internete ulaşımı olan ve okuma yazma bilen herkes, herhangi bir konu hakkında yalan haber yazabilir, bunu yayabilir ve binlerce

⁷³⁷ el-İsrâ 17/36.

⁷³⁸ TCK. md. 217, Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 13 Temmuz 2023).

⁷³⁹ A. Fulya Şen - Hacer Taşdelen, “Post-Truth Siyaset Bağlamında Yeni Medya: 2019 Yerel Seçimi Örneğinde Bir İnceleme”, *Akdeniz İletişim Dergisi* (Mayıs 2020), 12; Cihan - Yıldız, “Sosyal Medya”, 139.

⁷⁴⁰ Açıklalın – Canbey, “Post-Truth”, 4.

kişiyi buna inandırabilir.⁷⁴¹ Bu noktada kurgusal videolar, gerçek dışı haberler insanların duygularına hitap edecek şekilde sunularak kolayca manipüle aracı olmaktadır.

Sosyal platformlarda ‘post-truht’un yaygınlaşması ve yalan haberin artması sebebiyle geniş kitlelere ulaşan haberlerin doğru olup olmadığını teyit etmek için bazı platformlar kurulmuştur. Medyadaki yalan, yanlış ve uydurma bilgilerle mücadele etmeye çalışan kurumları tek bir çatı altında bir araya getirme amacı doğrultusunda oluşturulan platformlardan biri Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağıdır (IFCN). Türkiye’de ise, Doğruluk Payı, Yalansavar, teyit.org ve Malumatfuruş gibi girişimler fact-checking (doğruluk kontrolü) yaparak, yeni medya ile gelen dezenformasyona karşı haberlerin doğruluğunu araştıran veri tabanlarıdır.⁷⁴² Çeşitli gazete örgütleri ile bağlantılı olarak çalışan ancak gazetelerden bağımsız olan teyit platformları, en azından “post-truht”un çokça arttığı bu dönemde haberleri doğrulama noktasında önemli yer tutmaktadır. Bunun yanında 2018’de kurulan İletişim Başkanlığı da sosyal medyada yayılan haberlere yönelik ciddi dezenformasyon çalışmaları yürütmektedir.

3.2.1.3.1.3. Nefret Söylemi/Hedef Gösterme

“Nefret” kelimesi, “Bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik duygu” ve “tiksinme/tiksinti” anlamlarına gelmektedir.⁷⁴³

Kin ve nefret, sadece bireyi ilgilendiren bir duygu gibi görünse de bireyleri bir araya getiren noktada, yıkıcı sonuçlara sebep olmaktadır. Herhangi bir sonuç doğurmasa dahî kişinin içinde nefret duygusunu barındırması, dinî açıdan insanın kurtulması gereken kötü bir haslettir. Hz. Peygamber, “*Birbirinize haset etmeyin, kin tutmayın. Başkalarının ayıplarını araştırmayın, konuştuklarını dinlemeyin, müşteri kızdırmayın. Ey Allah’ın kulları! Kardeş olun.*”⁷⁴⁴ hadisiyle toplumsal olarak birlik olmayı ve kardeşliği bozan duygulardan uzak durmayı ifade eder.

Herhangi bir kişiye veya gruba nefret ve kin duygusu ile yönelmek, toplumda fitne çıkmasına sebep olacak eylemleri beraberinde getirir. Naslar bu noktada nefretten, yalandan boş sözlerden uzak durulması gerektiğini ve bunların sebep olduğu fitne ve fesadın büyük bir günah olduğunu ifade eder. “*Fitne de öldürmekten daha ağırdır.*”⁷⁴⁵ “*Onlar, boş söz*

⁷⁴¹ Cihan -Yıldız, “Sosyal Medya”, 139.

⁷⁴² Ceren Yegen, “Doğru Haber Alma Hakkı ve Sosyal Medya Dezenformasyonunu Doğruluk Payı ve Yalansavar ile Tartışmak” *Erciyes İletişim Dergisi* 5/4 (Temmuz 2018), 103; Taşdemir - Karadeniz, “Teyit.Org Örneği”, 69.

⁷⁴³ Akalın, “Nefret”, 1761.

⁷⁴⁴ Müslim, “Birr”, 32.

⁷⁴⁵ el-Bakara 2/217

işittikleri zaman ondan yüz çevirirler.”⁷⁴⁶ “Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler.”⁷⁴⁷

Bugün nefret söylemi suçu, internetin kullanımıyla yaygınlaşsa da aslında çok eskiden beri işlenmektedir. Örneğin; Sokrates’i idama sürükleyen süreçte Antik Yunan tragedya yazarlarından Aristophanes’in *Bulutlar* adlı eserinde Sokrates’i hedef gösterip nefret söyleminde bulunarak halk nazarında itibarsızlaştırması da büyük bir etkidir.⁷⁴⁸ Burada tiyatro üzerinden nefret söyleminin geliştirildiği ve sonucunda da bir kişinin toplum nezdinde suçlu hale getirilmesi ve idama mahkûm edilmesi görülmektedir. İnsanlar, sanal maskeler ardından ötekilere karşı rahatça nefretini göstermektedir. Ancak bu nefret söylemi sanal mecrada sadece bir yorum olarak kalmamaktadır. Gerçek hayatta şiddet içeren eylemlere dönüşmektedir.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 1997 yılı 20 sayılı tavsiye kararında yer alan tanımıyla “nefret söylemi” (hate speech), “ırkçı nefret, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlük temelli diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden, savunan ya da haklı gösteren her türlü ifade biçimidir.”⁷⁴⁹ Ötekileştirme, ön yargı, ayrımcılık, kalıp yargı (stereotip), damgalama (stigma) gibi temel unsurlar nefret söylemi üretiminde kullanılır.⁷⁵⁰ Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı/Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu (AGİT/DKİHB) nefret suçu için şu tanımı kullanmaktadır:

“Mağdurun, mülkün ya da işlenen bir suçun hedefinin, gerçek ya da hissedilen ırk, ulusal ya da etnik köken, dil, renk, din, cinsiyet, yaş, zihinsel ya da fiziksel engellilik, cinsel yönelim veya diğer benzer faktörlere dayalı olarak, benzer özellikler taşıyan bir grupla gerçek ya da öyle algılanan bağı, bağlılığı, aidiyeti, desteği ya da üyeliği nedeniyle seçildiği, kişilere veya mala karşı suçları da kapsayacak şekilde işlenen her tür suç.”⁷⁵¹

Nefret söylemi ve nefret suçu birbirinden ayrı kavramlardır. Nefret söyleminde, nefret ve ön yargı bulunmaktadır. Nefret söylemi, direkt bir suç olmasa da nefret suçunun ön koşuludur. Nefret suçu ise, ön yargı, nefret ve suçun bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.⁷⁵² Nefret, soyut bir kavram olduğu için doğrudan suç unsuru olarak görünmemektedir, ancak

⁷⁴⁶ el-Kasas 28/55

⁷⁴⁷ el-Furkan 25/72-73

⁷⁴⁸ Aristophanes, *Bulutlar*, çev: Ali Süha Delilbaşı (İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları, 1957), 7-10.

⁷⁴⁹ Anne Weber, *Nefret Söylemi El Kitabı*, çev. Metin Çulhaoğlu (Strazburg: Council of Europe Publishing, 2009), 3.

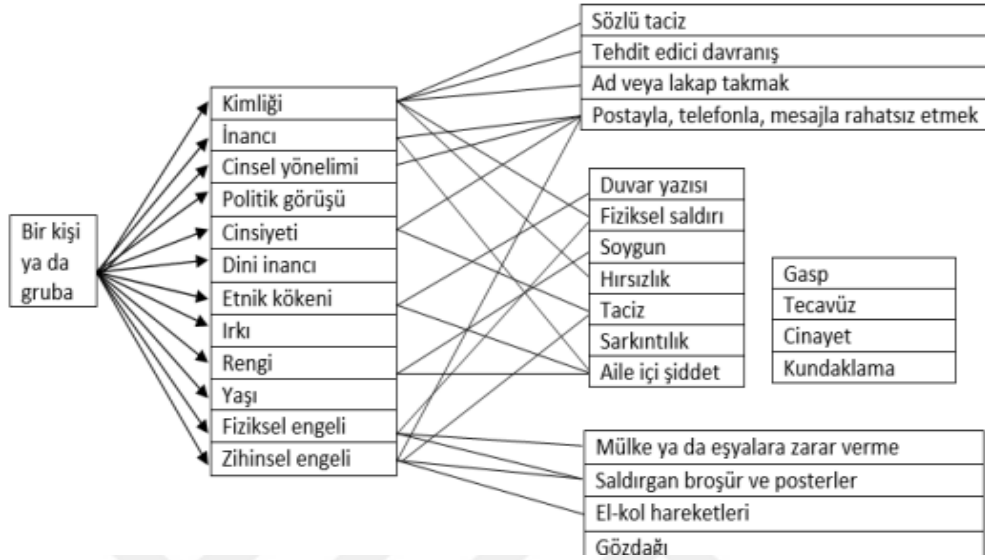
⁷⁵⁰ Nurhayat Güranhöğlu, “Nefret Söylemi ve Nefret Suçunun Türkiye Üzerinden Örneklerle İncelenmesi”, *Medya Çalışmaları* 1 (2014), 12.

⁷⁵¹ İnanç Özgürlüğü Girişimi, *Türkiye’de Din, İnanç veya İnançsızlık Temelli Nefret Suçları Raporu* (Norveç Helsinki Komitesi, 2023), 9.

⁷⁵² Betül Karadeniz, *Yeni Medyada Nefret Söylemi: Twitter Uygulamasında Nefret Söylemi Analizi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 58.

nefret söylemi gerçek yaşamda nefret suçu sayılan eylemler doğurduğunda suç unsuru haline gelmektedir.

Aşağıdaki tablo nefret söyleminin hangi suçlara dönüşebileceğini göstermektedir.⁷⁵³

Şekil 3.1 Nefret Söyleminin Hangi Suçlara Dönüşebileceğini Gösteren Şekil

Bu tabloyu incelediğimizde bireyleri ve toplumu hedef alacak birçok suç unsuru görmekteyiz. İnsanların kimliklerine, inançlarına, cinsiyetlerine, ırklarına, engellerine⁷⁵⁴ vb. durumlarına yönelik yapılan nefret içerikli söylemler- ki bu örtük de olabilir, mizah yoluyla da olabilir- toplumda sözlü ve fizikî tacize, tecavüze, soyguna, şiddete, cinayete, kundaklamaya, gasba ve hırsızlığa sebep olmakta, toplumu ciddi anlamda tefessühe uğratacak eylemleri ortaya çıkarmaktadır. Sosyal medyada herhangi bir ırk, cinsiyet, etnik köken, dinî temelli vb. noktalarda yapılan paylaşımların doğurduğu sonuçlar tüm insanların sorumluluğundadır. Çünkü sosyal medyada yapılan bir paylaşım açık nefret söyleminin yanında, örtük olarak bir nefret barındırabilir ve kullanıcılar, normal bir beğeni olarak bunu paylaşp beğendiklerinde o paylaşımın yayılmasına ve bir süre sonra örtük nefret söyleminin potansiyel nefret suçu haline gelmesine sebep olabilmektedirler. Nefret söylemi türleri; “cinsel kimlik temelli”, “inanç ve mezhep temelli”, “siyasal temelli”, “kadınlara yönelik”,

⁷⁵³ Melek Göregenli, “Nefret Söylemi ve Nefret Suçları” Medya ve Nefret Söylemi, ed. Mahmur Çınar (İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013), 69.

⁷⁵⁴ “Çoğunlukla engellilere acıma şeklinde başlayan ötekileştirme, fiziksel ve zihinsel engellilerin toplumun “normal” kabul ettiği diğerlerinden farklarına dayanan bir nefret söylemine dönüşmektedir.” Bk. Remzi Bilge, “Sosyal Medyada Nefret Söyleminin İnşası ve Nefret Suçlarına İlişkin Yasal Düzenlemeler”, Yeni Medya 1 (Kasım 2016), 4.

“yabancılar ve göçmenlere yönelik”, “engellilere ve çeşitli hastalıklara yönelik” nefret söylemi olarak sınıflandırılmaktadır.⁷⁵⁵

Nefret söylemini dört gruba ayıranlar vardır:⁷⁵⁶

1. Bireysel hedef gözeterek aşağılama,
2. Bir topluluğa yönelik aşağılama,
3. Saf dışı bırakmayı ve dışlamayı savunan sistematik ya da örgütlü politik söylem,
4. Belirli sosyal grup kimlikleri hakkında olumsuz kanaatlere yol açacak olgu ve değer yargılarının açıklanması,

Bu ayrıma bakıldığında nefret söylemi, bireye karşı işlenen bir suç olmanın yanında, daha yaygın olarak bir topluluk veya gruba yönelik işlenen bir suç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda geçen motivasyonlarla başlayan söylemler kişilere veya gruplara karşı suç oluşturacak eylemlere dönüşmektedir. Örneğin, geleneksel medyada, daha çok Türk filmlerinde yer alan “imam” tiplerinde hem görünüş hem de davranışsal olarak nahoş bir model üzerinden stereotip/kalıp yargı oluşturulmaktaydı. Bugün ise dijital medyada mizah adı altında kişi veya bir toplum üzerinden çokça kalıp yargı oluşturulmaktadır. Bu kalıp yargılar zamanla genellemeye, ön yargıya, ayrımcılığa, nefret söylemine ve sonuç olarak nefret suçu işlenmesine sebep olmaktadır.

Nefret söyleminin en temeline baktığımızda, aidiyet ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Bauman’ın aidiyet ile ilintili olarak vurguladığı “biz” ve “onlar” kavramlarından “biz”, birincil ve samimi ilişkilerin gerçekleştiği, bireyin kendini güvende ve mutlu hissettiği, “onlar” ise, kişinin bağlılık hissetmediği, istenmeyen bir yer olarak geçmektedir. Bu da “onları” öteki yapmaktadır.⁷⁵⁷ Sosyal platformlarda “biz” ve “bizden olmayanlar” (ötekiler) ayrımını daha net görmektediriz. Sanal medyada kendinden farklı olan her insan veya grup “ötekiler” olarak görülebilmektedir. “Bireyin aidiyet hissettiği, kendini konumlandığı ve tanımladığı kimliğe göre kendisinden farklı olan ‘ötekiler’ duruma göre değişebilmektedir.”⁷⁵⁸ Sanal medyada en yaygın ötekileştirmelerden biri de sergilenen hayatlar üzerinden fakirler-zenginler ayrımı ile yapılan ötekileştirme. Bu da nefret duygusunu arttıran bir şeydir.

Eleştirel söylem analizini geliştiren Teun A. Van Dijk’a göre, nefrete bağlı üretilen söylem, ideolojik olarak üretilmekte ve ideolojilere göre şekillenmektedir.⁷⁵⁹ Bu sebeple,

⁷⁵⁵ Zeynep Burcu Vardal, “Nefret Söylemi ve Yeni Medya”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015), 143-152.

⁷⁵⁶ Halit Yılmaz, *İfade Özgürlüğü Sorunu Olarak Nefret Söylemi* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2015), 34-37.

⁷⁵⁷ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), 33-35.

⁷⁵⁸ Berrin Yanıkkaya, “Gündelik Hayatın Suretinde: Öteki Korkusu, Görsel Şiddet ve Medya”, *Medya, Milliyetçilik, Şiddet*, der. Barış Çoban (İstanbul: Su Yayınları, 2009), 24-27.

⁷⁵⁹ Teun A. Van Dijk, *İdeoloji Multidisipliner Bir Yaklaşım*, çev. Ayşe Demir (Ankara: Hece Yayınları, 2019), 20-23.

söylemin kim tarafından, hangi bağlamda üretildiği de son derece önemlidir. “Örneğin, göçmenlerle ilgili yapılan bir haberde, kullanılan sözcükler, aktif/pasif cümleler, imalar, dolaylı anlatımlar göçmenlere ilişkin zihinsel modelleri üretmekte, ön yargı, ayrımcılık ve ırkçılığı pekiştirmektedir.”⁷⁶⁰ İnternetin yaygınlaşmasıyla sosyal medya platformlarında yaygınlaşan nefret söylemi de farklı yönleriyle görünmeye başlamıştır. İrkçı, aşağılayıcı, cinsiyetçi, şiddeti teşvik eden ve meşrulaştıran, ötekileştirici söylemler dijital medya yoluyla dolaşım alanını daha da genişletti. Sosyal medyada bir içeriğin altına yapılan yorum, tanımadığımız insanlara karşı nefretle dolmamıza sebep olabilmektedir. Eğer bu yorum hayranlık duyduğumuz biri veya toplumda göz önünde olan insanlar tarafından yapılıyorsa etki alanı daha geniş yer bulmaktadır. Siyâsîler, sanatçılar, toplumun önde gelenleri veya fanı olunan bir fenomen farkında olmadan yaptığı bir değerlendirme, bir yorum ile belli bir gruba, kişiye karşı nefret söyleminde bulunmuş olabilir. Ancak bunun nefret söylemi olduğunu fark etmeyebilir. Bu konuda toplumda farkındalık oluşturmak gerekir. Çünkü günlük sohbetlerin içerisinde bile farkında olmadan birçok gruba karşı nefret söylemi geliştirilebiliyor. Bu da toplumsal ayrılmaya neden oluyor.

TCK 122. ve 126. maddelerine göre nefret söylemi, suça dönüştüğünde hukukî yaptırım uygulanmaktadır.⁷⁶¹ Nefret söylemi, çeşitli gruplara karşı yapılmaktadır, bu gruplar etnik, dinsel, cinsiyet, inanç vb. bakımından azınlıkta olan ve ötekileştirilen bireyleri kapsayan gruplar olabilmektedir. Nefret suçu işleyen kişi genellikle ön yargı motivasyonu ile suça yönelmektedir. Bireyler, herhangi bir sosyal platformda fikirlerini paylaşarak benzer düşüncelere sahip kişilerle hızla ortak bir görüş oluşturabilmekte ve sosyal linç eylemine yönelebilmektedir. Örneğin, sosyal medya platformunda mültecilerle ilgili videoların altında sayısız nefret söylemi barındıran yoruma rastlanabilmektedir. Bir akademisyenin

⁷⁶⁰ Sibel Karaduman, “Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Haber Araştırmalarına Katkısı ve Sunduğu Perspektif”, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 4/2 (Aralık 2017), 44; Gözde Kurt, “Yeni Medyada Nefret Söylemi: YouTube’da Suriyeli Mültecilere Karşı Üretilen Nefret Söylemi Üzerine Bir Araştırma” *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences* 5/1 (Temmuz 2019), 3.

⁷⁶¹ TCK 122. maddesinde “nefret ve ayrımcılık” başlığı altında geçmektedir. Bu madde ırk, devlet, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyâsî düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefrete dayalı ayrımcılığı suç saymıştır. (1) Dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyâsî düşünce, felsefi inanç, din veya mezhep farklılığından kaynaklanan nefret nedeniyle; a) Bir kişiye kamuya arz edilmiş olan bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya kiraya verilmesini, b) Bir kişinin kamuya arz edilmiş belli bir hizmetten yararlanmasını, c) Bir kişinin işe alınmasını, d) Bir kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını, engelleyen kimse, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.” TCK md. 216: 1. Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kimse, bu nedenle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

2) Halkın bir kesimini, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişi, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

3) Halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alenen aşağılayan kişi, fiilin kamu barışını bozmaya elverişli olması halinde, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Bk. Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 01 Nisan 2024).

konusmasının bir parçası kesilerek sosyal medyada dolaşıma sokulmakta ve binlerce kişi tarafından linçlenmesi için kolayca zemin hazırlanmaktadır. Bu tür eylemler, bazen toplumun herhangi bir bireyi tarafından gerçekleştirilirken, bazen de kasıtlı olarak belirli kişiler tarafından organize edilmektedir. Nefret suçunun bilişim suçlarında karşılığı olsa da insanların hedef gösterdiği ve nefret söylemine mâruz kalan kişiler ciddi psikolojik bunalımlar yaşamaktadır. Bu noktada nefret söylemi çok ciddi bir suçtur; çünkü bireyi ve toplumu doğrudan ilgilendirmekle beraber, toplumsal barışı bozabilecek bir söylemdir. Türk Ceza Kanunu’nun 216. maddesi ve 122. maddesi ifade özgürlüğünün nefret söylemi bağlamında sınırlandırılmasına yönelik düzenlenmiş maddelerdendir. Birleşmiş Milletler Her Türlü Irksal Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklara Dair Uluslararası Sözleşme, Avrupa Konseyi Siber Suçlara Dair Sözleşme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Sınır Ötesi Televizyon Sözleşmesi ve Avrupa Konseyinin (97)20 Sayılı Tavsiye Kararı, nefret söylemine ilişkin düzenlemeler içeren uluslararası sözleşmeler ve kararlar arasında bulunmaktadır.⁷⁶²

Nefret söylemini besleyen önemli alanlardan biri mizahtır. Mizah duygusunu besleyen içerikler, paylaşım oranı olarak daha ön planda olup nefret söyleminin taşıyıcısı olarak işlev görmektedir; her gruptan, yaştan, eğitim, meslek ve cinsiyetten insanlar tarafından kolayca benimsenmekte ve paylaşılmaktadır. Sosyal medyada yaygın olarak paylaşılan “caps”ler bunu destekleyecek niteliktedir.⁷⁶³ Mizahların dışında sosyal medyada sözde haber portallarının paylaşımları da nefret söylemini arttırmaktadır. Sosyal medyada mültecilere yönelik nefret söylemi içeren birkaç örneğe bakalım:

“MizahTürk” isimli Facebook sayfasının ortaya attığı “131 bin 746 Suriyelinin kura ile üniversiteye yerleştirildiği iddiası” birçok insanın haberin altına nefret suçuna dönüşecek derecede nefret söylemlerinde bulunmasına sebep olmuştur. Ancak YÖK’ün hazırladığı “Yurt Dışından Öğrenci Kabulüne İlişkin Esaslar” incelendiğinde bu durum görülebildiği üzere yurt dışından gelen öğrencilerin kura ile herhangi bir üniversiteye alınması mümkün değildir.⁷⁶⁴

Başka bir örnek “Suriyeli bir sığınmacının doktor dövdüğü iddiası”dır. Sosyal medyada bir hesaptan, “Suriyeli bir sığınmacının hastanede bayan doktoru dövdüğü an! Paylaşın ki herkes görsün.” diye paylaşılan ve yayılan bu haberin de Rusya’nın Veliky Novgorod şehrinde 23 Şubat 2017 tarihinde yaşanan bir olaya ait olduğu, bekleme salonunda

⁷⁶² Kurt, “Yeni Medyada Nefret Söylemi”, 2.

⁷⁶³ Vardal, “Nefret Söylemi”, 150.

⁷⁶⁴ Teyit, “İnternette Yayılan Yanlış Bilgiler” (Erişim 04 Mart 2024).

hastane çalışanlarına saldıran ve sarhoş olduğu belirtilen saldırgan tutuklandığı ortaya çıkmıştır.⁷⁶⁵

İslâm hukuku açısından bu konuyu ele aldığımızda, özellikle Medine döneminde birçok farklı din, ırk ve millete sahip bu toplumda nefretin oluşmaması ve hoşgörü ilkesinin yerleşmesi için yapılan anlaşmalar bulunmaktadır. Din, insanları bir arada tutan hoşgörü ilkesini ön plana çıkarır. Ancak müsâmahe, bireysel ve içsel bir durumdur, bu noktada tüm insanların birbirine; farklı inanç, ideoloji, ırk, kültür vb. unsurlara hoşgörü ile yaklaşması her zaman mümkün olmayabilir. Bu noktada hoşgörünün sağlanamadığı yerde “tahammül etme/katlanma” durumu hâkim olmalıdır. Bu durumda, elbette her fikre karşı içsel olarak saygı duymak mümkün olmayabilir, ancak “saygı duymamak”, karşı tarafa kin ve nefret duymak anlamına gelmemelidir. Bir fikrin varlığına saygı duyulmasa bile, o fikre tahammül etmek de önemlidir. Yani burada tahammül etmek bir anlamda o fikirleri görmezden gelmektir.⁷⁶⁶ Toplumun tüm fertlerinin aynı düşünmesi, aynı yaşaması mümkün değildir. Bu sebeple tüm farklılıkların, herhangi bir dayatma olmaksızın, birbirlerine zarar vermeden varlığını sürdürmesi sağlanmalıdır. Yani hoşgörü ve saygı sağlanamadığı durumlarda bile herkesin birbirine tahammül etmesi bir zorunluluktur.

Sonuç olarak İslâm dini açısından nefret söylemi her türlü hakaret, gıybet, ayrımcılık, kötü niyet ve yönelimleri kapsayan bir durumdur. Bunlar yasaktır. Bu suçların bazılarının cezası dünyevî düzlemde verilmekteyken bazıları ise yalnızca uhrevî cezalara tâbidir. Dolayısıyla nefret söyleminin müeyyidesi, İslâm ceza hukukunu ahlâkî müeyyidelerinden sayılabilir. Ancak nefret söyleminin, davranışsal olarak nefret suçuna dönüştüğü durumlarda ortaya çıkan tasarruf ve sonuca göre ta‘zir cezası uygulanabilir. Bu ta‘zir cezası ise devlet tarafından mevcut hukuk sisteminde bulunan müeyyidelerden suça muâdil şekilde verilebilir. Ayrıca bu kişilerin elektronik erişimlerine sınırlama getirilebilir veya ortaya çıkan suçun boyutuna göre tamamen dijital işlemlerden men edilme cezası uygulanabilir.

İslâm, başkalarına zarar vermeyi, onları düşmanlaştırmayı, kin gütmeyi ve insanları birbirine karşı kışkırtmayı yasaklar. Hz. Peygamber özellikle Mekke ve Medine’de toplumsal yapıyı inşa ederken, çeşitli kişiler ve gruplar ona ve Müslümanlara karşı nefret söylemlerinde bulunmuşlardır. Bu kişiler, genellikle İslâm’ın tebliğ sürecinde, yeni inanç sisteminin mevcut gelenekler ve inançlarla çatışması sebebiyle düşmanlık sergilemişlerdir. Hz. Peygamber, bu nefret söylemlerinin sonucu olarak çokça zulüm ve suikastlere mâruz kalsa da sabırla mücadele etmiş, Medine’de farklı inanç ve görüşlere sahip insanlarla bir araya gelerek Medine Vesikası olarak bilinen ilk anayasal metni oluşturmuştur. Bu metin ırk, etnik, kültür

⁷⁶⁵ Teyit, “İnternette Yayılan Yanlış Bilgiler” (Erişim 04 Mart 2024).

⁷⁶⁶ Necati Öner, *Görüşler* (Ankara: Beyaz Kule Yayınları: 2009), 244-245.

ve din temelli birçok nefret söylemi türünün önüne geçmek için atılan önemli bir adımdır. Nitekim nefret suçları, farklı sosyal çevrelere, tecrübe ve düşüncelere sahip insanların, evrensel hoşgöründen uzak olması fikrî çeşitliliklere saygı duymamanın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple, Medine Vesikası toplumsal birlikteliği sürdürmek ve barış içinde yaşamak için tüm bireylere, fikirlerini ifade edebilecekleri eşit zeminlerin sunulması açısından önemlidir.

3.2.1.3.2. Siyasal Suçlar

Siyâsî suçlar modern hukuk doktrini bakımından yapılan tanımlara göre daha çok devlete, siyâsî düzene ve milletin bütünlüğüne yönelik suçları kapsamaktadır.⁷⁶⁷ Genel olarak hukuk sistemlerinde, devlete ve onun idarî erkine karşı işlenen suçlar, siyâsî suçlardan sayılmaktadır. Modern hukukta siyâsî otoriteyi eleştirmenin, suç sayılıp sayılmayacağı bazı şartlara göre değişmektedir. Eğer hakaret boyutuna varıyor ve haddi aşıyorsa suç teşkil etmektedir.⁷⁶⁸

İslâm hukukuna göre siyâsî suç; siyâsî bir saikle devlete karşı işlenen suçtur. Devletin yapısı, düzeni ve vatandaşların siyâsî hakları gibi konularda, devletin siyâsî sistemine veya doğrudan devlete karşı işlenen suçlar bu kapsamda değerlendirilmektedir.⁷⁶⁹ Bunun yanında devlete ihanet, casusluk, anarşizm gibi toplumsal yapıya zarar veren suçlar da siyâsî suçta girmektedir.⁷⁷⁰ Ceza gerektiren bu suçlar cebir ve şiddet çağrısı içermekte, eleştiri sınırını aşarak kişilik haklarına zarar vermekte ve toplum açısından korunması zorunlu olan ortak değerlere yönelik aşağılayıcı ifadeleri içermektedir.⁷⁷¹

İslâm hukukuna göre vatandaşların devlete karşı sorumlulukları olduğu gibi devletin de vatandaşlara karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Dolayısıyla devlet başkanı görevini yerine getirmediğinde, halka zulmettiğinde (âdil davranmadığında) suç işlemektedir. Hukukta böyle bir suç tespiti bulunmasa da halk tarafından âdil olmayan devlet başkanının azledilmesi

⁷⁶⁷ Ümit Hassan, “Siyâsî Suç Kavramı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 26/1 (1943), 209-211

⁷⁶⁸ Türk Ceza Kanunu’nda aşağılanması suç kabul edilen ortak değer olarak ‘Türk milleti ve devletin erklerini temsil eden kurumlar’ ifade edilmiştir. Bu bağlamda TCK’de ilgili madde şu şekildedir:

1) Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetini ve Devletin yargı organlarını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

2) Devletin askerî veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişi, birinci fıkra hükmüne göre cezalandırılır.

3) Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz. Bk: 5237 sayılı TCK. Madde 301- (Değişik Madde: 08/05/2008-5759 S.K/md.1)

4) Bu suçtan dolayı soruşturma yapılması, Adalet Bakanının iznine bağlıdır.

⁷⁶⁹ Ebû Bekir Salih, *el-Cerîmetü’s-siyâsiyye fi’l-fikhi’l-İslâmî ve’l-kavânîni’l-vaziyye* (Kâhire: Dırâse Mukârene, Doktora tezi, 2005), 65.

⁷⁷⁰ Ebû Bekir Salih, *el-Cerîme*, 65.

⁷⁷¹ Aydın Turhan, “Düşünce ve İfade Özgürlüğü Kapsamında Türk Ceza Kanunu’nun 301. Maddesinin Değişimi” *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 5 (2011), 288.

konusunda mezhep imamlarının görüşleri bulunmaktadır. Bu noktada vatandaşların, sorunlarını dile getirmeleri ve devlet başkanını eleştirmeleri en tabii hakkıdır. İslâm hukuku, devlet başkanının ve onun zatında yönetim erkinin eleştirilmesini suç kabul etmemiştir.⁷⁷² Bu açıdan devlet ve devlet başkanı aynı noktadadır. Hz. Ebû Bekr'in "*Ey insanlar! Eğer düzgün yürürsem bana destek olun, bende bir eğrilik görürseniz onu doğrultun!*"⁷⁷³ şeklindeki rivâyeti, devlet başkanının görev ve sorumluluklarını yerine getirmediğinde vatandaşlar tarafından yapılan eleştirilerin dikkate alınması noktasında oldukça önemlidir.

Doğrudan devlete ve kamu düzenine yönelik olarak işlenen siyâsî suçlar, toplumsal amaçlarla işlenen;⁷⁷⁴ internet üzerinden yayınlar yapan, fon aktarımı gerçekleştiren organize terör suçları gibi suçları da kapsamaktadır.⁷⁷⁵ Siyâsî suçlara; terörizm/siber terörizm, yasa dışı casusluk/siber casusluk faaliyetleri, yasal olarak başa gelen hükûmeti yasa dışı yollarla devirmeye yönelik darbe girişimleri, rüşvet ve yolsuzluk ile görevi kötüye kullanma, seçim suçları sayılabilecek olan oy çalma, seçim sonuçlarını manipüle etme, seçim kampanyalarına yasa dışı finansman sağlama gibi suçlar dâhil edilebilir.

Siyâsî suçlar, gerçek hayatta olduğu gibi sanal ortamda da işlenmektedir. Bu noktada sosyal medya, devlete karşı işlenen suçlarda çok etkin bir rol oynamaktadır. Sosyal platformlar insanları en kısa yoldan bir araya toplayan, yasal veya yasal olmayan eylemlerin kolayca planlandığı ve kısa sürede insanların organize edildiği iletişim alanlarıdır.

İslâm hukukunda siyâsî suçlar, işleniş şekline bağlı olarak ya ta'zîr ya da hadler bölümünde değerlendirilmektedir. Fikir ve düşünce boyutundaki siyâsî suçlar, İslâm ceza hukukunda ta'zîr cezaları başlığı altında ele alınmaktadır.⁷⁷⁶

Siyâsî suçlar başlığı altında terörizm/siber terörizm ve casusluk/siber casusluk konularını ele alınacaktır.

3.2.1.3.2.1. Terörizm/Siber Terörizm

Siyâsî suç kavramı, siyasal nitelikli suçların tamamını kapsamayacak şekilde daha hafif suçlara hasredilmesi sebebiyle, silahlı eylemlerden oluşan ağır nitelikli siyâsî suçlar için 'terörizm' kavramı kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁷⁷

⁷⁷² Ebû Zehra, *el-Cerîme*, 118.

⁷⁷³ Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *el-Câmi*, thk. Habibu'r-Rahmani'l-Azâmî (Beyrût: Dârü'l Küttübi'l-İslâmî, 1403/1983), 11/336.

⁷⁷⁴ Orhan, "Siyâsî Suç Kavramı", 867.

⁷⁷⁵ Yusuf Sagir, *el-Cerîmetü'l-mürtekebe abra'l-internet* (Tizi Ouzou: Câmiatü Mevlûd Mammeri, Külliyyetü'l-Hukuk ve'l-Ulûmi's-Siyâsiyye, 2013), 54-55.

⁷⁷⁶ Ebû Zehra, *el-Cerîme*, 118.

⁷⁷⁷ Orhan, "Siyâsî Suç Kavramı", 866.

Modern hukukta TCK terör suçunu, 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nda düzenlenmiştir. İlgili kanunda terör suçu şu şekilde tarif edilmektedir:

“Terör; cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyâsî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir.”⁷⁷⁸

İslâm hukukunda siyâsî suçlar diye doğrudan bir taksim bulunmamakla beraber terörizm diye ifade edilen suçlar, bağı ya da hırâbe başlıkları altında incelenmiştir.⁷⁷⁹ Siyâsî suçlar kategorisinde sayabileceğimiz *bağı* suçu devletin varlığını ve bağımsızlığını tehlikeye düşürebilecek bir durumdur. Bu sebeple güç kullanmak suretiyle yöneticiye ve dolayısıyla devlete karşı gelmek İslâm hukukunda suç kabul edilmektedir. Bağy suçu, âdil olan bir yöneticiye rağmen isyan durumunda ortaya çıkan bir suç olarak kabul edilmektedir. Herhangi geçerli bir sebep olmaksızın devlet başkanından kurtulmaya yönelik kişi ya da kişilerce işlenen suça “bağı suçu” adı verilir.⁷⁸⁰ Halebî bağy suçunu, “Müslüman bir topluluğun, devlet başkanına karşı ayaklanıp bir beldeyi ele geçirmeleri” diye tanımlamaktadır.⁷⁸¹ Ancak burada devlet başkanı halka zulüm (adaletsizlik) ve baskı yapıyorsa, ayaklanan insanların bu isyanı bağy niteliğinde değildir.⁷⁸² Bağy suçu, devlet başkanının âdil bir şekilde ülkeyi yönetmesine rağmen halkın isyan etmesi ile ortaya çıkan bir suçtur. Dolayısıyla bu şartlarda devletin düzenine ve siyâsî otoriteye başkaldırı söz konusu olduğunda bir suç unsuru oluşmaktadır. Fakihler isyan konusunda; âdil olan yönetici ile halkına zulmeden otoriteye isyan etmekle ilgili farklı görüşler ifade etmektedirler. Hanefiler bağy suçunu, kayıt ve şart koymaksızın mutlak olarak devlet başkanına itaatsizlik olarak telakki etmiş, “hak üzere olan imama haksız yere isyan edenler”⁷⁸³ veya “imama itaat etmemek için isyan edenler”⁷⁸⁴ şeklinde

⁷⁷⁸ TCK 3713 Terörle Mücadele Kanunu (Erişim 10 Mayıs 2023)

⁷⁷⁹ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 50.

⁷⁸⁰ İslâm hukukunda siyâsî suç terimi olarak “Bağı”i kullanan ilk kişi Ebû Zehra’dır. Muhammed Ebû Zehra, Suç ve Ceza; Sözlükte “ileri gitme, azgınlık, serkeşlik” anlamına gelen bağy fıkıh terimi olarak “veliyü’l-emrin daire-i itaatinden bir tevile mebnî haksız yere çıkarak tegallübde bulunmak” anlamında kullanılmıştır. “Allah’a karşı gelme, haddi aşmak” manasında da kullanılmaktadır. Dinî-ahlâkî bir terim olarak da kullanılmaktadır. Bilmen, *Kâmus*, 3/333; Abou el Fadl Khaled, *Rebellion and Violence in Islâmic Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 32.

⁷⁸¹ İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, thk. Halil Ümran el-Mansur (Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 514.

⁷⁸² Ahmet Özel, “Dârülbâğı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/514.

⁷⁸³ Ebû Muhammed Osmân b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâik şerhu kenzi’d-dakâik* (Bulak: Matbaatü’l-Kübra’l-Emîriyye, 1315/1897), 3/293.

tanımlamışlardır. Mâlikî mezhebine göre, “görevden indirmek ya da bir emrini yerine getirmemek amacıyla bir grubun imama muhalefet etmesi”⁷⁸⁵ Şâfiî mezhebinde ise bağı suçu, “hak edilmeyen bir şeyi talep için kuvvet kullanarak saldırıda bulunmak” şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁸⁶

Devlet başkanına isyan etmenin câiz olup olmadığı noktasında dört fıkıh imamının farklı görüşleri bulunmaktadır. Bu görüşleri şöyle ele alabiliriz. Ebû Hanîfe’ye göre hilâfet; fikir sahibi kimselerin toplanarak istişare etmeleri ve halkın fikirlerini almaları sonucu halifenin tayin edilmesiyle olur, hilafette meşrû yöntem budur.⁷⁸⁷ Bunun yanında hilafet makamındaki kişinin âdil olması da hilafetin meşrû sayılmasının şartıdır. Ebû Hanîfe, baskıyla alınan biat yeminlerini geçerli saymamakta ve bu yolla hilafete gelen kişinin âdil olmaması sebebiyle ayaklanmayı şer’an câiz görmektedir.⁷⁸⁸ Ebû Hanîfe, zâlim halifeye isyan konusunda diğer mezhep imamlarından farklı düşünmektedir. Ona göre, zâlim (âdil olmayan) ve fâsık kişinin esasen başkanlığı bâtıldır ve haksızlık yapan otorite karşısında susmamak gerekir.⁷⁸⁹ Buna karşılık, çoğunluğa göre, zâlim bir devlet başkanının zulmünden lisan ile şikâyet edilebilir, karşısında söz söylenebilir fakat isyan etmek doğru değildir.⁷⁹⁰ Ebû Hanîfe’nin düşünceleri de ömrünün sonlarına doğru bu yönde değişmiştir. Bu değişimin sebebi, özellikle Ehl-i beyt’in yaşadığı zulüm ve baskılar, isyanlardan kaynaklı yaşanan can kayıpları ve toplumda fitne ortamının oluşmasıdır. İmam Mâlik, daha çok halk ile siyâsî otorite arasında arabuluculuk yaparak tarafları yatıştırma görevi üstlenmiştir.⁷⁹¹ Ona göre, eğer siyâsî bir istikrar var ise; ülü’l-emrin zulmünden kaynaklanan mefsedet, isyanın doğuracağı kaos ve şiddetle beraber oluşacak mefsedetten ehvendir. İmam Şâfiî ve Ahmet b. Hanbel Ehl-i beyt’e yapılan baskılara tepkilerini gösterecek de siyâsî otoriteye yapılan isyanları teşvik edecek söylemlerde bulunmamışlardır.⁷⁹² Mezhep imamları, âdil bir yöneticiyle zâlim bir yöneticiye karşı yapılan isyanı aynı kategoride değerlendirmemişlerdir. Âdil bir yönetimde ortaya çıkan ve *bağy* diye adlandırılan isyan suçunda bazı aşamalar

⁷⁸⁴ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi’l-hidâye*, thk. Emîn Sâlih Şa‘bân (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421/2000), 7/298.

⁷⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebî’l-Kâsım Mevvâk, *et-Tâc ve’l-iklîl bi-şerhi muhtasarı Halîl* (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415/1994), 8/365-366.

⁷⁸⁶ Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, nşr. Ali Muhammed Mu‘avvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1415/1994), 13/99.

⁷⁸⁷ İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 3/343; Ebû’l-ala el-Mevdûdî, *el-Hilafe ve’l-mulk* (Kuveyt: Dârü’l-Kalem, 1398/1978), 166-167.

⁷⁸⁸ Mustafa eş-Şek‘a, *el-İmâm Âzâm Ebû Hanîfe* (Beyrût: Dârü’l-Kitabi’l-Lübnânî, 1412/1991), 115.

⁷⁸⁹ Mevdûdî, *el-Hilafe*, 178.

⁷⁹⁰ Mevdûdî, *el-Hilafe*, 178.

⁷⁹¹ Ahmed İvâzi, *Menhecü Mâlik b. Enes fî’l-ameli es-siyâsiyye* (Ürdün: y.y., 2003) 6; Mustafa eş-Şek‘a, *el-İmâm Mâlik b. Enes* (Beyrût: Dârü’l-Kitabi’l-Lübnânî, 1412/1991), 74.

⁷⁹² Mustafa eş-Şek‘a, *İmâm Şâfiî* (Beyrût: Dârü’l-Kitabi’l-Lübnânî, 1412/1991), 51; Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezid el-Hellal, *es-Sünnetü lî Hellal*, thk. Âtiyetu’z-Zehrânî (Riyad: Dârü’r-Râye, 1310/1989), 140.

bulunmaktadır. Müslümanlardan bir grup bir otoriteye isyan ederse halife önce o grubu barışa davet eder, isyandan vazgeçmeleri için çağrıda bulunur; problemin ne olduğunu sorar, sorunu çözmeye çalışır ve halife, isyancılar savaşına kadar savaşı başlatmaz. Ancak isyancılar savaşı başlattığında, halife de karşılık verir.⁷⁹³ Bağy suçunun had mi ta'zir mi olduğu tartışmalı bir konudur.⁷⁹⁴ Bağy suçunu had suçları kapsamında değerlendiren çağdaş İslâm hukukçuları olduğu gibi bu suçu ta'zir suçu kapsamında ele alan İslâm hukukçuları da bulunmaktadır.⁷⁹⁵

İslâm hukukunda devletin fonksiyonları yasama, yürütme ve yargı şeklinde bir ayırma tâbi tutulmamaktadır. Bu sebeple bu güçler, halifenin yetki ve sorumluluğunda toplanmaktadır.⁷⁹⁶ Bu noktada siyâsî otoriteye isyan etmek, devletin tüm erklerine isyan etmek anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla siyâsî otoriteye isyan, devlete isyan kabilindendir. İslâm'a göre devlet başkanı toplumun ve bireyin maslahatını gözeten, ümmet için çalışan bir niteliğe sahip olmalıdır. Genel ilke olarak ülü'l-emre itaat edilmesi öncelikli olsa da bazı durumlarda bu değişebilmektedir. İslâm'a göre yönetici ile bir sorun çıktığında naslara başvurulur. *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve Peygamber'e götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir."*⁷⁹⁷ Ümmete vekalet eden kişiye Allah'ın hükümlerine uyduğu sürece itaat edilir, sınırları aştığı zaman da o kişi azledilebilir.

Devletin genel güvenliğini kasten ve taksirli olarak tehlikeye sokacak eylemlerde bulunmak suçtur. Ancak devlet yönetimine muhalefet edenler silahlanıp terör örgütü niteliği almadıkça kendilerine müdahale edilemez.⁷⁹⁸ Burada muhalefet hakkının aşılması⁷⁹⁹ durumunda bir suç unsuru olduğu zaman, olayın içeriğine ve amacına göre âdî veya siyâsî suç bağlamında bir değerlendirme yapılması söz konusu olur. Dolayısıyla isyancıların amacı, herhangi bir fiziksel güç kullanarak iktidarı devirmek olmadığı, yani sadece düşüncede kalıp herhangi bir eyleme dökmedikleri sürece bu isyan, sadece düşünce suçu olarak kalır, bağy suçu oluşmaz.⁸⁰⁰

Reel hayatta işlenen terör suçları, sanal ortamda daha hızlı ve geniş bir zemine sahiptir. Siber terörizm, siber yollarla bir devlete, devletin erkine yapılan her türlü saldırıyı

⁷⁹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadr*, 6/99.

⁷⁹⁴ Yiğit, "İslâm Ceza Hukuku", 96.

⁷⁹⁵ Üdeh, *et-Teşri'ul-cinâi*, 2/671; Mehmet Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayınları, 2015), 190; Yiğit, "İslâm Ceza Hukuku", 96.

⁷⁹⁶ Fahrettin Atar, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 25.

⁷⁹⁷ en-Nisâ 4/59.

⁷⁹⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 2007), 341.

⁷⁹⁹ Melikşah Aydın, "İslâm Hukukuna Göre İsyân (Bağy) Suçu ve Cezası", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 23/2 (2015), 54.

⁸⁰⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/125.

kapsar. Bu herhangi bir devletin başka bir devlete yaptığı saldırı da olabilir devletin kendi vatandaşlarının yaptığı saldırılar da olabilir. Sosyal platformlarda yapılan propagandalar, devlet başkanına yapılan hakaretler veya yazılan yalan haberler suç olsa da bağy suçu değildir. Yapılan isyan, âdil devlet başkanını azletme, devlet erkine zarar verme, yönetimi değiştirme niyeti taşıdığı ve sonuç itibarıyla toplumda fesada yol açtığı devletin devlet başkanı buna karşılık verme yetkisine sahiptir. Ancak yönetici âdil değilse halk yöneticiyi azledebilir.

Sanal ortam, devlete isyan için insanları hızlı bir şekilde toplayan bir araç olarak kullanıldığı gibi siber yollarla doğrudan devlet erkine yapılan saldırıları da kapsar. Örneğin, ‘Arap Baharı’nın ortaya çıkıp hızlıca yayılmasına sebep olan en etkili araç sosyal medyadır.⁸⁰¹ Yine tarihte “11 Eylül” sonrasında uluslararası arenada en çok konuşulan meselelerden biri siber saldırı ya da “Dijital Felaket” senaryosudur. Siber yollarla bir devletin kritik alt yapıları ve ekonomisine ciddi zararlar verilebilir ve büyük bir güvenlik sorunu yaşanabilir. Bundan dolayı birçok ülke ulusal güvenlik belgelerine siber güvenlik stratejilerini de eklemiştir.⁸⁰² Artan Nesnelerin İnterneti (IoT), siber saldırı alanında kullanılmakta ve IoT güvenlik önlemleri ihlâl edilerek hem sanal olarak fizikî olarak birçok zarar ortaya çıkmaktadır. İnternete bağlanabilen veya akıllı cihazlar olarak adlandırılan aletler potansiyel saldırı aracı olarak kullanabilmektedir. Örneğin, akıllı bir aracı hızlandırabilmek, durdurabilmek ve yoldan saptırabilmek mümkündür.⁸⁰³ Bir diğer örnek ise, bazı iletişim araçlarının uzaktan sinyal ile patlatılabilmesidir.⁸⁰⁴ Bu da *nesnelerin interneti* noktasında bulunan güvenlik açısından kaynaklanmaktadır.

Geleneksel savaştan farklı olarak siber savaş da devletleri birçok açıdan zarara uğratmaktadır. Hatta siber savaşta fâil kendini gizleyerek istediği ülkeden durumu yönetebilir ve gerçekte girilemeyecek yerlere siber kanallarla girebilir. Örneğin, İran’daki nükleer santrale normal yollarla girmek ve saldırı düzenlemek mümkün değilken siber yolla bunu gerçekleştirmek mümkündür.⁸⁰⁵ Bu sebeple siber savaş daha masrafsız ancak daha yıkıcı bir özelliğe sahiptir. Bu da siber savaşları gerçek savaştan daha tehlikeli hale getirmektedir. NATO, 2016 yılından itibaren Polonya’nın başkentindeki Varşova Zirvesinde siber savaş, kara-hava-deniz savaşları yanında dördüncü “savaş modeli” olarak benimsemiştir.⁸⁰⁶

⁸⁰¹ Ali Korkmaz, “Arap Baharı”, 2150-2151.

⁸⁰² Salih Bıçakçı “NATO’nun Gelişen Tehdit Algısı: 21. Yüzyılda Siber Güvenlik”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi* 10/40 (2014), 119.

⁸⁰³ Mine Zeybek, Ercan Nurcan Yılmaz, “Nesnelerin İnterneti: Risk Temelli Yaklaşım”, *Denetim Dergisi* 9/9 (Haziran 2019), 82.

⁸⁰⁴ TRT Haber, “Çağrı Cihazları Ölümcül Silahlara Dönüştü: Telefonlar Tehlikede mi?” (19 Eylül 2024), 1.

⁸⁰⁵ Şener Çelik, “Stuxnet Saldırısı ve ABD’nin Siber Savaş Stratejisi: Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanmaktan Kaçınma İlkesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15/1 (Mayıs 2013), 144-146.

⁸⁰⁶ Çelik, “Stuxnet Saldırısı”, 163.

Sonuç olarak, dijitalleşme ile siber güvenlik riskleri de tartışılan konular arasında yer almaktadır. Siber terörizm, bireyden başlayarak büyük grupların da dâhil olduğu hatta devletlerin birbirlerinin varlığına yönelik tehdit oluşturduğu durumları da kapsamaktadır. Bu noktada Türkiye’de kurulan *Siber Güvenlik Başkanlığı* güvenlik önlemlerine yönelik atılan önemli bir adımdır.⁸⁰⁷

3.2.1.3.2.2. Casusluk/Siber Casusluk

Tecessüs, Arapça “ces” kökünden gelmektedir. Gözetleyen, araştıran manasında isim olan casus kelimesi, *düşmanın sırlarını araştırıp, bilgi sızdıran, düşman içinde çeşitli yıkıcı faaliyetlerde bulunan kişi* anlamına gelmektedir.⁸⁰⁸

Casusluk eskiden bu yana tüm toplumlarda, devletlerde istihbarat amaçlı kullanılan bir yöntemdir. Dolayısıyla casusluk, devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde istihbarat amaçlı yaptıkları; hükûmetlerin ve bireylerin özel yaşamına karşı gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir. Bunun yanında şahısların, devletin menfaatini riske atacak şekilde dijital yolla gizli bilgilere erişmesi ve bunu devletin aleyhinde kullanma amacıyla yaptıkları faaliyetler de siber casusluk kapsamına girmektedir. Burada tedbir amacıyla devletlerin yaptıkları istihbarat dışında, daha çok devletin aleyhine yapılan eylemler suç kabul edilmektedir.

Casusluk, tarih boyunca bilgi edinmede kullanılan bir yol olmuştur. “Bilgi edinmek” her zaman devletlerin varlıklarını sürdürmede önemli rol oynamıştır. Bilgi kavramı, postmodernist bir yaklaşımla ele alındığında bugün, “Bilen kimdir?”, “Bilgi neye hizmet ediyor?” soruları ön plana çıkmaktadır. Bilgi çağı diye adlandırılan bu dönemde, bilginin güç olduğu bir gerçektir. Bugün “bilgi”, devletler için en önemli unsur haline gelmiştir ve “bilgi”ye sahip olan devletler uluslararası sahada etkin bir konumdadır. Tarihten bu yana devletler, önce toprak denetimi, sonra hammadde ile ucuz emeğin ele geçirilmesi ve sömürülmesi için savaşıyorlardı, bugün ise; enformasyonun denetimi için savaşacak noktaya gelmişlerdir.⁸⁰⁹ Gelişen teknolojiler ile savunma sanayisine dair yazılım programları, dijital istihbarat birçok açıdan devletleri güçlü hale getirmektedir. Ancak bu gelişmeler, devletler arası savaş hukukunun ihlâl edilmesine ve yıkıcı sonuçların doğmasına da sebep olmaktadır. Bu dönemin savaşlarına bakıldığında asimetrik bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Örneğin, bir ülkeden fırlatılan füzeler karşı tarafın teknolojik donanımı sayesinde havada parçalanabilmektedir. Bu da teknoloji alanına dair sahip olunan yazılım

⁸⁰⁷ TRT Haber, “Siber Güvenlik Başkanlığı Kuruldu” (08 Ocak 2025), 1.

⁸⁰⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 15/499.

⁸⁰⁹ Jean François Lyotard, *Postmodern Durum*, çev. Ahmet Çiğdem (Ankara: Vadi Yayınları, 1994), 21.

bilgilerinin kullanılmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla bugün “teknolojik bilgi” ye sahip olan ülkeler -iyi ya da kötü yönde- dünyayı değiştirme gücünü elinde bulundurmaktadır.

Dijitalleşme, diğer devletlere ait “bilgi”lerin elde edilmesini ve bu bilgilere hâkim olunmasını kolaylaştırmıştır. Siber casusluk, bu anlamda tüm devletler tarafından kullanılan bir istihbarat alanı haline gelmiştir. Bunun yanında siyâsî rakipleri izleme, dinleme veya karalamaya yönelik yasa dışı istihbarat operasyonları gibi suçlar da casusluk suçuna dâhil edilebilir. Siber casusluğu, devletlerin vatandaşlarını gözetleme durumu olarak da ele alabiliriz. Bu noktada hükûmetlerin gözetleme eylemi, İslâm hukuku açısından belli durumlarda câizdir. Hz. Ömer ile ilgili hadiste “*Müslümanların gizli hallerini araştırmaya çalışırsan onların huzurunun bozulmasına yol açarsın*”⁸¹⁰ şeklinde yöneticilere yönelik bir uyarı olduğu belirtilse de⁸¹¹ genel ahlâk prensiplerine göre kamu maslahatı ön planda ise gizli dinleme ve görüntü almanın hukuka aykırı olmayacağı söylenebilir. “Devletin yaptığı gizli denetleme, dinleme ve izlemeler konusunu inceleyen İslâm âlimlerinin dünyevî meselelerde, zâhire göre hükmedileceği, gizli hallere dair hükmün ise Allah’a ait olduğu hususunda ittifak ettikleri belirtilmektedir.”⁸¹² Ancak sosyal medya gibi kişisel mecralarda, insanların özel hesaplarına, belli teknolojik programlar kullanarak girilmesi ve profil sahibinden habersiz görüntü ve bilgilerin kullanılması suretiyle mahremiyetin ihlâl edilmesi İslâm’ın genel ilkelerine aykırı bir durumdur.⁸¹³

Siber casusluğun devletler arasında tedbir amaçlı bir eylem olarak kullanılmasında bir sakınca yoktur. Bu açıdan bakıldığında İslâm dini ihtiyatlı olmayı emreder, bu amaçla da yapılan casusluk faaliyetleri, İslâm hukuku açısından câizdir. Kur’ân’da da “*Ey iman edenler! Tedbirinizi alın da savaşa ya ayrı bölükler halinde çıkın veya hep birlikte çıkın.*”⁸¹⁴ diye emreder. Enfâl sûresinin 60. âyetinde düşmana karşı kuvvet hazırlanması emredilmektedir. Özellikle bir savaş durumunda her açıdan istihbarat çok önemli bir yer tutar. Hz. Peygamber İslâm devletinin başkanı olarak düşmanın siyâsî, askerî ve iktisadî faaliyetlerine dair istihbarat çalışmalarına büyük önem vermiştir.⁸¹⁵ Bu noktada, savaşlarda istihbaratı sağlayacak casuslar kullanmıştır. Bedir savaşına başlamadan önce Kureyş ordusuyla ilgili araştırmalara bizzat katıldığı gibi önemli savaşların çoğunda istihbarat için gözcüler göndermiştir.⁸¹⁶

⁸¹⁰ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 37.

⁸¹¹ Tevfik Yûsuf el-Vâî, *et-Tecessüs ve ifşâ’ü’l-esrâr beyne’l-hilli ve’l-hurmeh* (Kuveyt: Mecelletü’ş-Şerî’a ve’d-Dirâsâtü’l-İslâmiyye, 1417/1997), 31/201; Mustafa Çağrı, “Tecessüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/246-247.

⁸¹² Vâî, *et-Tecessüs*, 31/157-220; Çağrı, “Tecessüs”, 40/246-247.

⁸¹³ Geniş bilgi için bk. Üdeh, *et-Teşriu’l-cinâî*, 2/649-700.

⁸¹⁴ en-Nisâ 4/71.

⁸¹⁵ Cengiz Kallek, “Casus” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/163.

⁸¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/614.

İslâm hukuku açısından devletin aleyhine, düşmanın lehine casusluk yapmak suçtur. Bu suçun müeyyidesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Şâfiî'ye göre, casusluk yapan kişiye ölüm cezası verilmez, fizikî baskı ve pişman oluncaya kadar hapiste kalma cezası uygun görülür.⁸¹⁷ Bazı Mâliki âlimlerine göre ise, casusluk suçu işleyen kişinin pişmanlığı kabul edilmez, fesat çıkardığı için öldürülebilir.⁸¹⁸ Çoğunluğa göre, İslâm devletinde casusluk suçu işleyen Müslümana ölüm cezası verilmez, ta'zir cezaları verilir. İslâm devletinde Müslüman casusun öldürülmemesi gerektiği yönünde düşünceler, Hz. Peygamber döneminde yaşanan Furat b. Hayyan hadisesine dayanmaktadır. Ali b. Ebi Talib'ten rivâyet edildiğine göre, "Hz. Peygamber'e, müşriklere casusluk yapan Furat b. Hayyan isimli bir kişi getirildi. Efendimiz öldürülmesini emretti. Adam: 'Ey Ensar topluluğu, ben, eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resulullah dediğim halde beni öldürecek misiniz?' deyince, Resulullah adamın serbest bırakılmasını emretti ve 'Sizden imanına şahit olduğum kimseler vardır. Onlardan biri de Furat b. Hayyan' dır.'" dedi.⁸¹⁹

Casusluk üzerine müstakil bir çalışma yapan M. Râkân ed-Dağmi'ye göre ise, İslâm devleti aleyhinde, düşman lehinde casusluk faaliyetinde bulunan kişinin topluma çok büyük bir zarar vermesi ve makul bir gerekçesi olmaması durumunda suçun başkaları açısından caydırıcılığı için ölüm cezası verilir.⁸²⁰ İslâm hukukuna göre, bir kimse casusluk suçlamasıyla yakalanırsa, o kişinin dinine, yaşına ve suçunu itiraf edip etmemesine göre ceza verilir.⁸²¹ İslâm, istihbarat ve casusluğu, toplum maslahatı ve devlet düzeninin korunması noktasında tasvip etmektedir.⁸²²

Modern hukukta bireylerin devletin aleyhine, düşmanın lehine yaptığı casusluk suçu için hapis cezası uygulanır. TCK 330. ve 331. maddelerinde: "Devletin güvenliği veya iç veya dış siyasal yararları bakımından niteliği itibarıyla gizli kalması gereken bilgileri siyasal veya askerî casusluk maksadıyla açıklayan kimseye müebbet hapis cezası verilir." Ayrıca yabancı bir devletin güvenliği, iç veya dış siyasal yararları bakımından niteliği itibarıyla gizli kalması

⁸¹⁷ Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî, *Kitâbu'l-haraç* (Kâhire: el-Mektebe'l-Ezheriyye 1396/1976), 206; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrût: Dârü'l-Maârif, 1973), 1-4/249; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 3/312.

⁸¹⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-celîl li şerhi muhtasari Halîl* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1413/1992), 3/357.

⁸¹⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen Ebû Dâvûd*, 4/289, Hadis no: 2652; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed ez-Zerkeşî el-Mısrî, *Şerhu'z-Zerkeşî* (Riyad: Dârü'l-Abiykan, 1993), 6/596.

⁸²⁰ Muhammed Râkân ed-Dağmi, *et-Tecessüs ve ahkâmuhu fi ş-şer'îati'l-İslamiyye* (Amman: Dârü's-Selâm, 1994), 161; Yiğit, "İslâm Ceza Hukuku", 43.

⁸²¹ Ahmed Reşid Turnagil, *İslamiyet ve Milletler Hukuku* (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1993), 181.

⁸²² Türkmen, *İslâm İletişim Hukuku*, 503.

gereken bilgilerin, diğ er bir yabancı devlet lehine siyasal veya askerî casusluk maksadıyla temin edilmesi, uluslararası casusluk suçu olarak geçmektedir.⁸²³

Birçok devlet, dijitalleşmeyi fırsat görerek siyâsî, askerî, ekonomik ve benzeri alanlarda istihbaratı geliştirmiştir. Nitekim günümüzde, devletler için istihbarat zarûrî bir hal almıştır. Dijitalleşme ile casusluk siber ortama taşınmış ve kolaylaşmıştır. Buna karşılık, siber casusluktan korunmak için devlet yetkilileri, sağır odalar (içeriden ve dışarıdan bilgi sızması, veri akışının önlenemediğı, her türlü ses dalgasından ötelenen mekânlar) kullanmaktadır. Casusluk faaliyetleri kolaylaştıkça ve yaygınlaştıkça, buna yönelik tedbirler de artmaktadır.

3.2.1.3.3. Ticarî Suçlar

Ticarî suçlar, ticarî faaliyetlerle ilgili yasalara karşı işlenen suçları ifade eder. Bu suçlar genellikle ticaretin doğası gereğı para veya mal kazancı amacıyla gerçekleştirilir ve ticarî işlemlerde dürüstlük, adalet ve güvenilirlik prensiplerine karşı gelir.

Ticarî suçlar daha çok ekonomi temellidir. Her toplumun kendi ekonomi felsefesi vardır. Sahip olunan ekonomik yaklaşımlar, toplumların manevî yaşantısı, sosyo-kültürel yapısı ve gelenekleri ile uyumlu olmalıdır. Nitekim hiçbir toplum ahlâkî, felsefî ve doğal yaşam tarzı ile ilişkilendirilmeyen bir ekonomik sisteme uyum sağlamaz.⁸²⁴ Yani her ekonomik sistem, içinden çıktığı toplumun kültürel kodlarını içinde barındırdığında başarılı bir sistem halini alır. İslâm medeniyetinin iktisat hukuku, temel ilkelerini dinin ortaya koyduğu hükümlerden, Hz. Peygamber'in uygulamalarından ve örften alır. Dolayısıyla bunlar, ticaret ahlâkının şekillenmesinde de etkin rol oynamaktadır. İslâm ticaret hukukundaki bazı kâideler şunlardır:⁸²⁵

İslâm'a göre;

1. Herkesin doğal kaynaklardan yararlanabilme hakkı,
2. Herkesin geçimini sağlama hakkı,
3. Herkesin mülkiyet edinme hakkı vardır.
4. İslâm yapıcı rekabet ortamını desteklerken, yıkıcı ve tekelleştirici rekabet ortamına karşıdır.
5. İslâm fiyatlara ve piyasaya yapılan her türlü müdahaleyi reddeder.

İslâm'da ticaret, karşılıklı rızaya bağılı şekilde meşrû olarak gerçekleşen akitlerdir. “Ey iman edenler! Vele ki aranızdaki (karşılıklı) rızaya dayalı ticaretle bile olsa mallarınızı bâtil (yollar) ile aranızda yemeyin ve kendinizi öldürmeyin! Şüphesiz ki Allah size karşı çok

⁸²³ Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 01 Eylül 2024).

⁸²⁴ Ebü'l-A'la el-Mevdûdî, *İslâm Ekonomisinin Temel İlkeleri*, çev. M. Emin Asan, ed. Abdullah Yusufoglu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2016), 161.

⁸²⁵ Mevdûdî, *İslâm Ekonomisi*, 164-169.

merhametlidir."⁸²⁶ âyetine bakıldığında söylenebilir ki "rıza unsuru taşıyan ticaret meşrû görülebilir ancak fâiz, kumar, rüşvet, uyuşturucu, kara para aklama, tefecilik, fâhiş fiyat vb. kabul edilemez."⁸²⁷ Bu yollarla para kazanmak hem bâtil ticarettir hem de ticarî suçtur. Herhangi bir menfaat temin etmek için ticarî sırları izin almadan veya hukuken bir hak olmaksızın ifşa etmek de ticarî suçlar kapsamına girmektedir. Bunun yanında ticarî sır, bankacılık sırrı veya müşteri sırrı niteliğindeki bilgi veya belgelerin açıklanması, banka ve kredi kartlarının kötüye kullanılması, resmî belgelerde sahtecilik vb. suçlar da ticarî suçlar kapsamına dâhil edilebilir. Sanal ortamda gittikçe daha yaygın bir hal alan ve daha kolay işlenebilen bu suçların bilişim hukukunda müeyyideleri her yeni çıkan suç türüne göre güncellenmekte ve genişlemektedir. İslâm hukuku açısından baktığımızda "ticaret" oldukça geniş ve ayrıntılı olarak işlenmiştir. Ticarî muamelelerin düzenlenmesi, taraflar arasındaki ilişkiler, ticaretin işleyişi bazı ilkelere dayanarak hükümler içerir. Bu noktada İslâm ticaret hukuku çerçevesinde sözleşmelerin belli prensiplere göre düzenlenmesi ve taraflar arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi gibi konular İslâm ticaret hukuku kapsamında ele alınmaktadır.

İslâm ticaret hukuku bağlamında naslardan⁸²⁸ çıkarılabilecek bazı ilkeler şunlardır:

- 1 Haram ve helale dikkat etmek: İslâm'a göre haram kabul edilen malların alışverişi yasaktır, ticarete kullanılacak mallar meşrû kaynaklardan elde edilmelidir.
- 2 Âdil olmak: Ticarete en önemli erdem adalettir; ticarî sözleşmelerde adil bir ittifak sağlanmalı ve taraflar arasında haksız rekabet, aldatma ve hile yollarına başvurulmamalıdır. Bunun yanında taraflar arasında belirlenen fiyatlar da adalet ölçütüne uygun olmalıdır.
- 3 Doğru ve güvenilir olmak: Müslüman bir tüccar sözünde duran vadettiklerini yerine getiren bir özelliği haiz olmalıdır. Nitekim ticarî ilişkilerde en önemli şeylerden biri güvenilir olmaktır.
- 4 Hoşgörülü ve saygılı olmak: Ticarete en önemli unsurlardan biri de tüccarların müşterilerine karşı saygılı olmasıdır. Bunun yanında İslâm ticaret ahlâkına göre, çalışanların haklarına saygı göstermek ve ticarî ilişkilerde insan onurunu zedeleyecek durumlardan kaçınmak gerekir.
- 5 İnsanlar arasındaki sözleşmelerde ve ticarî muamelelerde tarafların mağduriyet yaşamaması önemli ilkedir. İslâm ticaret hukukunda ticarî muamelelerde borçlu ve alacak ilişkilerinde borcun ödenmesine engel olacak herhangi bir şey söz konusu

⁸²⁶ en-Nisâ 4/29.

⁸²⁷ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 2/50-51.

⁸²⁸ en-Nisâ 4/29; el-Bakara 2/16; et-Tevbe 119; el-Bakara 2/282; el-Bakara 2/198; el-Fatır 35/29-30; el-İsrâ 17/23-39.

olamaz. Yani her halükârda borcun ödenmesi öncelenir. İslâm'a göre hâkim, borçlunun borcunu ödemesi için parasını ya da malını icbârî olarak sattırabilir.⁸²⁹ Bunun yanında bir kişi kötü bir amaçla bir mülk edindiğinde ve onu kötüye kullandığında o ürün de elinden icbârî olarak alınabilir.⁸³⁰ Başka bir örnekte; bir iş ortaklığında sözleşmeye göre işçinin işten çıkması sadece patronuna bağlı olsa bile, işverenin işçiye kötü davrandığı durumda hâkim o sözleşmeyi feshedebilir.⁸³¹

Sonuç olarak İslâm ticaret ahlâkını yansıtan bu prensipler, ticaretin sadece maddî kazanç odaklı değil, aynı zamanda toplumsal adalet ve insanî değerlere uygun olması gerektiğini vurgular. İslâm ticaret hukukuna dair prensipler sanal ortamdaki ticarî muamelelerde geçerlidir. Yani tüccarların veya ticarî muamelenin, her iki muhatabının da sahip olması gereken ahlâkî prensipler sanal âlemde de geçerlidir. Nitekim ticarî suçlar sanal ortamda daha yaygın ve kolayca işlenmektedir ve gerçekleştirilen ticarî faaliyetler daha fazla suistimale açıktır. Çünkü tarafların birbirini görmemesi güvensizlik yaratabilmektedir, bunun yanında taraflar arasına hackerlar sızabilmektedir.

Siber ortamda dolandırıcılık, yolsuzluk, kara para aklama, kalpazanlık, haksız kazanç, fiyat, patent, marka ihlâli vb. durumlar ticarî suçlar kapsamında değerlendirilebilir. Ticarî suçlar başlığı altında, siber dolandırıcılık ve sosyal platformlar yoluyla elde edilen haksız kazanç konuları ele alınabilir. Bu suçların dışında, ticarî suç sayılabilecek diğer suçlar genel olarak “dolandırıcılık” suçu kapsamında değerlendirildiği ve bu suçlara bağlı olarak sağlanan kazanç da “haksız kazanç” özelliği taşıdığı için ticarî suçlar, dolandırıcılık ve haksız kazanç başlıkları ile sınırlandırılmıştır.

3.2.1.3.3.1. Dolandırıcılık

Fıkıh literatüründe, “insanlarla olan münasebetlerde karşı tarafı aldatma, zarara sokma” manasını ifade etmek için *tağrîr*, *tedlîs*, *tevriye*, *gaş*, *hud'a/hadîa*, *hile*, *ihtilâs* gibi kelimeler kullanılmaktadır. Tağrîr, “Satım, icâre vb. ıvazlı akidlerde taraflardan birinin ya da onunla irtibatlı üçüncü kişinin söz veya davranışı ile diğer tarafın kasten aldatılmasıdır.”⁸³²

İslâm, bireyler arasındaki ticarî ilişkilerde dürüstlük, güvenilirlik ve adalet prensiplerine büyük önem verir. Kur'an'da ticarî ilişkilerin karşılıklı rızaya dayanmasını

⁸²⁹ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 453.

⁸³⁰ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 453-454.

⁸³¹ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 453-454.

⁸³² Hacı Mehmet Günay, “Tağrîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/375-376.

emreden ve hileyi/aldatmayı yasaklayan âyetler bulunmaktadır.⁸³³ “*Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin.*”⁸³⁴

“*Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.*”⁸³⁵ Hz. Peygamber ashabına, aldatmadan ve hileli iktisaptan uzak durmalarını telkin eder.⁸³⁶ “*Bizi aldatan bizden değildir.*”⁸³⁷

Hile (aldatma-dolandırıcılık) eylemleri, İslâm ceza hukukunun ta‘zir suçları kapsamında değerlendirilmektedir. Sözlü, fiili veya yalan beyan yoluyla yapılan hile, İslâm hukuku açısından yasaklanan eylemlerden biridir. İslâm hukukunun büyük ölçüde uygulandığı Osmanlı’da, ceza hukukunda hile suçları daha çok kalpazanlık, sahte evrak düzenlemek ve esnafın yiyeceği ile alakalı aldatma fiillerini kapsamakta ve ta‘zir suçları içerisinde sayılmaktaydı.⁸³⁸ Benzer suçları işleyen faillere, Osmanlı ceza hukukunda hafif-ağır çeşitli ta‘zir yaptırımları uygulanmaktaydı.⁸³⁹ Suçlulara ta‘ziren katl, organ kesme, hapis, kalebentlik, pranga, sürgün, dayak, teşhir, meslekten ihraç, azil, müsadere ve para cezaları⁸⁴⁰ gibi çeşitli ta‘zir yaptırımları icra edilmekteydi. Bu suçlar insanlar arasındaki güven duygusunu zedelediği ve haksız kazançlara yol açtığı için İslâm ceza hukukunda suçun faillerine çoğunlukla ta‘zir cezası olan dayak cezası uygulanması uygun görülmüştür. Hile yaparak karşı tarafı aldatan kişilere ta‘zir cezası verileceği konusunda İslâm hukukçuları arasında görüş birliği bulunmaktadır.⁸⁴¹

Sanal ticarete insanları dolandırma maksadı içeren fiyat ihlâlüne yönelik manipülasyonlar yapılmaktadır. Bu tarz yaklaşımlar İslâm’da yasaktır. Buhârî’de şöyle bir rivâyet bulunmaktadır: “*Bir gün şehre yabancı bir tüccar geldiğinde, o bölgede bulunan başka bir tüccar o yabancının karşısına çıkarak pazara ulaşp kendi değerinde satamasın diye yabancının elindeki üründen o bölgede çokça olduğunu söyleyerek hileye başvurur ve karşısındakini manipüle ederek elindeki ürünü değerinden daha ucuza alır ve kendisi bu ürünü fâhiş fiyata satar. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘Sizden bazısı diğer bazısının*

⁸³³ en-Nisâ 4/29; eş-Şuarâ 26/181-183.

⁸³⁴ el-Bakara 2/42.

⁸³⁵ Hûd suresi 11/84; Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân ‘an te‘vîli âyi’l-Kur‘ân*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir (Kâhire: Müessetü’r-Risale, 2000), 15/446; İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur‘ân*, 4/343; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/442.

⁸³⁶ Bk. Müslim, “İman”, 164.

⁸³⁷ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 50.

⁸³⁸ Mehmet Koç, “Osmanlı Ceza Hukukunda Hile (Aldatma Dolandırıcılık) Suçları ve Cezaları”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 119-120

⁸³⁹ Koç, “Osmanlı Ceza Hukuku”, 119-120.

⁸⁴⁰ Ali Bardakoğlu, “Garâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/360.

⁸⁴¹ Mevsûatü’l-fikhiyye, “Ta‘zir”, 12/ 256; Saffet Köse, “Hile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18/29.

alışverişi üzerine alışveriş yapmasın!’’⁸⁴² hadisiyle hile katılarak yapılan bu satış şeklini yasaklar. Bunun yanında pazarı kızııştırma yoluyla yapılan (neceş) satış da yasaklanmıştır. Bu muameleyle bir kişi birine zarar vermek amacıyla bir ürünü almak istediği fiyattan daha yüksek bir fiyat vermekte ve böylelikle fiyatın orantısız şekilde yükselmesine sebep olmaktadır. Burada rekabet yasalarını ihlâl edilip, pazar koşullarını manipüle ederek gerçekleştirilen fiyat ihlâli denilen ticarî bir suç işlenmektedir.

İnsanları aldatma yollarından birisi de kalpazanlık yapmaktır. Toplumu zarara uğratmak için tedavüldeki paraların taklidini yaparak, paraları piyasaya sürmek kalpazanlık suçunu meydana getirir. Kalpazanlık suçunu işleyenlere şiddetli ta‘zîr⁸⁴³ ve uzun süreli hapis cezası verilir.⁸⁴⁴ Bunun yanında bir kişi satıcıdan aldığı malın sahtesini yapıp değiştirme düşüncesiyle satıcıya iade ederek karşılığında yeni bir mal alma suretiyle dolandırıcılık yaptığından ta‘zîr cezası uygulanmaktadır. Dolandırıcılık hırsızlık suçuna benzese de malın gizlice alınması durumu söz konusu olmadığı için ta‘zir cezası verilmektedir.⁸⁴⁵

Modern hukukta dolandırıcılık suçu, TCK’nin 157. maddesinde “*Hileli davranışlarla bir kimseyi aldatıp, onun veya başkasının zararına olarak, kendisine veya başkasına bir yarar sağlanması*” şeklinde tanımlanmaktadır.⁸⁴⁶ Dolandırıcılık suçunun nitelikli hali ise aynı kanunun 158. maddesinde “*suçun belli dini, sosyal, mesleki, teknolojik araçların veya kamu kurumlarının araç olarak kullanılarak işlenmesi...*” şeklinde ifade edilmektedir.⁸⁴⁷ Dolandırıcılık suçunun oluşabilmesi için fiili işleyen kişi tarafından hileli hareketlerin icra edilmesi, hileli davranışın, mağduru aldatabilecek nitelikte olması ve suç teşkil eden fiil dolayısıyla bir zararın doğması gerekmektedir. Sayılan hususlar, dolandırıcılık suçunun koşullarıdır. TCK’nin 157-158 maddelerine göre 3 yıldan 10 yıla kadar hapis ve para cezası verilmektedir.⁸⁴⁸ Basın ve yayın araçlarının sağladığı kolaylıktan yararlanarak dolandırıcılık suçunun işlenme oranı ciddi derecede artmıştır. Özellikle gerçek kimlikleri gizlemenin mümkün olduğu sosyal mecrada en temel suçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Facebook, YouTube, Instagram, Twitter (X) gibi sosyal medya araçlarıyla gerçek kişi üzerinden sahte hesaplar açılarak dolandırıcılık faaliyetleri yapılmaktadır. Bu şekilde sanığın

⁸⁴² Buhârî, “Büyû’”, 64.

⁸⁴³ Şiddetli ta‘zîr, değnek sayısının artırılması veya dayağın şiddetinin artırılması anlamında kullanılmaktadır. Koç, “Osmanlı Ceza Hukuku”, 122.

⁸⁴⁴ Âmir, *et-Ta‘zîr*, 276.

⁸⁴⁵ Âmir, *et-Ta‘zîr*, 215.

⁸⁴⁶ Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 04 Mart 2024).

⁸⁴⁷ Yeni TCK’nin ikinci kısmı olan kişilere karşı suçların onuncu bölümünde, “Mal varlığına Karşı Suçlar” başlığı altında 142. maddenin 2. fıkrasının (e) bendindeki nitelikli hırsızlık ile 157 ve 158. maddelerdeki dolandırıcılık suçunun nitelikli dolandırıcılık olarak bilişim sistemlerinin kullanılması suretiyle işlenmesi halinde cezanın ağırlaştırıcı sebebi olacağı vurgulanmıştır. Muammer Ketizmen, *Türk Ceza Hukukunda Bilişim Suçları* (Ankara: Adalet Yayıncılık, 2008), 144.

⁸⁴⁸ Bk. TCK md. 157, 158, Mevzuat Bilgi Sistemi (Erişim 04 Mart 2024).

bilişim sistemlerinin araç olarak kullanılması suretiyle dolandırıcılık suçunun oluştuğu, Yargıtay kararı ile sabitlenmiştir.⁸⁴⁹

İnternet alışverişinin yaygınlaşmasıyla birlikte artan dolandırıcılığın çeşitli yöntemleri ortaya çıkmıştır. Dijitalleşme ile başlayan elektronik ticaret türü⁸⁵⁰ ile yanlış ürün veya hizmet teslimi dolandırıcılığı sık kullanılan yöntemlerden biridir. Bu dolandırıcılık türünde, kişiler sahte ürün veya hizmetler sunarak ya da var olan ürünlerin/hizmetlerin abartılı özelliklerini kullanarak tüketicileri kandırmakta ve haksız kazanç elde etmektedir. Ürün için ödeme yapan taraf, bazen sipariş edilenle ilgisi olmayan bir ürünle karşılaşmakta bazen de kendisine herhangi bir ürün teslimatı gerçekleşmemektedir.

Sanal ortamda “sosyal mühendislik yöntemiyle dolandırıcılık” diye isimlendirilen hile türünde fail kendini avukat, siyasetçi, iş insanı vb. şekillerde tanıtarak mağduru maddî kazanç elde edeceğine çeşitli yollarla inandırmaya çalışır, belirli bir ücret alınması karşılığında daha fazla maddî kazanç elde edeceği konusunda çeşitli söylemlerle ikna ederler. Bunun yanında fâil mağdurla internet üzerinden duygusal/romantik ilişki kurarak ve belirli gerekçelerle mağdurdan maddî isteklerde bulunmak suretiyle de haksız kazanç elde edebilmektedir.⁸⁵¹

İşlenen dolandırıcılık suçlarından biri de “dijital reklam dolandırıcılığı”dır. Dijital reklam dolandırıcılığı; tıklama dolandırıcılığı (Click Fraud),⁸⁵² reklam yığını (Ad Stacking)⁸⁵³ ve Piksel doldurma yöntemi⁸⁵⁴ ile yapılmaktadır. “Online oyun, kumar ve bahis sitelerinde dolandırıcılık” da dijital ortamda insanları mağdur eden dolandırıcılık türüdür. Burada oyunu oynayan, casus yazılımlar kullanılarak oyun içerisinde istediği sonucu elde etmekte ve bu yolla haksız kazanç elde etmektedir. Dijital oyunlarda belirli seviyeye gelerek oyun hesabının satılması, oyunda casus yazılım sayesinde eşya satın alınması ve oyun eşyalarını satmak, seviye atlamak için ihtiyaç duyulan eşyaların haksız olarak elde edilip satışının yapılması da dolandırıcılık kapsamına girebilir. Yasal olmayan dijital kumar ve bahis sitelerinde

⁸⁴⁹ Yargıtay 15. Ceza Dairesi 27/02/2018 gün ve 2016/4959 E., 2018/1372 K. sayılı karar. “Bilişim Sistemleri Vasıtasıyla Dolandırıcılık Suçunun İşlenmesi” (TCK 158/1-f) (Erişim 13 Temmuz 2023).

⁸⁵⁰ 6263 sayılı Elektronik Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun’da “fizikî olarak karşı karşıya gelmeksizin, elektronik ortamda gerçekleştirilen çevrim içi iktisadî ve ticarî her türlü faaliyet” olarak tanımlanmaktadır.

⁸⁵¹ Bk. TCK md. 158, Mevzuat Bilgi Sistem (Erişim 04 Mart 2024).

⁸⁵² Click Fraud yönteminde “bot” adı verilen robotik yazılım sayesinde web sitesinde yayınlanan reklamlara otomatik bir şekilde, kısa sürede çok sayıda tıklamalar yapılmakta ve veri trafiği oluşturulmaktadır. Bu sayede reklamlara gerçekten tıklanmadığı halde tıklanmış gibi gösterildiği için fail tarafından haksız menfaat elde edilmektedir. Bu sebeple dijital reklamlar gerçek kitlelere ulaşmamakta ancak ulaşılmış gibi gösterilerek reklam ajanslarından haksız gelir elde edilmektedir.

⁸⁵³ Ad Stacking yönteminde web sitesinde bulunan reklam alanlarında, tek reklam alanında üst üste birden fazla reklam yerleştirilmekte ancak yalnızca üstte kalan reklam görünmektedir. Görünmemesine rağmen altta kalan reklamlara da tıklanmış gibi görüldüğü için ücretlendirmeye tabi olmakta ve fail bu yöntemle haksız kazanç elde etmektedir.

⁸⁵⁴ Reklamların 1×1 boyutundaki pikseller içerisine yerleştirilip kullanıcı tarafından görünmemesi sağlanmakta ve kullanıcının web sitesini ziyaret etmesi ile yerleştirilen reklama tıklanmış gibi kayıt alınmasına, bu sayede haksız kazanç elde edilmesine piksel doldurma yöntemi denmektedir.

başlangıçta mağdura kazanç sağlanmaktadır, bu da oyuncuların güvenini kazanmak için yapılan bir şeydir. Ancak daha sonra mağdur, kaybettiği parayı geri alacağına ve daha fazla kazanacağına inandırılır, böylelikle yeniden oyuna yönlendirilerek dolandırılır.

“Yanılıcı ürün reklamı” da dolandırıcılık kapsamına girmektedir. Nitekim sosyal medyada fenomenlerin reklam ortaklığıyla sattıkları ürünler ile mağduriyetlerin yaşandığı da bilinmektedir. Ürün tanıtımında üründe olmayan özellikler sayılmaktadır ve bu ürünler yanıltıcı özellikler taşımaktadır. Bunun yanında internet üzerinden yapılan alışverişlerde satın alınan ürün yerine başka ürün gelebilmektedir. Sahte veya düşük kaliteli ürünlerin, sosyal medya üzerinden tanıtılarak yüksek fiyatlarla satılmasıyla gerçekleştirilen bu durumda kullanıcılar, ürünü satın aldıktan sonra istedikleri ürünü alamayabilir veya düşük kalitede bir ürünle karşılaşabilirler. Hırsızlık ve dolandırıcılık e-ticarete de sıklıkla müşterileri mağdur eden bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple banka ve finans kurumları, kişisel verilerin gizliliğinin korunması ve finansal işlemlerin internet üzerinde güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesi, internet bankacılığında yapılan işlemlerin, işleme taraf olmayan üçüncü kişilerin eline geçmemesi ve bilgi transferinin güvenli bir şekilde yapılması için “Elektronik Kimlik Belgesi, SET (Güvenli Elektronik İşlemler Protokolü), SSL (Güvenli Yuva Katmanı Protokolü) ve Elektronik imza gibi elektronik güvenlik sistemleri kullanarak mudi ve hissedarlardan oluşan banka müşterilerine ait varlıkları korumaya çalışmaktadır.”⁸⁵⁵ Ancak sanal ortamda güvenlik önlemlerinin artırılmasına rağmen bankaların bilgi sistemlerine yine de sızmalar gerçekleşmektedir. Bunlar kötücül (malware) ve casus (spyware) yazılımlar (keylogger, screenlogger, spyware vb.), istenilmeyen e-posta (spam), oltalama (phishing), yemleme (pharming) vb. sızma türleridir.⁸⁵⁶ Özellikle çevrim içi ortamda kişisel verileri elde etmek suretiyle dolandırıcılık için kötü niyetli yazılım veya programlar (malware), aldatıcı nitelikte e-posta veya internet siteleri, sistem veya yazılımların açıkları (hacking) çok sık kullanılmaktadır.⁸⁵⁷

Sosyal medyada reklamlar üzerinden yapılan dolandırıcılık haksız rekabete yol açmaktadır. Kendi ürünlerini satmak isteyen firmalar diğer firmaları kötüleyecek içerikler hazırlayıp insanları yanlış yönlendirebilmektedir. Bu yöntem, İslâm’ın genel ahlâk prensiplerine aykırı bir durumdur. Ticarî suçlardan biri olan dolandırıcılık yoluyla gelir elde etmek, başka bir ticarî suç sayılan haksız kazancı ortaya çıkarmaktadır.

⁸⁵⁵ Çakır - Kılıç, *Siber Suçlar*, 98.

⁸⁵⁶ Eylem Baş, *Banka veya Kredi Kartlarının Kötüye Kullanılması Suçu* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2015), 33.

⁸⁵⁷ Civelek, “Kişisel Veriler”, 38.

3.2.1.3.3.2. Haksız Kazanç

Modern hukukta haksız iktisap diye geçen haksız kazanç, Arapça yazılan çağdaş fıkıh kitaplarında modern hukuktaki adlandırmaya uygun olarak “el-isrâ’ bilâ sebeb, el-isrâ’ bi’l-bâtıl, el-fi’lû’n-nâfi’, el-kesb gayrû’l-meşrû” şeklinde tabirler ile kullanılmaktadır.⁸⁵⁸

Haksız kazanç, Türk Borçlar Kanunu’nun 49. maddesinde “Sebepsiz Zenginleşme” olarak düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, “herhangi bir sebebe dayanmadan bir kimsenin mal varlığında artma olması ve bu artmanın bir başkasının mal varlığında azalmaya sebep olması durumunda, mal varlığında artma olan kişi, mal varlığında azalma olan kişiye tazminat ödemekle yükümlüdür.”⁸⁵⁹

İslâm öncesi dönemde kumardan ve şans oyunlarından kazanç sağlayanlar bununla övünür, kazandıklarını kıtlık günlerinde ve kış aylarında fakirlere dağıtırlar, bazen de kazandıklarıyla kurban alır etlerini ihtiyaç sahiplerine dağıtırlardı, hatta kumardan kazandıklarını kendilerine harcayanlar kınanır, ancak fakirlere verirlerse o kişiyle övünç duyarlardı.⁸⁶⁰ Ancak kumar ve şans oyunları, Bakara suresinin 292. âyetiyle insanların çıkarına sağlanan şeylerin olmasına rağmen zararının daha fazla bulunması sebebiyle yasaklanmıştır. Hırsızlık gibi rüşvet de kamusal bir suç olarak çoğu toplumda ahlâksız bir eylem olarak görülmüştür. Rüşvet, Roma hukukunda, Eski ve Yeni Ahit’te de yasaklanmıştır.⁸⁶¹

İslâm hukukunda ticaret ahlâkına göre meşrû yoldan sağlanan kazanç helal ve hayırlı olandır. “Hiçbir kimse, elinin emeği ile kazandığını yemekten daha hayırlı bir kazanç yememiştir.”⁸⁶² İslâm, kazanca önem vermektedir. Ancak kazancın meşrû yollarla ve helal-haram gibi temel ilkelere göre sağlanması gerekir. Haksız kazanç; dolandırıcılık, gasp, ihtikâr, fâiz, hırsızlık, yolsuzluk vb. yollarla gerçekleşmektedir. Fuhuştan gelir elde etmek de haksız kazanç sayılmaktadır ve yasaktır. “...dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın.”⁸⁶³ İslâm, kumar yoluyla elde edilen kazançları meşrû görmemektedir. “Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür.”⁸⁶⁴

⁸⁵⁸ Ali Kaya - Halit Çalı, “Haksız İktisap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/211-216.

⁸⁵⁹ Resmî Gazete, Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü (Erişim 04 Şubat 2024).

⁸⁶⁰ Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî, *Hizanetu’l-edeb ve lübbu lübbi lisani’l-’Arab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kâhire: Mektebetü’l-Haneci, 1418/1997), 4/247.

⁸⁶¹ James Leight Strachan - Davidson, *Problem Of The Roman Criminal Law* (Oxford: Oxford: Leopold Classic Library 1912), 106.

⁸⁶² el-Buhârî, “Büyü”, 15.

⁸⁶³ en-Nûr 24/33.

⁸⁶⁴ el-Bakara 2/219; el-Mâide 5/90.

Sosyal medya aracılığıyla bu haksız kazanç yolları artmış ve meşrû olmayan yollarla kazanç kolaylaşmıştır. Dijital platformlarda yapılan sahte çekilişler de haksız kazanç sebeptir. Sosyal medya hesapları, kullanıcıları çekmek için ücretsiz hediyeler, tatil fırsatları veya büyük ödüller vaderebilir. Ancak bu tür çekilişler genellikle sahte olup, kişisel bilgileri çalmak veya dolandırıcılara para kazandırmak amacıyla düzenlenmektedir. Sosyal platformlar, insanlara yeni gelir kapıları açmıştır elbette, fakat denetim zorluğu sebebiyle haksız kazanç sağlayarak zenginleşen insanların sayısı da artmıştır. Yanıltıcı ürün yoluyla zenginleşen firma ve influencerlar da oldukça fazladır. Çok geniş izleyiciye sahip olan influencerların⁸⁶⁵ imkânlarını gören pazarlama dünyası, hedef kitleye etkili şekilde ulaşabilmenin etkin bir yolunu keşfetmiştir.⁸⁶⁶ Siber suçlar yoluyla kazanılan paranın, artık uyuşturucu ve narkotikten elde edilen parayı aştığı görülmektedir.⁸⁶⁷ Sosyal medya yoluyla kısa sürede zenginleşen bazı fenomenler, illegal faaliyetlerden elde edilen gelirlerini yasal göstermek için sosyal medya profillerini kullanmakta ve bu yolla kolaylıkla kara para aklamaktadırlar. Çünkü sanal platformlar, yasal olmayan şeyleri gizlemek için kullanılabilir. Başkalarının patent, marka veya telif haklarını ihlâl ederek elde edilen kazançlar fikrî mülkiyet ihlâlidir. Bu yolla elde edilen kazanç da meşrû değildir. Sosyal medya platformlarından haksız kazanç elde etmek yatırım dolandırıcılığı yoluyla da gerçekleşmektedir. Bu yolla kullanıcılar, sosyal medya platformlarında, hızlı ve yüksek getirili yatırım fırsatları vadeden sahte yatırım şirketleri veya bireylere rastlayabilirler. Bu tür dolandırıcılıklar genellikle piramit şemaları veya Ponzi düzenlemeleri gibi yöntemlerle gerçekleştirilir.⁸⁶⁸

Bazı sosyal medya kullanıcılarının, oluşturdukları içerik aracılığıyla kendilerine karşı bir nefret söylemi atmosferi oluşturarak hakaret ve saldırıları teşvik ettiği, ardından bu durumları hukukî süreçlere taşıyarak dava konusu haline getirdiği gözlemlenmektedir. Bu davalar için uzlaştırma mahkemelerine başvuran kullanıcılar, genellikle para karşılığında uzlaşmaktadırlar. Elbette insanlara hakaret etmek nefret söylemlerinde bulunmak onaylanacak bir şey değil, ancak burada söz konusu durumun para kazanmak için bir yöntem olarak benimsenmesidir. Bu durum doğal akışında gerçekleştiğinde hakaret edenlere bilişim suçları

⁸⁶⁵ Influencer/sosyal medya etkileyicisi olarak tanımlanan kimseler Ticaret Bakanlığı tarafından yayımlanan “Sosyal Medya Etkileyicileri Tarafından Yapılan Ticarî Reklam ve Haksız Ticarî Uygulamalar Hakkında Kılavuz” 4. maddenin (b) bendinde, “Sosyal medya hesabı üzerinden kendisine veya reklam verene ait bir mal veya hizmetin satışını ya da kiralanmasını sağlamak, hedef kitleyi oluşturanları bilgilendirmek veya ikna etmek amacıyla pazarlama iletişiminde bulunan kişi” olarak tanımlanmıştır. Pınar Aktaş Avcı, “Sosyal Medya Etkileyicilerinin Yaptığı Reklamlara İlişkin Genel Bir Değerlendirme” *Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/2 (Temmuz 2023), 272.

⁸⁶⁶ Sarioğlu, “Influencer Kaynak Güvenilirliği”, 915.

⁸⁶⁷ Mansoor al-A’ali, “Cybercrime and the Law: An Islamic View”, *Webology* 4/3 (Eylül 2007), 7-9.

⁸⁶⁸ Esra Bulut, “Klasik Ponzi Girişimcilikten Dijital Ponzi Girişimcilğe: Benzer Taktikler”, *Farklı Platformlar, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 14/26 (Ocak 2022), 23-24.

kapsamında müeyyideler uygulanmaktadır. Ancak bazı kullanıcılar, toplumun hassasiyetlerini çiğneyecek içeriklerle kendilerini bilinçli olarak hedefe koymakta ve bu türden eylemleri para kazanmak için meslek haline getirmektedir. Bu kimseler tarafından hazırlanan içeriklere hakaretvari yorum yapanlar ve bu yorumları beğenen kimseler bilişim suçu işlemiş olmaktadır.

Yasalara göre sosyal platformlarda canlı yayınlar ile ilgili düzenlemelerin henüz olgunlaşmamış olması sebebiyle, müstehcen içerikler yoluyla da haksız kazanç elde edilmektedir. Bu tür kazanç yolları, İslâm'ın meşrû görmediği kazanç yollarıdır. İslâm'da geçim kaynaklarının helal yolla sağlanması esastır.⁸⁶⁹ Bazı geçim yolları ise âyetlerle yasaklanmıştır.⁸⁷⁰ Rüşvet, yolsuzluk, hırsızlık, kamu kaynaklarının suistimali, ahlâksız işlerin ticareti, seks ticareti, ölçü ve tartıda hile, kumar, dilencilik, iddia ve şans oyunları ile emeksiz kazanç elde etmek yasaklanan kazanç türleridir.⁸⁷¹ Bu suçların hepsi sanal mecrada da işlenmektedir. Örneğin, sosyal medya platformları üzerinden herhangi bir valilik onayı olmadan insanları manipüle edecek duygusal içerikler paylaşma yoluyla yardım adı altında siber dilencilik yapılabilmektedir. Bazen de kamuya ait malları zimmete geçirme yoluyla haksız kazanç elde edilmektedir. Bu da İslâm'da suç sayılır. *“Hiçbir peygamber savaşanların hakkını zimmetine geçirmez. Kim böyle bir haksızlık yaparsa kıyamet günü, zimmetine geçirdiğini yüklenmiş olarak gelir; sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, kimse haksızlığa uğratılmaksızın tastamam ödenir.”*⁸⁷² Bunun yanında bazı sosyal medya uygulamalarında her gün canlı yayın şartıyla para kazanmak için bedeni üzerinden görsel pazarlama yapanlar da bulunmaktadır. Bazı kullanıcılar, gerçek hayatta sosyal normlar ve kınama korkusu nedeniyle gerçekleştiremedikleri eylemleri, sanal ortamda tüm para kazanma yollarının meşrû olduğu yanılgıyla daha rahat bir şekilde gerçekleştirmektedir. Özellikle bu kişiler, mahremiyet sınırlarını aşacak şekilde içerikler oluşturarak canlı yayınların para kazandırma özelliğiyle ve sanal hediyeler yoluyla para kazanmaktadırlar. Ekran arkasından mâruz kalınan yorumlar ve linçler sosyal platformlarda “keşfet”e düşmeyi, böylece daha hızlı tanınmayı ve takipçi kazanmayı sağlamaktadır. O sebeple yazılan her yorum -iyi ya da kötü- kullanıcılara para kazandırmaktadır. Bazı sosyal medya kullanıcıları, bilinçli olarak kötü yorumlar almaya yönelik paylaşımlar yapmakta ve bunu kazanca çevirmektedir.

⁸⁶⁹ el-Cuma 62/11.

⁸⁷⁰ el-Bakara 2/188; el-Mâide 5/38; en-Nisâ 4/10; el-Bakara 2/275; el-Mâide 5/90.

⁸⁷¹ el-Bakara 2/188; Bakara 2/283; el-Mutaffifin 83/1-3; en-Nûr 24/19,33; el-Mâide 5/90; Yunus 10/52; en-Nisâ 4/29.

⁸⁷² Âl-i İmrân 3/161; Âyetin orijinalinde bulunan fiil haliyle geçen gulûl kelimesi, “gizlemek, bir şeyi gizlice almak, hırsızlık yapmak; hıyanet etmek, ganimet malından gizli bir şey aşırarak, emanete hıyanet etmek, devlet mallarında suistimal” anlamlarını taşımaktadır. Bk. Elmalılı, *Hak Dini*, 2/508.

Sonuç olarak haksız kazanç, insanları finansal zarara uğratarak toplumda adalet duygusunun zedelenmesine yol açar ve beraberinde haksızlıkları getirir. Bu sebeple, haksız kazancın önlenmesi ve bu yolla zenginleşenlere müeyyidelerin uygulanması önemlidir.

3.2.1.3.4. Dine Yönelik Suçlar

Dine yönelik suçlar, doğrudan o dine ve o dinin değerlerine yönelik veya dinini yaşayan kişilere karşı işlenebilme yoluyla gerçekleşebilmektedir. Dinî ayrımcılık ve nefret söylemi; dinî mabetlere, mekânlara, sembollere ve dindar kişilere karşı yapılan saldırılar şeklinde görünmekte ve bunlar temelde dinî değerleri aşağılama suçları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dinî değerleri aşağılama suçu bir kişinin bir başkasının inançlarına ve mensup olduğu dine karşı kasıtlı olarak hakarete bulunması, aşağılaması, alay etmesi ve nefret dili kullanması olarak ifade edilebilir. Bu tür eylemler toplumda ayrılmaya ve hoşgörüsüzlük ortamının hâkim olmasına sebep olur. Barışçıl bir toplum için insanların dinî değerlerine veya inançlarına karşı saygı duymak önemlidir. Bu bağlamda, ideal olan, bireylerin birbirine karşı hoşgörülü bir tutum sergilemesidir; ancak, hoşgörünün bir değer olarak içselleştirilmesi her birey için mümkün olmayabilir. Her ne kadar hoşgörü toplumsal uyum için arzu edilen bir erdem olsa da pratikte bunun herkes tarafından benimsenmesi ve uygulanması gerçekçi olmayabilir. Ancak saygı göstermek ve tahammül etmek dışsal bir etki olarak hukukun da insanlara kazandırdığı bir edimdir. Bu, toplumun her bireyinin üzerine düşen bir görevdir. Böylelikle toplumun farklı kesimlerini barışçıl bir zeminde bir arada tutmak ahlâki bir zorunluluktur.

Kişiyi sahip olduğu dinî inançtan dolayı çalışma veya sosyal hayatında yapılan ayrımcılık, kişinin sahip olduğu dinî kıyafetler üzerinden sözlü ya da fizikî saldırılara mâruz kalması, insanların kutsal mekanları üzerinden aşağılayıcı söylemlerde bulunmak veya kara mizah yapmak, temelinde dinî nefret söylemi barındırmakta ve bu da nefret suçuna yol açmaktadır. İnsanların inançlarına saldırmak, onların inançlarını dinî değerlerini aşağılamak en temelde toplumun huzur ve güven ortamına zarar vermektedir.

Kutsal değerlere hakaret; dini aşağılama, dinî değerlere sövme, Yaratıcıya ve Peygamberlere hakaret etme birçok toplumda suç kabul edilmektedir. Örneğin; Atina Sitesi Devleti'nde mukaddes değerlere hakaret, başlarda idam ve malların müsaderesi ile cezalandırılırken sonraları bu suçlar karşılığında sadece ölüm cezası verilmeye başlanmıştır.⁸⁷³ Eski Türklerde Tengri'ye iftira ve hakaret büyük bir suç olarak kabul

⁸⁷³ Okandan, *Umumî Hukuk*, 292.

edilmiştir. Bu suçu işlediği yedi şahit tarafından kanıtlanan kişinin taşlanarak öldürülmesi hükmü verilirdi.⁸⁷⁴ Bugünkü Türk Ceza Kanun'u da toplumların kutsallarını koruma altına almaktadır. Din ve vicdan hürriyeti, 1982 Anayasası'nın 24. maddesinde; "Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir." TCK 216. maddesine göre ırk, din, vb. sebeplerle halkı kin ve düşmanlığa sevk eden kişilere hapis cezası verilmektedir.⁸⁷⁵ Devletçe tanınmış din; devlet tarafından yasaklanmayan, kamu düzenine ve ahlâka aykırı olmayan dindir.⁸⁷⁶ TCK'de "dinî değerler" in konusu da ayrıntılı olarak belirtilmiştir.⁸⁷⁷

Tüm hukuk sistemlerinde olduğu gibi İslâm hukukunda da aynı durum geçerlidir. Toplum açısından ortak değer kabul edilen şeylere karşı aşağılayıcı ifadeler suçtur. Bu ortak değerler toplumdan topluma, din birliği, toprak birliği ve millî değerler olmak üzere değişiklik göstermektedir. Bunlar Türk Ceza Kanunu'nda "...devletin erklerini temsil eden kurumlar" olarak ifade edilmektedir.⁸⁷⁸ Bu yönüyle dinî değerlere yapılan saldırılar devlet erklerinden birine yapılan saldırılardan sayıldığı için aynı zamanda siyâsî bir suç niteliği taşımaktadır. İslâm hukukunda ortak değer olarak din önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim dinin korunması zaruriyyattan sayılmaktadır.⁸⁷⁹

Dinî değerlerin aşağılanması ve bunun sonucunda oluşan nefret söylemi ile buna mâruz kalanlar, toplum içerisinde dışlanmış hissedeceğinden karşı tarafa karşı kin ve nefret duyabilir. Bunun sonucu olarak da yeni suçlara zemin oluşturulabilir. Dini aşağılama ve nefret söyleminin suç sayılmasıyla toplumsal barışın korunması amaçlanmaktadır. Aşağılama ve nefret unsurları her zaman aleni olarak görünmemektedir. Bir siyâsî lider, sanatçı, akademisyen, haberci vb. kişilerin bulundukları örtük nefret söylemleri toplumda daha keskin

⁸⁷⁴ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000), 14.

⁸⁷⁵ Bk. TCK md. 216; 1. Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kimse, bu nedenle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

2) Halkın bir kesimini, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişi, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

3) Halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alenen aşağılayan kişi, fiilin kamu barışını bozmaya elverişli olması halinde, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

⁸⁷⁶ Abdullah Pulat Gözübüyük, *Alman, Fransız, İsviçre ve İtalyan Ceza Kanunları ile Mukayeseli Türk Ceza Kanunu Açıklaması* (İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 1989), 2/417.

⁸⁷⁷ 765 sayılı TCK'nin 175'inci maddesinin 3'üncü fıkrasında dinî değerleri aşağılama suçunun konusu yönünden, "Allah, dinler, dinlerin peygamberleri ve kutsal kitapları" diye geçerken 5237 sayılı TCK'nin 216'ncı maddesinin 3'üncü fıkrasında herhangi bir sınırlamaya gidilmeden "dinî değerler" ifadesi kullanılmıştır. 5237 sayılı TCK'nin 216'ncı maddesinde yer alan dinî değerleri aşağılama suçu 765 sayılı TCK'nin 175'inci maddesinin 3'üncü fıkrasında; "Allah'a veya dinlerden veya bu dinlerin peygamberlerinden veya kutsal kitaplarından veya mezheplerinden birine hakaret eden veya bir kimseyi dinî inançlarından veya mensup olduğu dinin emirlerini yerine getirmesinden veya yasaklarından kaçınmasından dolayı kınayan veya tezyif veya tahkir eden veya alaya alan kimseye altı aydan bir yıla kadar hapis ve on beş bin liradan yetmiş beş bin liraya kadar ağır para cezası verilir" şeklinde geçmektedir.

⁸⁷⁸ 5237 sayılı TCK. Madde 301- (Değişik Madde: 08/05/2008-5759 S.K/md.1); Orhan, *Siyâsî Suç Kavramı*, 868.

⁸⁷⁹ Ebû Zehra, *el-Cerîme*, 120.

ayrışmalara sebep olmaktadır. Toplum önündeki bu kişilerin farkında olarak ya da olmayarak konuştukları şeyler veya tavırları toplumda bir nefret duygusu oluşturabilmektedir. Dünya liderlerinin söylemlerinde, haber başlıklarında ve içeriklerinde de dine yönelik örtük veya açık nefret unsurlarını görmek mümkündür. Örneğin, Fransız siyâsîlerinden Marine Le Pen: “İslâm’ın tüm çeşitlerine, pratiğine, yayılışına savaş açıyorum, İslâm’ı tüm yönleriyle yasaklamak istiyorum. Devletin tüm imkânları seferber edilerek saldırılmalı ve yok edilmeli...” şeklinde ifadelerde bulunurken diğer siyâsî aday Eric Zemmour’un da: “Fransa’da ezan sesi duymak istemiyorum, eğer ben cumhurbaşkanı olursam duymayacağım.” sözleri de İslâmofobi’nin hem nedenlerinden hem de sonuçlarından diyebileceğimiz bir nefret söylemi örneğidir.⁸⁸⁰

İnanç hürriyeti bağlamında yapılan kanûnî düzenlemeler, tüm dünyada mevcuttur. Ancak dijitalleşmeden sonra kullanılan iletişim araçları, inançlara yönelik nefret söyleminin artmasında etkili olmakta ve yapılan önleyici kanunlar yeterli olmamaktadır. Son dönemdeki medya teknolojileri, fikirlerin ifade edilmesine olanak tanımanın yanı sıra, bazen insanların inançlarını hedef alan, nefret dolu içerikler üretilmesine sebep olmaktadır. Bu durum, dinlerin kutsallarının kolayca çiğnenmesine yol açarak endişe verici boyutlara ulaşmaktadır. Örneğin, İslâmofobi’nin artmasında çok etkili olan sosyal platformlarda, mizah adı altında, birçok nefret unsuru barındıran konu işlenmektedir. Bu nefret söylemleri, YouTube, Twitter ve Instagram’da çokça karşımıza çıkmaktadır. İslâmofobi, Avrupa’nın en popüler mizah dergisi Charlie Hebdo ile Danimarka gazetesi Jollyland Poste’da yayımlanan,⁸⁸¹ 3 Kasım 2011 yılında kapağındaki Charlie Hebdo ismini Şariat Hebdo olarak değiştirdiği, konuşma balonunda; “Gülmekten ölmezsen 100 kırbaç!” yazan karikatür ile gündeme gelmişti. Yeni medya üzerinden İslâmofobiye besleyen birçok yabancı ve yerel dergi bulunmaktadır. Özellikle mizah üzerinden örtük olarak aşağılayıcı unsurlar oldukça fazladır.

Aşağıda bu dergilerden örnekler verilmiştir:

⁸⁸⁰ BBC Haber, “Le Pen, Müslümanlara Nefreti Körüklemekle Yargılanıyor” (20 Ekim 2015), 1; TRT Haber “Zemmour’dan Skandal Açıklama: Müezzin Sesi Duymak İstemiyorum” (10 Şubat 2022), 1.

⁸⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Nurdan Akıner - Mustafa Sami Mencet, “Türkiye’de İslâmofobi: Mizah Dergilerinde İslâm’ın Temsili”, *Akademik İncelemeler Dergisi* 11/2 (2016), 171.

Resim 3.1 Komikaze Dergisi, Mart, 2020. ⁸⁸²

Resim 3.2 Komikaze Dergisi

Mizahta aşağılama/alay, üstünlük kurma ve eğlendirme olmak üzere üç unsur bulunmaktadır. Yukarıdaki örneklerde dinî ve manevî değerler mizahın aşağılama unsuru ile ele alınmaktadır. Dergilerde tespit ettiğimiz karikatürler ile daha çok inanca ve dinî değerlere yönelik aşağılama ve üstünlük kurma amacı güdüldüğü görülmektedir. Göstergibilimsel açıdan ele alındığında İslâmfobik imgelerin kullanıldığı bu mizahî söylemlerde Müslümanlar, genellikle görünüş ve giyimleri üzerinden bir stereotip oluşturularak terörizm, yobazlık, sahtekârlık ve sapıklıkla ilişkilendirilmektedir. ⁸⁸³

Medya aracılığıyla işlenen hakaret, nefret vb. suçların cezası daha fazladır. ⁸⁸⁴ Çünkü suçun maddî unsurlarından biri olan “aleniyet” dijital ortamda açıkça görünen bir özelliktir. Sanal ortamda kullanıcıların kim daha dindar yarışı, dine, dışarıdan verilen zararlardan daha çok zarar vermektedir. Bu noktada kullanıcıların aşağılayıcı ve hakaret dolu sözleri dolaşıma sokulmakta ve bu durum birbirlerini tekfir etme furiasına dönüşmüş durumdadır.

Sosyal medyanın anonimlik özelliği, dinî değerlere karşı nefretin artmasında büyük bir rol oynamaktadır. Dijital medyada fikir özgürlüğü adı altında dinî değerleri aşağılama eylemleri artmaktadır. Bu noktada, uluslararası standartlara uygun olarak “ifade özgürlüğü”nün sınırları hukukî olarak daha net çizilmelidir. Nitekim medyada açıktan bir düşmanlık gibi görünmese de dinî değerlere karşı örtük nefret söylemi içeren birçok içerik bulunmaktadır.

⁸⁸² Gelen tepkiler üzerine Komikaze Dergisi açıklama yaparak 13.09.2020 tarihinde karikatürü dijital platformdan kaldırmıştır.

⁸⁸³ Akın - Mencet, “İslâmfobi”, 179.

⁸⁸⁴ 5237 sayılı TCK’nin 218’inci maddesinde; bu suçların basın ve yayın yoluyla işlenmesi hâlinde, verilecek ceza yarı oranına kadar arttırılır. TCK’nin 6’ncı maddesinin 1’nci fıkrasının (g) bendine göre, “basın ve yayın yolu ile deyiminden; her türlü yazılı, görsel, işitsel ve elektronik kitle iletişim aracıyla yapılan yayınlar” anlaşılır. Bk. Kayıhan İçel -Yener Ünver, *Kitle Haberleşme Hukuku* (İstanbul: Beta Yayınevi, 2009), 11.

Değerlendirme:

Görülüyor ki yeni medyada sorumluluğun ihlâl edilmesi ve kişisel hakların çiğnenmesi ile birçok suç ortaya çıkmıştır. Kişisel ve toplumsal olarak sınıflandırdığımız suçlar gerçekte olduğu gibi dijitalde de çok büyük zararlar doğurmaktadır. Hatta bazı suçların, sanal dünyanın akışkanlığı ve belirsizliği nedeniyle tespit edilmesi daha zor hale gelirken ortaya çıkan zararlar da gerçek hayattakinden daha büyük olabilmektedir. İslâm hukuku açısından bu suçların müeyyidelerinin neler olabileceği noktasında öncelikle suçların reel hayattaki karşılıklarına bakılmış ve ona göre bir neticeye varılmaya çalışılmıştır. Burada bazı siber suçların sonuçlarının, geleneksel suçlardan daha fazla zarar doğurduğu görülmüştür. Netice itibarıyla suçlar sanal olsa da suçların yol açtığı zararlar ve mağdur olan insanlar gerçektir. Onun için sanal yolla işlenen suçların dijital öncesi dönemde olduğu gibi gerçek birer hukukî suç olduğunun kabul edilmesi ve ona uygun müeyyidenin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu açıdan İslâm hukuku yeterli hukukî gereçlere sahiptir.

SONUÇ

Dijitalleşmenin, sosyo-kültürel, psikolojik, ekonomik, hukukî ve iletişimsel alanda birçok imkân sunduğu görülürken bazı problemleri de beraberinde getirdiği tespit edilmiştir. Reel hayatta hukuka konu olan şeylerin, dijital dünyada da hukukun konusu haline geldiği bir gerçektir. Bu noktada kişiler arası iletişim, şahsî hak ve hürriyetler ile sanal âlemde ortaya çıkan suçlar doğrudan hukukun konusudur. Beşerî hukuk, insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan zararlara karşı bireyi korumakta ve hukukî sonuç doğuran durumlarda müeyyide uygulamaktadır. Fıkıh ise, problem oluşmadan problemin kaynağında yok edici tedbirler öngörür. Fıkıh bireyi, çevresel konumu içerisinde muhafaza etmenin yanında, insanın fitratını, inancını, canını, akıl-ruh sağlığını, neslini ve malını korumayı da hedefler. Aynı zamanda fıkıh, sadece insan değil, diğer varlıklar için de koruyucu tedbirler alır. Bu kapsamda ortaya çıkan sorunlar ahlâkî açıdan da değerlendirilir. Bu çalışmada, dijital medyanın, İslâm hukuku açısından, sadece hukukî olarak değil, ahlâkî boyutuyla da ele alınması gereken bir olgu olduğu sonucuna varılmıştır.

Genel olarak vardığımız neticeleri şu şekilde maddelemek mümkündür:

1. Bu çalışmada, iletişim disiplininin, dijitalleşme ile gelişen yönlerinin yanında, bu ilerlemenin bireyin ve toplumun yaşamındaki olumlu ve olumsuz izdüşümleri hukuk ve fıkıh ekseninde ortaya konulmuştur. Dijital medya ile ortaya çıkan problemlerin, günümüz fıkıh problemleri (nevâzil fıkıhı) bağlamında değerlendirilmesinin mümkün olduğu görülmüştür.
2. Dijitalleşme ile iletişim araçlarının gelişmesine ters orantılı şekilde gerçek hayatta iletişim becerilerinin zayıfladığı tespit edilmiştir. İslâm iletişim ahlâkî bağlamında naslardan ve Hz. Peygamber'in pratik yaşamdaki iletişim tarzından yola çıkarak adalet, samimiyet, ölçü, doğruluk ve nezaket gibi önemli değerleri içeren İslâm iletişim modelinin dijital çağın iletişim dinamiklerine uygulanabileceği sonucuna varılmıştır.
3. Sanal medyada ciddi bir enformasyon sorunu bulunmaktadır. Bu sebeple, medya okuryazarlığı ve medya ahlâkının, dijital çağda bilgi kirliliğiyle mücadelede, medya üretimi ve tüketimi konusunda önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Medya pedagojisi, bireylerin çevrim içi içerikleri, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmelerini sağlarken medya ahlâkî da doğru haber, güvenilir kaynak ve toplumsal değerlerin korunması konusunda medya mensupları ile kullanıcılarına

sorumluluk yüklemektedir. Bu bağlamda, İslâm hukuku açısından “haberi getirenin”, “habere muhatap olanın” ve “haberi oluşturanın” üzerine düşen sorumlulukların tespiti yapılmış, habercinin ve haberin araştırılmasının önemine dair naslar ön plana çıkarılmıştır.

4. Ortaya çıkan bir sonuç da -İslâmî perspektiften ele alındığında- dijital ortamda şahsî hak ve hürriyetlerin, makâsîdüş-şerîa ilkeleri çerçevesinde korunmasının imkânıdır. Bu bağlamda, İslâm hukukunun beş temel gâyesi; inancın, nefsin, aklın, neslin ve malın korunması ilkelerinin sanal medyada da geçerliliğinin mümkün olduğu tespit edilmiştir.
5. Sanal mecrada gerçekleşen suçlar ortaya konulmuş, şahsî hak ve hürriyetlerin siber ortamda da gerçek hayattaki gibi korunmasının imkânı, İslâmî bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Geleneksel suçlardan sayılan hırsızlık, dolandırıcılık, haksız kazanç, hakaret, iftira, tecessüs, nefret söylemi ve benzeri suçların -dijitalleşme ile sanal bir görünüm kazansa da- somut neticeler doğurdıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle, siber suçların da reel hayattaki suçlar gibi müeyyidelere tâbi olması gerektiği, hatta doğurduğu zararlar açısından bazı durumlarda daha ağır yaptırımları gerektirdiği sonucuna varılmıştır.
6. İşlenen suçların önlenmesine yönelik İslâm hukukunun maslahat, makâsîd ve sedd-i zerâi ilkelerinin işletilmesinin önemi vurgulanmıştır. Bugün reel hayatın sanal ortama evrilmesi ile gerçek yaşamdaki kuralların, hakların ve sınırlamaların sanal ortama da aktarılmasının imkânı ortaya konulmuştur. Dijital medyanın İslam hukuku açısından incelenmesi, modern teknolojinin insan onuru, mahremiyet ve ahlâk gibi kavramlara etkisini, dinî prensipler doğrultusunda yönlendiren temel ilkelerin belirlenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bu çalışma ile temel ilkelerin dijital ortamda da uygulanabilirliği tespit edilmiştir.
7. Sosyal medya ve diğer dijital platformların, kişisel suçların yanı sıra, kamu düzenini bozan, siyâsî huzursuzluk yaratan, ticarî çıkarları zedeleyen ve dinî değerlere saldıran toplumsal suçlara da zemin hazırladığı görülmüştür. Bu suçlar, dijital mecrada hızla yayılarak toplumsal yapıyı tehdit etmektedir. Sosyal medyanın, kişisel ve toplumsal suçları kolaylaştıran bir mecra haline gelmesi, bu suçların hukukî ve toplumsal boyutlarının daha dikkatle ele alınması gerektiğini göstermektedir. İşlenen suçların İslâm hukuku açısından gerçek hayattaki müeyyideleri ele alınmış ve sanalda işlenen suçların müeyyidelerinin neler olabileceğinin tespiti yapılmıştır.

Öneriler

1. Dijital ortamda şahsî hakların korunması, ortaya çıkan problemlerin ve zararların en aza indirilmesi için yeni bir alan olarak “sosyal medya fıkıhı”nın oluşturulması elzemdir.
2. Temelde insanın teknolojik ürünlerle kurduğu ilişkinin düzenlenmesi noktasında hukukî ve ahlâkî yaklaşımların yanında bireylerin kendi sorumluluklarının farkına varması ve medya pedagojisine önem verilmesi gerekmektedir.
3. Dijitalde, hürriyetlerin korunmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesi gereklidir. Bu noktada, makâsıdü’ş-şerîanın işletilmesinin önemine vurgu yapılmalı ve bu alandaki çalışmalar arttırılmalıdır.
4. Hakaret, iftira ve mahremiyet ihlâlî gibi onur zedeleyici suçların, sosyal medyanın hız ve yayılma özelliğinden dolayı gerçek hayattakine nazaran daha ciddi zararlar doğurması sebebiyle bu suçlara yönelik yaptırımlar zarara muâdil olarak arttırılabilir.
5. Müslüman toplum için İslâm iletişim hukuku çerçevesinde yeni medya kullanımının düzenlenmesi, Kur’ân’dan ilkeler ve Hz. Peygamber’in iletişim modeli, günümüzde dijital iletişimde ahlâkî ve etkili bir rehber olarak benimsenmelidir. İslâm iletişim ahlâkına uygun olarak kullanılan üslûbun, günümüz dijital iletişim pratiklerine uygulanması, bireylerin sorumlu bir şekilde iletişim kurmalarını sağlamak adına gereklidir.
6. Sosyoloji, Psikoloji, İletişim, İlahiyat, Sağlık, Hukuk alanları ile Emniyet kurumunun “dijitalleşme” olgusunu tüm yönleriyle ele alarak toplumsal bilinci yükseltmek için sanal ortamda ortaya çıkan zararları tespit edip insanları ve çevreyi sanal medyanın zararlarından koruma amacıyla ortak projeler yapması oldukça önemlidir.
7. Dijital medya üreticileri, basın-yayın ve yetkili devlet kuruluşları arasında etkili bir koordinasyon kurulmalı, paydaşların sorumluluk bilinciyle hareket etmesi ve ortak hedeflere yönelik iş birliği süreçlerinin geliştirilmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdülazîz el-Buhârî, Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed. *Keşfu'l-esrâr an usûli fahri'l-İslâm el-Bezdevî*. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kâhire: Dârü'l-Hadis, 1408/1988.
- Açıkalin, Şuay Nilhan - Canbey, Mustafa. "Post-Truth Bağlamında Sosyal Medya". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 57 (Bahar 2022), 1-11. doi.org/10.47998/ikad.1026154
- Adler, Alfred. *Çocuk Eğitimi*. çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Cem Yayınevi, 1996.
- Sayed Fayaz Ahmad, vd. "Impact of Artificial Intelligence on Human Loss in Decision Making, Laziness and Safety in Education". *Humanities And Social Sciences Communications* 311(Haziran 2023), 1-14.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. 50 Cilt. thk. Şuayb el-Arnaut - Adil Mürşid vd. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 12. Basım, 2019.
- Akgündüz, Ahmed. *İslâm'da İnsan Hakları Beyannamesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 5. Basım, 2017.
- Akgündüz, Ahmet. *Islamic Public Law. Documents on Practice From The Ottoman Archives*. Rotterdam: Iur Press, 2011.
- Akıncı, Hatice vd. "Türk Ceza Kanunu ve Bilişim Suçları". *İnternet ve Hukuk*. der. Yeşim M. Atamer. 157-275. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Akıner, Nurdan - Mencet, Mustafa Sami. "Türkiye'de İslâmofobi: Mizah Dergilerinde İslâm'ın Temsili". *Akademik İncelemeler Dergisi* 11/2 (Aralık 2015), 169-196. doi: 10.17550/aid.62268
- Akpınar, Mustafa Eren. *Dijital Aktivizm ve Linç Kültürü: Save Ralph Örneği Çerçevesinde Hayvan Hakları Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlâk Dersleri*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 2. Basım, 1968.
- Akşit, Cevat. *İslâm Ceza Hukuku ve İnsanî Esasları*. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2000.

- Aktaş Avcı, Pınar. “Sosyal Medya Etkileyicilerinin Yaptığı Reklamlara İlişkin Genel Bir Değerlendirme”. *Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/2 (Temmuz 2023), 269-292. <https://doi.org/10.54699/andhd.1217043>.
- Akyeşilmen, Nezir. *Disiplinler Arası Bir Yaklaşımla Siber Politika ve Siber Güvenlik*. Ankara: Orion Kitabevi, 2018.
- al-A’ali, Mansoor. “Cybercrime and the Law: An Islamic View”. *Webology* 4/3 (Eylül 2007), 7-9.
- Algül, Hüseyin. “İslâm Tarihinden Örneklerle İftira Olayına Tahlili Bir Bakış”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak 2000), 131-141.
- Ali Bardakoğlu, “Hak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/139-151. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Alioğlu, Nazan. *Yeni Medya ve Sanat Estetiği*. İstanbul: Papatya Yayınları, 2011.
- Alkış, Alparslan. “Para Olabilme Yönüyle İslâm Hukuku Açısından Kripto Para”. *İslâmî Finans ve Finansal Teknolojiler*. ed. Murat Şimşek - Mahmut Samar. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Alpaslan, Nuray vd. “Medyanın Doğal Afetlerdeki İşlevi”. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (Mayıs 2016), 53-64.
- Âmidî, Ebü’l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. es-Sa’lebî. *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*. 4 Cilt. thk. Abdu’r-Râzık Afîfî. Dimeşk: el-Mektebü’l-İslâmî, 2. Basım, 1402/1982.
- Âmir, Abdulazîz Musa. *et-Ta’zîr fî ş-şer’ati’l-İslâmiyye*. Kâhire: Dârü’l-Fikri’l-Arabî. 1389/1969.
- Apaydın, H. Yunus. “Günümüzde Aile”. *Uluslararası Aile Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Ardıç, Ebru vd. “Dijital Çağın Öğreneni”. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi* 1 (Aralık, 2017), 12-30.
- Aristophanes. *Bulutlar*. çev: Ali Süha Delilbaşı. İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınları, 1957.
- Armağan, Servet. “İslâm Hukukunda Özel Hayatın Gizliliği”. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 6/3-4 (1976), 141-168.
- Armağan, Servet. *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2015.
- Aslan, Alaattin – Küçükvardar, Mert. “Dijital Hastalıkların Tespitinde Etik Bir Model Önerisi”. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi* 10/39 (Ocak 2020), 9-22. <https://doi.org/10.5824/ajit-e.2019.04.001>

- Âşıkkutlu, Emin. “Meçhul”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/286-288. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Atabek, Ümit. *İletişim ve Teknoloji*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Atlı, Turan. “Kişi Haklarının İhlali Durumunda İnternet Erişiminin Engellenmesi”. *Hukuk Fakültesi Dergisi* 3/1 (Haziran 2020), 4-32.
- Avcı, İbrahim - Yıldız, Emel. “Fenomenlerin Güvenilirlik, Çekicilik ve Uzmanlık Özelliklerinin Marka Tutumu, Satın Alma Niyeti ve Elektronik Kulaktan Kulağa Pazarlama Üzerindeki Etkileri: Instagram Örneği”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38 (Aralık 2019), 85-107.
- Avde, Casir. *Maqasid al- Shariah as Philosophy of Islamic Law*. London: The International Institute of Islamic Thought, 2008.
- Avvâ, M. Selim. *fî Usûli ’n-nizâmi ’l-cinâi ’l-İslâmî*. Kâhire: Dârü’l-Maârif, 2006.
- Ayas, Mehmet Rami. *Kur’an-ı Kerim’de Çalışma Kavramı Sosyolojik Bir Yaklaşım*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1994.
- Aydın, Devrim. “Türk Ceza Kanunu’nda Hakaret Suçu”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 19/2 (Aralık 2013), 879-918.
- Aydın, Mehmet Akif. *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.
- Aydın, Mehmet Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları, 13. Basım, 2015.
- Aydın, Melikşah. “İslâm Hukukuna Göre İsyan (Bağy) Suçu ve Cezası”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 23/2 (2015), 49-77.
- Aydoğdu, Onur Kenan. “Ockham’ın Usturası: Bir Basitlik İlkesi”. *Hacettepe Üniversitesi Felsefe Topluluğu* (Eylül 2022), 1-6.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi ’l-hidâye*. 13. Cilt. thk. Emîn Sâlih Şa’bân. Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421/2000.
- Azer, Can. “Görsel-İşitsel İletişim Özgürlüğünde Tekel ve Oligopol Sorununa Genel Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 60/2 (Haziran 2011), 197-226. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001625
- Babayiğit, Beşir. “İslâm ve Osmanlı Ceza Hukukunda Kazf Suçu”. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/3-4 (Ağustos 2018), 314.
- Bâcî, Ebü’l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa’d b. Eyyub b. Vâris. *Kitâbu’l-müntekâ fî şerhi Muvatta*. 7 Cilt. Mısır: Matbaatü’s-Saade, 1332/1914.

- Bağdâdî, Muhammed. *Mecma'u'd-damânât fî mezhebi'l-imâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. Kâhire: Dârü'l-Kitabi'l-İslâmî 1308/1890.
- Bağdâdî, Ömer b. Bâyezîd. *Hizanetu'l-edeb ve lübbu lübbabi lisani'l-'Arab*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 13. Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Haneci, 4. Basım, 1418/1997.
- Bahar, Atalay. "Bilişim Suçları, İletişim ve Sosyal Medya". *İstanbul Aydın Dergisi* 10/3 (Temmuz 2018), 1-36.
- Bal, Fatih - Okyay, İpek. "Dijital Oyunların Çocuklarda Uyku Bozuklukları ile İlişkisinin İncelenmesi". *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (Ağustos 2021), 132-153.
- Banar, Seçil. "Türkiye'de Haber Verme İşlevinin Kişilik Hakları ve Etik Yaklaşımına Değerlendirilmesi". *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (2015), 125-138.
- Bardakoğlu, Ali. "Garâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/359-361. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bardakoğlu, Ali. "Hırsızlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/384-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Batu, Mikail - İplikçi, Handan Güler. "Yeni Medya Rahatsızlıkları: Yeni Nesil Medyaya Farklı Bir Bakış". *Icoae'18 International Conference on Applied Economics and Finance and Extended with Social Sciences* (Kasım 2018), 637-651.
- Bauman, Zygmunt. *Sosyolojik Düşünmek*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 21. Basım, 2019.
- Bayar, Mesut. *İslâm Hukukunda İkrâh ve Hukukî Sonuçları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Bayâtî, Münir Hamîd. *ed-Devletü'l-kanuniyyetü ve'n-nizâmu's-siyâsiyyu'l-İslâmî*. Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 4. Basım, 1434/2013.
- Bayraktutar, Muammer. "Suç Önlemede Dinî ve Ahlâkî Değerlerin Rolü". *Suç Önleme Sempozyumu*, ed. Sekine Bozdemir - Uğur Argun. 1/7-22. Bursa: Bursa Emniyet Müdürlüğü Yayınları, 2011.
- Bayzan, Şahin vd. "Türkiye'de Dijital Vatandaşlık Algısı ve Bu Algıyı İnternetin Bilinçli, Güvenli ve Etkin Kullanımı ile Artırma Yöntemleri". *Middle Eastern & African Journal of Educational Research* 5 (Ocak, 2013), 148-174.
- Bell, David. *Cyberculture Theorists: Manuel Castells and Donna Haraway*. Routledge: Oxon, 2007.

- BBC Haber. “Le Pen, Müslümanlara Nefreti Körüklemekle Yargılanıyor” (20 Ekim 2015). 1. <https://www.bbc.com>.
- Bıçakcı, Salih. “NATO’nun Gelişen Tehdit Algısı: 21. Yüzyılda Siber Güvenlik”. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi* 10/40 (2014), 119.
- Bıçakçı, Saliha Nur. “Nesnelerin İnterneti”. *Takvim-i Vekayi* 7/1 (Haziran 2019), 24-36.
- Bickham, David S. “Current Research and Viewpoints on Internet Addiction in Adolescents”. *Current Pediatrics Reports* 9 (January 2021), 1-10. doi:10.1007/s40124-020-00236-3
- Bilge, Remzi. “Sosyal Medyada Nefret Söyleminin İnşası ve Nefret Suçlarına İlişkin Yasal Düzenlemeler”. *Yeni Medya* 1(Kasım 2016), 1-14.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Boğa, Uğur. *Bilişim Suçlarıyla Mücadele Yöntemleri*. Ankara: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Uzmanlık Tezi, 2011.
- Boynukalın, Mehmet. “Sövme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/397-398. İstanbul: TDV Yayınevi, 2009.
- Boynukalın, Mehmet. “Suç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/453-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bozkurt Yüksel, Armağan Ebru. “Elektronik Para, Sanal Para, Bitcoin ve Linden Doları’na Hukukî Bir Bakış”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 73/2 (Kasım 2016), 173-220.
- Brennen, Bonnie. “Media Ethics, Fake News, Politics, and Influence in Public Life”. *Journal of Media Ethics* 32/3 (2017), 179-181 <https://doi.org/10.1080/23736992.2017.1331015>
- Brenner, W. Susan. “Is There Such a Thing as ‘Virtual Crime’?”. *Berkeley Journal of Criminal Law* 4/1 (June 2001), 1-72.
- Brenner, W. Susan. “State Cybercrime Legislation in the United States of America: A Survey”, *Rich. J. L. & Tech*, 28 (Winter 2001), 8.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî. *el-Câmi‘u’s-sahih*. 10 Cilt. Kâhire: Dârü’t-Ta’sil, 1433/2012.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü’l-kınâ‘ ‘an (metn)i’l-İknâ*. 6. Cilt. thk. Hilâl Musaylihî Mustafa. Riyad: Mektebetü’n-Nasr, 1968.
- Bulut, Esra. “Klasik Ponzi Girişimcilikten Dijital Ponzi Girişimciliğe: Benzer Taktikler”. *Farklı Platformlar, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 14/26 (Ocak 2022), 18-54. <https://doi.org/10.14784/marufacd.1055180>.
- Bürhânî, Muhammed Hişam. *Seddü’z-zerâi’ fiş-şerîati’l-İslâmiyye*. Şam: Dârü’l-Fıkr, 1995.

- Canbek, Gürol vd. “Kötücül ve Casus Yazılımlar: Kapsamlı Bir Araştırma”. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi* 22/1 (2007), 125-130.
- Cengiz, Gönül. “Siber Suçlar, Sosyal Medya ve Siber Etik”. *İletişim Çalışmaları Dergisi* 7/3 (Eylül 2021), 407-424. doi: 10.17932/IAU.ICD.2015.006/icd_v07i3001
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh tacü'l-lüğa*. 6 Cilt. thk. Ahmed Abdulgafûr Atâr. Beyrût: Dârü'l-İlmi'l-Melâyin, 4. Basım, 1407/1987.
- Cihan, Murat - Yıldız, Sıdkı. “Sosyal Medya Aracılığı ile İşlenen Suçlar: Facebook, Twitter ve Instagram Örnekleri”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (Ocak 2021), 135-150.
- Civelek, Dilek Yüksel. *Kişisel Verilerin Korunması ve Bir Kurumsal Yapılanma Önerisi*. Ankara: Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, 2011.
- Cündî, Semîh Abdulvehhab. *Ehemmiyyetü'l-makâsıd fi's-şerî'ati'l-İslâmiyye*. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1429/2008.
- Cürcânî, es-Seyyîd eş-Şerîf Ali b. Muhammed. *Kitâbu't-ta'rifât*. thk. Muhammed Uyunu es-Suud. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *el-Burhân fi usûli'l-fıkıh*. 2 Cilt. thk. Salâh bin Muhammed b. 'Uveyda. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Çağrıçı, Mustafa. “Adalet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/341-343. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Çağrıçı, Mustafa. “Hürriyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/502-505. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çağrıçı, Mustafa. “İftira”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrıçı, Mustafa. “Tecessüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/246-247. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Çakır, Hüseyin – Kılıç, Mehmet Serkan. *Güncel Tehdit: Siber Suçlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2014.
- Çelik, Şener. “Stuxnet Saldırısı ve ABD'nin Siber Savaş Stratejisi: Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanmaktan Kaçınma İlkesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15/1 (Mayıs 2013), 137-175.
- Çelik, Tuğçe - Tekin, Yeşim. “Sosyal Medyanın Bireyler Üzerindeki Olumsuz Etkilerine İlişkin Bir Örnek: Siber Zorbalık”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/36 (Ocak 2015), 348-355. doi: 10.9761/JASSS2832

- Çeliktaş, Barış – Çelik, Soner. “Güncel Siber Güvenlik Tehditleri: Fidyeye Yazılımlar”. *Cyberpolitik Journal* 3/5 (Temmuz 2018), 105-132.
- Çetin, Muharrem. *Mala Karşı İşlenen Suçlarda İndirim Nedeni Olarak İhkâk-ı Hâk*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Çetin, Semire. “Çevrim İçi Oyunlar ve İntihar: Mavi Balina Örneği”. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Haziran 2022), 61-73.
- Çetinkuş, Hayri. *Muhabir*. Ankara: Anadolu Ajansı, 2. Basım, 2018.
- Çınar, Mahmut. (ed.). *Medya ve Nefret Söylemi*. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013.
- Dağcı, Şamil. *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiiller*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996.
- Dağcı, Şamil. “İşkence”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/429-433. İstanbul: TDV Yayınları 2001.
- Dağmi, Muhammed Râkân. *et-Tecessüs ve ahkâmuhu fi’ş-şerîati’l-İslâmiyye*. Amman: Dârü’s-Selâm, 1994.
- Danışman, Ahmet. *Ceza Hukuku Açısından Özel Hayatın Korunması*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1991.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl. *Müsnedü’l-Dârimi*. 4 Cilt. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Darânî. Riyad: Dârü’l-Muğni, 1421/2000.
- Davidson, James Leight Strachan. *Problem Of The Roman Criminal Law*. 2 Cilt. Oxford: Leopold Classic Library, 1912.
- Demir, Ayşe. “Siber Kültür ve Hiper Gerçeklikte Değişen Yaşam”. *Academic Journal of Information Technology* 8/29 (Eylül 2017), 87-96. <https://doi.org/10.5824/1309-1581.2017.4.005.x>
- Demir, Fevzi vd. “Çalışma Hayatında Esneklik ve Türk Hukukunda Esnek Çalışma”. *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi* 16/2 (Aralık 2008), 68-89.
- Demirel, Murat. “Fark Edilmeyen: Dijital Karbon Ayak İzi”. *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Konularının Akademik Yansımaları*. ed. Şahin Karabulut. Bursa: Ekin Yayınları, 2022, 157-168.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. haz. Aydın Sami Güneyçal, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 30. Basım, 2013.
- Dijk, Teun A. Van. *İdeoloji Multidisipliner Bir Yaklaşım*. çev. Ayşe Demir. Ankara: Hece Yayınları, 2019.
- Doğan, Bayram - Turan, Mehmet. “Anayasa Hukuku Bağlamında Medine Vesikası”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11/1 (Mayıs 2021), 69-95.

- Dönmezer, Sulhi vd. *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*. 4 Cilt. İstanbul: Der Yayınları, 14. Basım, 2021.
- Duman, Soner. *İslâm Ceza Hukuku*. 2 Cilt. ed. Abdurrahman Eren - M. Refik Korkusuz. İstanbul: Lale Yayıncılık, 2017.
- Durak, Nejdî. *Bilim Ahlâkı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Duymuş Florioti, H. Hande - Demirci, Gözde. “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 32/54 (Ekim 2013), 27.
- Dülger, Murat Volkan. *Bilişim Suçları ve İnternet İletişim Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 10. Basım, 2023.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. 7 Cilt. thk. Şuayb el-Arnaut. Beyrût: Darü’r-Risâlet’il-Âlemîyye, 1430/2009.
- Ebû Gudde, Abdulfettah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu*. çev. Enbiya Yıldırım. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2001.
- Ebû Yûsuf, Ya‘kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa‘d el-Kûfî. *Kitâbu’l-haraç*. Kâhire: el-Mektebe’l-Ezheriyye, 1396/1976.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *el-Cerîme ve’l-ukûbe fî’l-fikhi’l-İslâmî*. Beyrût: Dârü’l-Fikri’l-Arabî, 1419/1998.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *Tarihu’l-mezâhibi’l-İslâmîyye*. Beyrût: y.y., 1409/1989.
- Eker, Ö. Umut. “Türk Ceza Hukuku’nda Bilişim Suçları: Eski TCK Bağlamında Hukukumuzda Yer Alan İlk Düzenlemeler ve 5237 Sayılı Yeni Türk Ceza Kanunu’nun İlgili Hükümlerinin Yorumu”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 19/62 (Ocak 2006), 101-131.
- Elitaş, Türker. “Dijital Manipülasyon ‘Deepfake’ Teknolojisi ve Olmayanın İnanırcılığı”. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19/49 (Nisan 2022), 113-128.
- Emîr Padişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî el-Buhârî el-Mekkî. *Teyşîru’t-tahrîr*. 4. Cilt. thk. Muhammed Emin İmran. Mısır: Matbaa-i Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1981.
- Erawati, Desi vd. “Social Media And Communication Ethic In Islamic Perspective”. *Episteme* 14/1 (Haziran 2019), 17-34. doi.10.21274/epis.2019.14.1.27-46
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 5. Basım, 2015.

- Erturhan, Sabri. *İslâm Ceza Hukuku Etrafındaki Tartışmalar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2008.
- Ezherî, Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. 8 Cilt. thk. Muhammed A'vad Kâhire: Dârü'l-Mısriyye, 2001.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000.
- Fırat, Muhammed Sabır. "Hukuk Devleti Açısından İnternette İnsan Hakkı ve Kişilik Haklarına Saldırı Sorunu". *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2015), 101-116.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*. Beyrût: Darü'n-Nefâis, 1432/2011.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Şifâü'l-galîl fî beyânî's-şebek ve'l-muhîl ve mesâlikî't-ta'lîl*. thk. Hâmid Abîd el-Kubeyî. Bağdat: y.y., 1391/1971.
- Geçer, Ekmel. *Sosyal Medya ve İletişim Psikolojisi*. İzmir: DİB Yayınları, 3. Basım, 2020.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 33. Basım, 2020.
- Gökcen, Ahmet. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanundaki Ceza Müeyyideleri*. İstanbul: Kendi Yayını, 1989.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. *İslâm Hukukunda Şahsiyet Hakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.
- Göregenli, Melek. "Nefret Söylemi ve Nefret Suçları". *Medya ve Nefret Söylemi*. ed. Mahmut Çınar. 1/57-73. İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2013.
- Gözübüyük, Abdullah Pulat. *Alman, Fransız, İsviçre ve İtalyan Ceza Kanunları ile Mukayeseli Türk Ceza Kanunu. Gözübüyük Şerhi*. 4 Cilt. İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, 5. Basım, 1989.
- Güler, Niyazi vd. "İnternette Çocuklara Yönelik Riskler ve Ailelerin Bilinçlendirme Faaliyetlerindeki Rolü". *10. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Sempozyumu* (Mayıs 2016), 1-11.
- Güme, Sena. "Doomscrolling: A Review". *Current Approaches in Psychiatry* 16/4 (June 2024), 595-603. doi: 10.18863/pgy.1416316.
- Günay, Hacı Mehmet. "Tağrîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/375-376. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Güranlıoğlu, Nurhayat. "Nefret Söylemi ve Nefret Suçunun Türkiye Üzerinden Örneklerle İncelenmesi". *Medya Çalışmaları* 1 (2014), 1-63.

- Gürsoy Atar, Özge - Gürsoy Ulusoy, Şebnem. "Sosyal Medyada Ördek Sendromu: Instagram Üzerinden Bir Değerlendirme". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/39 (Güz 2020), 925-951.
- Güven, Esra - Köken, Meryem Merve. "Sosyal Medya Pazarlamasında Fenomenlerin Online Kaynak Güvenilirliğinin Marka Değeri ve Satın Alma Niyetine Etkisi". *Alanya Akademik Bakış Dergisi* 6/3 (Eylül 2022), 2853-2868. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1113058>.
- Güven, Gurur Öyküm. "Aydın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik". *Dijital Hayat ve Etik* 6/12 (Mayıs 2021), 644-651.
- Güven, Sevgi Kesim. "Yeni Dünya Düzeni İçinde Enformasyon Teknolojilerinin Vaatleri ve Tehditleri". *İletişim Fakültesi Dergisi* 34 (Ekim 2011), 69-86. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.58861>.
- Güven, Şahin. *Erdemli Toplumun İnşası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2019.
- Güz, Nurettin. "Siyasal Tercihleri Belirlemede Kitle iletişim Araçlarının Rolü". *Amme İdaresi Dergisi* 28/1 (1995), 113-128.
- Güz, Nükhet. "İletişim Süreci ve Temel Ögeler". *İletişim Fakültesi Dergisi* 1/7 (Mart 2012), 121-142. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.14934>.
- Hacımuftuoğlu, Esra. "Kur'an-ı Kerim'de Mü'minlerin Ağız ve Söz Disiplini". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2014), 209-243.
- Haçkalı, Abdurrahman. *Şâtıbî'de Makâsıd ve Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Hafizoğulları, Zeki - Güngör, Devrim. "Türk Ceza Hukukunda Suçların Tasnifi". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 69 (2007), 21-50.
- Hafîfî, Ali. *el-Hak ve'z-zümme ve te'siru'l-mevti fihimâ ve buhusun uhrâ*. Beyrût: y.y., 2. Basım, 1397/1977.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mülteka'l-ebhur*. thk. Halil Ümran el-Mansur. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-qyn-müratteben alâ hurûfi'l-mu'cem*. 8 Cilt. thk. Mehdi el-Mahzumî - İbrahim es-Samu'r-Raî. Suudî Arabistan: Dârü ve Mektebetü'l-Hilal, ts.
- Hall, Stuart. "Encoding/Decoding". *Media and Cultural Studies: Keywords*. ed. Douglas M. Kellner vd. 1/163-173. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.

- Hamâmî, İbrahim. “İslâm Hukukunda Suç ve Ceza”. çev. Soner Duman. *İslâm Ceza Hukuku*. 2 Cilt. ed. Abdurrahman Eren - M. Refik Korkusuz. 1/152-179. İstanbul: Lale Yayıncılık, 2017.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm'da Devlet İdaresi*. çev. Hamdi Aktaş. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.
- Hamza, Abdullatif. *el-İ'lâm fî sadr el-İslâm*. Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Han, Byng Chul. *Şeffaflık Toplumu*. çev. Haluk Barışcan. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *İ'lâmü'l-muvaqqı'în 'an rabbi'l-'âlemîn*. 7 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni Cevziyye, 1423/2002.
- Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed es-Sâmerri. *Mekarim-ül ahlâk*. Kâhire: Dârü'l-Afâku'l-Arabiyye, 1420/1999.
- Hassan, Ümit. “Siyâsî Suç Kavramı”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 26/1 (1943), 197-217.
- Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân er-Ruaynî. *Mevâhibu'l-celîl li şerhi muhtasari Halîl*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1413/1992.
- Hellal, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezid. *es-Sünnetü lî Hellal*. 7 Cilt. thk. Âtiyetu'z-Zehrânî. Riyad: Dârü'r-Râye, 1310/1989.
- Hersper, Ellen - Enyon, Rebecca. “Digital Natives: Where is The Evidence?”. *The London School of Economics and Political Science* (January 2011), 1-18. doi: 10.1080/01411920902989227
- Himanen, Pekka. *Hacker Etiği*. çev. Şebnem Kaptan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.
- Hobbes, Thomas. *Laviathan*. çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Basım, 2007.
- Hortvitz, Eric vd. “Cyberchondria: Studies of the Escalation of Medical Concerns in Web Search. *ACM Transactions on Information Systems*”. *ACM Transactions on Information Systems* 27/4 (Kasım 2009), 23-30. doi:10.1007/978-3-642-22474-4_11
- Höhn, Christopher. “Preliminary Results: The Impact of Smartphone Use and Short-Wavelength Light during the Evening on Circadian Rhythm, Sleep and Alertness”. 3/1 (January 2021), 66-86. doi: 10.3390/clockssleep3010005
- Hülagu, Metin. *İslâm Hukukunda Hapis Cezası*. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1996.
- Ivâzi, Ahmed. *Menhecü Mâlik b. Enes fî'l-ameli es-siyâsiyye*. Ürdün: y.y. 2003.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilâzîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 3. Basım, 1413/1992.

- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî. *Makâsıdü's-ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*. 3 Cilt. thk. Muhammed el-Habib. Katar: Vezaratü'l-Evkâf, 1425/2004.
- İbn Emîru Hac, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî. *et-Takrir ve't-tahbir*. 3 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1316/1898.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Muhallâ bi'l-âsar*. 12 Cilt. thk. Abdülgaflar el-Bendarî. Beyrut: Dârü'l-Fikr. ts.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 2 Cilt. thk. Mustafa es-Sekkâ vd. Kâhire: Matbaatü Mustafe'l-Bâbi'l-Halebî, 2. Basım, 1355/1936-1375/1955.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 21 Cilt. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin el-Türkî. Suudi Arabistan: Dârü Hacer, 1418/1997.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm*. 8 Cilt. thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. Riyâd: Dârü Tayyibe, 1420/1999.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *el-Muğnî*. 15. Cilt. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. Kâhire: Dârü Âlemi'l-Kütübi, 3. Basım, 1417/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. 5 Cilt. thk. Şuayb el-Arnaut - Adil Mürşid vd. Beyrût: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. thk. Yazıcı vd. Beyrût: Dârü Sâdır, 3. Basım, 1410/1990.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahru'r-raik erhu Kenzi'd-dekaik*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, ts.
- İbn Rüşd, Ebû Velid. *Bidâyetü'l-müçtehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Hadis, 1425/2004.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakatü'l-kübra*. 11 Cilt. thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târih*. 10 Cilt. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî. Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417/1997.

- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus el-Ma'rûf. *Münteha'l-vusûl ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.
- İbnü'l-Hümmam, Kemaleddin Muhammed b. Abdulvahid. *Fethu'l-kadîr*. 7 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1330/1912.
- İçel, Kayıhan - Ünver, Yener. *Kitle Haberleşme Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi, 8. Basım, 2009.
- İnanç Özgürlüğü Girişimi. *Türkiye'de Din, İnanç veya İnançsızlık Temelli Nefret Suçları Raporu*. Norveç Helsinki Komitesi, 2023.
- İrvan, Süleyman. "Araştırmacı Gazetecilik: Kavramsal Bir Değerlendirme". *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi* 1 /2 (Ekim 2018), 69-95.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *ez-Zeria ila mekârimi's-şeria*. thk. Ebü'l-Yezid Ebû Zeyd el-Acemî. Kâhire: Dârü's-selam, 2007.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan ed-Dâvûdî. Şam: Dârü'l-kalem, 1412/1991.
- İslâm Konferansı Örgütü. "Kahire: İslâm İnsan Hakları Beyannamesi". çev. Recep Şentürk vd. *İnsan Hakları Araştırmaları* 2/3 (2004), 193-198.
- Jolls, Tessa vd. *21. Yüzyıl Okuryazarlığı* çev. Cevat Elma vd. Ankara: Ekinoks Yayınları, 2008.
- Kaboğlu, İbrahim. *Özgürlükler Hukuku*. 2 Cilt. İstanbul: İmge Kitabevi, 2006.
- Kâdı Abdulcebbar, *Şerhu'l usûli'l-hamse*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kahraman, Abdullah. "Fıkî Perspektiften Sırrın İfşası". *Mahremiyet Hayatın Sırları ve Sınırları*. ed. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Kahraman, Abdullah. *Fıkî Perspektiften Sırrın İfşası, Mahremiyet Hayatın Sırları ve Sınırları*. ed. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Kallek, Cengiz. "Casus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/163-166. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Kandehlevî, Yusuf. *Hayâtü's-Sahâbe*. 4 Cilt. çev. Ahmed. Mevlânî. İstanbul: İslâmî Neşriyat, 1400/1980.
- Kandemir, M. Yaşar. "Cevâmiü'l-Kurân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/440. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Kapan, Kaan - Üncel, Rümeyşa. “Gelişen Web Teknolojilerinin (Web 1.0- Web 2.0- Web 3.0) Türkiye Turizmine Etkisi”. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi* 3/3 (Aralık 2020), 277-289.
- Karadâvî, Yûsuf. *Medhal li dirâsâti’ş-şerîati’l-İslâmiyye*. Beyrût: Müessetü’r-Risâle, 1414/1993.
- Karabıyık, Büşra Kutlu - Armağan, Ece. “Tüketicinin Çevrim İçi Davranışsal Reklamlara Tıklama Kararını Etkileyen Faktörler”. *Journal of Yasar University* 12/47 (2017), 201-214.
- Karadeniz, Betül. *Yeni Medyada Nefret Söylemi: Twitter Uygulamasında Nefret Söylemi Analizi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Karaduman, Sibel. “Eleştirel Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Haber Araştırmalarına Katkısı ve Sunduğu Perspektif”. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* 4/2 (Aralık 2017), 31-46.
- Karâfî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî. *el-İhkâm fî temyîzi’l-fetâvâ ani’l-ahkâm ve tasarrufâti’l-kâdî ve’l-imâm*. Beyrut: Dârü’l-Beşâir, 2. Basım, 1416/1995.
- Karâfî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî. *Envârü’l-burûk fî envâ’i’l-furûk*. 4 Cilt. Beyrût: Âlemi’l-Kütüb, ts.
- Karâfî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî. *Şerhu tenkîhi’l-fusûl*. thk. Tâhâ Abdürraûf Sa’d. b.y: Şeriketü’t-Tıbbâ’ati’l-Fenniyyeti’l-Müttehıdeti, 1393/1973, 391.
- Karahasan, M. Reşit. *Sorumluluk ve Tazminat Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları, 1989.
- Karakuş, Nalan - Cengiz, Serpil Aygün. “Karikatürde İntiharın Temsiline Eleştirel Bir Bakış”. *Kriz Dergisi* 20/1 (Haziran 2012), 1-18.
- Karaman, Fikret vd. “İman”. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm’ın Işığında Günün Meseleleri*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 8. Basım, 2013.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Karan, Ulaş. Türk Hukukunda Ayrımcılık Yasağı ve Türk Ceza Kanunu’nun 122. Maddesinin Uygulanabilirliği”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 20/73 (Kasım 2007), 146-173.

- Karslı, Bahset - Aycan, Sezen. “İnstagram ve Mahremiyet: Dindar Muhafazakâr Kadınların Paylaşımları Örneği”. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 5/2 (Haziran 2020), 245-266.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Ahmed. *Bedâ’i ‘u’s-sanâ’i fî tertîbi ‘ş-şerâ’i*. 7 Cilt. nşr. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrût: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1418/1997.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kurân’da İftira: Sebepleri, Sonuçları ve Eğilimleri”. *Tabula rasa-Felsefe ve Teoloji* 6/15-16 (Nisan 2006), 240-241.
- Kasım, Metin. “Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo”. *Selçuk İletişim Dergisi* 6/4 (Kasım 2011), 64-75. <https://doi.org/10.18094/si.73257>
- Kaya, Ali. “İslâm Hukukuna Göre Hukuka Uygunluk Nedeni Olarak İhkâk-ı Hak”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (Aralık 2007), 117.
- Kaynak, Bağdat Deniz. “Cinsel İçerikli Yayınların Ergenler Üzerindeki Etkileri ve Bazı Müdahale Yöntemleri”. *Nesne Psikoloji Dergisi* 5/10 (Eylül 2017), 265-287. doi:10.7816/nesne-05-10-04
- Kazvînî, Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Hemedânî. *Mu’cemü mekayîsi’l-luga*. 6 Cilt. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Şam: Dârü’l-Fıkr, 1399/1979.
- Kent, Bülent. *Türkiye’de İnternet Sitelerine Erişimin Engellenmesi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2019.
- Ketizmen, Muammer. *Türk Ceza Hukukunda Bilişim Suçları*. Ankara: Adalet Yayıncılık, 2008.
- Khaled, Abou el Fadl. *Rebellion and Violence in Islâmic Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Kıran, Özgür. “Temel Yaklaşımlar Açısından Medya Okuryazarlığı Eğitimi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 39/3 (Ekim 2020), 233-248. doi: 10.7822/omuefd.742814
- Kırcı, N. Berkay. “Korsan Üretim, Türkiye ve Dünyadaki Gelişmeler”. *Ankara Barosu Dergisi* 62/3 (Mart 2004), 55-68.
- Kısaç, İbrahim - Şensoy, Elif Müzehher. “Gençlerde Sosyal Medya Algısı ve Kullanma Davranışı”. *Mediterranean International Conference on Social Sciences* 1/1 (2007), 354-367.
- Koç, Mehmet. “Osmanlı Hukukunda Ta‘zir Suç ve Cezaları”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2019), 119-139.

- Korkmaz, Ali. “Arap Baharı Sürecinde İnternet ve Sosyal Medyanın Rolü”. *International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges* 12 (2012), 2147-2154.
- Koşum, Adnan. “Hukukun İşlevleri Arasındaki Zıtlık ve Adaletin Üstünlüğü Bakımından İslâm Hukuku”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/1 (Nisan 2006), 55-66. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000040
- Kozak, İbrahim Erol. *Kadim Dönemler Genel Hukuk Tarihi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2011.
- Köknel, Özcan. *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1996.
- Köse, Saffet. “Hile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/28-29. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Kubalı, Hüseyin Nâil. *Anayasa Hukuk Dersleri-Genel Esaslar ve Siyâsî Rejimler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınevi, 1971.
- Kûfî, Ebû Yûsuf Ya‘kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa‘d. *Kitâbü’l-haraç*. çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1973.
- Kumaş, Kazım vd. “Sürdürülebilir Bir Çevre İçin Karbon Ayak izi Tespiti: MAKÜ Bucak Sağlık Yüksekokulu Örneği”. *el-Cezerî Fen ve Mühendislik Dergisi* 6/1 (Ocak 2019), 108-117. doi: 10.31202/ecjse.459478
- Kunter, Nurullah. *Suçun Kanûnî Unsurları Nazariyesi*. İstanbul: Der Yayınları, 1949.
- Kurt, Gözde. “Yeni Medyada Nefret Söylemi: YouTube’da Suriyeli Mültecilere Karşı Üretilen Nefret Söylemi Üzerine Bir Araştırma”. *Social and Educational Sciences* 5/1 (Temmuz 2019), 1-20. <https://doi.org/10.34137/jilses.490129>
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur‘ân*. 20 Cilt, thk. Ahmet el-Berdûnî - İbrahim Atfîş. Mısır: Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 2. Basım, 1384/1964.
- Kurukafa, Vedat - Ünsal, Kubilay. “Alev Alatlî’nin Romanlarında Gelecek Kaygısı-Bugünden Yarına Türkiye”. *Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik*. ed. Zeki Dilek vd. 2/473-480. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2011.
- Laughey, Dan. *Medya Çalışmaları - Teoriler ve Yaklaşımlar*, çev. Ali Toprak. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2010.
- Le Bon, Gustave. *Kitleler Psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 1997.
- Lodha, Pragya. “Digital Amnesia: Are We Headed Towards Another Amnesia”. *Indian Journal of Mental Health* 6/1 (February 2019), 18-23. doi:10.30877/IJMH.6.1.2019.18-22

- Lyotard, Jean François. *Postmodern Durum*. çev. Ahmet Çiğdem. Ankara: Vadi Yayınları, 1994.
- Ma'dâvî, Muhammed Ahmed. "Himâyetü'l-husûsiyyeti'l-ma'lûmâtiyyeti li'l-müstahdimi 'abra şebekâti mevâkı'ı't-tevâsuli'l-ictimâ'î". *Dirâsetü Mekarin* 33/4 (Aralık 2018), 1926-2057. doi:10.21608/mksq.2018.30623
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve el-Basrî es-San'ânî. *el-Câmi*. 2 Cilt. thk. Habibu'r-Rahmani'l-Azâmî. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Mâlik b. Enes, Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrût: Dârü İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1405/1985.
- Manovich, Lev. *The Language of New Media*. Denmark: The Centre for Internet Research, 10. Basım, 2007.
- Mâverdü, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *el-Ahkâmu's-sultaniyye ve'l-velâyetü'd-diniyye*. thk. Ahmet Cad. Kâhire: Dârü'l-Hadis, 1427/2006.
- Mâverdü, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. b. Habib. *el-Hâvi'l-kebîr*. 19 Cilt. nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî. *el-Mu'lim bifevâidi Müslim*. 2 Cilt. Tûnus: Dârü't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1412/1991.
- Mecelletü'l-ahkâmu'l-adliyye*. thk. Necip Havâvinî. 11 Cilt. Pakistan: Ticâretü'l-Kütüb, 1431/2010.
- Menekşe, Ömer. "Siber Hırsızlık Örnekleminde İslâm Hukukunda Siber Suçlar ve Cezası". *Toplum Bilimleri Dergisi* 9/18 (Temmuz 2015), 165-200.
- Merginânî, Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye*. 4 Cilt. thk. Talal Yusuf. Beyrût: Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Mevdudî, Ebü'l-'Alâ. *İslâm Ekonomisinin Temel İlkeleri*. çev. M. Emin Asan. ed. Abdullah Yusufoglu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Mevdûdî, Ebü'l-'Alâ. *el-Hilafe ve'l-mulk*. Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 1398/1978.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr*. 5 Cilt. Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1356/1937.
- Mevsuâtü'l-Fıkhiyye. *Vezâratü'l-evkâf ve şuûni'l-İslâmiyye*. 45 Cilt. Kuveyt: Dârü'l-Mevsûa, 1413/1992.

- Mevvâk, Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım. *et-Tâc ve'l-iklîl bi-şerhi muhtasarı Halîl*. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Montesquieu. *Kanunların Ruhu Üzerine*. çev. Berna Günen. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2017.
- Mossberger, Karen vd. "Digital Citizenship, The Internet, Society, and Participation". *Information, Communication & Society* (October 2008), 1-7.
- Müleycî, Ahmed Muhammed. *en-Nizâmü'l-kadâi'l-İslâmî*. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1404/1984.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 5 Cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kâhire, y.y., 1375/1956.
- Neccar, Âbir. *Cerâimü'l-hâsibü'l-âlî fi'l-fikhi'l-İslâmî*. Gazze: el-Camiatü'l-İslâmiyye, Külliyyetü's-Şerîa ve'l-Kanun, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. 12 Cilt. thk. Hasan Abdülmun'im Selebi. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Ahmet b. Mahmud. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. 3 Cilt. thk. Yusuf Ali Bedevî. Beyrût: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftin*. 12 Cilt. thk. Zuheyr eş-Şâviş. Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412/1991.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Riyâzü's-sâlihîn*. thk. Şuayb el-Arnaut. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1419/1998.
- Nîsâbü'rî, Hâkim. *el-Müstedrek ala's-sahihayn*. 4 Cilt. thk. Mustafa Abdulkadir A'ta. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Nourredine, Hamâdî. "İslâm Ceza Hukukunda Cezalandırma Kurallarının Hedefleri". çev. Soner Duman, *İslâm Ceza Hukuku*, ed. Abdurrahman Eren - M. Refik Korkusuz. 1/88-109. İstanbul: Lale Yayıncılık, 2017.
- Nuran, Meriç Burçin. *Geleneksel Medya ve Yeni Medya Etkileşiminin Gezi Parkı Gösterileri Bağlamında İncelenmesi*. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2015.
- Okandan, Recai G. *Umumî Hukuk Dersleri*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1951.
- Olcay, Suphan. "Konut Dokunulmazlığı Hakkı ve Konut Dokunulmazlığının İhlali Suçu". *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 6/1 (Mart 2019), 225-264.
- Organisation of Islamic Cooperation: *The Nineteenth Islamic Conference of Foreign Ministers* (Session of Peace, Interdependence and Development), held in Cairo, Arab Republic of Egypt, from 9-14 Muharram 1411H (31 July to 5 August 1990).

- Orhan, Fatih. “İslâm Hukuku ve Türk Hukukunda Siyâsî Suç Kavramı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/25 (Ağustos 2018), 866-878. doi:10.17719/jisr.2018.2600.
- Oskay, Ünsal. *Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri*. İstanbul: Der Yayınları, 3. Basım, 1993.
- Oskay, Ünsal. *Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon, Geri Kalmışlık Açısından Olanaklar ve Sınırlar*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1971.
- Oymak, Hasan. “7253 Sayılı ‘İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un’ Getirdikleri”. *Yeni Medya* 9 (Aralık 2020), 129-141.
- Önal, Mehmet. “Sokrates Sorunu”. *Felsefe Dünyası Dergisi* 45 (Ocak 2007), 60-72.
- Öner, Necati. *Görüşler*. Ankara: Beyaz Kule Yayınları: 2009.
- Örsten Esirgen, Seda. “Osmanlı Hukukunda Konut Dokunulmazlığını İhlal Suçu”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 65/4 (Aralık 2016), 2309-2329.
- Özbay, Halil İbrahim. “İnternet Ortamında Çocukların Korunması”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 128/253 (Temmuz 2021), 441-460.
- Özcan, Hüseyin. *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*. Ankara: Seçkin Kitabevi, 6. Basım, 1985.
- Özdemir, Ahmet. “Kur’ân’da İnsanın Toplumsal Kimliği”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Aralık 2017), 146.
- Özel, Ahmet. “Dârülbağy”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/514-515. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özenç Uçak, Nazan - Birinci, Hatice Gülşen. “Bilimsel Etik ve İntihal”. *Türk Kütüphaneciliği Dergisi* 22/2 (Nisan 2008), 191.
- Özkan, Abdurrahman vd. “Dijital Medya ve Sosyalleşme: 6-12 Yaş Çocukların Sosyalleşmesine Dair Ebeveyn Görüşleri İstanbul Örneği”. *Kesit Akademi Dergisi* 3/9 (Haziran 2017), 245-270.
- Özkan, Mustafa. “Medine Vesikası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/212-215. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Özsoy, Tamer. “Fastfood’dan Facebook’a: İnternet Bağımlılığı”. *Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* ed. Mustafa Akgül vd. 11/664-671. Şanlıurfa: Akademik Bilişim, 2009.
- Öztürk, Ahmet. “Basın Özgürlüğü Kuramları”. *İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dergisi* 5/2 (Nisan 2012), 73-93. <https://doi.org/10.17064/iüifhd.72475>.
- Para”. *İslâmî Finans ve Finansal Teknolojiler*. ed. Murat Şimşek - Mahmut Samar. 1/177-198. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2020.

- Pekcan, Ali. *İslâm Hukuku Felsefesinde Makâsıdü's-şerîa*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Peters, Francis E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. çev. Hakkı Hünler İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004.
- Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm. *Usûlü'l-Pezdevî*. 4. Cilt. İstanbul: Şeriketü's-sahafetü'l-Osmaniyye, 1307/1889.
- Pieper, Annemarie. *Etiğe Giriş*. çev. Gönül Sezer vd. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2012.
- Prensky, Marc. "Digital Natives, Digital Immigrants". *NCB University Press* 9/5 (October 2001), 1-6.
- Poyraz, Hakan. "Medyada "Ahlâk"ı Aramak". *İş Ahlâkı Dergisi* 4/8 (Kasım 2011), 115-128.
- Raysûnî, Ahmed. *Nazariyyetü'l-Makâsıd 'inde'l-İmâm eş-Şâtıbî*. Riyad: ed-Dârü'l-Âlemiyye, 2. Basım, 1413/1992.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîru'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrût: Dârü İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 3 Basım, 1426/2005.
- Reisoğlu, Sefa. *Borçlar Hukuku*. 2 Cilt. Ankara: S Yayınları, 4. Basım, 1981.
- Rousseau, Jean Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. çev. Vedat Günyol. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 36. Basım, 2006.
- Sagir, Yusuf. *el-Cerimetü'l-mürtekebe abra'l-internet*. Tizi Ouzou: Câmiatü Mevlûd Mammeri, Külliyyetü'l-Hukuk ve'l-Ulûmi's-Siyâsiyye, 2013.
- Salih, Ebû Bekir. *el-Cerîmetü's-siyâsiyye fi'l-fıkhi'l-İslâmî ve'l-kavânîni'l-vaziyye*. Kâhire: Dırâse mukârene, Doktora tezi, 2005.
- Sambur, Bilal. "Medine Vesikasının Özgürlük ve Çoğulculuk Açısından Tahlili". *Liberal Düşünce Dergisi* 19/76 (Güz 2014), 179-186.
- Sarıoğlu, Cüneyd İkbâl. "Influencer Kaynak Güvenilirliği ve Marka Tutumunun Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 12/2 (Haziran 2023), 912-937.
- Saruhan, Merve Nur. *Evrensel İnsan Hakları Açısından İslâm'da Devlet Tebaa İlişkisi: Medine Toplumu Örneği*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Satır, Mehmet Emin. "Yeni Zelanda'da Meydana Gelen Terör Eyleminin Uluslararası Medyada Sunuluş Biçimleri Üzerine Eleştirel Söylem Analizi". *Atatürk İletişim Dergisi* 19 (Nisan 2020), 5-22. <https://doi.org/10.32952/atauniiletisim.676974>

- Sâvî, Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî el-Halvetî. *Bulgatü's-sâlik li-akrebi'l-mesâlik*. 4. Cilt. thk. Ahmed Saad Ali. Mısır: Mektebetu Mustafa'l-babi'l-Halebî, 1372/1952.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Maârif, 1414/1993.
- Sinar, Hasan. *İnternet ve Ceza Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2001.
- Sinanoglu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Solmaz, Başak vd. "İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Uygulama". *Selçuk İletişim* 7/4 (Ocak 2013), 23-32. <https://doi.org/10.18094/si.92009>
- Solmaz, Mekki. "Kurân'da Birey ve Toplumun İnşası". *Batman Akademi Dergisi* 6/1 (Temmuz 2022), 28-48.
- Sparrow, Betsy. "Google Effects on Memory: Cognitive Consequences of Having Information at Our Fingertips". *Science* 333/6043 (Ağustos 2011), 776-783. doi: 10.1126/science.1207745
- Suyûtî, Ebü'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm. *el-İbhac fî şerhi'l-minhac: ala minhac'l-vusul ila ilmi'l-usul li'l-kadı'l-Beyzavi*. 7 Cilt. thk. Ahmed Cemal ez-Zemzemî vd. Dubai: Dârü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Sülemi, Muhammed İzzeddin Abdülaziz b. Abdisselam b. Ebi'l Kasım. *Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-en'am*. çev. Süleyman Kaya vd. İstanbul: İz Yayıncılık, 1427/2006.
- Şa'ban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 16. Basım, 2012.
- Şafak, Ali. *Hukuk ve Emniyet Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayıncılık, 1992.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-ma'rife, 2. Basım, 1973.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-Muvâfakât fî usûli's-şerîa*. 7 Cilt. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âli Selman. Kâhire: Dârü İbn Affân, 1418/1997.
- Şek'a, Mustafa. *el-İmâm Âzâm Ebû Hanîfe*. Beyrût: Dârü'l-Kitabi'l-Lübnânî, 1412/1991.
- Şek'a, Mustafa. *el-İmam Mâlik b. Enes*. Beyrût: Dârü'l-Kitabi'l-Lübnânî, 1412/1991.
- Şek'a, Mustafa. *İmam Şâfiî*. Beyrût: Dârü'l-Kitabi'l-Lübnânî, 1412/1991.
- Şeker, Necmeddin. "Sözlü İletişimde Nebvî Metot Hz. Muhammed'in (as) Konuşma Üslubu ve Adabı". *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/10 (Şubat 2011), 111-128.

- Şen, A. Fulya - Taşdelen, Hacer. "Post-Truth Siyaset Bağlamında Yeni Medya: 2019 Yerel Seçimi Örneğinde Bir İnceleme". *Akdeniz İletişim Dergisi* (Mayıs 2020), 11-34. doi: 10.31123/akil.620340
- Şen, Ersan. *Devlet ve Kitle İletişim Araçları Karşısında Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması*. İstanbul, Kazancı Yayınları, 1996.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Câmi' u's-sagîr*. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1406/1986.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Mebsût*. 5 Cilt. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Karaçi: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, ts.
- Şirazî, Ebû İshak. *el-Mühezzebe fî fikhî'l-imam eş-Şâfiî*. 3 Cilt. thk. Zekeriyya Umeyrât. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1955.
- Şirbînî, Ahmed el-Hatîb el-Kahirî. *Mugni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-minhâc*. 6. Cilt. thk. Ali M. Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. 10 Cilt. thk. Tarık b. A'vvad, Abdu'l-Muhsin el - Hüseyini. Kâhire: Dârü'l-Harameyn, 1416/1995.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. thk. Ahmet Muhammed Şâkir. Kâhire: Müessetü'r-Risâle, 2000.
- Tandoc, Edson C. vd. "Defining 'Fake News': A typology of scholarly definitions". *Digital Journalism* 6/3 (Ağustos 2017), 6-11.
- Tanör, Bülent. *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*. İstanbul: BDS Yayınları, 1991.
- Tarhan, Nevzat. *Psikolojik Savaş*. İstanbul: Timaş Yayınları, 26. Basım, 2002.
- Taşdemir, Erdem vd. "Covid-19 Pandemisi Hakkında Sosyal Medyada Üretilen Yalan Haberleri Doğrulama Platformları Üzerinden Okumak: Teyit.Org Örneği". *Karadeniz İletişim Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Aralık 2021). 59-83. <https://doi.org/10.53495/e-kiad.1021029>
- Taş, Oğuzhan. "Ahlâk Düşüncesi Perspektifinden Medya Pratiği Nasıl Görünür?". *Kültür ve İletişim Dergisi*, 20/40 (Aralık 2017), 12-42.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *el-Camiu's-sahih*. 6 Cilt. thk. Beşar Avvâd Ma'ruf. Beyrût: Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1417/1996.
- Torbalı, Evren. *Geleneksel ve Modern Düşünce Maslahat Tartışmaları (1871-1954)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.

- Torbalı, Evren - Bakkal, Ali. “Mustafa Sabri Efendi’nin İ’tibârü Meâlâtî’l-Ef’âl Anlayışı”. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 3/2 (Aralık 2022). 171-193.
- Törenli, Nurcan. *Yeni Medya, Yeni İletişim Ortamı*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Tûfi, Necmeddin. *Şerhu muhtasarir ravda fi usuli’l-fikh*. 3 Cilt. haz. Abdulmuhsin et Türkî. Beyrût: y.y., 1410/1990.
- Tuncer, Oya. “Çocuk ve Aile Çevresi”. *Çocuk ve Eğitim*. haz. Nizamettin Koç. Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1980.
- Tuncî, Abdüsselâm. *Müessesetü’l-mesûliyye fi’ş-şerîati’l-İslâmiyye*. Trablus: Menşûrâtü Cemiyeti’l-Daveti’l-İslâmi’l-Âlemiyye, 1415/1994.
- Tunçomağ, Kenan. *Türk Borçlar Hukuku*. İstanbul: Sermet Yayınevi, 6. Basım, 1976.
- Turhan, Aydın. “Düşünce ve İfade Özgürlüğü Kapsamında Türk Ceza Kanunu’nun 301. Maddesinin Değişimi”. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 5 (2011), 285-308.
- Turhan, Oğuz. *Bilgisayar Ağları ile İlgili Suçlar (Siber Suçlar)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Hukuk Müşavirliği, Planlama Uzmanlığı Tezi, 2006.
- Turnagil, Ahmed Reşid. *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1993.
- Türcan, Talip. “Fıkıh ve Hukuk- İslâm Hukuku Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme-”. *Eskiye Dergisi* 24 (Mart 2012), 19-25.
- Türcan, Talip. “Şeriat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/574-577. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Türcan, Talip vd. *İslâm Hukuku*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Türk, Gül Dilek. *Medya Çağında İletişim*. İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2017.
- Türkmen, Ali. *İslâm İletişim Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2014.
- Türkoğlu, Nurçay. “Okuryazarlıktan Medya Okuryazarlığına: Şifrelerin Ortaklığını Aramak”. *Medya Okuryazarlığı*. ed. Nurçay Türkoğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2006.
- Üdeh, Abdulkadir. *et-Teşriu’l-cinâiyyu’l-İslâmiyyu mukarenen bi’l-kanuni’l-vaziyyi*. 2 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-Arabî, 1415/1994.
- Ugwu, Lawrence Ejike vd. “Measuring the Impact of Social Media on Young People’s Mental Health: Development and Validation of the Social Media-Induced Depression Research and Treatment Tendency Scale (April 2023), 1-11.doi: 10.1155/2023/8677521

- Uygun, Oktay. 1982 *Anayasasında Temel Hak ve Özgürlüklerin Temel Rejimi*. İstanbul: Kazancı Yayınları, 1992.
- Ünal, Mahir Fatih. “Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi”. *Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi* 2/2 (Haziran 2019), 18-39.
- Üsrûşenî, Mahmûd b. el-Hüseyn b. Ahmed. *el-Fusûl fi'l-muâmelât*. Süleymaniye Kütüphanesi: Nuruosmaniye, 1187/1773.
- Vâî, Tevfîk Yûsuf. *et-Tecessüs ve ifşâ'ü'l-esrâr beyne'l-hilli ve'l-hurmeh*. 31 Cilt. Kuveyt: Mecelletü's-Şerî'a ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1417/1997.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. *Kitâbü'l-meğâzî*. 3 Cilt. thk. Marsden Jones. Beyrût: Dârü'l-Âlemi, 3. Basım, 1409/1989.
- Vanderhoven, Ellen vd. “Educational Packages about the Risks on Social Network Sites: State of the Art”. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 12 (Şubat 2014). 603-612. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.1207>
- Vardal, Zeynep Burcu. “Nefret Söylemi ve Yeni Medya”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015), 143-152.
- Ward, Adrian F. “Brain Drain: The Mere Presence of One’s Own Smartphone Reduces Available Cognitive Capacity”. *The Association for Consumer Research. A C.* 2/2 (April 2017), 140-154. doi:10.1086/691462
- Wardle, Claire. “Fake news. It’s complicated”. *First draft* 16 (Şubat 2017), 1-11.
- Weber, Anne. *Nefret Söylemi El Kitabı*. çev. Metin Çulhaoğlu. Strazburg: Council of Europe Publishing, 2009.
- Wilmer, Henry vd. “Smartphones and Cognition: A Review of Research Exploring the Links between Mobile Technology Habits and Cognitive Functioning”. *Journal: Frontiers in Psychology* 8/605 (April 2017) 1-16. doi: 10.3389/fpsyg.2017.00605
- Wimber, Maria vd. “Retrieval Induces Adaptive Forgetting of Competing Memories via Cortical Pattern Suppression”. *Nature Neuroscience* 4/18 (March 2015), 1-10; doi: 10.1038/nn.3973
- Xiang-Long Xu vd. “The Influence of Social Media on Sleep Quality: A Study of Undergraduate”. *Journal of Nursing and Care* 4/3 (2015), 1-7. doi:10.4172/2167-1168.1000253
- Yalçın, Ayhan. *Benim Avukatım, Ansiklopedik Hukuk Rehberi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi, 14. Basım, 2011.

- Yaman, Ahmet. “İslâm Hukuku İlmi Açısından Makâsıd İctihadının veya Gâî/Teolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine”. *Makâsıd ve İctihad*. ed. Ahmet Yaman. 1/25-51. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2017.
- Yanikkaya, Berrin. “Gündelik Hayatın Suretinde: Öteki Korkusu, Görsel Şiddet ve Medya”. *Medya, Milliyetçilik, Şiddet*. der. Barış Çoban. 11-27. İstanbul: Su Yayınları, 2009.
- Yayla, Oğuz Turan. *Analogtan Dijitale İletişim Teknolojilerinin Gelişimi: Sosyal Medya ve Sosyal Değişim*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Kurân Dili Hak Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 2007.
- Yegen, Ceren. “Doğru Haber Alma Hakkı ve Sosyal Medya Dezenformasyonunu Doğruluk Payı ve Yalansavar ile Tartışmak”. *Erciyes İletişim Dergisi* 5/4 (Temmuz 2018), 101-121. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.390324>
- Yelek, Kâmil. “Fudayl Çelebi’nin ed-Damânât fî’l-furû’l-Hanefiyye Adlı Eserinin Tazminat Literatürü İçerisindeki Yeri”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (Haziran 2020), 297-320. doi: 10.18505/cuid.696332
- Yelek, Kâmil. *Gasp ve İtlaf Bağlamında Hanefî Sorumluluk Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Yeşilyurt, Temel. “Kur’ân Işığında İnsanın Bireysel Sorumluluğu”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2005), 39.
- Yetim, Servet. “Siber Suçlar, Yargılama Yetkisi ve Yeni Bir Model Önerisi”. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 5/17 (Nisan 2014), 177-230.
- Yıldız, İbrahim. “Hucurât Sûresinin 6. Âyeti Bağlamında Sosyal Medyadaki Gerçek Dışı Haberler”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Eylül 2021), 158-182. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.944505>.
- Yılmaz, Ejder. *Hukuk Sözlüğü*. Ankara: Yetkin Yayıncılık, 9. Basım, 2021.
- Yılmaz, Halit. *İfade Özgürlüğü Sorunu Olarak Nefret Söylemi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2015.
- Yılmaz, Mustafa vd. “Akıllı Telefondan Yoksun Kalmak: Nomofobi Üzerine Bir Araştırma”, *Online Academic Journal of Information Technology* 35/9 (Aralık 2018), 31-47. doi: 10.5824/1309-1581.2018.5.003.x
- Yüksel, Erkan. “Medyanın Gücü ve Gündem Belirleme Araştırmaları”. *Medya Kültür, 1. Ulusal İletişim Sempozyumu Bildirileri*. 1/97-122. Konya: İletişim Dergisi Yayınları, 2000.

- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 40 Cilt. thk. Heyet. Kâhire: Dârü'l-Hidâye, 1385/1965-1422/2001.
- Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Hazrecî. *Fethu'l-vehhâb bi-şerhi Menheci't-tullâb*. 2 Cilt. Şam: Dârü'l-Fikr, 1414/1994.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-akâvîl fî vucûhi't-te'vil*. 4 Cilt. thk. Mustafa Hüseyin Ahmet. Beyrût: Dârü'r-Reyyan li't-Turâsî, 3. Basım, 1407/1987.
- Zengin, Ezgi. "Transaksiyonel Analiz Ego Durumlarının İletişime Etkisi Bağlamında "Ters Yüz" Filminin Analizi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (Ağustos 2019), 30-51.
- Zerir, Halîfa İbrahim. *Mükafahâtu cerimeti's-serika fî'l-İslâm*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1980.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medhalü'l-fikhi'l-âmm el-fikhu'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd*. 2 Cilt. Dimeşk: Darü'l-Kalem, 1967.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*. Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 2. Basım, 1409/1989.
- Zerka, Mustafa Ahmet. *el-Fikhü'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedid*. Şam: Dârü'l-Kalem, 1415/1999.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Mısırî. *Şerhu'z-Zerkeşi*. 7 Cilt. Riyad: Dârü'l-Abiyyan, 1993.
- Zeybek, Mine - Yılmaz, Ercan Nurcan. "Nesnelerin İnterneti: Risk Temelli Yaklaşım". *Denetim Dergisi* 9/9 (Haziran 2019), 73-88.
- Zeydan, Abdulkerim. *Mecmûa bühûs fikhiyye*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986.
- Zeydan, Abdulkerim. *el-Vecîz fî usuli'l-fikh*. Amman: y.y, 1411/1194.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Osmân b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu kenzi'd-dakâik*. 6 Cilt. Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1315/1897.
- Zıllıoğlu, Merih Yüksel vd. *İletişim Bilgisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhu'l-İslamiyyu ve edilletuhu*. 10 Cilt. Şam: Dârü'l-Fikr, 4. Basım, 1405/1985.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Veciz fî usuli'l-fikh*. Beyrût: Dârü Fikri'l-Muâsıra, 1420/1999.
- Zuhaylî, Vehbe. *Usûlü'l-fikh el-İslâmî*. 10 Cilt. Dimaşk: Darü'l-Fikr, 4. Basım. 1427/2006.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâki b. Yûsuf. *Şerhu'l-Muvatta*. 4 Cilt. thk. Tâha Abdurrauf Sad. Kâhire: Mektebetü Sakafeti'd-Diniyye, 1424/2003.

İnternet Kaynakları

- Anadolu Ajansı*. “KVKK Veri İhlali Nedeniyle Yemeksepeti’ne 1 Milyon 900 Bin Lira Ceza Verdi” (05 Ekim 2023), 1. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/>
- Anadolu Ajansı*. “50 Bin Telefondan Siber Saldırı ile Kişisel Veriler Çalındı” (05 Ekim 2023), 1. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem>.
- Anayasa Mahkemesi*. <https://www.anayasa.gov.tr>. (Erişim 23 Nisan 2022).
- Cambridge Dictionary*. <https://dictionary.cambridge.org>. (Erişim 28 Kasım 2022).
- Basın Ahlâk Esasları*. [https://www.bik.gov.tr/basin-ahlâk-esaslari](https://www.bik.gov.tr/basin-ahlak-esaslari). (Erişim 20 Aralık 2020).
- Basın Meslek İlkeleleri – Basın Konseyi*. basinkonseyi.org.tr. (Erişim 09 Nisan 2022).
- BBC Haber*. “Yeni Zelanda’da 2 Camiye Yapılan Saldırı Sonucu 49 Kişi Hayatını Kaybetti” (10 Ekim 2022), 1. <https://www.bbc.com>.
- CNN TÜRK Haber*. “Kalede Selfie Çekerken Düşerek Ölen Adamın Kızı Da Aynı Yerden Düştü” (Erişim 01 Aralık 2024), 1. <https://www.cnnturk.com>.
- Digital Amnesia Report*. <https://media.kasperskycontenthub.com>. (Erişim 20 Ağustos 2023).
- Din İşleri Yüksek Kurulu*. <https://kurul.diyaret.gov.tr/Sorularim>. (Erişim 10 Ekim 2022).
- Euronews*. “Malezyalı Genç Instagramda Yaptığı Oylama Sonucunda İntihar Etti” (10 Nisan 2024), 1. <https://tr.euronews.com>.
- İnternette İnsan Hakları ve İlkeleri Şartı, İnternet Hakları ve İlkeleri Dinamik Koalisyonu (İHİDK) Birleşmiş Milletler İnternet Yönetimi Forumu (Ağustos 2014), 10. https://www.tbid.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/IRPC_Booklet_Turkish_final.pdf (Erişim 20 Aralık 2020).
- Kur’ân Yolu*. Erişim 25 Nisan 2022. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Mevzuat Bilgi Sistem*. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa> (Erişim 09 Ekim 2022).
- Hürriyet Gazetesi*. “İneğe Zorla Alkol İçirdiler” (30 Aralık 2023), 1. <https://www.hurriyet.com.tr>.
- Hürriyet Gazetesi*. “Robot Süpürgecinin Çektiği Görüntülerin Sosyal Medyaya Düşmesi Skandal Oldu: Akıllı Cihazlara Ne Kadar Güvenmeliyiz?” (03 Şubat 2024), 1. <https://www.hurriyet.com.tr>.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi*. <https://www.tbmm.gov.tr>. (Erişim 10 Nisan 2022).
- NTV Haber*. “Sosyal Medyadaki Linç Kampanyası Canından Etti: Yorumları Okurken Kalp Krizi Geçirdi”, (10 Nisan 2024), 1. <https://www.ntv.com.tr>.
- NTV Haber*, “TikTok’taki Kolonya Akımı, İzmir’de 10 Yaşındaki Çocuğun Sonu Oldu” (04 Ocak 2025),

- Resmî Gazete* 27327. Kamu İhale Genel Tebliği (KİGT), Kanun No. 4734, md. 8835, (22 Ağustos 2009), <https://www.resmigazete.gov.tr>.
- Resmî Gazete*. Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü. (04 Şubat 2024), 1. <https://www.resmigazete.gov.tr>.
- TRT Haber*. “Kusursuz güzellik yoktur, sosyal medya vardır” (20 Ekim 2022), 1. <https://www.trthaber.com>.
- TDK, Türk Dil Kurumu. “Güncel Türkçe Sözlük”. Erişim 15 Nisan 2022. <http://sozluk.gov.tr>.
- TRT Haber*. “Elon Musk, Neuralink’in Beyin Çipinin İlk Kez Bir İnsana Yerleştirildiğini Duyurdu” (06 Şubat 2024), 1. <https://www.trthaber.com>.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi*, <https://www.tbmm.gov.tr>. (27 Nisan 2022).
- TRT Haber*. “Çağrı Cihazları Ölümcül Silahlara Dönüştü: Telefonlar Tehlikede Mi?” (19 Eylül 2024), 1. <https://www.trthaber.com>.
- TRT Haber*. “Siber Güvenlik Başkanlığı Kuruldu” (08 Ocak 2025), 1. <https://www.trthaber.com>.
- TRT Haber* “Zemmour’dan Skandal Açıklama: Müezzîn Sesi Duymak İstemiyorum” (10 Şubat 2022), 1.
- Universal Declaration of Human Rights*. <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/index.html>. (Erişim 06 Mart 2019).
- World Health Organization*, WHO released the 11th revision of the International Classification of Diseases (ICD-11) in mid-2018, <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/addictive-behaviours-gaming-disorder> (Erişim 11 Mayıs 2021).

EK 1: Birleşmiş Milletler İnternet Yönetimi Forumu

İnternet ortamında insan haklarının korunması, Birleşmiş Milletler, İnternet yönetimi Forumu tarafından 10 tane maddeyle çizilmiştir.⁸⁸⁵

1) Evrensellik ve Eşitlik: Herkes eşit haklarla özgür doğar. Söz konusu haklara sanal ortamda da saygı gösterilmeli ve bu hakların devamı için gerekenler yapılmalıdır.

2) Haklar ve Sosyal Adalet: İnternet insan haklarının teşviki, korunması ve gerçekleştirilmesi ve sosyal adaletin ilerlemesi için bir alandır. Sanal ortamda herkes, diğer bireylerin insani haklarına saygı göstermekle yükümlüdür.

3) Erişebilirlik: Herkes güvenli ve açık İnternete erişim ve kullanım hakkına sahiptir.

4) İfade ve Örgütlenme: Sansür veya herhangi bir başka müdahale olmadan herkesin İnternette serbestçe bilgi arama, alma ve bilgi açıklama hakkı vardır. Ayrıca, herkesin İnternet ortamında ve İnternet aracılığıyla sosyal, politik, kültürel veya başka nedenler için özgürce bir araya gelme hakkı vardır.

5) Özel Hayatın Gizliliği ve Veri Koruması: Herkes sanal ortamda özel hayat/mahremiyet hakkına sahiptir. Söz konusu hakka, gözetlenmeme, şifreleme ve sanal ortamda anonimlik hakkı dâhildir. Her bireyin kendi kişisel verilerini koruma hakkı vardır. Bu haklara veri tutma, işleme, saklama ve veriyi ifşa etme dâhildir.

6) Yaşam, Hürriyet ve Güvenlik: Yaşam, hürriyet ve güvenlik haklarına sanal ortamda saygı duyulmalı, bu haklar korunmalı ve hayata geçirilmelidir. Bu haklar sanal ortamda başkalarının haklarını ihlâl etmek için kullanılmamalıdır.

7) Eşitlik: İnternette kültürel ve dilbilimsel çeşitlilik teşvik edilmeli, ifade çoğulluğunu teşvik etmek için, teknik ve politik metotlarda yenilik teşvik edilmelidir.

8) Ağ Eşitliği ve Tarafsızlığı: Herkes İnternet içeriğine öncelik ayırımı olmadan, ticarî, politik veya sair nedenler sebeplerden kaynaklanabilecek filtreleme veya trafik kontrolünden bağımsız, evrensel ve açık İnternet erişimine sahip olmalıdır.

9) Standartlar ve Düzenleme: İnternetin mimarisi, iletişim sistemi, belge ve veri formatları açık standartlar esas alınarak düzenlenmeli ve bütünsel bir ortaklaşa çalışma, katılım ve herkes için eşit fırsat sunması sağlanmalıdır.

10) Yönetim: İnsan hakları ve sosyal adalet, internetin işleyişi ve yönetimi için esas alınan yasa ve kurallar temeline göre şekillendirilmelidir. Söz konusu şekillendirme açıklık, aktif katılım ve hesap vermeye dayalı şeffaflık ve çok yönlü bir biçimde yapılmalıdır.”

⁸⁸⁵ İnternette İnsan Hakları ve İlkeleri Şartı, İnternet Hakları ve İlkeleri Dinamik Koalisyonu (İHİDK) Birleşmiş Milletler İnternet Yönetimi Forumu (Ağustos 2014), 10. (Erişim 20 Aralık 2020).

EK 2: Basın Ahlâk Esasları

Basın Ahlâk Esasları Hakkında 129 Sayılı Genel Kurul Kararı ⁸⁸⁶

Karar No: 129 (*) 18 Kasım 1994

(*) Madde 1 – Bir kamu hizmeti olan gazetecilik, kişisel veya ahlâka aykırı amaç ve çıkarlara âlet edilemez ve kamu yararına aykırı bir şekilde kullanılamaz. Haberlerde ve olayların yorumunda gerçeklerden saptırma, çarpıtma veya kısaltma yoluyla amaçlı olarak ayrıl原因amaz. Doğruluğu kuşku uyandırabilen ve araştırılması gazetecilik imkânları içinde bulunan haberler, araştırılıp doğruluğuna emin olunmadan yayınlanamaz. Bu hizmetin görülmesinde aşağıdaki Basın Ahlâk Esasları'na uyulur:

a) Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ve Cumhuriyetin insan haklarına dayalı, demokratik, lâik, hukuk devleti niteliği, Atatürk ilke ve inkılâpları ve Anayasa'nın 174'üncü maddesinde yazılı “İnkılâp Kanunları” aleyhine yayın yapılamaz.

b) Haberler hukuka aykırı yollardan elde edilemez ve yayınlanamaz.

c) Hiç kimse, suçlu olduğu kesin yargı kararıyla belirtilmedikçe suçlu olarak ilân edilemez; cezâî soruşturma aşamasında veya devam eden davaların konusu olan olaylarla ilgili haber veya yorumlarda “Suçsuzluk” ilkesi ihlâl edilemez; soruşturma ve yargılamanın doğal ve yasal akışını, özellikle hâkimlerin kararını etkileyecek beyan ve yorumlarda bulunulamaz.

ç) Suça tahrik veya teşvik edecek ve suç ile mücadeleyi etkisiz kılacak yayın yapılamaz.

d) Şiddet ve terörü özendirecek; uyuşturucu maddeler ve her türlü örgüt suçları ile mücadeleyi etkisiz kılacak yayın yapılamaz.

e) Küçüklerin ve gençlerin toplum içinde, kişiliklerinin gelişmesini ve korunmasını olumsuz etkileyecek veya onlara yönelik cinsel tacize teşvik eden ve şiddeti özendiren yayın yapılamaz.

f) Kadınların, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlardaki bütün hak ve yetkilerden eşit olarak yararlanmasını engellemeye özendiren, kadın-erkek ayrımcılığını öngören, kadını sadece bir “cinsel nesne” olarak gösteren yayınlar yapılamaz.

g) Gazete ve dergiler, verdikleri gerçeğe aykırı bilgilerden dolayı, yollanacak, yayın organına ve üçüncü kişilere hakaret ve suç unsuru içermeyen cevap ve düzeltme metinlerini; bunların gönderilmesine sebep olan yazının etkisini bütünüyle giderecek şekilde, günlük süreli yayınlarda cevap ve düzeltme metinlerinin alındığı tarihten itibaren en geç üç gün

⁸⁸⁶ Basın Ahlâk Esasları (Erişim 20 Aralık 2020).

içinde, diğer süreli yayınlarda ise cevap ve düzeltme metnlerinin alındığı tarihten itibaren üç günden sonraki ilk nüshada, ilgili yayının yer aldığı sayfa ve sütunlarda, aynı puntolarla ve aynı şekilde yayımlar.

ğ) Gazete veya dergiler kadro, baskı, dağıtım veya fiilî satış miktarı konusunda yanlış veya yanıltıcı bilgi veremez.

h) Ahlâka aykırı yayın yapılamaz.

ı) Kişi, kurum ve toplum katmanlarına yönelik yayınlarda, eleştiri sınırlarını aşan aşağılayıcı sözcükler kullanılamaz; hakaret edilemez, sövülemez iftira ve haksız isnat yapılamaz.

i) Kamu yararını ilgilendirmeyen durumlarda bireylerin özel hayatlarının gizliliği ihlâl edilemez.

j) Din istismar edilemez.

k) Yayınlarda hiç kimse ırkı, cinsiyeti, sosyal düzeyi ve dinî inançları sebebiyle kınanamaz, aşağılanamaz. Vicdan, düşünce ve anlatım özgürlüklerini hukuka aykırı şekilde sınırlayıcı, sarsıcı veya incitici yayın yapılamaz.

l) Haber başlıklarında, haberin içeriği saptırılamaz ve çelişki yaratılamaz.

m) Gazeteci, kaynaklarının gizliliğini korur, kendisine verilen sırları ve kaynağını açıklayamaz.

n) İlân veya reklâm niteliğindeki haber, resim ve yazıların, tereddüte yer bırakmayacak şekilde ilân veya reklâm olduğu belirtilir.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Zehra EMİNOĞLU
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Ahlat Çok Programlı Lise, 2005
Lisans	1. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum, 2010. 2. Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Isparta, 2013. 3. Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Antalya, 2021. 4. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Antalya, 2024.
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Antalya, 2017.
Yüksek Lisans Konusu	Siyâset-Hukuk Bağlamında Dört Büyük Mezhep İmamının Siyâsî Otorite ile İlişkisi
Yabancı Dil / Diller	Arapça/Orta İngilizce/Orta
BİLİMSEL FAALİYETLER	
Makale 1. Zehra Eminoğlu, “Makâsıdü’ş-Şerîa Bağlamında Dijital Dünyada Aklın Korunması”, <i>Burdur İlahiyat Dergisi</i> (Haziran 2023). Bildiri 1. Zehra Eminoğlu, “Siyâset ve Hukuk Bağlamında Ebû Hanife’nin Siyasî Otorite ile İlişkisi”, <i>I. İslâm Hukuku Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu</i>, İstanbul, 24-25 Ekim 2015. 2. Zehra Eminoğlu, “İslâm Siyâset Teorisinde Hakimiyet Telakkisi”, <i>V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi (TLÇK)</i>, Isparta, 12-15 Mayıs 2016. Görev 1. <i>Antalya Kitabı 1</i>, Editör, 2018. 2. <i>Antalya Kitabı 2</i>, Editör Yardımsıcı, 2019.	

Konferans ve Seminer

1. Zehra Eminoğlu, “Dijitalde Akıllı Korumak”, TDV Kız Yurdu, Antalya, 2023.
2. Zehra Eminoğlu, “Dijital Medyada Akılın Korunması”, Lokman Hekim Meslekî ve Teknik Anadolu Lisesi, Korkuteli/Antalya, 2023.

Kongre

1. Zehra Eminoğlu, “Devlet Şekilleri Açısından Medine Site Devlet Yapısı”, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi Uluslararası Multidisipliner Kongresi*, Antalya, Ekim 2018.

Kurs ve Sertifika

1. Qasid Institute, Arapça Dil Eğitimi, Ürdün, 2016.
2. Diksiyon Eğitimi ve Hitâbet Sanatı (Tijen Karas, Haber Spikeri) - (Burak Törün, Haber Spikeri), 2021.

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar	MEB, 2014.